

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК LAW HERALD 1'2025

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа R30-03886)

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанова від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, адреса електронної пошти: chancellery@onua.edu.ua, тел.: (048) 719-88-01)
Телефон редакції: (098) 985-01-58
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 1'2025

Одеса • ВД «Гельветика» • 2025

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. Ю. Бальцій

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

К. А. Возняковська

Н. В. Волкова

С. П. Кравченко

А. Р. Крусян

С. В. Мазуренко

В. П. Пилипенко

Б. А. Пережняк

О. І. Сафончик

(заст. голов. редактора)

О. В. Степаненко

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, опублікованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 10.02.2025 р., протокол № 5

Здано до набору 03.02.2025.

Підписано до друку 12.02.2025.

Формат 70×108/16.

Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 25,38.

Тираж 100 прим.

Друкарня ВД «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101

Тел. +38 (095) 934 48 28,

+38 (097) 723 06 08

© НУ «Одеська юридична академія», 2025

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

А. Загородній, В. Волошина
*Участь прокурора під час видачі
особи (екстрадиції): питання теорії
та практики.....7*

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

Л. Аркуша, О. Чернов
*Криміналістичні особливості огляду
місця події під час розслідування
квартирних крадіжок..... 15*

В. Горелова
*Етично-правові виклики онлайн-
медіації 24*

І. Давидова
*Цивільно-правові питання
індивідуального будівництва
у місті.....31*

І. Давидова
*До питання про використання
технології блокчейн
у медичній сфері..... 38*

А. Дергачов
*Дія кримінальних процесуальних
норм у просторі під час проведення
військової операції Збройних сил
України на території
Курської області рф..... 44*

Н. Єфремова, І. Корнієнко, О. Горяга
*Дитина та захист її прав
у джерелах права на українських
землях доби Середньовіччя 52*

О. Калінніков
*Окремі питання реалізації
обвинуваченим права бути
заслуханим (почутим) під час
спеціального судового провадження.64*

S. Kolb
*Legal principles and mechanism
for the implementation of disciplinary
liability in labor law of Ukraine.....71*

В. Кононець
*Актуальні питання забезпечення
права особи на свободу
та особисту недоторканість
у кримінальному провадженні.....79*

Н. Коробцова
*Права на біологічний матеріал
людини як результат
інтелектуальної діяльності.....84*

О. Луценко
*Перспективи входження
учнівського договору в сферу дії
трудового права..... 91*

О. Патлечук
*Проблеми реформування та
перспективи розвитку системи
пенсійного забезпечення в Україні.101*

В. Пчолкін, О. Федосова
*Завдання та напрями застосування
негласних слідчих (розшукових) дій
в умовах воєнного стану.....108*

О. Рекуненко
*Особливості забезпечення державно-
правового регулювання у галузі
фінансів.....116*

С. Розсоха
*Здійснення фактичних дій
як інструмент публічного
адміністрування нотаріальної
діяльності в Україні..... 124*

В. Савіцька
*Теоретико-правова характеристика
хмарних послуг в Україні.....131*

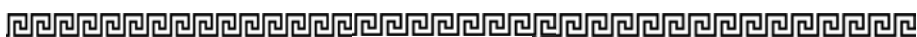
О. Сафончик
*Вплив римського приватного права
на формування інститутів шлюбу
та фактичних шлюбних відносин
в Україні.....138*

В. Тіщенко, С. Чумак
*Відображення механізму злочину
у предметі криміналістики.....146*

М. Уткіна
*Цифрові технології: виклик
чи можливість для протидії
фінансовій злочинності?.....155*

А. Фальковський
*Евристичний потенціал
аксіологічного підходу в дослідженні
адміністративно-правової охорони
культурної спадщини..... 163*

М. Шульга
*Актуальні правові аспекти оренди
земель.....172*

УКРАЇНА І СВІТ

К. Глиняна
Забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах: національний та міжнародний досвід.....180

R. Ivanova
The development and regulation of legal relations in financial law within international organizations.....188

Т. Латковська, О. Волощук
Вплив інформаційних технологій та гібридних агресій на соціально-політичні процеси на міжнародній арені.....196

Трибуна Молодого Вченого

О. Дабіжа
Про деякі процесуальні особливості звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство. 203

А. Ляднов
Особливості проходження публічної служби у військових адміністраціях.213

А. Пащук
Запобігання та протидія ризикам економічній безпеці: сутність та значення.....219

В. Плавшуда
Принципи публічного адміністрування інфраструктури в Україні.....225

С. Полесов
Функціональні аспекти державного управління пенсійним забезпеченням в Україні.....233

Є. Попов
Окремі питання змісту цивільної дієздатності за законодавством України 241

М. Святненко
Порядок створення та організації діяльності індустріальних парків: досвід держав-членів ЄС..... 248

О. Трепет
Об'єктивна сторона пособництва державі-агресору..... 256

Р. Циндра
Дефініція поняття «адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби».....262

М. Цховребова
Система гарантій ефективного судового захисту суб'єктів права у публічно-правових спорах як складова забезпечення стабільності інвестиційного відновлення України.269

В. Четверик
Історія прийняття та основні положення Конституції Швейцарії.....276

П. Юрчишин
Правові засади реалізації повноважень прокурора при здійсненні контролю за вчиненням злочину..... 283

CONTENTS

METHODOLOGY OF THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

Zagorodniy A., Voloshyna V.
*Participation of the prosecutor during
the extradition of a person: problems of
theory and practice.....7*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Arkusha L., Chernov O.
*Forensic features of the scene
inspection in the investigation
of burglaries.....15*

Horielova V.
*Ethical and legal challenges of online
mediation 24*

Davydova I.
*Civil and legal issues of individual
construction in the city..... 31*

Davydova I.
*On the question of the use
of blockchain technology
in the medical sphere..... 38*

Derhachov A.
*The action of criminal procedural
norms in space during a military
operation by the Armed Forces of
Ukraine in the territory of the Kursk
region of the Russian Federation.....44*

Yefremova N., Korniienko I., Horiaha O.
*The child and the protection of his
rights in the sources of law in the
Ukrainian lands of the Middle Ages..52*

Kalinnikov O.
*Some issues of realization by the
accused of the right to be heard
(heard) during special court
proceedings.....64*

Kolb S.
*Legal principles and mechanism
for the implementation of disciplinary
liability in labor law of Ukraine.....71*

Kononets V.
*Topical issues of ensuring the right to
liberty and security of person
in criminal proceedings..... 79*

Korobtsova N.
*Rights to human biological material
as a result of intellectual activity..... 84*

Lutsenko O.
*Perspectives of Entering a Studying
Agreement into the Sphere of Labour
Law..... 91*

Patlachuk O.
*Problems of reforming and prospects
for the development of the pension
system in Ukraine.....101*

Pcholkin V., Fedosova O.
*Tasks and scope of application
of covert investigative (detective)
actions under martial law.....108*

Rekunenko O.
*Features of ensuring state legal
regulation in the financial industry..116*

Rozsokha S.
*Implementation of practical actions
as an instrument of public
administration of notarial activity
in Ukraine.....124*

Savitska V.
*Theoretical and legal characteristics
of cloud services in Ukraine.....131*

Safonchuk O.
*The influence of Roman private law
on the formation of marriage
institutions and de facto marital
relations in Ukraine..... 138*

Tishchenko V., Chumak S.
*Presentation of the mechanism of crime
in the subject of criminalistics.....146*

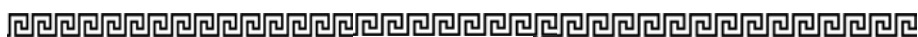
Utkina M.
*Digital Technologies: a Challenge
or an Opportunity for Combating
Financial Crime?..... 155*

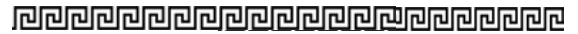
Falkovsky A.
*Heuristic potential of the axiological
approach in the study of administrative
and legal protection
of cultural heritage.....163*

Shulga M.
Current legal aspects of land lease..172

UKRAINE AND THE WORLD

Hlyniana K.
*Ensuring gender equality in family
legal relations: national and
international experience..... 180*

Ivanova R.
*The development and regulation of legal relations in financial law within international organizations...*188

Latkovska T., Voloshchuk O.
*The impact of information technologies and hybrid aggressions on socio-political processes in the international arena...*196

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Dabizha O.
*Some procedural features of exemption from criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion...*203

Liadnov A.
*Features of public service in military administrations...*213

Pashchuk A.
*Prevention and counteraction to economic security risks: essence and significance...*219

Plavshuda V.
*Principles of public administration of infrastructure in Ukraine...*225

Polesov S.
*Functional aspects of public administration of pension provision in Ukraine...*233

Popov Ye.
*Some issues of the content of civil capacity under the legislation of Ukraine...*241

Sviatnenko M.
*The procedure for creating and organizing the activities of industrial parks: the experience of EU member states...*248

Trepet O.
*Objective side of aiding the aggressor state...*256

Tsyndra R.
*The definition of the concept of administrative-legal mechanism for judicial protection of the right to adequate pension provision of persons retired from military service...*262

Tskhovrebova M.
*The system of guarantees of effective judicial protection of legal entities in public law disputes as one of the components of ensuring the stability of investment recovery in Ukraine...*269

Chetveryk V.
*History of adoption and main provisions of Swiss constitutions...*276

Yurchyshyn P.
*Legal principles of exercising prosecutor's powers in controlling the commission of a crime...*283

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.1>

А. Загородній,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Волошина,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ВИДАЧІ ОСОБИ (ЕКСТРАДИЦІЇ): ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Глобалізаційні процеси, стрімкий розвиток технологій, особливо у сфері штучного інтелекту, прискорення темпів міжнародної співпраці та збільшення обсягів торгівлі, міграція населення з тих чи інших причин – всі ці процеси не лише впливають на розвиток держав в соціально-економічному та технологічному напрямках, але й провокують зростання транснаціональної злочинності. Внаслідок цього потребує розвитку такий напрям міжнародної співпраці як боротьба зі злочинністю, де екстрадиція відіграє чималу роль. Складність процедури, множинність суб'єктів та необхідність дотримання міжнародних стандартів прав людини зумовлюють потребу у всебічному науковому дослідженні участі прокурора в екстрадиційних процесах.

Екстрадиційне провадження, як частина кримінального провадження в цілому, врегульоване кримінальним процесуальним законодавством України, до якого згідно з ст. 1 КПК відносяться Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Україною, КПК та іншими законами

України. Оскільки видача осіб (екстрадиція) – це міжгалузевий інститут, який відноситься й до міжнародного права, і кримінального, і кримінального процесуального права, воно врегульовано також загальною визначеними принципами і нормами права, окремі питання роз'яснені правовими позиціями [4, с. 1049].

Відповідно до статті 541 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку» [5].

Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957, ратифікована Верховною радою України в 1998 році, не містить чіткого визначення вищевказаного поняття, однак у статті 1 вказано, що «договірні Сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами

з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою» [2].

Отож, проаналізувавши ці визначення, ми приходимо до висновку, що основна суть екстрадиції полягає у видачі особи іншій, тобто запитуваній, стороні з метою притягнення такої особи до кримінальної відповідальності або ж для виконання рішення суду (щодо утримання особи під вартою тощо).

Центральними органами України щодо видачі особи (екстрадиції), відповідно до КПК України, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, є Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України. Перший є центральним органом України у тих випадках, що стосуються лише видачі (екстрадиції) осіб, які є підозрюваними або ж обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, тобто під час досудового розслідування, інший же виступає центральним органом України щодо видачі (екстрадиції) осіб, а саме підсудних та засуджених у кримінальних провадженнях під час судового провадження або ж виконання вироку [5].

В рамках розгляду проблематики, яка складає предмет нашого дослідження, ми б хотіли зупинитися саме на ролі прокурора під час видачі особи (екстрадиції).

Процедури видачі особи до України та з України дещо відрізняються, відповідно відрізняється і форма участі прокурора в кожній з них, тому вважаємо за необхідне розглянути їх більш докладно.

Відповідно до наявної статистичної інформації з 2014 до 2021 року Україна направила близько 357 запитів українських судів до іноземних держав щодо видачі осіб, в той час як отримала 542 запитів з-за кордону. Точної кількості осіб, які були передані чи отримані Україною невідомо, однак, як правило, позитивно вирішується лише третя частина таких запитів.

Пропонуємо розпочати дослідження з розгляду питання процедури видачі особи до України, адже вона містить дещо меншу кількість етапів, якщо порівнювати із видачею особи з України.

Що стосується самої процедури видачі, то, відповідно до статті 575 КПК України, вона має чітку послідовність дій, та необхідних документів. По-перше, слідчий, прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, або суд, який розглядає справу чи яким ухвалено вирок, готує у письмовому вигляді клопотання про видачу особи в Україну, яке надалі підписується, засвідчується печаткою та перекладається мовою, що передбачена міжнародними договорами. Після цього, клопотання з усіма необхідними документами через відповідну обласну прокуратуру передається до відповідного центрального органу України у десятиденний строк з дня затримання особи на території іноземної держави. У зазначений строк керівник відповідного органу досудового розслідування у складі апарату Національної поліції, центрального апарату органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань України, Національного антикорупційного бюро України безпосередньо передає Офісу Генерального прокурора клопотання про видачу особи (екстрадицію). І лише після цього Офіс Генерального прокурора чи Міністерство юстиції України (відповідно до стадії, на якій знаходиться справа) протягом п'яти днів з дня отримання клопотання звертається до компетентного органу іноземної держави із запитом про видачу особи в Україну [5].

Необхідно відмітити, що все ж частіше Україна звертається до іноземних держав щодо видачі осіб (екстрадиції) саме на стадії досудового розслідування. В опублікованих Офісом Генерального прокурора

даних, зазначено, що «починаючи з 2014 року Україною отримано близько 916 запитів від іноземних правоохоронних органів, з яких опрацьовано 722. При цьому, Україна направила близько 894 вимог до іноземних держав, з яких відповіді отримала щодо 705 осіб» [1]. Це свідчить про те, що звернення саме на вказаній стадії досудового розслідування Офісом Генерального прокурора є більш ефективними та результативними, ніж Міністерством юстиції України на стадії судового розгляду або вже під час виконання покарання. Як зазначає А. В. Підгородинська, прокурор повинен не лише ініціювати процедуру, а й виступати гарантом дотримання принципу добровільності та усвідомленості згоди особи на екстрадицію [6, с. 261].

Продовжуючи наше дослідження, варто наразі розглянути більш детально процедуру видачі особи (екстрадицію) з території України, адже вона включає в себе більше етапів та процесуальних дій, тому відповідно і роль прокурора в ній зростає, порівняно з вищерозглянутою процедурою видачі особи до України.

Першою стадією вказаної процедури є отримання запиту від іноземної держави про видачу особи, за умови, що правоохоронні органи мають інформацію про місце перебування особи, яка підозрюється або обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення. Логічним продовженням зазначеної процедури є безпосереднє затримання розшукуваної особи.

Відповідно до статті 582 КПК України, «затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою. Про затримання негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Повідомлення прокурору, до якого додається

копія протоколу затримання, повинно містити докладну інформацію щодо підстав та мотивів затримання. Прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує відповідну обласну прокуратуру» [5].

В наказі Офісу Генерального прокурора «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 № 258 зазначено, що відповідна обласна прокуратура «з метою своєчасного одержання від ініціатора розшуку відповідного запиту не пізніше 60 годин із моменту затримання, у тому числі в порядку статті 208 КПК України, або встановлення на території України особи, яка вчинила злочин за її межами, згідно з вимогами частини четвертої статті 582 КПК України та статті 574 КПК України повинна проінформувати про це електронним та поштовим зв'язком підрозділ міжнародного співробітництва Офісу Генерального прокурора чи Міністерство юстиції України, якщо питання видачі такої особи належить до його компетенції» [7]. В свою чергу один із вищезазначених центральних органів України має протягом трьох днів повідомити компетентний орган іноземної держави. При цьому про кожен випадок затримання або взяття під варту громадянина іноземної держави, який розшукується з метою екстрадиції, відповідна обласна прокуратура має негайно повідомляти Міністерство закордонних справ України.

Наступним етапом, який не є обов'язковим, однак може мати місце, є застосування до особи запобіжного заходу, а саме тимчасового або екстрадиційного арешту.

У чинному законодавстві України зазначено, що застосування запобіжних заходів до особи можливе лише за наявності певних юридичних та фактичних підстав: якщо особа, що бере

участь у кримінальному процесі і «не виконує свої процесуальні обов'язки, або ж виконує їх, однак неналежним чином; якщо існує реальна загроза невиконання обов'язку будь-ким з учасників у майбутньому» [8, с. 405].

Відповідно до статті 541 КПК України, «тимчасовий арешт – взяття під варту особи, розшукуваної за вчинення злочину за межами України, на строк, визначений цим Кодексом або міжнародним договором України, до отримання запиту про видачу (екстрадицію)» [5]. Тимчасовий арешт може застосовуватися строком до сорока діб. Він може бути змінений лише за умов, які встановлені міжнародними договорами України, але в будь-якому випадку до надходження запиту про видачу особи.

У застосуванні до особи тимчасового арешту одну із ключових ролей відіграє саме прокурор, адже він подає клопотання зі всіма необхідними документами до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання особи. Дане клопотання розглядається у найкоротші строки, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи.

Що стосується екстрадиційного арешту, то відповідно до статті 541 КПК України, це застосування запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (екстрадиції) [5]. Такий арешт може бути застосовано задля вирішення питання про екстрадицію та фактичну передачу особи, але в будь-якому разі він не може тривати більше дванадцяти місяців.

Як і у випадку тимчасового арешту, для застосування екстрадиційного арешту, прокурор звертається з клопотанням до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою. Однак на відміну від тимчасового арешту, екстрадиційний арешт може застосовуватися лише після надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи.

Керівники обласних, окружних прокуратур у межах компетенції повинні забезпечити участь найбільш досвідченого прокурора у розгляді слідчим суддею клопотань про тимчасовий, екстрадиційний арешт, а також про наявність підстав для подальшого тримання особи під вартою. Крім того, «вони мають вжити передбачені КПК України заходи щодо апеляційного оскарження винесеної слідчим суддею ухвали, що суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства або міжнародного договору України» [7].

Отож, тимчасовий та екстрадиційний арешти є досить ефективними заходами процесуального примусу, що застосовуються до осіб з метою забезпечення їх видачі, тобто екстрадиції, компетентним органам іноземних держав.

Наступним і дуже важливим етапом видачі особи є екстрадиційна перевірка. Стаття 541 КПК України визначає таку перевірку як «діяльність визначених законом органів щодо встановлення та дослідження передбачених міжнародним договором України, іншими актами законодавства України обставин, що можуть перешкоджати видачі особи (екстрадиції), яка вчинила злочин» [5].

Екстрадиційну перевірку здійснює центральний орган України або за його дорученням чи зверненням – відповідна обласна прокуратура. Така перевірка може тривати до шістдесяти днів, однак в окремих випадках її строк може бути продовжено.

Відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 № 258 встановлено, що у ході вищезазначеної перевірки прокуратура повинна всебічно дослідити обставини, які можуть перешкоджати видачі особи (екстрадиції). При цьому особлива увага звертається на «наявність обґрунтованих підстав вважати, що видача особи

(екстрадиція) може суперечити інтересам національної безпеки України, а також на участь особи у захисті незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України у складі Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань» [7]. Висновок за результатами проведеної перевірки затверджується керівником обласної прокуратури.

Передостаннім етапом екстрадиції є прийняття центральним органом України, в нашому випадку саме Офісом Генерального прокурора, рішення про видачу особи (екстрадицію) або відмову у видачі (екстрадиції) іноземній державі.

Таке рішення, відповідно до статті 590 КПК України, вноситься керівником центрального органу України або уповноваженою ним особою, який повідомляє компетентний орган іноземної держави, а також особу, щодо якої воно прийнято [5].

Якщо впродовж десяти днів прийняте рішення щодо видачі особи (екстрадиції) не оскаржено до суду, то організується фактична видача цієї особи компетентним органам іноземної держави, що є останнім етапом екстрадиції.

Задля передачі особи, Офіс Генерального прокурора після набрання чинності прийнятого ним рішення, надає відповідні доручення компетентним органам України. Передача особи має бути здійснена протягом п'ятнадцяти днів з дати, встановленої в рішенні для її передачі, однак строк може бути продовжено Офісом Генерального прокурора до тридцяти днів.

Варто зазначити, що у статті 12 Конвенції про екстрадицію вказано, що «у разі відмови в екстрадиції особи, запит не може бути повторно направлений у зв'язку з тим же інкримінованим діянням» [3].

Крім вищезазначеної процедури, ми вважаємо за необхідне звернути увагу і на те, що особа також може бути видана іноземній державі

у спрощеному порядку, але лише при умові, що наявна згода такої особи на видачу, а також ця згода затверджена слідчим суддею.

Відповідно до статті 588 КПК України, особа, щодо якої розглядається питання про екстрадицію, до моменту прийняття остаточного рішення про її видачу (екстрадицію), може подати слідчому судді письмову заяву про надання згоди на таку видачу. Після чого начальник установи попереднього ув'язнення невідкладно надсилає дану заяву до суду та повідомляє про це керівника відповідної обласної прокуратури [5].

Обласна прокуратура, отримавши копію ухвали слідчого судді щодо розгляду вищезазначеної заяви, має негайно її надіслати уповноваженому центральному органу України (в нашому випадку це Офіс Генерального прокурора), разом із копією письмової заяви особи про згоду на видачу та інформацією, яка є необхідною задля прийняття рішення Офісом Генерального прокурора щодо екстрадиції.

Офіс Генерального прокурора після затвердження слідчим суддею згоди особи на її видачу (екстрадицію) повинен проінформувати іноземну державу, яка розшукує цю особу, а також запитати про намір цієї держави вимагати видачі зазначеної особи у подальшому. Крім цього, Офіс Генерального прокурора може просити надати додаткову інформацію та необхідні документи для прийняття рішення про екстрадицію у спрощеному порядку.

Офіс Генерального прокурора відповідно до частини восьмої статті 588 КПК України «приймає рішення про видачу особи (екстрадицію) у спрощеному порядку або про відмову у видачі особи (екстрадиції) у спрощеному порядку протягом п'яти робочих днів з дня одержання ухвали слідчого судді, якою затверджено згоду особи на видачу (екстрадицію), та інформації компетентного органу іно-

земної держави. Рішення виносяться керівником уповноваженого (центрального) органу України або уповноваженою ним особою, є остаточним і оскарженню не підлягає» [5].

Відповідно до вищезазначеного рішення фактична передача особи здійснюється протягом десяти робочих днів з дня повідомлення іноземної держави про таке рішення.

Отже, варто констатувати, що екстрадиція є досить складною і тривалою процедурою, в якій роль прокурора важко переоцінити, адже він є учасником буквально кожного етапу її здійснення. Від правильної послідовності дій, а також об'єму та достовірності наданої прокурором інформації, залежить життя особи, яка підлягає екстрадиції. Водночас, зважаючи на складність проблематики, яка складала предмет нашого наукового дослідження, вважаємо за доцільне проведення подальших наукових розвідок вказаного напрямку діяльності прокурора задля належного урегулювання вказаної процедури.

Стаття присвячена аналізу етапів видачі особи (екстрадиції) у двох випадках: передача особи в Україну та з території України. Щодо першого випадку, то він включає в себе такі етапи: 1) підготовка та надання клопотання про видачу особи в Україну; 2) звернення до компетентного органу іноземної держави із запитом про видачу особи в Україну; 3) фактична передача запитуваної особи в Україну. Другий же випадок включає в себе наступні етапи: 1) отримання запиту від іноземної держави про видачу особи, а також наявність інформації про місце перебування такої особи; 2) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України; 3) застосування до особи запобіжного заходу, а саме тимчасового або екстрадиційного арешту; 4) проведення екстради-

ційної перевірки; 5) прийняття центральним орган України рішення про видачу особи (екстрадицію) або відмову у видачі (екстрадиції) іноземній державі, а також оскарження такого рішення; 6) фактична видача особи компетентним органам іноземної держави. Вказано, що задля передачі особи, Офіс Генерального прокурора після набрання чинності прийнятого ним рішення, надає відповідні доручення компетентним органам України. Передача особи має бути здійснена протягом п'ятнадцяти днів з дати, встановленої в рішенні для її передачі, однак строк може бути продовжено Офісом Генерального прокурора до тридцяти днів.

Також проаналізовано процедуру видачі (екстрадиції) особи у спрощеному порядку, за умови, що наявна згода такої особи на видачу, а також ця згода затверджена слідчим суддею. Особливістю такої процедури є те, що рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути прийнято Офісом Генерального прокурора ще до надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи (екстрадицію), а також, що досить суттєво впливає на тривалість екстрадиції, без обов'язкового проведення екстрадиційної перевірки у повному обсязі.

Досліджено безпосередню роль прокурора (Офісу Генерального прокурора) на кожному з цих етапів. Крім того, проаналізовано процесуальні дії, які відбуваються під час кожного етапу екстрадиції.

Особливу увагу приділено функціям Офісу Генерального прокурора під час екстрадиції та організації роботи органів прокуратури у сфері міжнародного співробітництва щодо екстрадиції.

Також проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими керуються органи прокуратури під час екстрадиції, а саме: Кри-

мінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012, Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957, Конвенція про екстрадицію 1933, наказ Офісу Генерального прокурора «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 № 258.

Ключові слова: екстрадиція (видача), міжнародне співробітництво, прокурор, Офіс Генерального прокурора, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Zagorodniy A., Voloshyna V. Participation of the prosecutor during the extradition of a person: problems of theory and practice

The article is devoted to the analysis of the stages of extradition in two cases: transfer of a person to Ukraine and from the territory of Ukraine. As for the first case, it includes the following stages: 1) preparation and submission of a request for extradition to Ukraine; 2) application to the competent authority of a foreign state with a request for extradition to Ukraine; 3) actual transfer of the requested person to Ukraine. The second case includes the following stages: 1) receipt of a request from a foreign state for extradition of a person, as well as the availability of information about the location of such a person; 2) detention of a person who committed a criminal offense outside Ukraine; 3) application of a preventive measure to a person, namely temporary or extradition arrest; 4) conduct of an extradition check; 5) adoption by the central authority of Ukraine of a decision on extradition of a person (extradition) or refusal to extradite (extradition) to a foreign state, as well as appeal against such a decision; 6) actual extradition of a person to the competent authorities of a foreign state. It is indicated that in order to transfer a person, the Office of the Prosecutor General, after the decision taken by it enters into force, issues relevant instructions to the competent

authorities of Ukraine. The transfer of a person must be carried out within fifteen days from the date established in the decision for his transfer, however, the term may be extended by the Office of the Prosecutor General up to thirty days.

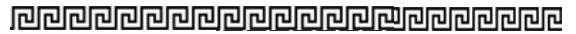
The procedure for the extradition (extradition) of a person in a simplified manner has also been analyzed, provided that there is the consent of such a person to extradition, and this consent is approved by the investigating judge. A feature of such a procedure is that the decision on the extradition of a person (extradition) can be made by the Office of the Prosecutor General even before the receipt of a request from the competent authority of a foreign state for the extradition of a person (extradition), and also, which significantly affects the duration of extradition, without the mandatory conduct of a full extradition check.

The direct role of the prosecutor (the Prosecutor General's Office) at each of these stages was studied. In addition, the procedural actions that take place during each stage of extradition were analyzed.

Particular attention was paid to the functions of the Prosecutor General's Office during extradition and the organization of the work of prosecutorial bodies in the field of international cooperation on extradition.

The main regulatory legal acts that guide prosecutorial bodies during extradition were also analyzed, namely: the Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012, the European Convention on Extradition of 1957, the Extradition Convention of 1933, the Order of the Prosecutor General's Office "On the Organization of the Work of Prosecutorial Bodies of Ukraine in the Field of International Cooperation" dated 12.09.2023 № 258.

Key words: extradition, international cooperation, prosecutor, Office of the Prosecutor General, criminal proceedings, pre-trial investigation.

Література:

1. 7 цікавих фактів про екстрадицію в Україні. Протокол : юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ru/7_tsikavih_faktiv_pro_ekstraditsiyu_v_ukraini/
2. Європейська конвенція про видачу правопорушників. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 13.12.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text.
3. Конвенція про екстрадицію. Конвенція. Міжнародний документ, Положення, Застереження від 26.12.1933. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33#Text.
4. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С. В. Ківалова та М. С. Цуцкірідзе. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С.1049
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Підгородинська А. В. Застосування видачі особи (екстрадиції) у спрощеному порядку за кримінальним процесуальним законодавством України. Правове життя сучасної України : у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 260–263.
7. Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва: наказ Офісу Генерального прокурора від 12.09.2023 № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text>.
8. Сенченко М., Пророченко В. Екстрадиційний арешт: особливості та значення у кримінальному процесі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 404-407.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.2>

Л. Аркуша,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Чернов,

доктор філософії,
асистент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК

Постановка проблеми. Квартирні крадіжки належать до найбільш поширених майнових правопорушень, що завдають значних матеріальних і моральних збитків громадянам. Їх висока частота вчинення та складність розслідування обумовлюють актуальність дослідження методології та практики розслідування. Незважаючи на суттєві досягнення в науці криміналістики та впровадження сучасних технічних засобів, ефективність розкриття квартирних крадіжок залишається низькою, що пов'язано з низкою проблем, які виникають на різних етапах розслідування. Серед цих проблем ключову роль відіграє якість огляду місця події, адже саме цей вид огляду формує основу для збору доказів і встановлення обставин кримінального правопорушення.

Огляд місця події є однією із найважливіших слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування, під час якого визначаються: механізм вчинення кримінального правопорушення, виявляються та фіксуються сліди, які залишив злочинець,

а також збираються первинні дані, які згодом використовуються для його розкриття. При цьому квартирні крадіжки мають низку особливостей, які ускладнюють процес розслідування. Злочинці, як правило, ретельно готуються до вчинення таких кримінальних правопорушень, використовуючи сучасні засоби злочину, що мінімізує залишення слідів. Крім того, вони нерідко діють в умовах, які дозволяють швидко залишити місце події, що суттєво зменшує можливості для їх затримання «по гарячих слідах».

Важливо враховувати, що огляд місця події потребує не лише високого професійного рівня слідчих, але й залучення сучасних технологій. Використання 3D-сканування, дронів, високоточних камер, а також програмного забезпечення для моделювання місця події дає змогу більш точно фіксувати обстановку та зберігати всі її елементи для подальшого аналізу. Це є особливо важливим у контексті квартирних крадіжок, де навіть найменший слід може мати вирішальне значення для встановлення злочин-

ців. Однак, незважаючи на наявність таких технологій, їх використання на практиці часто є обмеженим через недостатнє технічне забезпечення правоохоронних органів або низький рівень підготовки кадрів.

Крім технологічних аспектів, слід звернути увагу на типові помилки, які допускаються під час огляду місця події по кримінальних провадженнях досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. До них належать: недооцінка дрібних деталей, які можуть бути ключовими доказами, ігнорування потенційно прихованих слідів, порушення алгоритму дій під час фіксації доказів, а також неналежне документування отриманих результатів. Усе це може призводити до втрати важливої інформації або до її спотворення, що значно ускладнює подальше розслідування.

Окремим аспектом є питання взаємодії між учасниками слідчо-оперативної групи. Ефективне розслідування квартирних крадіжок вимагає узгодженості дій між слідчими, експертами-криміналістами та працівниками оперативних підрозділів. Неналежна координація або відсутність чіткого розподілу обов'язків можуть призводити до дублювання роботи, втрати доказів або неправильного/неякісного їх аналізу. Тому важливим є розробка міжвідомчих нормативних актів, методичних рекомендацій, які б врегулювали взаємодію всіх учасників процесу.

Ще однією важливою складовою є робота слідчого з потерпілими. Збір первинної інформації про обставини злочину від потерпілих дозволяє уточнити картину подій, визначити можливі напрями пошуку злочинців, а також оцінити характер шкоди. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти психологічному стану потерпілих, адже стресова ситуація може впливати на об'єктивність і повноту наданих свідчень. Налагодження довірчих відносин між слідчим і потерпілим сприяє отриманню більш точ-

них даних і створенню сприятливих умов для подальшої співпраці.

Таким чином, актуальність дослідження тактики огляду місця події під час розслідування квартирних крадіжок обумовлена необхідністю вдосконалення організаційно-тактичних підходів до розкриття цього виду кримінальних правопорушень. Ефективна організація огляду місця події є запорукою успішного збору доказів, правильного аналізу обставин злочину та ідентифікації осіб, причетних до його вчинення. Розв'язання зазначених проблем сприятиме як розвитку криміналістичної науки, так і підвищенню ефективності правоохоронної діяльності.

Стан дослідження. Розробці та вдосконаленню тактичних прийомів огляду місця події приділялося достатньо уваги з боку вчених-криміналістів. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, В. О. Комаха, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та ін. Однак і досі залишаються недостатньо розробленими тактичні прийоми огляду місця події при розслідуванні квартирних крадіжок.

Мета цієї статті полягає в дослідженні криміналістичних особливостей огляду місця події під час розслідування квартирних крадіжок.

Виклад основного матеріалу. Розслідування квартирних крадіжок є одним з найважливіших напрямків роботи правоохоронних органів, оскільки цей вид кримінальних правопорушень має значний соціальний резонанс, а також завдає матеріальної і моральної шкоди потерпілим. Крім того, квартирні крадіжки є одним із найбільш поширених видів майнових

кримінальних правопорушень, що характеризуються різноманітними методами вчинення, високою латентністю та складністю встановлення злочинців. Враховуючи ці обставини, ефективне розслідування квартирних крадіжок вимагає не тільки професіоналізму, а й застосування сучасних криміналістичних методів та технологій, зокрема, під час огляду місця події, який є ключовим моментом у процесі збору доказів.

Огляд місця події у кримінальних провадженнях про квартирні крадіжки має ряд специфічних особливостей, пов'язаних із характером цих кримінальних правопорушень. Злочинці часто ретельно готуються до вчинення квартирної крадіжки, обираючи час і місце для її вчинення, застосовують новітні засоби для злочину та часто намагаються ретельно приховати сліди свого перебування на місці події. Саме під час огляду місця події слідчі мають можливість виявити ключові докази, які згодом можуть стати вирішальними у розкритті правопорушення і встановленні обставин провадження. Однак цей момент розслідування вимагає не лише професійної підготовки, а й застосування новітніх методів фіксації доказів, таких як цифрові технології, використання 3D-сканерів, дронів та інших сучасних засобів.

Незважаючи на розвиток криміналістики та значну кількість наукових досліджень у галузі розслідування майнових кримінальних правопорушень, питання тактики огляду місця події при розслідуванні квартирних крадіжок залишається недостатньо дослідженим. Існує потреба у більш глибокому аналізі методів огляду місця події, які враховують специфіку таких правопорушень і нові виклики, пов'язані із застосуванням технологічних новинок і кримінальних інновацій. Важливими також є питання взаємодії слідчих з потерпілими, якісне документування слідів та виявлення прихованих доказів, які можуть бути

важливими для подальшого розслідування.

З точки зору юридичної психології огляд місця події передбачає здійснення пізнавальної діяльності, якій притаманні такі особливості: 1) ретроспективний характер діяльності (пізнання звернене до минулого); 2) пізнання проводиться у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів); 3) така діяльність виконується спеціальним суб'єктом (слідчим); 4) пізнання переслідує мету – отримання інформації, що має значення для встановлення істини у справі; 5) засоби здійснення діяльності визначено в кримінально-процесуальному законі [1, с. 139].

Завдання огляду місця події є різноманітними та залежать від виду кримінального правопорушення, об'єктів огляду та слідчої ситуації, що склалася. Проаналізувавши думки науковців щодо завдань огляду та матеріали кримінальних проваджень, К. О. Чаплинський визначив основні завдання огляду як «вивчення, з'ясування та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінальної справи; відновлення картини злочинної події; встановлення механізму злочинної події; виявлення, фіксація, вилучення дослідження й оцінка слідів злочину та інших речових доказів, що мають значення для справи; з'ясування характеру впливу особи, яка вчинила злочин, на навколишнє середовище; встановлення, виявлення та затримання особи, яка вчинила злочин; з'ясування особи потерпілого та очевидців учиненого злочину; встановлення мотивів учиненого злочину; встановлення кількості злочинців, часу перебування на місці злочину, способу прибуття та зникнення з місця події; виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину; виявлення (встановлення) негативних обставин; отримання необхідної (доказової) інформації для висунення слідчих версій стосовно події злочину,

механізму злочину та його учасників; одержання вихідних даних для організації подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розшуку та затримання злочинців по «гарячих слідах», виявлення викраденого майна; перевірка відомостей, що отримані оперативним шляхом, та ін.» [2, с. 54]. На нашу думку, перелік завдань, що стосуються огляду, охоплює безпосередньо сам процес огляду місця події. Ми повністю погоджуємось із цим підходом і вважаємо, що наведене описання завдань є достатньо детальним та всебічним, адекватно відображаючим основні аспекти, які мають бути враховані під час проведення огляду місця події.

Під час розслідування квартирних крадіжок, огляд місця події є одним з ключових моментів, що дає можливість слідчому не лише визначити характер і обставини правопорушення, але й зібрати важливі доказові матеріали, які сприятимуть подальшому розвитку розслідування. Огляд місця події дозволяє слідчому безпосередньо взаємодіяти з місцем, де було вчинено правопорушення, і дає змогу точно оцінити всі об'єкти, що можуть містити його сліди. Це включає виявлення залишених злочинцем речових доказів, таких як знаряддя злому, сліди взуття або відбитки пальців, які можуть стати вирішальними для встановлення особи правопорушника.

Важливим завданням огляду є формування уявлення про механізм вчинення кримінального правопорушення, що дозволяє слідчому краще зрозуміти, як саме було воно вчинено – шляхом злому або ж шляхом використання новітніх технічних засобів для проникнення в приміщення. Це знання дозволяє будувати подальшу тактику розслідування, а також коригувати версії, які можуть пояснити обставини правопорушення. Водночас важливим є виявлення і детальне документування всіх слідів і доказів, що можуть мати значення для розкриття правопору-

шення, таких як пошкодження дверей чи вікон, сліди пошуку або сторонні предмети, що залишилися в приміщенні.

Крім того, огляд місця події є важливим етапом для оцінки негативних обставин, які можуть свідчити про умови, що сприяли вчиненню правопорушення. Наприклад, недостатнє освітлення на прибудинковій території, сходовому майданчику або слабка охорона можуть бути важливими чинниками, які знизили рівень безпеки. Це дає слідчому можливість не тільки визначити причини, що сприяли вчиненню правопорушення, але й сприяє виявленню можливих недоліків у системі охорони або інших зовнішніх факторах, які могли вплинути на вчинення квартирної крадіжки.

Ще одним важливим аспектом є складання уявлення про особу злочинця. Огляд місця події дозволяє виявити деталі, що можуть допомогти встановити особу правопорушника, такі як спосіб входу до приміщення, характер пошкоджень або навіть предмети, які були викрадені або залишені. Ці факти допомагають сформулювати більш точні версії, що дозволяють визначити можливі мотиви та цілі правопорушення, а також припустити, чи є це частиною більш широкої серії злочинів.

Не менш важливим є своєчасне формулювання слідчих, оперативно-розшукових та експертних версій, які допомагають чітко визначити напрями подальшого розслідування. Огляд місця події дає початкову інформацію для висунення таких версій, що значно прискорює процес розслідування. Зібрана інформація використовується для організації подальших дій: виявлення потенційних свідків, аналіз можливих місць, де можуть бути знайдені сліди або інші докази, а також для підготовки до проведення наступних слідчих (розшукових) дій.

Крім того, огляд місця події є важливим для визначення напря-

мів пошуку злочинця і організації невідкладних оперативно-розшукових дій та заходів. Це дозволяє не лише своєчасно затримати злочинця «по гарячих слідах», але й оперативно визначити напрямки для подальшого переслідування. Під час огляду можна зібрати інформацію, яка допоможе слідчим дійти до висновку щодо кількості осіб, що брали участь у правопорушенні, їхніх можливих шляхах втечі та інших важливих даних, які дадуть змогу запобігти втечі правопорушників та сприятимуть ефективному завершенню розслідування.

Огляд місця події при розслідуванні квартирних крадіжок має на меті з'ясувати ряд важливих обставин, що дозволяють реконструювати механізм вчинення правопорушення, та встановити необхідні факти для подальшого розслідування. В першу чергу, слідчий має з'ясувати, яким саме способом злочинець проник у приміщення і як покинув його. Це дає можливість уявити маршрут переміщення злочинця, визначити точку входу і виходу з помешкання, а також з'ясувати, чи можливі свідки або відеореєстратори, які могли зафіксувати ці моменти. Важливим аспектом є визначення, які знаряддя були застосовані для проникнення в житло, оскільки це може вказувати на рівень підготовленості правопорушника, а також слугувати підставою для вилучення доказів, таких як знаряддя правопорушення або залишені сліди.

Крім того, слідчий має зібрати інформацію щодо кількості осіб, які брали участь у крадіжці, їхньої статі, віку та наявності професійних навичок. Це допомагає сформулювати припущення щодо того, чи був це злочинець-одинак, чи організована група, а також оцінити рівень підготовленості злочинців до вчинення правопорушення. Не менш важливою частиною огляду є визначення виду та кількості викрадених речей. Це дозволяє не лише зібрати докази для порівняння з виявленими у подальшому місцями

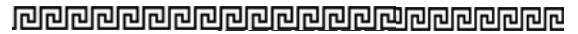
збуту, а й допомагає оцінити шкоду, завдану потерпілим.

Також необхідно перевірити наявність даних, які вказують на те, що злочинець мав знання про місцезнаходження та зберігання викрадених предметів. Це може свідчити про те, що правопорушник мав попередній доступ до цієї інформації, що підвищує ймовірність того, що крадіжка була спланованою. Поряд з цим слід звернути увагу на можливі негативні обставини, що свідчать про можливе інсценування крадіжки, такі як штучно створені сліди чи неправильне розташування речей, які можуть вказувати на те, що подія була інсценована. Встановлення точного часу вчинення квартирної крадіжки є ще одним важливим аспектом огляду місця події, оскільки це дозволяє отримати додаткові свідчення або відеофіксацію, яка допоможе підтвердити або спростувати версії щодо можливого часу вчинення правопорушення.

У науковій літературі достатньо уваги приділяється методам огляду. Окремі науковці вважають, що методи огляду належать до тактичних прийомів [3, с. 52], інші – що це тільки спосіб пересування місцем події. Так, В. Ю. Шепітько зазначає, що методи огляду «означають тільки послідовність пересування (або переміщення) при огляді, здійснення його організаційного порядку, а не пізнавальної сутності й не виступають тими оптимальними засобами виявлення доказової інформації, функції яких мають виконувати тактичні прийоми та їх системи» [4, с. 202].

Методи огляду науковці класифікують за різними підставами, та особливих дискусій з цього приводу не виникає. Крім того, кожен з методів знайшов застосування у практиці розслідування кримінальних правопорушень. Методи класифікують:

1) за глибиною дослідження: загальний – здійснюється без зміни обстановки для отримання загальної інформації про місце події, його межі

з метою визначення необхідних для детального огляду сил та засобів; детальний – полягає у ретельному обстеженні об'єктів огляду, виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення;

2) за характером дослідження: статичний – здійснюється без порушення місцезнаходження предметів, без їх пересування; динамічний – проводиться після статичного з можливістю пересування предметів під час виявлення на них слідів, вимірювання та інших необхідних для отримання доказової інформації операцій;

3) за повнотою дослідження: суцільний – передбачає дослідження об'єкта у повному обсязі, не минаючи жодної деталі; вибірковий – передбачає дослідження окремих частин обстановки місця події на розсуд слідчого залежно від механізму події злочину та локалізації слідів;

4) за послідовністю проведення: концентричний – проводиться від периферії до центру за спіраллю; ексцентричний – навпаки, від центру до периферії за спіраллю; секторний – полягає у дослідженні місця події від центру за секторами, кут яких (як правило 30–45) визначає слідчий; квадратний – при розбитті місця події на квадрати з подальшим їх послідовним дослідженням; вузловий – використовується при обстеженні значного за розміром та неоднорідного за конструктивними особливостями місця події, для чого воно розбивається на вузли – окремі ділянки, де зосереджені сліди злочину; комбінований – являє собою сукупність двох або більше зазначених вище методів [5].

Після прибуття на місце події, першим кроком є опитування осіб, які перебувають на місці події, таких як потерпілий, свідки-очевидці, співробітники підприємств чи організацій, розташованих поряд з місцем злочинної події з метою збору необхідних відомостей, які допоможуть визначити послідовність та характер дій злочинця. Це також дозволяє розпо-

чати невідкладні оперативно-розшукові заходи, спрямовані на виявлення свідків, пошук викрадених речей та переслідування злочинця за свіжими слідами. Водночас, вирішується питання про використання службово-розшукової собаки для розшуку злочинців або речових доказів.

Наступним кроком є перевірка припущення/версії, щодо можливості внесення змін в обстановку місця події з моменту виявлення ознак вчинення квартирної крадіжки. Якщо зміни мали місце, необхідно з'ясувати, хто їх вніс та з якою метою. Це дозволить уникнути потенційних маніпуляцій з доказами і забезпечити об'єктивність подальшого розслідування. Також важливо дати завдання співробітникам органів досудового розслідування щодо проведення оперативно-розшукових заходів, таких як опитування з метою пошуку можливих свідків, перевірка місць, які могли бути пов'язані з іншими правопорушеннями або знайти додаткові сліди правопорушників.

Далі слід викликати на місце події власників квартири, або квартирнаймачів, які визначають відсутність або наявність чужих матеріальних цінностей. Також важливо вжити заходів для збереження майна до початку огляду або до прибуття власників квартири. У разі потреби слід уточнити у них, які цінності зберігались у приміщенні і могли стати предметом злочинного посягання.

Особливу увагу слід приділити вибору способу огляду місця події. Якщо є підстави вважати, що сліди або предмети, залишені злочинцем, можуть бути поза приміщенням, з якого було вчинено правопорушення, рекомендується застосовувати концентричний спосіб огляду. Це дозволяє ретельно перевірити навколишню територію, на якій можуть бути виявлені сліди злочинця або знаряддя злочину. Якщо ж сліди і предмети зосереджені безпосередньо в приміщенні, перевагу віддають ексцентричному

способу огляду, що забезпечує систематичний аналіз кожного етапу правопорушення.

Коли слідчий отримує повідомлення про квартирну крадіжку зі зламом, першочерговим завданням є уточнення у чергового управління Національної поліції України, хто з співробітників поліції знаходиться на місці події і які заходи з охорони місця події вже вжиті. Слідчий також дає необхідні вказівки черговому для подальшої організації роботи. Важливо вирішити, хто саме має брати участь в огляді місця події, включаючи оперативних працівників, експертів, кінологів зі службовими собаками, а також понятих, і забезпечити їх прибуття на місце події.

Крім того, слід перевірити наявність технічних засобів для виявлення, фіксації і вилучення слідів злочину, а також вжити заходів для залучення перекладача, якщо є підстави вважати, що крадіжка була вчинена в приміщенні, де працюють або проживають особи, які не володіють мовою, якою ведеться досудове розслідування.

Необхідно забезпечити збереження в незмінному вигляді як місця події, так і всіх виявлених на ньому предметів. У разі несприятливих погодних умов і наявності слідів на відкритій місцевості, потрібно вжити заходів для їх збереження, наприклад, за допомогою побутових предметів, але без пошкодження доказів.

Висновки. У висновку слід зазначити, що одним із найважливіших етапів огляду є визначення місць проникнення і виходу злочинців. Це дозволяє точно визначити межі огляду та зосередити зусилля на пошуках основних слідів злочину в цих точках. Завдяки цьому можна зорієнтуватися щодо напрямку, яким злочинці прибули і покинули місце події, і виявити додаткові сліди, такі як сліди взуття, транспортних засобів, залишені речі, недопалки, пляшки з-під спиртного, пальцеві відбитки та інші важливі докази.

Під час огляду приміщення важливо змоделювати можливу поведінку злочинців на місці події та визначити, з якими предметами вони могли контактувати. На основі цього планується проведення низки слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, серед яких важливим є пошук слідів пальців рук, особливо на місцях проникнення в житло, на внутрішній поверхні дверей і на зламаних замках. Для цього залучаються фахівці, які проводять детальний огляд, орієнтуючись на специфічні місця, де можуть бути виявлені сліди.

У статті детально досліджуються деякі криміналістичні особливості огляду місця події під час розслідування квартирних крадіжок. Це кримінальне правопорушення є одним із найбільш поширених у структурі майнових правопорушень, що створює значні виклики для правоохоронних органів. Ефективний огляд місця події відіграє ключову роль у виявленні доказів, встановленні механізму вчинення злочину та ідентифікації осіб, причетних до його вчинення. У статті наголошується на важливості застосування сучасних криміналістичних методів і засобів у процесі огляду.

Дослідження зосереджене на основних етапах організації та проведення огляду місця події. Виділено підготовчий етап, який включає визначення обсягу робіт, складання плану огляду та забезпечення необхідного технічного оснащення. На оглядовому етапі здійснюється загальний аналіз місця події, оцінка його меж і характеристик. На деталізованому етапі розглядаються конкретні ділянки, об'єкти й сліди кримінального правопорушення, що потребують більш детального вивчення. Завершальний етап охоплює документування всіх виявлених доказів та складання протоколу огляду.

Проаналізовано основні проблеми, що виникають під час огляду місця події, серед яких: недостатній рівень підготовки слідчих, нехтування дрібними деталями, неналежна взаємодія між учасниками слідчо-оперативної групи, а також психологічний тиск, що може впливати на якість прийняття рішень. Автори пропонують конкретні рекомендації для подолання цих проблем, зокрема вдосконалення навчальних програм для слідчих, впровадження стандартів і алгоритмів огляду, а також підвищення технічного забезпечення процесу.

Окремий розділ присвячено взаємодії слідчого з потерпілими. Збір первинної інформації про обставини кримінального правопорушення, особливо в перші години після його вчинення, має вирішальне значення для ефективного розслідування. Водночас врахування психологічного стану потерпілих дозволяє уникнути спотворення інформації та сприяє створенню сприятливих умов для подальшої співпраці.

Ключові слова: огляд місця події, квартирна крадіжка, виявлення та документування; розслідування, сліди злочину, слідчий та працівник оперативного підрозділу, кримінальне правопорушення.

Arkusha L., Chernov O. Forensic features of the scene inspection in the investigation of burglaries

The article provides a detailed study of certain criminalistic aspects of crime scene inspection in the investigation of residential burglaries. This criminal offense is one of the most common property-related crimes, posing significant challenges for law enforcement agencies. An effective crime scene inspection plays a key role in identifying evidence, establishing the mechanism of the crime, and identifying individuals involved in its commission. The article empha-

sizes the importance of applying modern forensic methods and tools during the inspection process.

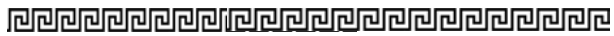
The study focuses on the main stages of organizing and conducting a crime scene inspection. The preparatory stage includes defining the scope of work, drafting an inspection plan, and ensuring the availability of necessary technical equipment. The initial inspection stage involves a general analysis of the crime scene, assessing its boundaries and characteristics. The detailed examination stage focuses on specific areas, objects, and traces of the criminal offense that require closer examination. The final stage includes documenting all discovered evidence and drafting the crime scene inspection report.

The article analyzes key issues arising during crime scene inspections, including the insufficient training of investigators, neglect of minor details, inadequate coordination among members of the investigative-operational group, and psychological pressure affecting decision-making quality. The authors propose specific recommendations to address these problems, such as improving training programs for investigators, implementing standardized inspection procedures and algorithms, and enhancing the technical support of the investigative process.

A separate section is dedicated to the interaction between the investigator and victims. The collection of initial information about the circumstances of the criminal offense, particularly within the first few hours after the crime, is crucial for an effective investigation. At the same time, taking into account the psychological state of the victims helps prevent information distortion and fosters a cooperative environment for further investigative efforts.

Key words: crime scene inspection, residential burglary, evidence detection and documentation, investigation, crime traces, investigator and operational unit officer, criminal offense.

Література:

1. Коновалова В.О. Шепітько В.Ю. *Юридична психологія. Академічний курс : підруч., Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.*

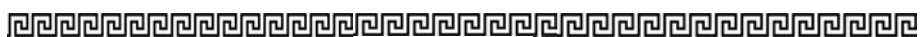
2. Чаплинський К.О. *Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010.*

3. Макаренко Є.І. *Крадіжки з квартир: мистецтво розслідування: моно-*

граф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009.

4. Шепітько В.Ю. *Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монограф. Харків : Харків юридичний, 2007.*

5. Пиріг І. В. *Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів: монограф. / І. В. Пиріг, В. В. Самсонова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 152 с.*

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.3>**В. Горєлова,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

ЕТИЧНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ОНЛАЙН-МЕДІАЦІЇ

Постановка проблеми. В останні роки практика використання онлайн-платформ набирає обертів практично в усіх спектрах суспільного життя: в учбових закладах, наукових установах, медичних та психологічних форумах, при владнанні позасудових конфліктів, у судових справах тощо. Ряд позитивних сторін онлайн-медіації забезпечує здавалось би більш ефективний доступ до швидкого та якісного вирішення конфліктів, втім така практика має певні ризики, які потребують виявлення окреслення з метою подальшого їх

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню медіації, як альтернативи вирішення спорів на дисертаційному рівні присвячена значна кількість робіт. Серед останніх варто зазначити: Н. М. Гресь «Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів» (2023); Д. В. Гринь «Медіація як альтернатива вирішення індивідуальних трудових спорів» (2023); Ю. О. Рак «Інституціоналізація медіації в публічному управлінні в Україні» (2023); Т. С. Івацко «Теоретичні засади формування медіації в публічному управлінні» (2024). Окремі питання застосування інституту медіації досліджували: Б. І. Гумєнюк, Ю. Ю. Івчук, Ю. О. Примаєк, Т. О. Подковенко, М. Я. Поліщук, Т. В. Степаненко, З. В. Тропін, Р. Б. Хорольський тощо. Втім, в роботах науковців про онлайн-медіацію не йдеться, або згадується фрагментарно.

Мета дослідження: виявити основні етично-правові виклики з якими стикається онлайн-медіація

та запропонувати можливі шляхи до їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Питання важливості у дотриманні вимог професійної етики для медіаторів є невід'ємним, з огляду на наступне: ефективно врегулювання конфліктів можливе лише при чіткому дотриманні етичних стандартів, які сприяють формуванню довіри між сторонами та забезпечує об'єктивність процесу посередництва; дотримуючись визнаних етичних правил, медіатор спонукає себе до відповідального ставлення до виконання власних обов'язків, постійного самовдосконалення та глибокого розуміння етичних аспектів професійної діяльності; зважаючи на те, що медіація ґрунтується на принципах справедливого знаходження консенсусу між сторонами, етичні вимоги взаємоповаги є не лише професійним обов'язком але й ключовим чинником успішної реалізації медіаційного процесу [1].

Серед основних переваг онлайн-медіації варто зазначити у першу чергу доступність та зручність даного процесу. Основними критеріями тут можуть виступати: доступність (учасники медіації можуть брати участь у процесі з будь-якої точки світу); гнучкість у виборі часу зустрічі (простіше узгодити зустріч, оскільки немає потреби у фізичній присутності); інклюзивність (як варіант для людей з обмеженими можливостями та для людей з обмеженою мобільністю); зниження витрат сторонами (відсутність затрат на

транспортні витрати, оренду приміщень, проживання тощо а також доступність для «малобюджетних спорів»); комфортне середовище для учасників (зниження рівня стресу у конфліктах, де сторони не хочуть зустрічатися особисто, наприклад спори пов'язані з розлученням); конфіденційність (можливість використання анонімних Інтернет-платформ у випадках «чутливої медіації», таких як, наприклад, у конфліктах жертв домашнього насильства); безпека (зменшення ризиків можливого тиску з боку третіх осіб, оскільки кожен учасник медіації перебуває у власному безпечному від негативному впливу просторі); ефективність та технологічні можливості (використання відео/аудіо записів за згодою сторін з метою подальшого перегляду/прослуховування ключових моментів медіації задля уникнення непорозумінь); автоматизація

процесів (можливість використання чат-ботів та алгоритмів для підготовки до медіації); економія часу (онлайн-медіація зазвичай займає менше часу, ніж офлайн-процеси або судові спори); збереження екології (немає потреби у використанні паперових документів тощо) [2; 3; 4].

Разом з тим, використання онлайн-платформ створює певні етичні ризики, а саме: питання належного захисту персональних даних, автентифікацію учасників, ризик незаконного запису та поширення конфіденційної інформації, нестабільність Інтернет-зв'язку, питання юридичної невизначеності (у випадках міжнародної медіації). Окрім того, відсутність фізичної присутності у людей може впливати на емоційну взаємодію та якість комунікації. Приналежно, у таблиці 1 наведені можливі способи мінімізації ризиків онлайн-медіації.

Таблиця 1

Основні етичні ризики онлайн-медіації та можливі способи їх мінімізації

Етичний ризик	Опис	Можливі шляхи вирішення
Захист персональних даних	Дані учасників можуть бути скомпрометовані через витік або хакерські атаки.	Використання захищених платформ, шифрування даних, двофакторна аутентифікація.
Автентифікація учасників	Відсутність фізичної присутності створює ризик участі сторонніх осіб або видачі себе за іншу особу.	Використання відеоверифікації, цифрового підпису, попереднього узгодження способів ідентифікації.
Ризик запису та поширення конфіденційної інформації	Учасники можуть без дозволу записати сесію або поширити її зміст.	Використання платформ без функції запису, юридичні зобов'язання щодо нерозголошення.
Нестабільність зв'язку	Переривання зв'язку може впливати на сприйняття інформації та рівень залученості учасників.	Перевірка технічних умов перед сесією, резервні способи зв'язку (телефон, інші платформи).
Зниження емоційного контакту	Відсутність особистої присутності ускладнює невербальне спілкування та емоційний зворотний зв'язок.	Використання відеозв'язку, активне слухання, запитання для уточнення емоційного стану учасників.
Юридична невизначеність	У різних країнах діють різні закони щодо цифрової медіації.	Дотримання місцевих правових норм, складання угод про конфіденційність і юрисдикцію.

Джерело: складена на основі аналізу інформації, що міститься у джерелах: [2; 3; 4; 5].

Варто зазначити, що дослідниками також наголошується на проблемі зниження емоційного впливу медіатора на сторони у випадках онлайн-медіації, що може створювати перешкоди у встановленні довіри. Приналежно, відсутність безперервного зорового контакту з учасниками медіації, обмежує можливості медіатора при здійсненні «зчитування» невербальної комунікації учасників. Тобто, вважається, що при проведенні онлайн-медіації суспільство втрачає цінність людського спілкування, а довірливі відносини при онлайн-медіації через віддалені засоби комунікації надзвичайно важко побудувати [6, с. 159].

Варто зазначити, що в Україні окремого законодавчого акту, який би регулював етичні питання онлайн-медіації поки що не існує. Втім, Європейське співтовариство при вирішенні конфліктів в режимі онлайн-медіації керується Директивою 2009/22/ЄС з питань позасудового вирішення спорів у сфері споживання [7] та «Європейським кодексом поведінки для медіаторів» (2004) [8]. Зміст Директиви 2009/22/ЄС спрямований на спрощення вирішення спорів між споживачами та підприємцями, які виникають у контексті електронної торгівлі, через створення централізованої, доступної та ефективної платформи онлайн-вирішення спорів на рівні Європейського Союзу. Даний документ вирішує наступні етично-правові завдання: забезпечення щодо вирішення спорів з підприємцями без звернення до суду; доступність до онлайн платформ (має бути безкоштовною або з мінімальними витратами для учасників, доступною в усіх країнах ЄС та підтримувати більшість мов учасників ЄС); забезпечення швидкого розгляду спорів (наприклад, встановлення строків для розгляду спорів у 90 днів); уніфікація стандартів для вирішення спорів у всіх країнах-членах ЄС [7]. Тобто, доступність до онлайн платформ, відносна швидкість вирішення позасу-

дових спорів та єдині стандарти для країн ЄС в результаті є тими критеріями, що сприяють підвищенню довіри споживачів до електронної торгівлі та зменшують кількість судових спорів, розвиваючи систему альтернативного вирішення конфліктів в онлайн-середовищі.

Європейський кодекс поведінки для медіаторів (2004) був розроблений для забезпечення етичних стандартів та професіоналізму медіаторів у всіх країнах ЄС. Даний документ спрямований на підвищення довіри до процесу медіації як до ефективного способу вирішення спорів. Ключовими завданнями даного кодексу є: регулювання етики медіаторів (забезпечення нейтральності, неупередженості, прозорості, конфіденційності та рівного ставлення до всіх сторін); неперервний професійний розвиток медіаторів (включає методи заохочення медіаторів до постійного навчання та підвищення кваліфікації); підтримка медіаторами принципу добровільної участі сторін у процесі медіації; забезпечення медіатором гнучкості процесу (медіатор має адаптувати процес врегулювання спору до потреб сторін) [8]. Таким чином, Європейський кодекс поведінки для медіаторів покликаний формувати стандарти поведінки медіаторів та сприяти уніфікації підходів до медіації у країнах ЄС, підвищуючи її ефективність та довіру до цього механізму як альтернативи судовим процесам.

Таким чином, обидва вищезазначених документи мають спільну мету – удосконалювати етичні межі альтернативного судам способу вирішення конфліктів та спірних питань та сприяти популяризації медіації в ЄС (таблиця 2).

Відповідно до наведеного у таблиці 2 можливо зазначити, що основною відмінністю в цілях зазначених документів є те, що Директивою 2009/22/ЄС акцентується увага на створенні дієвого інструменту для вирішення спорів в інтернет-просторі, тоді як Європей-

Таблиця 2

Порівняльні аспекти Директиви 2009/22/ЄС та Європейського кодексу поведінки для медіаторів

Аспект	Директива 2009/22/ЄС	Європейський кодекс поведінки для медіаторів
Ціль доку-менту	Забезпечення споживачів досту-пом до платформи для вирішення спорів (ODR) на території ЄС у межах онлайн-торгівлі.	Регулювання етичної поведінки медіаторів та встановлення стандартів професійної медіації.
Обов'язко-вість вико-нання	Юридично обов'язковий для всіх держав-членів ЄС.	Рекомендаційний характер, застосовується за бажанням медіаторів та організацій, що їх наймають.
Прозорість	Вимагає забезпечення прозорості процесу ODR, включаючи надан-ня інформації про процедури та посередників.	Медіатор зобов'язаний бути прозорим щодо своїх кваліфі-кацій, методів роботи та мож-ливого конфлікту інтересів.
Неупередже-ність	Платформа ODR повинна за-безпечувати неупередженість вирішення спорів через стандар-ти функціонування.	Медіатор повинен залишатися нейтральним та уникати дис-кримінації сторін.
Добровіль-ність	Участь у процедурі ODR є добро-вільною для сторін спору.	Медіатор має забезпечувати, щоб обидві сторони брали участь у процесі добровільно.
Конфіденцій-ність	Гарантує захист персональних даних учасників процесу відпо-відно до GDPR.	Медіатор зобов'язаний дотри-муватися конфіденційності інформації, отриманої під час медіації, крім випадків, коли сторони погоджуються інакше.
Ефектив-ність	Забезпечення швидкого вирішен-ня спорів (напр., строк розгляду до 90 днів).	Медіатор повинен забезпечити ефективне управління процесом та уникати затримок.
Доступність	Платформа ODR повинна бути доступною для споживачів із будь-якої країни ЄС, включаючи багатомовну підтримку.	Забезпечення можливості ви-користання послуг медіатора широким колом осіб.
Кваліфікація медіаторів	Вимоги до компетенції медіаторів залишаються на розсуд організа-цій, що їх сертифікують.	Медіатор повинен постійно підвищувати свою кваліфіка-цію та дотримуватися профе-сійних стандартів.
Фокус на онлайн-аспекти	Прямо регулює онлайн-вирішен-ня спорів, підкреслюючи необ-хідність використання цифрових платформ.	Приділяє основну увагу загальним етичним аспектам медіації, не акцентуючи специ-фіку онлайн-формату.
Рівні права сторін	Забезпечує рівні права спожи-вачів і продавців у доступі до вирішення спорів.	Медіатор зобов'язаний за-безпечити рівність сторін у процесі та створити умови для їх участі.

Джерело: складена на основі аналізу інформації, що міститься у джерелах: [7; 8].

ський кодекс поведінки для медіаторів зосереджується на етичних та професійних аспектах діяльності медіаторів у будь-якому форматі (онлайн чи офлайн). Тобто, перший документ є юридично орієнтованим, що регулює етичні питання в онлайн-форматі при вирішенні спорів, тоді як зміст останнього зосереджений на етичних принципах і загальних стандартах медіації, незалежно від формату.

Варто зазначити, що для успішного розвитку онлайн-медіації в Україні було б корисним впровадити у вітчизняне законодавство окремі положення Директиви 2009/22/ЄС та Європейського кодексу поведінки для медіаторів з метою вдосконалення існуючих механізмів онлайн-медіації, адже Європейський досвід (такий як створення централізованої онлайн-платформи для вирішення споживчих спорів) є корисним прикладом для адаптації в українському середовищі, враховуючи зростаючого значення онлайн спілкування. Європейський кодекс поведінки для медіаторів є корисним здобутком Європейського співтовариства в якості основи для розробки етичного кодексу українських медіаторів, адже дотримання етичних принципів підвищує рівень довіри сторін до медіації як способу вирішення спорів.

Український Закон «Про медіацію» наразі не містить детального регулювання онлайн-медіації, тому Європейські здобутки цілком можуть слугувати орієнтиром для створення окремої нормативної бази, яка буде враховувати специфіку цифрового формату вирішення спорів. Приналежно, варто зауважити на необхідності неперервної освіти медіаторів (у тому числі щодо проведення онлайн-медіації) що може бути враховано в підготовці та сертифікації медіаторів в Україні.

Висновки. На підставі вищезначеного, можливо зробити наступні висновки:

1. Вбачається корисним розробити національну онлайн-платформу для

медіації, спрямовану на спрощення доступу до альтернативних суду способів вирішення спорів з метою реалізації швидких, дешевих та ефективних механізмів. При цьому, в саму розробку платформи мають бути закладені етичні принципи щодо проведення онлайн-медіації.

2. Інтегрувати етичні принципи Європейського кодексу поведінки для медіаторів у стандарти діяльності українських медіаторів.

3. Розширити Закон України «Про медіацію», доповнюючи його зміст нормами, що будуть регулювати етичні питання онлайн-медіації, забезпечивши прозорість, конфіденційність і доступність цього процесу.

4. Створити програму сертифікації медіаторів із обов'язковим дотриманням етичного кодексу та регулярним підвищенням кваліфікації.

У статті досліджуються основні проблемні аспекти онлайн-медіації в сучасному світі. Виявлено, що використання онлайн-платформ створює нові етично-правові ризики, такі як: захист персональних даних, питання автентифікації учасників, ризики пов'язані із записом та поширенням конфіденційної інформації. Окрім того, в статті наголошено на тому, що відсутність фізичної присутності учасників медіації може впливати на емоційну взаємодію та якість комунікації при вирішенні спірних ситуацій та врегулювання конфліктів. У статті проаналізовані Основні етичні ризики онлайн-медіації та зазначені можливі способи їх мінімізації. Проаналізовані та співставленні Директива 2009/22/ЄС з питань позасудового вирішення спорів у сфері споживання та Європейський кодекс поведінки для медіаторів (2004), виявлені їх основні принципи та значення для онлайн-медіації. Виявлені корисні положення цих документів для вдосконалення вітчизняних меха-

нізмів онлайн-медіації, адже прагнення Україна до євроінтеграції, сприятиме зближенню з правовими стандартами ЄС. Наголошено на необхідності неперервної освіти медіаторів (у тому числі щодо проведення онлайн-медіації) що повинно бути враховано в підготовці та сертифікації медіаторів в Україні. У статті наголошено на необхідності розробки окремої національної платформи для вирішення позасудових спорів. Вбачається корисним також інтегрувати етичні принципи Європейського кодексу поведінки для медіаторів у стандарти діяльності українських медіаторів. У статті запропоновано доповнити Закон України «Про медіацію» нормами, що будуть регулювати етичні питання онлайн-медіації та створити програму сертифікації медіаторів із обов'язковим дотриманням етичного кодексу та регулярним підвищенням кваліфікації. Запропоновані у статті висновки можуть допомогти Україні адаптувати європейські підходи до власного законодавства та підвищити ефективність медіації як способу вирішення спорів.

Ключові слова: онлайн-медіація, етика, медіатор, конфлікт, спір.

Horielova V. Ethical and legal challenges of online mediation

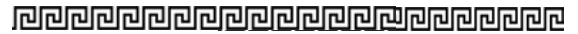
The article examines the main problematic aspects of online mediation in the modern world. It is found that the use of online platforms creates new ethical and legal risks, such as: protection of personal data, issues of authentication of participants, risks associated with the recording and dissemination of confidential information. In addition, the article emphasises that the absence of physical presence of mediation participants may affect emotional interaction and the quality of communication in dispute resolution and conflict resolution. The article analy-

ses the main ethical risks of online mediation and identifies possible ways to minimise them. The article analyses and compares Directive 2009/22/EC on the out-of-court settlement of consumer disputes and the European Code of Conduct for Mediators (2004), identifies their main principles and significance for online mediation. The article identifies useful provisions of these documents for improving domestic online mediation mechanisms, as Ukraine's aspirations for European integration will facilitate convergence with EU legal standards. The author emphasises the need for continuous education of mediators (including online mediation), which should be taken into account in the training and certification of mediators in Ukraine. The article emphasises the need to develop a separate national platform for resolving out-of-court disputes. It would also be useful to integrate the ethical principles of the European Code of Conduct for Mediators into the standards of activity of Ukrainian mediators. The article proposes to supplement the Law of Ukraine 'On Mediation' with provisions regulating ethical issues of online mediation and to establish a certification programme for mediators with mandatory compliance with the Code of Ethics and regular professional development. The conclusions offered in this article may help Ukraine to adapt European approaches to its own legislation and increase the effectiveness of mediation as a means of dispute resolution.

Key words: online mediation, ethics, mediator, conflict, dispute.

Література:

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про медіацію». Київ: Видавництво РАЦІО, 2024. 100 с.
2. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Медіація як цінність: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 466 с.
3. Katsh E., Rifkin J. Online Dispute Resolution: Resolving Conflicts in

Cyberspace. San Francisco: Jossey-Bass, 2001. 240 p.

4. Rabinovich-Einy O. *Technology and Dispute Resolution: Contribution of the Internet to the Mediation Revolution / Conflict Resolution Quarterly*. 2006. Vol. 23, № 3.

5. Притика Ю., Козляковська О. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. URL: <http://ilandmanagement.com/Publication/45> (дата звернення: 09.02.2025).

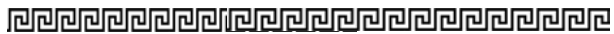
6. Бондарчук Н.В., Радченко О.Ю. Проведення медіації онлайн: міжнародний досвід та перспективи запровадження в Україні / *Науковий вісник Ужгородського національного універ-*

ситету. Серія: Право. 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 156–161.

7. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council (2013). *On online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR)*. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0001:0012:EN:PDF> (дата звернення: 09.02.2025).

8. *European Code of Conduct for Mediators*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf (дата звернення: 09.02.2025).

УДК 347.12:349.442

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.4>**І. Давидова,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА У МІСТІ

Постановка проблеми. Індивідуальне будівництво у місті є важливим аспектом розвитку міської інфраструктури та забезпечення житлових потреб населення. Воно включає в себе кілька ключових етапів. По-перше, отримання дозволів та погоджень від органів місцевого самоврядування та інших компетентних органів. По-друге, дотримання містобудівних норм та правил, які встановлюють вимоги до розташування, висоти, площі та інших параметрів будівлі. По-третє, захист прав сусідів, які можуть бути порушені внаслідок будівництва. По-четверте, судова практика, яка забезпечує захист прав фізичних осіб у випадку їх порушення.

Захист прав фізичної особи при індивідуальному будівництві у місті включає в себе такі ключові питання, як право власності, право будівництва, право на приватне життя, дотримання містобудівних норм, дотримання прав сусідів та ін. Враховуючи комплексний характер можна зробити висновок про актуальність дослідження обраної теми в контексті вивчення цивільно-правових питань.

Стан дослідження. Дослідженню питань індивідуального будівництва у місті у вітчизняній науковій літературі не приділяється достатньої уваги, особливо в контексті дії правового режиму воєнного стану. Значною мірою це дослідження публічно-правового характеру. Однак, актуальними є й приватноправові, зокрема, цивільно-правові питання.

Тут можна виділити дослідження таких науковців, як І. В. Білецький [1], Н. В. Кутрик [4], О. В. Самолюк [7] та ін. [2; 3; 5; 6]. Разом з тим, відсутність комплексного дослідження індивідуального будівництва у місті в контексті цивільно-правового регулювання свідчить про необхідність та своєчасність такої роботи на рівні, принаймні, статті.

Мета статті полягає в аналізі особливостей цивільно-правові питання індивідуального будівництва у місті.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу приділимо увагу кожному з названих вище ключових питань. Так, право власності передбачає володіння, користування та розпорядження майном на свій розсуд. Право власності на земельну ділянку та будівлю є основою для здійснення індивідуального будівництва. Власник має право будувати на своїй ділянці будівлі та споруди, які відповідають містобудівним нормам та правилам.

Право власності на земельну ділянку та будівлю має важливе значення для захисту прав фізичної особи при індивідуальному будівництві. Власник має право захищати своє майно від незаконних посягань та втручань. У випадку порушення права власності, власник має право звернутися до суду для захисту своїх прав. Суд може визнати право власності, зобов'язати порушника припинити незаконні дії та відшкодувати завдані збитки.

Право на будівництво передбачає можливість здійснення будівництва на своїй земельній ділянці, якщо це не суперечить чинному законодавству та містобудівним нормам. Право на будівництво регулюється законами України «Про регулювання містобудівної діяльності» [8], «Про архітектурну діяльність» [9], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності» [10] та іншими нормативно-правовими актами [11].

Право на будівництво включає в себе кілька ключових елементів, зокрема, право на отримання дозволів та погоджень для здійснення будівництва; право на розробку та затвердження проектної документації; право на здійснення будівельних робіт та введення об'єкта в експлуатацію.

Також важливим є питання щодо забезпечення права на приватне життя, яке передбачає можливість створення комфортних та безпечних умов проживання та включає в себе право на недоторканність житла, яке передбачає можливість проживання в будівлі без незаконних втручань та посягань.

Зупинимось детально на праві на будівництво, починаючи з отримання дозволів та погоджень.

Для здійснення індивідуального будівництва необхідно отримати відповідні дозволи та погодження від органів місцевого самоврядування та інших компетентних органів. Цей процес може включати в себе отримання дозволу на будівництво, погодження проектної документації та інші процедури.

Дозвіл на будівництво є офіційним документом, який підтверджує право фізичної особи на здійснення будівництва на своїй земельній ділянці. Погодження проектної документації є необхідним етапом для забезпечення відповідності будівництва містобудівним нормам та правилам.

Процес отримання дозволів та погоджень регулюється чинним зако-

нодавством України, а саме, постановами Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт» [12], «Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури» [13], наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів» [14], Державними будівельними нормами України та іншими нормативно-правовими документами.

Перелік будівельних робіт, які не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 406 [15], визначає, що роботи з переобладнання та перепланування жилого будинку і жилого приміщення, а також нежилого будинку, будівлі, споруди, приміщення в них, виконання яких не передбачає втручання в огорожувальні та несучі конструкції, зведення на земельній ділянці тимчасових будівель та споруд без влаштування фундаментів не потребують документів, що дають право на їх виконання.

Наведемо перелік дозволів з будівництва на прикладі послуг Центру надання адміністративних послуг Одеської міської ради [16]. Це такі, як видача дозволу на відновлення земляних робіт, погодження проектної містобудівної документації, видача будівельного паспорта забудови земельної ділянки, надання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки, витяг з містобудівної документації, видача технічних умов на проектування, погодження проекту благоустрою, реєстрація декларації про готовність об'єкта до експлуатації, будівництво якого здійснено на підставі будівельного паспорта, прийняття рішення

про переведення дачних і садових будинків у жилі будинки, внесення до Реєстру будівельної діяльності інформації, зазначеної у повідомленні про початок виконання підготовчих робіт, внесення до Реєстру будівельної діяльності інформації, зазначеної у декларації про готовність до експлуатації індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд та інші послуги.

Отримання дозволів та погоджень має важливе значення для захисту прав фізичної особи при індивідуальному будівництві. Власник має право захищати своє право на отримання дозволів та погоджень від незаконних перешкод та втручань. У випадку порушення права на отримання дозволів та погоджень, власник має право звернутися до суду для захисту своїх прав. Суд може визнати право на отримання дозволів та погоджень, зобов'язати порушника припинити незаконні дії та відшкодувати завдані збитки.

Важливим етапом при індивідуальному будівництві є дотримання містобудівних норм.

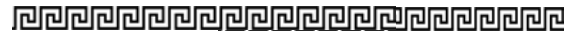
Індивідуальне будівництво повинно відповідати містобудівним нормам та правилам, які встановлюють вимоги до розташування, висоти, площі та інших параметрів будівлі. Недотримання цих норм може призвести до припинення будівництва та накладення штрафних санкцій.

Здійснення на території місцевої громади державного архітектурно-будівельного контролю, виконання дозвільних та реєстраційних функцій у сфері містобудівної діяльності відповідно до чинного законодавства України покладається на виконавчі органи місцевого самоврядування.

Типовим прикладом контролюючого органу є Управління державного архітектурно-будівельного контролю Одеської міської ради, яке відповідно до покладених на нього завдань: «надає, отримує документи, що дають

право на виконання підготовчих та будівельних робіт, відмовляє у видачі таких документів, анулює їх, скасовує їх реєстрацію; приймає в експлуатацію закінчені будівництвом об'єкти (видає сертифікати, реєструє декларації про готовність об'єкта до експлуатації та повертає такі декларації на доопрацювання для усунення виявлених недоліків); здійснює державний архітектурно-будівельний контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил, положень містобудівної документації всіх рівнів, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, проектної документації щодо об'єктів, розташованих у межах м. Одеси; здійснює контроль за виконанням законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного архітектурно-будівельного контролю; з підстав та в порядку, передбачених законодавством, подає позови до суду про знесення самочинно збудованих об'єктів з компенсацією витрат та виступає замовником робіт зі знесення таких самочинно збудованих об'єктів; від імені та в інтересах Одеської міської ради, на виконання рішень суду, ухвалених на користь Одеської міської ради, виступає замовником робіт щодо знесення самочинно збудованих об'єктів на земельних ділянках комунальної власності територіальної громади міста Одеси»[17].

Ще одним виконавчим органом з містобудівної діяльності є Департамент архітектури та містобудування (Одеської міської ради) завданнями якого є: «реалізація на території міста державної і місцевої політики у сфері планування та забудови територій, а також у сфері архітектурної діяльності, дизайну міського середовища та благоустрою; забезпечення дотримання законодавства України, державних стандартів, норм і правил у сфері містобудування, благоустрою та охорони об'єктів культурної спадщини» [18].

Також зазначено, що департамент: «забезпечує попередній розгляд містобудівної та проектної документації архітектурно-містобудівною радою; здійснює моніторинг стану розроблення містобудівної документації міста; надає суб'єктам містобудівної діяльності у встановленому порядку містобудівні умови та обмеження забудови земельних ділянок; здійснює видачу будівельного паспорта забудови земельної ділянки; надає відповідно до законодавства України інформацію щодо можливості розробки проектів землеустрою, їх відповідності положенням містобудівної документації під час розроблення та затвердження документації із землеустрою; приймає участь у здійсненні контролю за використанням і забудовою земельних ділянок; вирішує відповідно до законодавства України спори з питань містобудування» [18].

Крім того, варто враховувати права сусідів, які можуть бути порушені внаслідок будівництва. Це включає в себе дотримання норм відступу від межі земельної ділянки, забезпечення доступу до природного освітлення та інсуляції, а також уникнення надмірного шуму та вібрацій.

Сусіди мають право на комфортне та безпечне проживання, а також на захист своїх прав від незаконних втручань та посягань. Захист прав сусідів забезпечує гармонійне співіснування та сприяє створенню комфортних умов проживання.

Проаналізуємо судову практику з даного приводу. Так, аналізуючи рішення Київського районного суду «К. звернулася до суду з позовом до М. знести самочинно збудовану будівлю на земельній ділянці. Позивач посилається на те, що відповідач здійснив самочинне будівництво, що призводить до постійного затінення 350 кв. м. земельної ділянки позивача та не дає змоги там вирощувати цінний урожай ягід і овочів, тобто значно порушило природні якості землі, а також знизило рівень еколо-

гічної, шумової і пожежної захищеності садиби. Вказані затінення і погіршення призвели до зниження вартості майна позивача та завдали К. значної моральної і матеріальної шкоди. Затінення від самочинного будинку, який на відстані 1 м від межі земельної ділянки позивача і має висоту 8,5 м. є природний процес і не потребує доказування.

Також, рішенням Департаменту державної архітектурно-будівельної інспекції встановлено, що будівельний паспорт забудови земельної ділянки на спірний об'єкт прийнято з порушенням норм п. 6.1.41 ДБН «Планування і забудова території».

Однак, судом вирішено, що позивачем не надано належних та допустимих доказів на підтвердження того, що власником земельної ділянки, яка є суміжною з земельною ділянкою М., є саме К., оскільки за вказаною адресою зареєстровано житловий будинок на праві спільної часткової власності: на 2/3 за позивачем та на 1/3 за іншою особою. З поданої позовної заяви та наданих стороною позивача документів не вбачається можливим встановити, чия саме частка будинку розташована поблизу з земельною ділянкою відповідача.

Враховуючи, що позивачем не доведено, які саме права К. порушує відповідач, здійснюючи спірне будівництво, суд прийшов до висновку, що вимоги позивача не підлягають задоволенню» [19].

Отже, у випадку порушення прав фізичної особи при індивідуальному будівництві, вона має право звернутися до суду для захисту своїх прав. Судова практика показує, що суди часто стають на захист прав фізичних осіб, якщо їхні права були порушені внаслідок неправомірних дій органів місцевого самоврядування або інших осіб.

Розглянемо інший приклад судової практики. Так, Павленко К. звернулася до районного суду з позовом до Одеської міської ради та виконавчого

комітету Одеської міської ради про визнання за нею права власності на будинки.

У судовому засіданні позивачка пояснила, що з 1983 р. мешкає в цьому будинку, сплачує за квартиру та за комунальні послуги, але не може оформити право власності на нього, оскільки він був списаний з балансу житлового фонду місцевої ради Іллічівського району м. Одеси. На квартирному обліку вона не стоїть, іншого житла немає.

Представник відповідача заперечував, посилаючись, що позивачка без дозволу та узгодження з відповідними органами побудувала будинок, тим самим порушила норми містобудівного законодавства.

Судом в ході розгляду справи встановлено, що згідно вироку суду від 18.10.1983 р. по справі відносно незаконно побудованого будинку, будинок був конфіскований у позивачки. Згідно рішення виконавчого комітету від 23.11.83 р. будинок, де мешкає Павленко К., був прийнятий на баланс Іллічівської районної ради та зобов'язано ЖЕО Іллічівського району укласти договір найму з позивачкою і видати їй ордер на склад сім'ї в дві особи.

Таким чином, будинок внаслідок конфіскації перейшов у власність держави, тим самим втратив статус самочинного майна.

Згідно з розпорядженням Іллічівської районної адміністрації за № 1181 від 26.12.1997 р., спірний будинок був списаний з балансу жилого фонду місцевих рад Іллічівського району та знаходиться у фактичному користуванні сім'ї позивачки.

Проаналізувавши норми статей 50, 58 Житлового кодексу УРСР суд вважає логічним та обґрунтованим зробити висновок про те, що спірний будинок, який був конфіскований у Павленко К. та на який укладено договір найму, відповідав встановленим санітарним та технічним нормам, інакше він би був знесений, а не при-

йнятий на баланс відповідної ради. Отже, відмова у вчиненні дій щодо легалізації будинку відповідачами на підставі невідповідності встановленим технічним нормам є безпідставною.

Здійснивши будівництво позивачка права інших осіб не порушила. Відповідно до заяв суміжних землекористувачів від 09.12.2005 р. вони не мають претензій щодо вводу в експлуатацію спірного будинку. Тому судом позов було задоволено [20].

Висновки. Захист прав фізичної особи при індивідуальному будівництві у місті є складним та багатогранним процесом, який потребує детального розгляду як теоретичних, так і практичних аспектів. Для ефективного захисту прав фізичної особи необхідно дотримуватися чинного законодавства, містобудівних норм та правил, а також враховувати права сусідів. У випадку порушення прав, фізична особа має право звернутися до суду для їхнього захисту.

Судова практика показує, що суди часто стають на захист прав фізичних осіб, якщо їхні права були порушені внаслідок неправомірних дій органів місцевого самоврядування або інших осіб. Це забезпечує справедливість та законність при розгляді справ, пов'язаних з індивідуальним будівництвом.

Таким чином, захист прав фізичної особи при індивідуальному будівництві у місті є важливим аспектом розвитку міської інфраструктури та забезпечення житлових потреб населення.

В статті проведено аналіз особливостей цивільно-правові питання індивідуального будівництва у місті.

Зазначено, що індивідуальне будівництво в місті відіграє значну роль у розвитку міської інфраструктури та задоволенні житлових потреб населення. Воно охоплює кілька важливих етапів. Це, зокрема, отримання необхідних дозволів і погоджень від орга-

нів місцевого самоврядування та інших компетентних установ; дотримання містобудівних норм і правил, які визначають вимоги до розташування, висоти, площі та інших параметрів будівлі. Також важливим аспектом є захист прав сусідів, які можуть бути порушені через будівництво. Значну роль відіграє судова практика, що забезпечує захист прав фізичних осіб у разі їх порушення.

Встановлено, що захист прав фізичних осіб у процесі індивідуального будівництва в місті охоплює такі основні питання, як право власності, право на будівництво, право на приватне життя, дотримання містобудівних норм та повага до прав сусідів.

Зроблено висновок про те, що забезпечення прав фізичних осіб під час індивідуального будівництва в місті є складним і багатограничним процесом, який вимагає детального аналізу як теоретичних, так і практичних аспектів. Ефективний захист прав громадян передбачає дотримання чинного законодавства, містобудівних норм і правил, а також урахування інтересів сусідів. У разі порушення прав особа має право звернутися до суду для їх відновлення.

Аналіз судової практики свідчить про те, що суди часто стають на бік фізичних осіб, чий права були порушені через неправомірні дії органів місцевого самоврядування або інших суб'єктів. Це сприяє забезпеченню законності та справедливості у вирішенні питань, пов'язаних з індивідуальним будівництвом.

Ключові слова: будівництво, містобудування, індивідуальне будівництво, цивільні правовідносини, захист прав фізичних осіб, житлове право, самочинне будівництво, забудова, планування будівництва, архітектурно-будівельний контроль, проектна документація, воєнний стан,

фінансова безпека, національна стабільність.

Davydova I. Civil and legal issues of individual construction in the city

The article analyzes the features of civil law issues of individual construction in the city.

It is noted that individual construction in the city plays a significant role in the development of urban infrastructure and meeting the housing needs of the population. It includes several important stages. This, in particular, obtaining the necessary permits and approvals from local governments and other competent institutions; compliance with urban planning norms and rules that determine the requirements for the location, height, area and other parameters of the building. Another important aspect is the protection of the rights of neighbors, which may be violated by construction. A significant role is played by judicial practice, which ensures the protection of the rights of individuals in the event of their violation.

It is established that the protection of the rights of individuals in the process of individual construction in the city covers such basic issues as property rights, the right to construction, the right to privacy, compliance with urban planning norms and respect for the rights of neighbors.

It is concluded that ensuring the rights of individuals during individual construction in the city is a complex and multifaceted process that requires a detailed analysis of both theoretical and practical aspects. Effective protection of citizens' rights involves compliance with current legislation, urban planning norms and rules, as well as taking into account the interests of neighbors. In the event of a violation of rights, a person has the right to apply to court for their restoration.

Analysis of judicial practice shows that courts often side with individuals whose rights have been violated due

to unlawful actions of local government bodies or other entities. This contributes to ensuring legality and fairness in resolving issues related to individual construction.

Key words: construction, urban planning, individual construction, civil legal relations, protection of the rights of individuals, housing law, unauthorized construction, development, construction planning, architectural and construction control, project documentation, martial law, financial security, national stability.

Література:

1. Білецький І. В. Державне регулювання розвитку будівельного сектору житлової нерухомості в Україні: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. Одеса, 2023. 456 с.

2. Будівельні норми та відстані між ділянками, будинками і спорудами. Блог на сайті нерухомості. URL: <https://www.n360.com.ua/2023/06/13/dbm-vidstani/>

3. Де, як та що можна будувати на своїй ділянці, та не мати клопотів із законом. Юридична газета. URL: <https://surl.gd/jpgruoi>

4. Кутрик Н. В. Нормативно-правове забезпечення однородного будівництва в містах. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2015. Вип. 38. С. 247-256.

5. Містобудування та територіальне планування: науково-технічний збірник статей. 2011. URL: <https://library.knuba.edu.ua/books/zbirniki/02/2011401.pdf>

6. Розвиток будівництва та житлово-комунального господарства в сучасних умовах: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (02.11.2023 р.). К., 2023. 272 с.

7. Самолюк О.В. Стан розвитку житлового будівництва в умовах війни. Вісник післядипломної освіти. 2023. Вип. 25(54). С. 191-207.

8. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

9. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності: Закон України від 17.01.2017 № 1817-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1817-19#Text>

11. Перелік нормативно-правових актів, дотримання яких перевіряється під час здійснення заходів державного архітектурно-будівельного контролю. сайт управління Державного архітектурно-будівельного контролю Одеської міської ради. URL: <https://surl.cc/yvvtmbk>

12. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-2011-%D0%BF#Text>

13. Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2007-%D0%BF#Text>

14. Про затвердження Порядку розроблення проектної документації на будівництво об'єктів: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.05.2011 № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0651-11#Text>

15. Про затвердження переліку будівельних робіт, які не потребують документів, що дають право на їх виконання, та після закінчення яких об'єкт не підлягає прийняттю в експлуатацію: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-2017-%D0%BF#Text>

16. Сайт ЦНАП Одеської міської ради. URL: <https://cnap.odessa.ua/services/citizens/building/>

17. Положення про Управління державного архітектурно-будівельного контролю Одеської міської ради, затверджене рішенням Одеської міської ради від 04.12.2024 № 2575-VIII. URL: <https://omr.gov.ua/ru/city/offices/dabk/statute/>

18. Положення про Департамент архітектури та містобудування Одеської міської ради, затверджене рішенням Одеської міської ради № 138-VIII від 17.03.2021 р. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/183521/>

19. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 03.06.2021 року по справі № 947/23583/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97649025>

20. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96094819>

УДК 347.12: 614.27

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.5>**І. Давидова,**доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Глобалізація передбачає стандартизацію всіх процесів незалежно від країни, що фактично призводить до зникнення меж між державами. Вона охоплює всі аспекти суспільного життя, формуючи єдину систему з узгодженими принципами, правилами, нормами, традиціями та законодавством, яке відповідає загальноприйнятим стандартам. У результаті світ стає більш взаємопов'язаним і залежним від усіх його учасників.

З огляду на значний інтерес до впровадження сучасних інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя, в багатьох країнах реалізуються пілотні проекти, спрямовані на тестування цих технологій та аналіз їхніх переваг і недоліків.

Комп'ютерні технології стрімко розвиваються, що дедалі більше впливає на різні галузі, зокрема на медицину. Варто зазначити, що смарт-контракти та блокчейн є перспективними напрямками в сфері охорони здоров'я. Незважаючи на те, що ці технології ще знаходяться на ранньому етапі розвитку, вони вже відкривають нові можливості для пацієнтів, розширюючи їхні права та доступ до медичних послуг.

Тож, одним із напрямків оптимізації в сфері охорони здоров'я є розвиток та закріплення у законодавстві смарт-контрактів («розумних контрактів»), оскільки дані контракти являють собою опосередкований інструмент, який не можливо підробити і котрий є однаково та одночасно доступний всім учасникам блокчейну.

Стан дослідження теми. Дослідженню питань приділялася певна увага, зокрема такими вітчизняними науковцями як: Голубець Б. [1], Давидова І. [2–5], Кобець Д. [6], Кравченко О. [7], Матюшенко І. [8], Нагайчук Н. [9], Харитонов Є. [5], Чернишов Д. [10] та інші. Разом з тим, в контексті використання даних технологій в сфері медицини питання правового регулювання потребують додаткової уваги.

Мета статті полягає в аналізі питання щодо можливості та перспективності використання технології блокчейн в медичній сфері.

Виклад основного матеріалу. Блокчейн як інструмент реалізації різних важливих проектів не лише в сфері бізнесу, але й державному регулюванні знаходиться на початку свого шляху. Дослідження закордонних центрів вивчення впровадження таких новітніх технологій свідчать про те, що блокчейн може застосовуватися в таких сферах життя, як: фінанси, уряд, охорона здоров'я та інших.

Варто зазначити, що смарт-контракт може існувати виключно в цифровому середовищі. Широкого вжитку цей термін набув у 2010 році з ростом популярності криптовалют. Такі контракти записувалися у вигляді коду, зберігалися та дублювалися в системі, а їх виконання забезпечувала мережа комп'ютерів, що керує блокчейном. Іншими словами, смарт-контракт – це угода, реалізована в розподіленому реєстрі блокчейн. Його функціонування ґрунтується на програмуванні

за принципом «якщо..., то...», що означає чітке визначення умов у самому контракті [3].

Смарт-контракт – це комп'ютерний протокол, створений для автоматичного виконання умов договору в цифровому середовищі. Він використовує розподілену книгу для зберігання інформації про контракт. За своєю сутністю смарт-контракти нагадують традиційні цивільно-правові договори, проте існують виключно в електронному вигляді та зберігаються всередині блокчейна, а не на папері.

Хоча багато користувачів можуть вважати, що зберігання контрактів у мережі Інтернет робить їх вразливими, це не стосується смарт-контрактів. Вони розміщуються у блоках блокчейна, який забезпечує високий рівень безпеки. Завдяки розподіленій природі зберігання даних у декількох блоках втручання зловмисників у систему значно ускладнюється. Додатковий захист забезпечується криптографічними протоколами: для доступу до інформації учасникам блокчейна потрібен спеціальний ключ.

Завдяки такій надійності смарт-контракти гарантують захист прав і інтересів користувачів. Технологія блокчейн має потенціал для впровадження змін у різних сферах, зокрема в галузі охорони здоров'я.

Смарт-контракти охоплюють шифрування високого рівня та безпеку, тому користувачі можуть бути впевнені, що їхня інформація є конфіденційною, безпечною та захищеною від хакерських атак.

Щоб забезпечити безпеку та конфіденційність інформації про пацієнтів та інших важливих клінічних даних, зручно би було використовувати смарт-контракти. Вони можуть бути реалізовані на консорціумі, що належить блокчейну для аналізу та обміну даними, вони допомагають зберегти дані в незмінному стані, вони забезпечать надійне та прозоре зберігання даних пацієнтів. І ці дані можуть бути автоматично перенаправлено до страхової компанії, що полегшить завдання страховій компанії, скоро-

тити процес дослідження страхового випадку в разі його настання. Інформація та запис про стан здоров'я пацієнта повинні бути закодовані і закріплені за допомогою ключа. Це робить дані більш безпечними. Надходження медичного лікування можуть бути закодовані і збережені в блокчейні схожим чином, як і дані користувача.

Надання пацієнтам контролю за їхніми даними буде складатися з технології блокчейн та криптографічних методів. Оскільки, дані можуть бути водяними знаками, то в разі витоку даних можна простежити та виявити винне джерело. Блокчейн гарантує, що дані не можуть бути змінені, він пропонує довіру та конфіденційність.

Смарт-контракти можуть бути використані для зберігання медичних записів та даних пацієнтів у цифровому реєстрі. Це дозволить пацієнтам легко змінювати медичні установи без необхідності заповнення великої кількості документів. Вони зможуть надавати доступ довіреним лікарям до своїх медичних даних через блокчейн.

Крім того, смарт-контракти спрощують відстеження медичних процедур для страхових виплат. Після реєстрації консультації чи операції система автоматично ініціює відповідні платежі. Також ця технологія сприяє дотриманню стандартів та нормативних вимог – будь-які оновлення в процедурах можуть миттєво впроваджуватися в блокчейні без складних бюрократичних процесів.

Медичні записи особливо важливі у двох аспектах. По-перше, їхній зміст допомагає встановлювати або уточнювати діагнози, а також запобігати призначенню препаратів, на які пацієнт може мати алергічну реакцію. По-друге, дані про здоров'я можуть бути об'єктом інтересу для маркетингових або навіть зловмисних цілей, тому їхній захист є пріоритетом. Контроль над особистою медичною інформацією для пацієнтів забезпечуватиметься поєднанням технологій блокчейн та сучасних криптографічних методів.

Дані можуть бути зіпсовані певним ідентифікованим способом, також відомим як водяний знак, так що витік його можна простежити до винної сторони.

Зазначимо, що технологія блокчейн також має можливість революціонізувати спосіб, у який донори органів співпадають з пацієнтами, які потребують трансплантації. Ця нова інфраструктура передбачає революційний шлях для споживачів по навігації у сфері охорони здоров'я.

В сучасній інфраструктурі охорони здоров'я виникають деякі очевидні проблеми, а саме:

- за умови, що пацієнт відвідує кілька закладів охорони здоров'я (або лікарів), кожен з закладів буде мати різну історію хвороби щодо одного і того ж пацієнта і не буде знати про те, що відбулося до того, як пацієнт був їх клієнтом, тобто доведеться покладатися на те, яку інформацію надасть пацієнт;

- відсутність прозорості та відсутність доказів наявності історії хвороби;

- неможливість пацієнтів ефективно управляти власними даними;

- виписування лікарських засобів: лікарні, лікар та аптеки мають власну інформацію щодо лікування пацієнта, однак ця інформація може бути неправильно або застарілою;

- відсутня прозорість між установами щодо нових досліджень та клінічних випробувань;

- повільний робочий процес з точки зору оформлення документів.

Запровадження системи «e-Health» в Україні має наслідком те, що всю медичну документацію переведено в електронний вигляд. Це в свою чергу розвантажить лікарів, дозволить їм більш якісно та оперативно надавати медичні послуги пацієнтам та унеможливить ситуацію втрати медичних даних пацієнтів. Також це дозволить збирати дані щодо необхідних послуг в окремих районах, більш точно розраховувати тарифи та контролювати якість медичної допомоги. Тож, за всю медичну інформацію

в Україні відповідає державне агентство, що не є досить ефективним (з точки захисту персональних даних, забезпечення лікарської таємниці тощо). Саме тому технологія блокчейн має потенціал, що дозволяє пацієнтам, закладам охорони здоров'я та медичним дослідникам брати участь у більш ефективній медичній мережі. Дослідники можуть брати участь у передових медичних дослідженнях, обмінюватися ідеями та прозорим вивченням попередніх досліджень та випадків. Заклади охорони здоров'я, лікарі та пацієнти можуть відслідковувати та безпечно ділитися даними про стан здоров'я. Фармацевтичні компанії, лікарні та лікарі можуть розробляти та постачати якісну та відповідну лікарську допомогу відповідно до історії хвороби пацієнта. Пацієнти можуть мати прозоре уявлення про свою історію хвороби та бути більш відповідальними за своє здоров'я. Під повним контролем своїх записів, як їх приватний ключ, зв'яже їх ідентичність з даними блокчейнів.

Отже, в такій системі кожна інформація користувача (особисті дані, рентгенівські промені, МРТ, лабораторні результати тощо) будуть скомпільовані до одного документу. Цей документ може бути хешованим і опублікований на блок-схемі охорони здоров'я. Транзакції в блоках вказуватимуть на унікальний ідентифікатор кожного користувача, хеш-документ та позначку часу. Будь-які оновлення історії хвороби користувача можуть бути додані як дані у вигляді тегів, простими мобільними додатками.

Аутентифікація особистих даних буде важливою для особи, яка буде призначена унікальним ідентифікатором. Тоді користувач (пацієнт), який повністю контролює свої медичні записи, може дозволити іншим особам (постачальникам медичних послуг) отримати доступ і додати записи у свої записи, коли доступ до ключа надається медичним закладам. Медичним працівникам відповідного закладу може бути дозволено пацієнтом доступ до шифрування та цифро-

вого підпису записів у записах пацієнта, які записані в блокчейні. Повна прозорість може бути доступна для користувачів стосовно того, до кого звернулися і які дані були додані в хронологічному порядку до його записів. В кращому випадку користувачі зможуть відкликати дозволи для доступу до кого завгодно (наприклад, лікаря, якому вони не довіряють).

В Україні розроблені компоненти системи eHealth заклали фундамент для принципово нових стандартів підзвітності та прозорості надання медичних послуг, а також для розбудови екосистеми електронних сервісів та послуг для пацієнтів [12]. В той же час не виключеними є і випадки несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж. До прикладу, в Україні були зафіксовані епізоди переправлення інформації до бази eHealth (тобто реєстрація декларацій пацієнтів лікарні) без прийняття участі акредитованих медичних інформаційних систем. Для цього був написаний певний скрипт – програма, яка автоматизує поставлене завдання, яке без сценарію користувач робив би вручну, використовуючи інтерфейс програми. У зв'язку з цим, за добу було зареєстровано 8 000 декларацій від одного співробітника медичного закладу, що технічно неможливо при вводі електронних декларацій вручну, у зв'язку з тим, що на заповнення однієї електронної декларації потрібно від 5 до 15 хвилин.

У результаті лікарі медичного закладу отримували паролі для доступу до системи eHealth та пов'язаних електронних скриньок від керівника неакредитованої медичної інформаційної системи. Логіни та паролі для входу в eHealth передавалися користувачам через сторонніх осіб. При цьому контактні дані для відновлення доступу, зокрема номер телефону та e-mail, збігалися з контактами керівника цієї неакредитованої системи.

Програмне забезпечення, яке використовувалося для внесення декларацій до бази eHealth, застосовували

навіть у той час, коли лікарі були відсутні на робочих місцях, зокрема поза робочим часом. Це призвело до того, що частина електронних декларацій потрапила до системи без відома пацієнтів та з порушенням встановлених правил маршрутизації, що спотворило процес їх обробки [12].

Підсумовуючи, можна виділити наступні переваги системи безпеки в сфері охорони здоров'я на основі блокчейн:

- по-перше, цифрові підписи, необхідні для додавання транзакцій у блоці, гарантують, що неавторизовані сторони не можуть стати користувачами або маніпулювати мережею; аналогічно, інформація кожного пацієнта не буде загальнодоступною, оскільки лише хешові документи і зашифрована інформація доступна лише при наявності ключа;

- по-друге, швидша, дешевша і простіша передача даних серед пацієнтів та постачальників медичних послуг;

- по-третє, легко відстежувати медичні дані пацієнта, що дозволяє лікарям прозоре уявлення про історію пацієнта (наприклад, огляди, захворювання, рецепти інших лікарів). Це дає змогу лікарям розробляти більш точні та індивідуальні плани лікування на основі генетики та історії хвороби пацієнта. Аналогічно, інформація щодо хвороби може бути збережена та доступна між кількома установами, що дозволяє дослідникам в галузі охорони здоров'я мати прозоре уявлення про останні події та прискорити біомедичні дослідження та створення нових препаратів;

- по-четверте, у поєднанні з пристроями як джерела для збирання даних у реальному часі, таких як вага, пульс, артеріальний тиск тощо блокчейн може забезпечити ефективний запис та обмін інформацією між учасниками мережі.

Висновки. Таким чином, технологія блокчейн вирішує проблеми взаємодії та забезпечує перегляд даних про стан здоров'я по всьому світі, де б не була особа. Така система здатна

забезпечити комплексне уявлення про дані пацієнта, про стан його здоров'я впродовж усього життя. В рамках децентралізованої, розподіленої системи охорони здоров'я маси людей, постачальники медичних послуг та дослідники можуть бути задіяні та передавати великі обсяги даних, пов'язаних із здоров'ям, з гарантованою безпекою та конфіденційністю. Захист записів, зберігання та обмін даними про здоров'я свідчить про наукове нововведення для просування медичних досліджень, який служить методом розробки нових методів лікування та профілактики нинішніх захворювань.

Стаття присвячена аналізу питань щодо можливості та перспективності використання технології блокчейн в медичній сфері.

В результаті проведеного дослідження виділено наступні переваги системи безпеки в сфері охорони здоров'я на основі блокчейн: по-перше, цифрові підписи, необхідні для додавання транзакцій у блоці, гарантують, що неавторизовані сторони не можуть стати користувачами або маніпулювати мережею; аналогічно, інформація кожного пацієнта не буде загальнодоступною, оскільки лише хешові документи і зашифрована інформація доступна лише при наявності ключа; по-друге, швидша, дешевша і простіша передача даних серед пацієнтів та постачальників медичних послуг; по-третє, легко відстежувати медичні дані пацієнта, що дозволяє лікарям прозоре уявлення про історію пацієнта, що дає змогу лікарям розробляти більш точні та індивідуальні плани лікування на основі генетики та історії хвороби пацієнта; по-четверте, у поєднанні з пристроями як джерела для збирання даних у реальному часі, таких як вага, пульс, артеріальний тиск тощо блокчейн може забезпечити ефективний

запис та обмін інформацією між учасниками мережі.

Також зроблено висновок про те, що технологія блокчейн вирішує проблеми взаємодії та забезпечує перегляд даних про стан здоров'я по всьому світі, де б не була особа. Така система здатна забезпечити комплексне уявлення про дані пацієнта, про стан його здоров'я впродовж усього життя. В рамках децентралізованої, розподіленої системи охорони здоров'я маси людей, постачальники медичних послуг та дослідники можуть бути задіяні та передавати великі обсяги даних, пов'язаних із здоров'ям, з гарантованою безпекою та конфіденційністю. Захист записів, зберігання та обмін даними про здоров'я свідчить про наукове нововведення для просування медичних досліджень, який служить методом розробки нових методів лікування та профілактики нинішніх захворювань.

Ключові слова: особисті немайнові права, блокчейн, смарт-контракт, інформаційні технології, eHealth, договір, IT-право, медицина, лікар, пацієнт, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на таємницю про стан здоров'я, захист цивільних прав особи.

Davydova I. On the question of the use of blockchain technology in the medical sphere

The article is devoted to the analysis of issues regarding the possibility and prospects of using blockchain technology in the medical field.

As a result of the conducted research, the following advantages of a blockchain-based healthcare security system were highlighted: first, digital signatures required to add transactions to the block ensure that unauthorized parties cannot become users or manipulate the network; similarly, each patient's information will not be publicly available, since only hashed documents and encrypted

information are accessible only with the key; second, faster, cheaper and easier data transfer among patients and healthcare providers; third, it is easy to track a patient's medical data, which allows doctors to have a transparent view of the patient's history, which allows doctors to develop more accurate and personalized treatment plans based on the patient's genetics and medical history; fourth, in combination with devices as sources for collecting real-time data such as weight, pulse, blood pressure, etc., blockchain can provide efficient recording and exchange of information between network participants.

It is also concluded that blockchain technology solves the problems of interaction and provides viewing of health data around the world, wherever a person is. Such a system is able to provide a comprehensive view of a patient's data, about his health status throughout his life. Within the framework of a decentralized, distributed healthcare system for the masses, healthcare providers and researchers can be involved and transfer large volumes of health-related data with guaranteed security and confidentiality. The protection of records, storage and exchange of health data indicates a scientific innovation for the advancement of medical research, which serves as a method for developing new methods of treatment and prevention of current diseases.

Key words: personal non-property rights, blockchain, smart contract, information technology, eHealth, contract, IT law, medicine, doctor, patient, right to health care, right to medical care, right to health confidentiality, protection of civil rights of an individual.

Література:

1. Голубець Б. В. Застосування технології блокчейн в галузі охорони здоров'я: спец.122 Київ, 2021. 102 с.
 2. Давидова І.В. Правочини у IT-сфері та інформаційна безпека. IT-право та інформаційна безпека / За ред.

О.І. Харитоновой, Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 74-86.
 3. Давидова І.В. Блокчейн та категорія правочину. Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : моногр. За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой. – Одеса : Юридична література, 2018. С. 59-92.
 4. Давидова І.В., Берназ-Лукавцецька О.М. Блокчейн як засіб безпечного укладення правочинів в умовах COVID-19: Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія; За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой, С.Б. Булеци. Одеса: Гельветика, 2021. С. 167-181.
 5. Davydova I., Buletsa S., Kharytonov E. Prospects of Blockchain Technology and Smart Contracts in the Medical Sphere. Education Excellence and Innovation Management: A 2025 Vision to Sustain Economic Development during Global Challenges. (nov. 13-14, 2019). P. 11980-11989.
 6. Кобець Д.Л., Рунов О.О. Інтеграція блокчейн-технологій у систему управління кадровим потенціалом медичних закладів. Innovation and Sustainability. 2024. № 1. С. 112-120.
 7. Кравченко О.В., Шаповал О.Б., Ботвінов Р.Г. Блокчейн-технології: стан та перспективи розвитку в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 6. Том 2. С. 267-272.
 8. Матюшенко І.Ю., Гончарова Ю.Ю. Застосування технології блокчейн у розвитку медичних технологій. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 44. С. 233-238.
 9. Нагайчук Н.Г., Третяк Н.М. Можливості використання технології blockchain у страхуванні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 19. Ч. 2. С. 104-108.
 10. Чернишов Д. Технології на здоров'я: як можна поєднати медицину та блокчейн. <https://surl.li/yotuyt>
 11. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «ASBL Chambre Syndicale des Médecins des Provinces du Hainaut, de Namur et du Brabant Wallon et Gillis v. Belgium» on January 23, 2018 (Application № 55047/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181135>
 12. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 03.04.2019 № 757/10386/19-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80943797>

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.6>**А. Дергачов,**аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

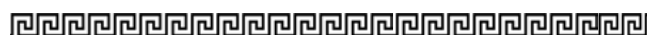
ДІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ У ПРОСТОРІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОПЕРАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ КУРСЬКОЇ ОБЛАСТІ РФ

Постановка проблеми. Забезпечення належної правової форми здійснення кримінального провадження є важливим аспектом реалізації завдань кримінального провадження навіть в умовах збройної агресії та екзистенційних викликів державності. Питання визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі актуалізується в умовах активних бойових дій не тільки на території України, однак й за її межами, що зумовлює перегляд традиційного нормативного регулювання поширення національних кримінальних процесуальних норм у просторі. Крім того, важливого значення набуває дотримання узгодженості між положеннями міжнародного та національного законодавства. Враховуючи динаміку проведення бойових дій та здійснення військової операції з боку Збройних сил України на території Курської області РФ, виникає питання про можливість поширення національних кримінальних процесуальних норм на визначену територію, особливо в контексті проведення окремих кримінальних процесуальних дій на кшталт слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Враховуючи специфічність даної проблематики, аспект визначення можливості поширення кримінальних процесуальних норм у просторі під час проведення військової операції Збройних сил України на території Курської області РФ видається важливим не

тільки на теоретичному рівні, однак й для практичного застосування під час здійснення відповідного кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження окремих аспектів визначеної проблематики присвятили свої наукові доробки наступні автори: А. М. Безносок, І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, О. В. Капліна, М. А. Погорецький, Т. Г. Фоміна, О. Г. Шило та інші. Однак, враховуючи новизну обраної проблематики, питання визначення можливості поширення дії кримінальних процесуальних норм під час проведення військової операції Збройних сил України на території Курської області РФ видається малодослідженим аспектом, що й обумовлює актуальність та новизну даного дослідження.

Мета статті — дослідити особливості поширення кримінальних процесуальних норм під час проведення військової операції Збройних сил України на території іноземної держави. Для досягнення поставленої мети перед дослідженням були поставлені наступні завдання: — дослідити загальні положення визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі та можливість їх застосування під час проведення військової операції Збройних сил України на території іноземної держави; — дослідити міжнародно-правовий аспект можливості регулювання суспільних

відносин з боку відповідної країни на території іноземної держави під час проведення військової операції; – інтегрувати міжнародний та національний аспекти регулювання відповідних суспільних відносин для визначення можливості поширення кримінальних процесуальних норм у просторі на території Курської області РФ під час проведення військової операції з боку Збройних сил України.

Виклад основного матеріалу.

Питання визначення особливостей дії кримінальних процесуальних норм у просторі під час проведення військових операцій з боку Збройних сил України з метою захисту національних інтересів України на території Російської Федерації має практичне підґрунтя та актуалізувалось з 6 серпня 2024 року, тобто з моменту початку військових дій на території Російської Федерації. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не закріплює особливостей визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі щодо визначеного питання, обмежуючись й надалі загальними положеннями дії КПК України у просторі в статті 4. Відповідно до частини 1 статті 4 КПК України – кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених КПК України, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення [1].

Легальне визначення поняття «територія України» сучасне національне законодавство не містить, однак за допомогою Конституції України та Закону України «Про державний кордон України» вбачається за можливе надати дефініцію окресленому поняттю. Частина 2 статті 2 Основного Закону України визначає, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Частиною 1 статті 1 Закону України «Про державний кордон України» встановлюється – державний кордон України є лінія і верти-

кальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Отже, дані положення фактично ототожнюють територію України з державним кордоном, лінія якого є межею території України [2].

Надалі, з метою визначення території України в контексті окреслення меж застосування загального територіального принципу дії кримінальних процесуальних норм згідно частини 1 статті 4 КПК України, пропонується визначити складові території України крізь призму законодавчого закріплення. По-перше, це сухопутна територія, що передбачає всю сушу, що знаходиться в межах державного кордону України, незалежно від місця розташування їх складових частин. Згідно зі статтею 18 Земельного кодексу України – до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії. Категорії земель України мають особливий правовий режим [3]. Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни. Окрім цього, враховуючи положення Конвенції ООН з морського права 1982 року до сухопутної території держави також належать окремі частини території, оточені територією інших країн, тобто анклав, а також острови, які омиваються водою [4]. До сухопутної території належать й надра, що розташовані нижче ґрунтового шару дна водойм, що узгоджується з законодавчим положенням у статті 1 Кодексу України про надра – надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [5].

По-друге, це водний простір. До водної території України належать

внутрішні та територіальні води. Відповідно до статті 5 Закону України «Про державний кордон України» – до територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки.

По-третє, це повітряний простір, під яким слід розуміти стовп повітря над сухопутною та морською територіями держави у тому числі й над її територіальними водами, що обмежується вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кордону України. А тому, повітряний простір держави прямо залежить від сухопутної та морської території.

Згідно з статтею 2 Повітряного кодексу України – Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України [6]. Отже, Україна користується власним повітряним простором в частині володіння суверенітетом в межах державних кордонів, а тому правове поле (юрисдикція щодо поширення норм права) України поширюється й на повітряний простір країни, оскільки повітряний простір є невід'ємною частиною території держави.

Таким чином, дія кримінальних процесуальних норм поширюється на територію України відповідно до загального територіального принципу дії кримінальних процесуальних норм в порядку частини 1 статті 4 КПК України, однак з можливими виключеннями дії норм у передбачених випадках, передусім міжнародно-правового характеру.

За загальним правилом, що унормовується частиною 1 статті 4 КПК України законодавець не здійснює прив'язку місця вчинення кримінального правопорушення до визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі, у разі здійснення кримінального провадження на території

України з підстав та в порядку закріплених у КПК України. До того ж, дане законодавче положення є результатом дотримання та безпосередньої реалізації міжнародного принципу невтручання держав у внутрішні справи інших. Зазначений принцип закріплюється статтею 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, Заключним пактом Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, Декларацією про неприпустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1982 року та іншими актами міжнародного законодавства [7]. Не вдаючись до детального огляду даного принципу, слід констатувати, що жодна держава не має право вчиняти дії юрисдикційного характеру на території іншої держави без її згоди. Кримінальний процесуальний закон та його складові частини не є виключенням із даного міжнародного принципу. Таким чином, дія національних кримінальних процесуальних норм у просторі можлива лише в рамках території України (територіальний принцип), окрім випадків можливості поширення правового поля держави на територію (простір), що з географічної точки зору знаходиться поза межами кордонів України за міжнародними договорами (екстериторіальний принцип).

В такому разі, жодна держава не має права встановлювати та поширювати дію власних норм права або проводити дії, що передбачають здійснення законодавства своєї держави на території іншої країни. Дане положення повністю кореспондується й з кримінальними процесуальними нормами, оскільки останні можуть передбачати проведення безпосередніх дій, зокрема на місці вчинення кримінального правопорушення, шляхом проведення відповідних слідчих (розшукових) дій чи негласних слід-

чих (розшукових) дій. У разі ж проведення відповідних кримінальних процесуальних дій на території іноземної держави, без її дозволу в належній правовій формі, то такі дії з боку держави, що здійснює відповідні кримінальні процесуальні дії, формально будуть вважатись неправомірними з точки зору недотримання міжнародного права, у тому числі й в контексті порушення її внутрішнього суверенітету. У даному випадку актуальною видається думка О. М. Дроздова – міжнародні акти містять норми-цілі, норми-зразки, а також норми, які мають досить великий ступінь узагальнення і несуть важливий правовий, з точки зору захисту основних прав і свобод людини та громадянина, та політичний зміст [8].

Втім, міжнародне право допускає можливість держав укладати додаткові угоди щодо взаємної координації у цивільних, адміністративних та кримінальних справах. Зазвичай, для провадження дій щодо проведення, зокрема слідчих дій з боку відповідної держави на території іноземної, ситуативної, тобто одноразової згоди на це від органів публічної влади, що здійснюють кримінальне провадження в іноземній державі недостатньо для встановлення дії кримінальних процесуальних норм у просторі відповідної держави, оскільки з міжнародної точки зору встановлення порядку надання такої згоди має бути передбачено на рівні закону або правостановляючого акту міжнародного рівня, що ухвалюються уповноваженими органами держави. Яскравим прикладом видається Договір між Україною та Республікою Польща від 24.05.1993 року «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 24.05.1993 року» ратифікований Постановою Верховної Ради № 3941-ХІІ від 04.02.1994 року, де у статті 7 закріплюється, що при виконанні клопотань про надання правової допомоги запитувана установа застосо-

вує законодавство своєї держави [9]. Однак, вона може застосовувати процесуальні норми, вказані запитуючою установою, якщо це не суперечить законодавству запитуваної Договірної Сторони.

В контексті розгляду даного аспекту, КПК України у частині 3 статті 4 унормовує: якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому КПК України. Дійсно, кримінальний процесуальний закон допускає особливості визначення дії КПК України у просторі у разі наявності відповідного міжнародного договору, що передбачає поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних сил України, однак, в умовах ведення бойових дій з такою державою дане положення фактично не може бути застосоване.

Вбачається, що особливість даної проблематики полягає у тому, що хоча місце вчинення кримінального правопорушення не є ключовим фактором визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі у разі здійснення кримінального провадження на території України з підстав та в порядку визначених у КПК України, можливість застосування кримінальних процесуальних норм у просторі іноземної держави виходить за рамки компетенції (юрисдикції) держави регулювати відповідні суспільні відносини без формальної згоди іноземної держави у належній правовій формі. Крім того, особливість даного питання полягає у тому, що враховуючи проведення військових дій між РФ та Україною та фактичну відсутність міжнародно-право-

вої координації у секторі забезпечення правопорядку у сфері кримінальної юстиції, отримання згоди з боку РФ на поширення національних кримінальних процесуальних норм на територію Курської області, як це має бути з точки зору сучасних положень міжнародного законодавства та КПК України видається неможливим.

Слід звернути увагу на положення частини 3 статті 218 КПК України – якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо. Дане положення КПК України 2012 року є новелою у порівнянні з минулим кримінальним процесуальним законом 1960 року, що видається позитивним фактором регулювання спірних питань під час визначення місця здійснення досудового розслідування. В контексті визначення механізму здійснення кримінального провадження, зокрема щодо військовослужбовця Збройних сил України під час проведення військової операції на території Курської області РФ, дане положення обумовлюється синергічним поєднанням принципу громадянства, що закріплений у частині 1 статті 7 Кримінального кодексу України, як умови застосування закону про кримінальну відповідальність та притягнення до кримінальної відповідальності громадянина України чи особи без громадянства, що постійно проживає на території України, а також статей 4 і 6 КПК України, як умови визначення дії кримінального процесуального закону у просторі та за колом осіб [10].

Отже, у разі коли місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або у разі вчинення криміналь-

ного правопорушення поза межами території України, законодавець покладає обов'язок щодо визначення місця здійснення досудового розслідування на відповідного прокурора у межах території України. Тому, у разі вчинення кримінального правопорушення на території Курської області РФ, зокрема з боку військовослужбовця Збройних сил України, місце здійснення досудового розслідування визначає відповідний прокурор, що з одного боку вирішує питання щодо можливості здійснення кримінального провадження. Частина 3 статті 218 КПК України, фактично надає можливість реалізувати механізм визначення територіальної підсудності й суду при визначених умовах в порядку статті 32 кримінального процесуального закону – якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

Тим не менш, актуальним залишається питання проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій безпосередньо на території Курської області РФ в рамках здійснення відповідного кримінального провадження. Яскравим прикладом видається проведення обшуку, в порядку статті 234 КПК України. Відповідно до частини 1 зазначеної статті КПК України – обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. У даному випадку, проведення обшуку передбачає застосування одразу декілька статей, зокрема 223 (вимоги до проведення слідчих розшукових дій) 234 КПК України та ряду інших, що регулюють кримінальні-процесуальні

правовідносин в частині здійснення відповідної процесуальної дії поза межами території України. А тому, видається дискусійним питання фактичного застосування кримінального процесуального закону України під час здійснення слідчої (розшукової) дії на території Курської області РФ, оскільки частина 1 статті 4 КПК України визначає що кримінальне провадження на території України <...> незалежно від місця вчинення кримінального провадження. Тобто, дана кримінальна процесуальна дія, що системно входить до категорії «кримінальне провадження» здійснюється поза межами території України, що трансформує територіальний принцип дії кримінальних процесуальних норм на екстериторіальну дію. Таким чином, поширення дії кримінальних процесуальних у просторі у даному випадку видається неможливим, оскільки дія кримінальних процесуальних норм виходить за правове поле (юрисдикцію) держави, а застосування екстериторіальної дії кримінальних процесуальних норм у просторі в порядку частини 3 статті 4 КПК України та здійснення, зокрема міжнародного співробітництва в порядку розділу IX кримінального процесуального закону з РФ видається нереалістичним.

Зазначені обставини унеможливають дотримання належної кримінальної процесуальної форми здійснення кримінального провадження, що нівелює реальне виконання завдань кримінального провадження, визначених у статті 2 КПК України. Складність регулювання даного аспекту полягає й у тому, що динаміка та місце проведення бойових дій систематично змінюється, в залежності від бойової обстановки, мети проведення військових дій та ряду інших факторів. Крім того, здійснення військових дій на території іноземної держави в рамках захисту власної територіальної цілісності, суверенітету та інших ключових національ-

них інтересів України унеможливорює здійснення регулювання відповідних суспільних відносин заздалегідь, оскільки дана обставина може зашкодити реалізації мети самої військової операції в контексті висвітлення даних обставин в порядку набрання чинності відповідним законом про внесення змін до КПК України.

Висновки. Враховуючи положення частини 1 статті 4 КПК України, слід констатувати, що законодавець не здійснює прив'язку місця вчинення кримінального правопорушення до визначення дії кримінальних процесуальних норм у просторі, у разі здійснення кримінального провадження на території України з підстав та в порядку закріплених у КПК України. Жодна держава не має право вчиняти дії юрисдикційного характеру на території іншої держави без її згоди, що узгоджується з міжнародним принципом невтручання держав у внутрішні справи інших на підставі статті 2 Статуту ООН та інших актів міжнародного законодавства. КПК України та його складові частини не є виключенням із даного міжнародного принципу, а тому дія національних кримінальних процесуальних норм у просторі можлива лише в рамках території України (територіальний принцип), окрім випадків можливості поширення правового поля держави на територію (простір), що з географічної точки зору знаходиться поза межами кордонів України за міжнародними договорами (екстериторіальний принцип).

Сучасний КПК України не закріплює особливості дії кримінальних процесуальних норм у просторі, зокрема щодо проведення слідчих (розшукових) дій поза межами території України. З точки зору реалізації загального територіального принципу дії кримінальних процесуальних норм (частини 1 статті 4 КПК України), впровадження таких особливостей з боку законодавця видається дискусійним. Крім того, поширення дії кримінальних проце-

суальних у просторі у даному випадку видається неможливим, так як дія кримінальних процесуальних норм виходить за правове поле (юрисдикцію) держави, а застосування екстериторіальної дії кримінальних процесуальних норм у просторі в порядку частини 3 статті 4 КПК України та здійснення, у тому числі міжнародного співробітництва в порядку розділу IX кримінального процесуального закону з РФ видається нереалістичним.

Проблематика визначення особливостей дії кримінальних процесуальних норм у просторі під час проведення військової операції з боку Збройних сил України на території Курської області РФ має практичне підґрунтя та актуалізувалась з 6 серпня 2024 року, тобто з моменту початку військових дій на території Російської Федерації. Враховуючи динаміку проведення бойових дій та проведення військової операції з боку Збройних сил України на території Курської області РФ, виникає питання про можливість поширення національних кримінальних процесуальних норм на визначену територію, особливо в контексті проведення окремих кримінальних процесуальних дій на кшталт слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Тим не менш, враховуючи ієрархічну побудову нормативно-правових актів в системі законодавства та дотримуючись міжнародно-правового примату, важливого значення набуває дотримання відповідності міжнародного аспекту з національним законодавством. Крім того, міжнародне право допускає можливість держави укладати додаткові угоди щодо взаємної координації у цивільних, адміністративних та кримінальних справах та поширювати дію власних кримінальних процесуальних норм у просторі на територію іноземної держави.

У статті проаналізовано міжнародно-правове регулювання можливості поширення національного унормування відповідних суспільних відносин на території іноземної держави та його відповідність національним кримінальним процесуальним нормам.

Чинний кримінальний процесуальний закон закріплює засади здійснення кримінального провадження, серед яких особливого значення набувають верховенство права та законність, що фактично нівелює можливість порушувати, у тому числі й кримінальну процесуальну форму, що узгоджується й з положеннями Конституції України. У статті досліджено роль дотримання кримінальної процесуальної форми та можливість здійснення окремих кримінальних процесуальних дій на території Курської області РФ в рамках відповідного кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальна процесуальна норма, військова операція, дія кримінальних процесуальних норм у просторі, територіальний принцип дії кримінальних процесуальних норм, екстериторіальний принцип дії кримінальних процесуальних норм.

Derhachov A. The action of criminal procedural norms in space during a military operation by the Armed Forces of Ukraine in the territory of the Kursk region of the russian federation

The issue of determining the specifics of the effect of criminal procedural norms in space during military operations by the Armed Forces of Ukraine on the territory of the Kursk region of the Russian Federation has a practical basis and has been updated since August 6, 2024, that is, from the moment of the beginning of military operations on the territory of the Russian Federation. Given the dynamics of hostilities and the implementation of a military operation by the Armed

Forces of Ukraine in the territory of the Kursk region of the Russian Federation, the question arises of the possibility of extending national criminal procedural norms to a certain territory, especially in the context of conducting individual criminal procedural actions such as investigative (search) actions or covert investigative (search) actions. Nevertheless, taking into account the hierarchical construction of normative legal acts in the legal system and observing the international legal primacy, compliance of the international aspect with national legislation becomes important. In addition, international law allows the possibility of states to conclude additional agreements on mutual coordination in civil, administrative and criminal cases and the extension of the effect of their own criminal procedural norms in space to the territory of a foreign state. The article analyzes the international legal regulation of the possibility of extending the regulation of relevant social relations to the territory of a foreign state and its compliance with national criminal procedural norms.

The current criminal procedural law establishes the principles of criminal proceedings, among which the rule of law and legality are of particular importance, which actually eliminates the possibility of violating, including the criminal procedural form, which is consistent with the provisions of the Constitution of Ukraine. The article examines the role of compliance with the criminal procedural form and the possibility of individual criminal procedural actions on the territory of the Kursk region of the Russian Federation within the framework of the relevant criminal proceedings.

Key words: criminal procedural norm, military operation, effect of criminal procedural norms in space, territorial principle of action of criminal procedural norms, extraterritorial principle of action of criminal procedural norms.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 12.02.2025).
2. Про державний кордон: Закон України від 04.11.1991 року № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення 12.02.2025).
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 12.02.2025).
4. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року: Закон України від 03.06.1999 року № 728 XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text> (дата звернення 12.02.2025).
5. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 року № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text> (дата звернення 12.02.2025).
6. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 року № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення 12.02.2025).
7. Статут ООН 1945. URL: <https://surl.li/cc/qsklkg> (дата звернення 12.02.2025).
8. Дроздов О. М. Система джерел кримінально-процесуального права. Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., (Харків, 18–19 квіт. 2002 р.). Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 280.
9. Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Польща «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 року № 3941-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3941-12#Text> (дата звернення 12.02.2025).
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.02.2025).

УДК 340.15:347.157"653"(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.7>**Н. Єфремова,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

І. Корнієнко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Горяга,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИТИНА ТА ЗАХИСТ ЇЇ ПРАВ У ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вступ. Сьогодні вже важко визначити, хто в Європі був першим дослідником теми дитинства. Вірогідно, початково до неї звернулися священнослужителі та представники міської влади у XVI ст. – через високу дитячу смертність та зростання злочинності із залученням дітей. Пізніше, з розвитком ідей гуманізму та соціальної дискусії навколо цих тем, обсяг досліджень зростає, особливо в контексті боротьби з проблемами бідності, соціальної нерівності, дитячої праці, злочинності, дитячої проституції тощо. Природно, що дослідження цієї проблематики у XIX ст. не лише розвивались, а й предметно контекстуалізувалися за окремими профільними напрямками, паралельно з обговоренням низки буржуазно-демократичних реформ, наслідків наполеонівських війн і нових філософсько-правових ідей у Європі, зокрема проблематики «природного права».

Тут доцільно пригадати, що у Пруссії «Загальним положенням про школи» (1794) всі навчальні заклади було оголошено державними. У Великій Британії з 1840-х років

запроваджено обов'язкову початкову освіту. Водночас у Франції виникла ідея про надання дітям особливого захисту, що допомогло би прогресивно реформувати права неповнолітніх у трудових відносинах. У 1881 р. французькі закони вже містили право дитини на освіту. Ухвалені за ініціативою міністра освіти Жюльє Феррі, «Шкільні закони» (1881 і 1882) відокремили освіту від церкви, після чого навчання у Франції набуло обов'язкового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що враховуючи наведені вище новації у сфері нормування та формування правового статусу дитини, науковці, політики, письменники і педагоги тих часів почали частіше звертатися до теми дитинства, вивчати історичний досвід попередніх поколінь. Отже, не дивно, що саме у XIX ст., на тлі реалізації профільних законодавчих ініціатив, дитинство стало актуальним об'єктом дослідження для вчених різних галузей, а деякі з них навіть називали той період «століттям дитини». Так, на хвилі технічної та культур-

ної революцій у Європі прогресивні сили «висунули дитину на нове місце й зробили її предметом справжньої науки» [1, с. 39].

З часом, унаслідок трагічних подій I Світової війни, революцій та зламу могутніх імперій, питання захисту прав дитини, особливо в контексті формування її правового статусу, набували особливої актуальності. У Європі цю проблематику продовжували активно вивчати на міжнародному рівні. Так, 16 вересня 1924 р. Ліга Націй ухвалила «Декларацію прав дитини», засновану на працях польського лікаря Януша Корчака, яка стала першим міжнародним договором про права дітей. У п'ятьох розділах Декларації закріплено конкретні права дітей і обов'язки дорослих [2]. Ця подія не лише викликала досить гостру реакцію в наукових колах світу, але й стала своєрідною детермінантою в процесі подальшої доктринізації, теоретичного супроводу та забезпечення профільної проблематики.

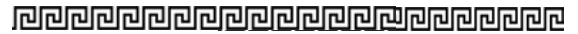
Новий рівень вивчення ця проблематика отримала і в Україні, але через особливості політичного режиму та входження до складу тоталітарної держави значну увагу вона привернула до себе лише з кінця ХХ – початку ХХІ ст., у працях О. Загорівського, С. Шпілевського, П. Музиченка, Н. Крестовської, Г. Дзербіна, В. Бурдіна та інших науковців.

Варто зауважити, що напрями досліджень профільної проблематики українських вчених були різними, але лише поодинокі фахівці вивчали її через призму історії права. Окремі аспекти історії правового статусу дитини на українських землях доби Середньовіччя досліджувались і в Польщі. На нашу думку, серед інших праць варто виокремити монографію польської дослідниці Малгожати Деліматі «Дитина у середньовічній Польщі» [3]. Її висновки мали суттєве методологічне значення і вплинули на подальший розвиток цього напрямку в Україні.

Це можна наглядно побачити, наприклад, у монографії Л. Кривачука «Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація» (2012) [4]; у дисертації І. Сердюка «Дитина й дитинство у державно-правовому регулюванні, релігійних нормах і народних уявленнях середньовічної та ранньомодерної України (XI–XVIII ст.)» (2018) та в його ж монографії «Маленький дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII столітті» (2018) [5]; у монографії Т. Гошко «Звичай і права» (2019) [6]. Цікавою є праця групи вчених Полтавського Національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, виконаної в рамках дослідження наукової теми 0117U004973 «Дитина й дитинство у державно-правовому регулюванні, релігійних нормах і народних уявленнях середньовічної та ранньомодерної України (XI–XVIII ст.)», положення якої частково співпадають з висновками Малгожати Деліматі.

Метою статті є аналіз доктринально-теоретичних і науково-методологічних підходів щодо визначення феномену «дитинство» та здійснення історико-правового дослідження такого соціального і нормативного явища, як «дитинство», захисту прав дитини та неповнолітніх у джерелах права доби Середньовіччя на українських землях. Стаття покликана здійснити історико-правову реконструкцію процесів правового забезпечення захисту прав дитини та неповнолітніх на зазначених теренах з урахуванням культурно-правових традицій, притаманних праву Давньої Русі та Литовсько-Руської доби.

Виклад основного матеріалу. Системно-комплексний підхід до дослідження заявленої проблематики дає можливість стверджувати, що, фактично, в сучасній Україні існує значний масив досліджених архівних джерел і спеціальної літератури, на підставі яких було зроблено обґрунтовані висновки щодо визначення

дитинства у християнській догматиці та в нормах звичаєвого права на українських землях доби Середньовіччя. Але такі питання, як права дитини у судовому процесі доби Середньовіччя, ще й досі потребують подальшого висвітлення. На нашу думку, це пов'язано насамперед із дискусією стосовно визначення віку відповідальності неповнолітньої особи за скоєний нею злочин, впровадження заборони тортур на допитах і представництвом в судовому процесі у справах дітей і неповнолітніх.

Для кращого усвідомлення сутності феномену «дитинство» сучасні вчені пропонують різні науково-методологічні підходи. Так, наприклад, на думку англійської дослідниці Дж. Квортруп, «...дитинство є частиною суспільства, бо діти беруть участь в організованих видах діяльності, а також становлять частину соціальної структури суспільства та взаємодіють з іншими членами суспільства» [7].

Спираючись на Загальну декларацію прав людини (1948) та низку інших правових актів ХХ ст., американський дослідник Джеймс Гарбаріно висловив дискусійне припущення, що «...в нашу епоху бути дитиною – значить бути захищеним від економічного, політичного й сексуального впливів... дитинство – час, коли надається величезне значення особистим інтересам і звужуються до мінімуму інтереси суспільні» [8, р. 120]. На нашу думку, такий погляд є відірваним від реального життя.

Своєю чергою, аналізуючи процес дорослішання дитини, дослідник С. Фріс розглядає його як рух від абсолютної залежності до незалежності, і як наслідок – від безвідповідальності до відповідальності [9].

Своє бачення обґрунтував і американський дослідник К. Девіс, який тлумачить дитинство як соціально й економічно короткий період життя людини: «Будь-яке вчення, що ставить недоліки дітей на перше місце, а потреби суспільства – на

друге, є соціологічною аномалією» [10, р. 217].

Строкатість наукових концепцій щодо тлумачення феномена «дитинство» демонструє нам множину самих різноманітних поглядів, отже, визначити однозначно цей феномен неможливо, кожна наукова галузь номінує його зі своїх позицій. Саме тому, аналізуючи їх, можемо уявляти дитинство щонайменше у трьох площинах:

- теоретико-методологічній, що вивчає дитинство як суспільний феномен і соціальне явище;

- конкретно-емпіричній, що досліджує обставини дітей та аналізує фактологічний матеріал стосовно проблем дітей;

- соціально-специфічній, що розглядає дитинство як специфічний віковий період – від народження до повноліття, котрий має свою структуру, особливості та субкультуру, будується на особливих соціальних зв'язках і відносинах.

Але яку б площину для визначення дитинства ми не обрали, воно все одно залишиться категорією загальнолюдського і цивілізаційного значення, існування якої не залежить від країни, національності, віросповідання. Вона присутня в будь-якому біосоціальному просторі, моно- чи полікультурному [11]. Дитинство – це передусім період в історії життя конкретної людини, що триває від народження до її зрілості. Воно має свою періодизацію, етапи, які ми можемо називати продуктом історії. Дитинство як соціальне явище є реальністю, локалізованою не тільки у часі та просторі, а й за колом фізичних осіб – членів локальної територіальної людської спільноти, де воно виникає завдяки реалізації фертильною частиною цієї спільноти своєї репродуктивної функції. Отже, воно має специфічні характеристики і дозволяє нам говорити про культурно-історичний тип дитинства, наприклад – про дитинство доби Середньовіччя або ХХ ст. Соціальний, а потім і правовий статус

дітей у різні історичні епохи обумовлюється відповідним етапом суспільного розвитку, соціально-класовою структурою суспільства, релігійними, культурними й етнічними традиціями, звичаєвими і правовими нормами та ін. складовими елементами життя.

Від рівня розвитку суспільства, від його культурно-релігійного осередка залежить розвиток дитини та її досягнення. Треба усвідомлювати, що тривалість дитинства прямо залежить від рівня матеріальної та духовної культури суспільства і держави. Отже, вивчати дитинство і процеси формування захисту прав дитини (поза вивченням суспільства і держави) не лише досить складно, а й, фактично, неможливо.

Продовження дискусії навколо явища «дитинство» та прав дитини активізувалось у 80-х роках ХХ ст. Так, наприклад, американські й західноєвропейські дослідники Н. Постман, Х. Хенгст, М. Віннс висунули тоді ідею про зникнення дитинства. На думку Н. Постмана, «...колесо історії зробило повний оберт і, як і в далекі часи на зорі людства, дитинства більше не існує» [12]. Продовжуючи цю ідею, Х. Хенгст відзначив тенденції до ліквідації дитинства та підкреслив, що зусиллями дорослих дитинство перетворюється на «фікцію» [13]. Таку точку зору і сьогодні можна часто почути у суспільстві.

Прихильники ідеї зникнення дитинства підтверджують свої міркування відповідними демографічними тенденціями, які спостерігаються у розвитку європейського суспільства, більшість з яких є характерними як для України та інших пострадянських держав, так і для сучасних розвинених європейських країн: зниження народжуваності, зменшення кількості дітей у розрахунку на одну родину, поширення ідеології «чайлдфрі» та ін. Це суттєво змінює характер соціалізації в родині, де всі надії покладаються на єдину дитину.

Реалізувати очікування своїх батьків дитина покликана вже у дитя-

чому віці – виконуючи їх численні настанови, вона часто позбавляється свого дитинства. Враховуючи такі особливості, німецький дослідник Д. Ріхтер зазначає: «...сьогодні ми спостерігаємо тенденцію не стільки зникнення дитинства, скільки стирання кордонів між дитинством та дорослістю, своєрідне злиття дитинства та дорослого світу» [14]. Особливо він акцентує увагу на зростаючій схожості між дітьми та дорослими щодо одягу і моди.

Разом з тим, важливо усвідомлювати, що дитина завжди була і лишається невід'ємним елементом суспільства, який об'єктивно потребує захисту своїх прав. Саме тому вислів французького історика Філіппа Ар'єса, що до ХVІІ ст. у Європі не існувало поняття «дитинство» [20, р. 73], нам уявляється дискусійним. Безумовно, воно має відмінності від сучасних уявлень. Дійсно, діти доби Середньовіччя були змушені швидко дорослішати, але хіба наразі ми не бачимо схожих аспектів?

Історично поняття «дитинство» пов'язується не тільки з біологічною незрілістю індивіда, а і з його недосконалим соціальним статусом, з колом прав і обов'язків, властивих конкретному стану суспільства, а також із набором доступних для цього періоду видів і форм діяльності. Отже, вивчення історії права з означеної сфери на українських землях доби Середньовіччя може значно покращити розуміння цього явища сьогодні.

Звертаючись до питання захисту прав дитини і до визначення дефініції «дитина» в Київській Русі, ми стикаємося з такою проблемою, як значний брак архівних матеріалів. Того мізерного переліку письмових джерел, який сьогодні є доступним для досліджень, вистачить лише на часткову, фрагментарну реконструкцію. Так, аналізуючи тексти списків Руської Правди (Поширена редакція, Суд Ярослава Володимировича) [15], ми

бачимо згадку про дитину як суб'єкта права у спадкових справах Київської Русі. Наприклад, у статтях 94, 98, 99, 100, 103–105 документа записано:

«94. Якщо залишаться діти від першої жінки, то вони візьмуть те (що належить) їх матері; якщо навіть їх померлий батько заповідав (це майно другій) жінці, все рівно вони візьмуть собі (належне) їх матері.

98. А ось (установлення) про спадщину. Якщо залишаться у (якого-небудь) мужа діти від раби, то вони в спадщині не приймають участі, але одержують разом з матір'ю волю.

99. Якщо залишаться в домі (після смерті батька) малолітні діти і не будуть ще здатні самі про себе піклуватись, а їх матір вийде (знову) заміж, то віддати їх разом з рухомим і нерухомим майном під опіку найближчому родичу до повноліття; (при цьому) товар передавати (*опікуну*) у присутності свідків; а що (надалі) він наживе, віддаючи той товар під проценти, або пускаючи його в торговий обіг, то, повернувши їм (*тобто опікаємим*) самий товар, хай він візьме собі прибуток, бо кормив і піклувався про них; якщо ж буде приплід від челяді чи від скота, то це все взяти (*опікаємим*); якщо ж (він) що-небудь втратив, то за все йому (належить) заплатити тим самим дітям готівкою; якщо ж прийме (*під опіку*) дітей з (їх) спадком вітчим, то умови договору (будуть) ті ж самі.

100. Але батьківський двір завжди без розділу (передається) молодшому синові.

103. А до виділу матері дітям справи немає; кому ж (свій виділ) віддасть мати, той (його) і візьме; чи оддасть всім (своїм дітям), то всі (його) розділять (між собою); чи умре (мати) без заповітного розпорядження, то (її статки) взяти тому, у кого вона жила на дворі і хто її годував.

104. Якщо залишаться діти від одної матері, але від двох (різних) батьків, то одні (беруть) спадок свого батька, а інші – свого.

105. Якщо вітчим розтратить що-небудь (з майна) батька своїх пасинків, то (після його смерті) їх (зведеному) брату (тобто сину вітчима), згідно з показами свідків (належить їм все) повернути, а що (дісталось) йому (у спадок) від свого батька, тим він володіє» [15 с. 46–47] (виділення і підкреслення не є оригінальними – авт.).

Безумовно, враховуючи загальний рівень розвитку права в Київській Русі, ми не побачимо теоретичного тлумачення терміну «дитина», але водночас ми бачимо певну правову класифікацію дефініції: «діти від першої жінки», «діти від раби», «діти від одної матері, але від двох (різних) батьків», «пасинки», що демонструє не лише ступінь спорідненості, а і подекуди примітивну конкретизацію їхнього віку, наприклад – «малолітні діти».

У джерелах права Київської Русі домонгольського періоду схожі терміни трапляються, наприклад, у тексті «Статуту князя Ярослава Володимировича про церковні суди» – досить відомого джерела в історії церковного права. Оригінал пам'ятки не зберігся, проте відомо понад 90 її списків, вміщених у літописах і кормчих книгах XV–XIX ст. Враховуючи імовірні погіршеності при переписуваннях Уставу, ми все ж маємо брати до уваги термін «дитятя» у ст. 5 і 6 із його розширеної редакції:

5. Аще ж дівка блядеть або дитяти добуде у батька, у матері або вдовою, облічівше, пояти ю в будинок церковний.

6. Тако ж і женка без свого чоловіка або при мужі дитяти добудет, да погубити, або в свині ввержет, або втопити, викриваючи, пояти (і) будинок церковний а чім ю паки рід окупити» [16, с. 37].

У ст. 43 Статуту ми зустрічаємо ще один термін, яким зазвичай називали неповнолітніх осіб у період від часів Київської Русі до, приблизно, XVII ст., – «отрок»: «43. Аще ли сын

биеть отца или мать, да казнять его волостельскою казнию, а митрополиту в дом церковный такой отрок» [15, с. 37]. Уживаний термін має старослов'янське походження, передбачав неповнолітню особу від 7 до 14 років, але в контексті цієї статті етимологія терміна є досить складною, бо термін «син» не має позначки вікової приналежності.

Термін «дитина» зустрічається ще в одному документі цієї історичної епохи – «Поученнях Володимира Мономаха», визначній пам'ятці літератури Київської Русі: «Да дѣти мои, или инъ кто, слышавъ сю грамотицю, не посмѣйтеся, но ему же любя дѣтий моихъ, а приметъ е в сердце свое...» [18]. Рукопис зберігся без закінчення у Лаврентіївському списку «Повісті временних літ» (1096) у декількох неповних частинах [17]. У наведеному фрагменті ми не бачимо чітко визначеного вікового параметру профільного терміна, його скоріше можна віднести до категорії «нащадки» без прив'язки до конкретного віку, тобто включаючи і дітей, і онуків, і правнуків князя, живих на час читання документу. Отже, поняття «дитина», «син», «чадо», «отрок» у віковому сенсі не має тут чітких параметрів.

Для більш детальної реконструкції правового статусу дитини в Київській Русі нам бракує матеріалів із норм звичаєвого (неписаного) права. Усні традиції були не менш важливими, ніж норми позитивного права, але більшу частину їх було втрачено.

На підставі аналізу збережених джерел права ми констатуємо, що правовий статус дитини був досить неоднорідним і залежав від сукупності факторів, наприклад, від її приналежності до певної соціальної, релігійної тощо групи населення у середньовічному суспільстві. Діти, фактично, безпосередньо залежали від волі батьків, але ще до свого повноліття могли мати значні права.

Протилежним прикладом може слугувати правовий статус дитини

холопів: оскільки самі вони були об'єктами права, зазвичай їхнім нащадкам надався відповідний статус – «приплід», за винятком окремих випадків. Правовий статус підлітка – «отрок» – міг змінитися в контексті одруження, яке ставало свідченням переходу підлітка в доросле і повноправне життя.

Важливо звернути увагу і на те, що сучасні історико-культурологічні дослідження соціального статусу дитини в різні періоди історії дозволили виокремити шість модифікацій соціального статусу дітей: «...діти не визнаються членами суспільства; діти визнаються залежними, підлеглими членами суспільства; діти мають “відтермінований” статус, вони лише майбутні члени суспільства; діти – учні, вихованці; діти – особистості, що лише розвиваються; діти – рівноправні члени суспільства» [19, с. 81]. Але проблемність запропонованої класифікації в контексті її застосування в історичних реконструкціях доби Середньовіччя є очевидною. Для однозначних висновків нам бракує чітких даних через брак як архівних документів, так і інших носіїв культури тієї доби.

Сьогодні ми можемо зробити висновок, що в Київській Русі не існувало доктрини про права дитини. Водночас аналіз джерел права тієї доби підтверджує той факт, що законодавці все ж визнавали потребу захисту прав дітей і неповнолітніх у сфері спадкового права. Інші питання, наприклад, у сфері опіки, виховання та навчання дитини, віддавалися на розсуд Церкви і родини, зважаючи на потребу підтримання християнської культури у суспільстві. Регулювання цих відносин, ймовірно, відбувалося за нормами звичаєвого та церковного права.

Короткий вік життя середньостатистичної особи за часів Київської Русі, висока дитяча смертність, панування натуральної форми господарства, переважно аграрний характер

економіки були засадничими для еволюції дитинства як явища. У Київській Русі Церква лише починала перебирати на себе функції унормування родинного життя, тоді як держава закріплювала норми для захисту майнових прав дитини. З часом Церква чітко визначила вимоги щодо ставлення до дитинства у суспільстві та якою є природа дитини загалом. Ці пояснення ґрунтувалися на церковних догмах, сформованих ще в часи раннього християнства, і на висновках видатних теологів Середньовіччя.

Подальше усвідомлення місця і значення дитини у християнському суспільстві на українських землях XIII–XVI ст. пов'язувалось з уявленнями теологів і філософів Європи про природу людини. Від часів Середньовіччя періодизація життя людини була чітко визначена і пов'язувалася переважно з природними циклами [20], але обґрунтовано вважаємо, що з ускладненням суспільних відносин і оформленням феодальних стосунків на українських землях, з поступовим розвитком поняття «закон» у форматі «Lex» дитина об'єктивно не могла не потрапити до поля зору світських законотворців.

Аналізуючи джерела права Великого князівства Литовського початку XVI ст., на увагу заслуговує той факт, що компетенції церковного суду неухильно зменшувались. Держава поступово перебирала на себе розгляд таких справ, як справи про злочини проти родини, опіку, заповіт та інші питання, які раніше належали винятково церковному суду. Водночас відбувся і подальший розвиток права, що відображалось у нових правничих актах.

Наприклад, у Судебнику великого князя Казимира IV Ягеллончика (1468) ми зустрічаємо термін «дитина» з віковими уточненнями, у контексті регулювання норм кримінального та кримінально-процесуального права. Так, у ст. 1 Судебника зазначено: «Якщо злодія (тата) при-

ведуть з речовим доказом, то мусить той заплатити за вчинене штраф; якщо ж платити буде нічим, а дружина з **дорослими дітьми** знала про вчинений злочин, то вони повинні сплатити штраф; якщо ж будуть **малі діти до семи років**; то вони в тому невинуваті. Самого злодія стратити на шибениці» [21, с. 57–59]. У ст. 5: «Коли б злодій щось у когось вкрав, і там, де вкрадено, його спіймано на гарячому, але додому вкрадене він не приносив, дружина і **діти** краденого не споживали, то відповідальність несе лише один злодій» [21, с. 60].

На жаль, матеріали Судебника не дозволяють нам більш детально уявити правовий статус дитини, але очевидним є встановлення віку відповідальності дитини перед законом, а саме – з 7 років. Таке рішення викликає жваві дискусії до сьогодні, має своїх прихильників і противників. У цьому контексті доцільно нагадати висловлювання відомої дослідниці європейської ментальності Нового часу Беатрикс Басталь: «Вік людини – одна з категорій диференціації людського буття, поряд зі статусом, становою належністю і статтю. Стосунки між віковими групами та поколіннями впливають на структуру суспільства й водночас є його продуктом. Хоча фізичний і психічний вік залежить від кожного окремо, проте одночасний розвиток продуктивних та освітніх систем зумовлює відповідний поділ життя, який багато в чому не залежить від окремого індивіда. Отже, період життя людини не є якимось однозначним поняттям, це не проста, а хронологічно кількісна величина» [22, с. 268].

Але узаконена можливість притягати дитину до відповідальності в суді висувала перед владою і суспільством низку нових питань соціально-трансформаційного порядку: по-перше, це питання про соціальну справедливість такої ситуації, а по-друге – її законність.

Тут важливо нагадати, що гуманістичні особливості філософії

права Середньовіччя та розуміння їх крізь призму віри і розуму людини знайшли своє відображення у працях Псевдо-Афанасія Олександрійського, Аврелія Августина, Томи Аквінського та інших. Ми погоджуємося з думкою вітчизняного дослідника Андрія Гелеша, який вважає: «Християнське тлумачення людяності стало базовою, фундаментальною підставою для європейського гуманізму. Ідеологи християнського гуманізму стверджували, що вчення Христа сповнене найвищого гуманізму, оскільки воно визнавало незалежну від соціальних умов духовну цінність людини, яка створена за образом і подобою Бога. Крім того, було проголошено моральні норми і чесноти, які пройняті вищою людяністю: милосердям, любов'ю до ближнього, співчуттям, усепощенням. Також стверджувалось, що соціальне, моральне та культурне вдосконалення суспільства повинно спиратися на християнські принципи» [23, с. 10]. Слід констатувати, що такі погляди поступово поширювались і у Великому князівстві Литовському, а також (хоча і повільно) втілювались на українських землях у процесі реформування права та судочинства.

Згідно з довічними традиціями судочинства на українських землях, у судовому процесі зазвичай брали участь обидві сторони – позивач і відповідач персонально. Так, наприклад, згідно з Судебником Казимира IV, сторона, яка не з'явилася до суду без поважних причин, вважалася такою, що програла справу. Однак з розвитком права у Великому князівстві Литовському законодавець зробив поправку, згідно з якою держава передбачала випадки, коли сторони в суді мали право висунути замість себе своїх представників. Це право буде забезпечено у XVI ст. в усіх трьох Статутах Великого князівства Литовського. Причин для цього було багато, але передусім – для захисту «сірих, вдів і убогих», тобто для найменш захищених членів суспільства.

Еволюція права у Великому князівстві Литовському кінця XIV – початку XVI ст. була безпосередньо пов'язана і з розвитком феодальних відносин, і з ухваленням низки політичних уній з Польщею. За умови часткового збереження джерел права та судочинства часів Київської Русі, великі князі та владна еліта Литви вже у XV ст. почали вносити суттєві корективи, які, з одного боку, спрямовувалися на зміцнення їх правового статусу, а з іншого – на розбудову судової системи нового типу [24, с. 86].

Тут також доцільно згадати, що починаючи з 60-х років XV ст. передавання земель в умовне володіння стало ординарним явищем на українсько-білоруських землях і здійснювалося не лише Великим князем Литовським чи польським королем, а й представниками місцевої адміністрації – воєводами та старостами. Отримавши величезні земельні володіння, магнати прагнули закріпити свої права на них. Як наслідок цього процесу, наприкінці XV – у першій половині XVI ст. основні українські землі зосередилися в руках нечисленної групи значних феодалів, тоді як права шляхти, міщан і селян лишилися слабо захищеними.

Прогалини у законодавстві та протиріччя між різними джерелами права призводили до правових колізій, через що діти шляхтичів часто опинялися беззахисними перед місцевою владою. Єдиним варіантом вирішення таких непорозумінь у майбутньому вбачалося укладання нового систематизованого збірника законів і проведення судової реформи.

Висновки. Визначаючи дискусійне питання про вік повноліття у законодавстві Київської Русі, Великого князівства Литовського та Польщі доби Середньовіччя, слід погодитися з думкою Тетяни Гошко, що «Тема дитинства у правових трактатах в різний час віддзеркалювала суспільні уявлення про повносправність, відпові-

дальність і вік людини. Ці норми було прописано ще у “Саксонському зерцалі”. Саме звідти їх було запозичено до Статуту Яна Ласького. У звичаях Краківської землі, що їх було додано у Статут Ласького й конфірмовано королем, зазначено: “За посполитими статутами опікуни повинні передати маєток дітям, допіру ті досягнуть п’ятнадцяти років; і коли діти одержуватимуть свій маєток, як їм і належить, то нехай право передбачить, бо так воно й заведено, щоби ті діти не могли маєток ані продати, ні заставити без дозволу кривних приятелів аж доки їм виповниться двадцять чотири роки”» [6, с. 246].

У судовій практиці Великого князівства Литовського XV – початку XVI ст. ми не бачимо чіткого визначення цього питання. Але в процесі подальшого розвитку права, дитина все більше потрапляла в коло уваги законодавців. Норми звичаєвого права вже не могли забезпечити належним чином достатнє і стабільне регулювання відносин у цій сфері, а досягнення правників Великого князівства Литовського та Польщі, продемонстровані у XV – на початку XVI ст., потребували удосконалення, особливо напередодні глобальних політичних змін.

Отже, з наведеного ми бачимо, що такі поняття, як «дитина», «мала дитина», «чадо» – як явище не тільки існувало на побутовому рівні у східних слов’ян доби Середньовіччя, а й знайшло своє закріплення в законодавстві на українських землях ще з XI ст. Дитина як суб’єкт права поступово потрапляла до спектра теоретико-правових напрацювань світських законодавців тією мірою, як держава перебирала на себе функції унормування родинного життя та регулятора цивільних відносин. Якщо у X–XIII ст. східні слов’яни у повсякденному житті керувалися переважно релігійними настановами та відповідними традиціями, то вже з XV ст. права дитини починають розгляда-

тися в контексті нормативно-правових настанов – насамперед цивільного, спадкового, процесуального та кримінального права. Вилучаючи справи такого роду з під юрисдикції Церкви, світська влада запроваджувала нове ставлення до дитини в державі у рамках її станової та релігійної приналежності. Це яскраво простежується на матеріалах порівняльної характеристики «Руської Правди», «Судебника Казимира IV» та інших джерел права доби Середньовіччя, чинних в українських землях.

Водночас зауважимо, що поняття «дитина» у законодавчій практиці Київській Русі та Галицько-Волинської держави не мало чіткого визначення, оскільки поняття на кшталт «дитина», «чадо», «младенець» вживалися й стосовно дорослих але залежних осіб, таких що не були повноцінними членами соціуму. Це означає, що «дитяче» і «доросле» у віковому сенсі тоді ще не мало чітких нормативних меж і ознак ідентифікації. Певні новели у цьому напрямку виникали пізніше, у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій.

Конкретизація вікових рамок для суб’єктів права стала якісно новим елементом реформування права та судочинства Великого Князівства Литовського у другій половині XVI ст. Значний вплив на цей процес чинили напрацювання європейських і вітчизняних правників, а також нові філософські ідеї доби Ренесансу. Отже, хоча значного філософського та правового переосмислення дефініції «дитина» в українських землях у X–XV ст. не відбулося, проте робота в цьому напрямку продовжилась пізніше, під впливом ідеї зверхності закону в державі та гуманізму в праві, а також наслідків епідемії чуми та османської експансії в Європі, появи зародків мануфактурного виробництва та інших чинників.

У статті наведено елементи аналізу такого дискусійного явища як феномен «дитинства» в різних

науках. Отримані висновки було покладено в основу теоретичного фундаменту історико-правового дослідження щодо здійснення характеристики прав дитини та неповнолітніх в українських землях XI–XV століть. Беручи за основу позицію, що дитинство завжди залишається категорією загальнолюдського значення, ми погоджуємось з думкою про те, що його доцільно сприймати перш за все як період в історії життя конкретної людини, що продовжується від народження до її зрілості. Дитинство як об'єкт наукових досліджень має свою періодизацію, етапи, які у свою чергу ми можемо називати продуктом історії. Аналізуючи писемні пам'ятки в українських землях X – XV століть, було доведено, що такі поняття, як: «дитина», «мала дитина», «чадо» не тільки існувало на побутовому рівні східних слов'ян доби Середньовіччя, а і знайшло своє закріплення в законодавстві в українських землях зазначеного періоду. Дитина, як суб'єкт права поступово потрапляла до спектру теоретико-правових напрацювань як Церкви так і світської влади. По мірі того, як держава перебирала на себе функції унормування родинного життя та регулятора суспільних відносин у сфері цивільного і кримінального права, увага до правового статусу дитини та неповнолітніх поступово збільшувалась. У той же час, загальний рівень розвитку юриспруденції в українських землях відповідав тогочасним рівню культури права, розвитку економіки та освіти феодального суспільства. Дослідження списків Руської Правди, церковного Статуту Ярослава Мудрого «Суд Ярослава Володимировича» та Судебника Казимири IV ілюструють процес генезису явища прав дитини та неповнолітніх у становому середньовічному суспільстві на законо-

давчому рівні. Поняття «дитина» в законодавчій практиці Давньої Русі не мало чіткого визначення. Терміни «дитина», «чадо», «младенець» вживалися й стосовно дорослих, але залежних осіб, таких, що не були повноцінними членами соціуму. Це означає, що «дитяче» і «доросле» у віковому сенсі тоді ще не мало чіткого визначення у законодавстві.

Ключові слова: дитина, неповнолітні, права дитини, культура права, розвиток права, українські землі доби Середньовіччя.

Yefremova N., Korniienko I., Horiaha O. The child and the protection of his rights in the sources of law in the Ukrainian lands of the Middle Ages

The article analyzes the complex and multifaceted phenomenon of “childhood” across various scientific disciplines. These findings form the theoretical foundation for a historical and legal study of children’s and minors’ rights in the Ukrainian lands during the 11th–15th centuries. Recognizing childhood as a universal category of human significance, the article supports the view that it represents a distinct period in an individual’s life, lasting from birth to maturity. As a subject of scientific inquiry, childhood is periodized and understood as a product of historical development.

An examination of written sources from the 10th–15th centuries reveals that terms such as “child,” “baby,” and “infant” were present in the everyday life of the Eastern Slavs of the Middle Ages and found reflection in the legislation of the Ukrainian lands of that era. Children, as subjects of legal rights, gradually entered the theoretical and legal frameworks developed by both the Church and secular authorities. Over time, the state assumed increasing responsibility for regulating family life and social relations within

the realms of civil and criminal law. This led to growing attention to the legal status of children and minors. However, the development of jurisprudence in the Ukrainian lands was consistent with the broader legal culture, economic conditions, and philosophical framework of feudal society. This shaped the perception and legislative treatment of children and minors within a class-based medieval society. In the legislative practice of Ancient Rus (Kievan Rus), the concept of “child” lacked a precise definition. Terms such as “child,” “infant,” and “minor” were occasionally applied to adults, particularly to dependent individuals who were not considered full members of society. This indicates that age-based distinctions between “children” and “adults” were not yet clearly defined in medieval legislation.

Key words: child, minors, children's rights, culture of law, development of law, Ukrainian lands of the Middle Ages.

Література:

1. Кривачук Л., Костишин Е. Науковий дискурс стосовно феномену дитинства: виокремлення державно-управлінського дитиноцентричного підходу. Ефективність державного управління : збірник наукових праць. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 41. С. 39-46.

2. Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924. URL :

3. Delimata M. Dziecko w Polsce sredniowicznej. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 2004. 259 s.

4. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація. Львів: ЛДФА, 2012. 480 с.

5. Скердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: КІС, 2018. 456 с.

6. Гошко Т. Звичай і права: Джерела, коментарі, дослідження; Монографія у 2-х томах. Т. I: Антропологія міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття / Інститут Криптики; Ukrainian Research Institute, Harvard University. Київ: Криптика, 2019. 564 с.

7. Qvortrup J. 1999, *Childhood and Societal Macrostructures. Childhood Exclusion by Default*, Working Paper 9. Child and Youth Culture. The Department of Contemporary Cultural Studies, Odense University.

8. Garbarino J. *Can American Families Afford the Luxury of Children? Child Welfare*. 1989. Vol. 65. № 2. P. 120.

9. Frith S. *The Sociology of Youth*. London: Open University Press, 1984. 384 p.

10. Davis K. *The Child and Social Structure. Journal of Educational Sociology*. 1996. Vol. 14. P. 217-229.

11. Богуш А. М. Дитинство у ціннісному вимірі. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р. URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-4>

12. Postman Neil *Disappearance of Childhood*. New York: Vintage books. 1994. 151 p.

13. *Kinderkultur. Deutscher Volkskundekongress in Bremen vom 7. bis 12. Oktober 1985 / Hrsg. K. Kustlin. Bremen: das Focke-Museum, 1987.*

14. Richter D. *Kindheit als Utopie. Zur Zukunft von Familie und Kindheit*. Berlin, 1985. S. 135–139.

15. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. /укл. Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2014. С. 37–48.

16. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре. Т 1. З найдавніших часів до початку XX ст. 1997. 656 с.

17. Котляр М.Ф., Плахонін А.Г. Повчання Володимира Мономаха [Електронний ресурс]. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Povchannia_V

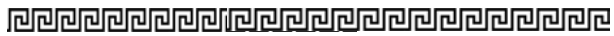
18. Поучення Володимира Мономаха. Переклад Л. Махновця. Ізборник. URL : <http://litorpys.org.ua/polyar/yar09.htm>

19. Гаєвська Т., Вишневіська Г. Трансформація цінності дитинства в контексті суспільних змін: культурологічний вимір. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія. 2018. Випуск 27. С. 79-86.

20. Arius Philippe *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, Pion, 1960, iv-503 p.

21. Судебник великого князя Казимира IV Ягеллончика 1468 року. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре.

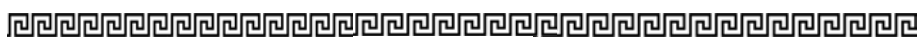
Т 1. З найдавніших часів до початку XX ст. 1997. С.57-59.

22. Бастль Б. Вік. Новий час. Історія європейської ментальності. / За ред. П. Дінцельбахера. Перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів, 2004. 721 с.

23. Гелеш А. І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір. Автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів, 2012. 20 с.

24. Єфремова Н. Розробка судейника Казимира IV 1468 р. та проблеми визначення його джерельної бази. Науковий вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Секція Юридична. Львів, 2007. Випуск 44. С. 83-89. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_44.pdf

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.8>**О. Калінніков,**адвокат, доктор філософії у галузі права, докторант
Київського університету інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБВИНУВАЧЕНИМ ПРАВА БУТИ ЗАСЛУХАНИМ (ПОЧУТИМ) ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. В 2014 році в кримінальному процесуальному законодавстві України було запроваджено порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), який складається з спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження.

Дана новація була обумовлена необхідністю дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності та нагальною потребою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які переховуються від органів слідства та суду за межами юрисдикції України з метою свідомого ухилення від кримінальної відповідальності.

У кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) завдання кримінального провадження досягаються лише при неухильному дотриманні додаткових, порівняно з загальним порядком, гарантій реалізації підозрюваним, обвинуваченим прав, передбачених національним законодавством та міжнародними договорами.

Водночас, правозастосування порядку кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) свідчить про наявність проблем правового регулювання реалізації обвинуваченим своїх процесуальних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними нау-

ковцями розпочалося дослідження питання заочного кримінального провадження, тобто за відсутності підозрюваного і обвинуваченого, ще до запровадження такого інституту в законодавстві України. Після ухвалення відповідних законодавчих актів та імплементації загально визнаного процесуального інституту *in absentia* до кримінального процесуального законодавства України розпочалося активне його наукове дослідження, яке триває до теперішнього часу.

Різноманітні аспекти спеціального досудового розслідування, спеціального судового провадження (*in absentia*), в тому числі щодо реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на захист, досліджували, зокрема, такі вчені: О. В. Баулін, О. І. Верещак, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, Т. Г. Ільєва, І. З. Калька, Р. Л. Кислюк, В. М. Кіянниця, М. П. Климчук, О. В. Кубарева, Д. В. Коперсак, С. І. Кравченко, О. П. Кучинська, О. В. Лазукова, М. І. Луцюк, М. В. Мазур, О. В. Мазур, О. В. Маленко, В. Т. Малярєнко, В. І. Маринів, О. О. Нагорнюк-Данилюк, О. І. Назарук, М. Я. Ніколенко, І. В. Обороньова, Є. М. Пеліхос, Д. П. Письменний, В. О. Попелюшко, В. В. Рец, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Татаров, А. С. Трекке, Л. Д. Удалова, Ж. В. Удовенко, Т. Г. Фоміна, Н. П. Черняк, І. В. Черниченко, С. С. Чернявський, С. Л. Шаренко, Д. М. Шишман,

О. Г. Шило, Д. О. Шумейко, О. Г. Яновська та інші.

Разом з тим підлягає подальшому науковому дослідженню практичні та теоретичні аспекти реалізації обвинуваченим своїх процесуальних прав під час спеціального судового провадження для виявлення проблем та їх подолання.

Формулювання цілей статті.

Метою статті є дослідження правового регулювання та правозастосування реалізації обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) під час спеціального судового провадження.

Виклад основного матеріалу.

Стаття 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) гарантує обвинуваченому право на захист, яке полягає, зокрема, у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні [1].

Згідно з приписами п. п. 4, 5 ч. 3 та ч. 4 ст. 42 КПК України обвинувачений має право, зокрема, давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах [1].

Водночас ч. 2 ст. 7 КПК України встановлює, що зміст та форма кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених законом [1].

При цьому, положення ст. ст. 297¹-297⁵, 323, 374 КПК України, які визначають порядок спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження не встановлюють будь-яких обмежень підозрюваному та обвинуваченому на реалізацію прав, передбачених статтею 42 КПК України,

проте вказані правові норми також не встановлюють жодного механізму реалізації обвинуваченим під час спеціального судового провадження права давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах.

Калька І. З. вважає, що у кримінальному провадженні in absentia у зв'язку з відсутністю підозрюваного, обвинуваченого реалізувати певні його права може лише захисник [2, с. 94].

При цьому, Пеліхос Є. М. також вказує на реалізацію захисником окремих прав обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні. Так, на переконання вченого захисник після призначення судового розгляду продовжує реалізацію функції захисту у кримінальному провадженні за відсутності обвинуваченого, яка, зокрема, передбачає: забезпечення дотримання стороною обвинувачення та судом гарантій і процедур щодо забезпечення права обвинуваченого безпосередньо брати участь в судовому розгляді; 2) активну участь у дослідженні доказів шляхом проголошення вступної промови, здійснення прямого допиту свідків захисту і перехресного – свідків обвинувачення, ознайомлення з речовими доказами та протоколами слідчих (розшукових) дій та іншими долученими до матеріалів кримінального провадження документами, заявлення необхідних клопотань, направлених на захист особи, висловлювання міркувань щодо кримінально-правової кваліфікації, виступу у судових дебатах з аналізом доказів [3, с. 203].

Міжнародні договори, зокрема, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4], ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [5], ст. 11 Загальної декларації прав людини [6] гарантують обвинуваче-

ному у вчиненні кримінального правопорушення право на захист, яке включає, в тому числі, право бути заслуханим.

Водночас, джерела права Європейського Союзу, які використовується Конституційним судом України (рішення від 18.07.2024 у справі № 3-88/2022(205/22, 114/24) для обґрунтування не відповідності певних норм КПК України вимогам Конституції України, визначають, що обвинувачена особа у кримінальному провадженні має право бути вислуханою до вжиття щодо заходів, які можуть негативно вплинути на особу її права і законні інтереси.

Так, право бути заслуханим (почутим) як складова права на судовий захист підлягає реалізації до моменту вжиття державою, її органами чи посадовими особами будь-яких заходів, які можуть негативно вплинути на особу, її права і свободи. Це право впливає з основоположних засад судочинства, що, зокрема, *expressis verbis* викладені у приписах частини другої статті 129 Конституції України, і реалізація цього права не залежить від його встановлення та/чи детальної регламентації у спеціальному законодавстві. Тільки за умови дотримання права особи бути заслуханою у суді суд може виконати свій конституційний обов'язок – незалежно і неупереджено, урахувавши точку зору заінтересованої особи, розглянути всі конкретні аспекти у справі та на підставі цього видати обґрунтоване (умотивоване) рішення суду [7].

З огляду на джерела права Європейського Союзу, серед яких Договір про функціонування Європейського Союзу, Договір про Європейський Союз, Хартія основоположних прав Європейського Союзу право бути заслуханим (почутим):

- є одним з ключових компонентів права на справедливий судовий розгляд;

- слугує розслідуванню справи і встановленню фактів якомога точніше і справедливніше;

- дозволяє забезпечити ефективний захист відповідної обвинуваченої особи;

- гарантує, що будь-яке рішення, яке негативно впливає на правову позицію, приймається судом з повним розумінням обставин справи [8, с. 1680–1681].

Отже, аналіз положень кримінального процесуального кодексу України свідчить, що чинний порядок кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) в повній мірі не забезпечує реалізацію гарантованого у демократичній, правовій державі права обвинуваченого бути заслуханим (почутим), яке включає право давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах.

Водночас, судова практика свідчить про поодинокі спроби окремих суддів, незважаючи на наявність проблем у правовому регулюванні кримінального провадження *in absentia*, заявити про можливість і необхідність забезпечення обвинуваченому під час спеціального судового провадження права бути заслуханим (почутим).

Згідно ухвали Вишого антикорупційного суду від 30.01.2023 у справі № 757/7845/19-к (1-кп/991/114/19) захисник під час спеціального судового провадження заявив клопотання про допит обвинуваченого компетентними органами іншої держави в рамках міжнародної правової допомоги для забезпечення обвинуваченому можливості пояснити обставини, щодо яких здійснюється це кримінальне провадження. В якості обґрунтування захисник навів, зокрема, наступні доводи: 1) спеціальне судове провадження не може звужувати права обвинуваченого (крім безпосередньої участі в судовому засіданні), до яких безумовно відноситься право давати пояс-

нення; 2) обвинувачений має право на захист, що полягає у наданні йому можливості, серед іншого, надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, а участь у кримінальному провадженні захисника не звужує процесуальних прав обвинуваченого; 3) право обвинуваченого давати пояснення має автономне значення як самостійний елемент права на захист, а здійснення спеціального судового провадження не виключає допит обвинуваченого у спосіб, передбачений КПК України, та з огляду на особливості воєнного стану [9].

В задоволенні даного клопотання колегією суддів Вищого антикорупційного суду було відмовлено, з огляду на те, що: 1) стосовно обвинуваченого, який переховується від суду здійснюється спеціальне судове провадження, порядок якого встановлює, що розгляд справи здійснюється без участі обвинуваченого; 2) відсутні обставини, які б свідчили про наявність перешкод обвинуваченому з'явитися до суду і реалізувати своє право бути заслуханим (почутим); 3) під час спеціального судового провадження приймає участь захисник, який обраний обвинуваченим самостійно, який ефективно захищає інтереси обвинуваченого і через якого обвинувачена особа може донести свою позицію; 4) допит обвинуваченого у порядку міжнародної правової допомоги не зможе забезпечити можливість безпосереднього дослідження судом його показань [9].

До вказаної ухвали суддею Вищого антикорупційного суду було подано окрему думку, в якій було висловлено заперечення про неправильність судових висновків. Суддя виходив з того, що незважаючи на те, що приписи КПК України, які визначають порядок здійснення судом спеціального судового провадження, дозволяють суду не проводити деякі процесуальні дії, у зв'язку із фактичною відсутністю обвинуваченого (встановлення особи обвинуваченого, роз'яс-

нення його прав, допит обвинуваченого, його участь у судових дебатах, останнє слово обвинуваченого), все ж за наявності клопотання сторони захисту, згідно з яким обвинувачений висловив бажання реалізувати свої процесуальні права та без з'явлення до суду надати показання під час дистанційного судового засідання, Суд має застосувати передбачені законом можливості щодо проведення такого засідання, заслухати та дослідити показання відсутнього обвинуваченого, аби забезпечити: 1) його право на захист, 2) ефективну можливість реалізації права на участь у судовому розгляді, незалежно від причин, з яких він не хоче повертатися до України, 3) найбільш ретельне дослідження доказів у справі, оскільки важливість показань обвинуваченого, з'ясування його позиції, яка зафіксована в процесуальній формі, не піддається сумніву [10].

При цьому, на переконання вказаного судді Вищого антикорупційного суду допит обвинуваченого під час спеціального судового провадження може бути проведений у режимі відеоконференції з використанням останнім власних технічних засобів (ч. 1, 2 ст. 336 КПК України). Його правова позиція враховує наступне: 1) положення КПК України, які наділяють суд правом на проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження як за клопотанням сторони кримінального провадження так і за власною ініціативою; 2) технічну можливість проведення допиту обвинуваченого з використанням ним власних технічних засобів; 3) декларовану згоду обвинуваченого на такий допит; 4) поширену практику Вищого антикорупційного суду щодо проведення відеоконференції під час допиту учасників кримінального провадження з використанням останніми власних технічних засобів; 5) наявність інших підстав та обставин, визначених судом достатніми для здійснення дистанційного судо-

вого провадження (зокрема, доцільно врахувати стадію кримінального провадження, великий обсяг висунутого обвинувачення, тяжкість інкримінованих кримінальних правопорушень, наявність серед доказів, які підлягатимуть оцінці судом позасудових показань свідків, що потребуватиме вагомих процесуальних гарантій, здатних компенсувати незручності, спричинені стороні захисту у випадку, якщо суд ухвалить рішення щодо допуску таких доказів); 6) існуючу судову практику Верховного Суду, який за схожих обставин задовольняв клопотання сторони захисту про участь обвинуваченого в судовому засіданні в режимі відеоконференції [10].

Верховний Суд у постанові від 06.12.2021 у справі № 756/4855/17 (провадження № 51-7121км18) дійшов висновку, що запропоновані судом першої інстанції під час спеціального судового провадження заходи, зокрема надання захисникам програмного продукту «TrueConf», який використовується в судах України для проведення відеоконференції, або ж допит обвинуваченого за допомогою програми «Скуре», є спробами суду дати обвинуваченому ефективну можливість реалізувати право на участь у судовому розгляді, незалежно від причин, з яких він не хотів повертатися до України. При цьому, Верховний Суд під час касаційного перегляду вироку з метою створення засудженому належні умови для реалізації права брати особисту участь у касаційному розгляді запропонував засудженому взяти таку участь із використанням власних технічних засобів і програмного забезпечення «TrueConf» (вся технічна інформація, необхідна для налагодження відеоконференцзв'язку за допомогою вказаного програмного забезпечення, була надана стороні захисту) [11].

Отже, суди звертають увагу на непередбаченість у нормативному врегулюванні механізму фактичного забезпечення під час спеціального

досудового розслідування права обвинуваченого бути заслуханим (почутим) та на можливі способи його забезпечення, серед яких відеоконференція з використанням обвинуваченим власних технічних засобів.

Слід також звернути увагу, що необхідність забезпечення можливості фактичної реалізації обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) також відповідає доктрині природної справедливості (*natural justice*), що була сформована в англійському праві, та прийнята як одна з базових для статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка ґрунтується на двох ключових засадах: 1) право бути вислуханим (*audi alteram partem*) – кожна сторона в спорі повинна отримати можливість відповісти на будь-які звинувачення, що висунуті іншою стороною; 2) правило неупередженості (*nemo iudex in causa sua*) – особа, яка пов'язана із врегулюванням спору, повинна діяти об'єктивно, зокрема, вона повинна відкрито заявити про те, що має якісь інтереси, пов'язані із його вирішенням [12, с. 4].

Висновки. За результатами дослідження можна дійти висновків, що чинний кримінальний процесуальний закон України в частині визначення порядку кримінального провадження *in absentia* в повній мірі не забезпечує реалізацію обвинуваченому права бути заслуханим (почутим) на стадії спеціального судового провадження, що призводить до порушення права на захист.

При цьому, національне кримінальне процесуальне законодавство та міжнародні договори з метою забезпечення справедливого судового розгляду покладають саме на державу обов'язок використовувати всі доступні процедури для захисту прав обвинуваченого під час спеціального провадження.

Судова практика свідчить, що одним з способів забезпечення обви-

нуваченому під час спеціального судового провадження (*in absentia*) права давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах може бути відеоконференція з використанням обвинуваченим власних технічних засобів.

Подолання проблеми фактичного незабезпечення обвинуваченому під час спеціального судового провадження права бути заслуханим (почутим) можливе лише у спосіб приведення кримінального процесуального законодавства України до стандартів міжнародних договорів, права Європейського Союзу з використанням напрацювань судової практики.

*Стаття присвячена дослідженню окремих питань реалізації обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) під час спеціального судового провадження у кримінальному провадженні *in absentia*. Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено право обвинуваченого давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, а також висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження та виступати в судових дебатах. Водночас, національний кримінальний процесуальний закон фактично не забезпечує реалізацію обвинуваченим права бути заслуханим (почутим) під час спеціального судового провадження, що призводить до порушення права на захист. Конституційно, що національне кримінальне процесуальне законодавство та міжнародні договори з метою забезпечення справедливої судового розгляду покладають саме на державу обов'язок використовувати всі доступні процедури для захисту прав обвинуваченого під час спеціального судового про-*

*вадження. Суди звертають увагу на відсутність у нормативному врегулюванні механізму забезпечення обвинуваченому під час спеціального досудового розслідування права бути заслуханим (почутим). Подолання проблеми фактичного незабезпечення обвинуваченому під час спеціального судового провадження права бути заслуханим (почутим) можливе лише у спосіб приведення кримінального процесуального законодавства України до стандартів міжнародних договорів, права Європейського Союзу з використанням напрацювань судової практики. Проаналізована судова практика свідчить, що одним з способів забезпечення обвинуваченому під час спеціального судового провадження (*in absentia*) права давати пояснення, показання з приводу обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження, а також виступати в судових дебатах може бути відеоконференція з використанням обвинуваченим власних технічних засобів.*

Ключові слова: Спеціальне судове провадження, *in absentia*, право на захист, право бути заслуханим (почутим), забезпечення права на захист.

Kalinnikov O. Some issues of realization by the accused of the right to be heard (heard) during special court proceedings

The article is devoted to the study of certain issues of the accused's right to be heard (heard) during special court proceedings in criminal proceedings in absentia. The Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the right of the accused to give explanations and testimony regarding the charges, as well as to express his/her opinion in court regarding motions of other participants to the court proceedings and to speak in court debates. At

the same time, the national criminal procedure law does not actually ensure that the accused exercises the right to be heard during special court proceedings, which leads to a violation of the right to defense. It is stated that the national criminal procedure legislation and international treaties, with a view to ensuring a fair trial, impose on the State the obligation to use all available procedures to protect the rights of the accused during special court proceedings. The courts point out that the regulatory framework does not provide for a mechanism to ensure the right to be heard (heard) by the accused during the special pre-trial investigation. The problem of actual failure to ensure the right to be heard (heard) to the accused during the special court proceedings can be overcome only by bringing the criminal procedure legislation of Ukraine in line with the standards of international treaties and the law of the European Union using the developments of judicial practice. The analyzed case law shows that one of the ways to ensure the right of the accused in special court proceedings (*in absentia*) to give explanations and testimony regarding the prosecution, to express his/her opinion in court regarding the motions of other participants to the court proceedings, and to participate in court debates may be a videoconference using the accused's own technical means.

Key words: special court proceedings, *in absentia*, right to defense, right to be heard, ensuring the right to defense.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Калька І.З. Реалізація прав підозрюваного, обвинуваченого в спеціальному

кримінальному провадженні (*in absentia*). дис. доктор філософії: 12.00.09. Київ, 2023. 265 с.

3. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (*in absentia*): дис. доктор філософії: 12.00.09. Київ, 2022. 256 с.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995043>

6. Загальна декларація прав людини. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

7. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024 у справі № 3-88/2022(205/22, 114/24). Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116>

8. ТОМБ ЕК, М., МЕJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с. Вища рада правосуддя: [сайт]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf

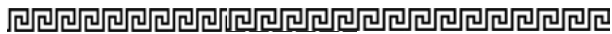
9. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 30.01.2023 у справі №757/7845/19-к (1-кп/991/114/19). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109031845>

10. Окрема думка судді Вищого антикорупційного суду до ухвали Вищого антикорупційного суду від 30.01.2023 у справі № 757/7845/19-к (1-кп/991/114/19). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108796590#>

11. Постанова Верховного Суду від 06.12.2021 у справі № 756/4855/17 (провадження № 51-7121км18). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101873632>

12. М.М. Майстренко. Підвищення кваліфікації (короткострокове) слідчих поліції (3 дні). КЕЙС заняття на тему 4 «Спеціальне досудове розслідування». Львів, 2021. С. 1-10.

S. Kolb,

Candidate of Legal Sciences,
Attorney at "BONA FIDE" Law Firm,
Associate Professor at the Department of Law
Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynsky
Interregional Academy of Personnel Management

LEGAL PRINCIPLES AND MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF DISCIPLINARY LIABILITY IN LABOR LAW OF UKRAINE

Problem Statement. Disciplinary liability is one of the key legal instruments for ensuring labor discipline and compliance with employees' official duties. Ukrainian legislation defines it as a form of legal liability applied exclusively within the framework of labor relations for violations of labor discipline norms. However, its implementation mechanism requires further improvement due to issues related to the limited number of disciplinary sanctions, their effectiveness, the absence of a unified approach to the correlation between disciplinary liability and other types of legal liability, as well as the procedure for its appeal. The relevance of the study is driven by the need to clarify the legal foundations of disciplinary liability, differentiate it from criminal, administrative, civil, and material liability, and analyze the mechanisms for enforcing disciplinary sanctions within the current Ukrainian legislation. Particular attention must be given to the interplay between disciplinary, material, criminal, and administrative liability, as well as the specific features of appealing disciplinary sanctions within the framework of individual labor disputes.

Thus, there is a need for a comprehensive study of the legal foundations of disciplinary liability and an improvement of its legal regulation to enhance the efficiency of its implementation mechanism within Ukrainian labor law.

State of Scientific Development of the Problem. Scientific studies on disciplinary liability in Ukrainian labor law focus on its normative-legal regulation, mechanisms of implementation, and its relationship with other types of legal liability. The features of disciplinary liability as a basis for labor disputes are explored in the works of H. M. Ustinova-Boichenko and O. M. Skriabin [2], who analyze law enforcement practices and the procedure for appealing disciplinary sanctions. The correlation between disciplinary and administrative liability is examined by T. Averochkina and T. Bilous-Osin [3], emphasizing the scope of their application and procedural differences in imposing liability.

A separate aspect related to corruption offenses is studied by M. I. Khavroniuk [4], who analyzes legislative approaches to holding individuals accountable for corruption-related offenses. T. V. Kolesnik [5] investigates problematic aspects of applying disciplinary sanctions, particularly the absence of a clear implementation procedure. V. V. Melnyk [6] examines judicial protection of employees' rights and the effectiveness of existing legal mechanisms for appealing disciplinary sanctions. The issues of combining disciplinary and material liability are addressed by O. S. Varenyk [7], who analyzes the possibility of applying multiple types of legal liability simultaneously.

Thus, scientific research covers key aspects of disciplinary liability, but further refinement of its implementation mechanism is required, particularly in clarifying the procedures for applying disciplinary sanctions, expanding their scope, and establishing an effective appeal mechanism.

The purpose of this article is to examine the legal foundations and implementation mechanisms of disciplinary liability in Ukrainian labor law, to identify its specific characteristics, the procedure for its application, and the process of appealing disciplinary sanctions. The study analyzes the distinctions between disciplinary liability and other types of legal liability, the possibility of their combination, as well as issues of law enforcement, particularly mechanisms for resolving labor disputes.

Research Findings. According to Article 140 of the Labor Code of Ukraine, ensuring labor discipline in enterprises, institutions, and organizations is achieved by creating appropriate organizational and economic conditions that contribute to effective professional activity and increased labor productivity [1]. An essential aspect of maintaining labor discipline is fostering employees' responsible attitude toward their job responsibilities, which is implemented through persuasion, education, and incentive systems for conscientious work. Within labor collectives, a principled stance on adherence to disciplinary norms is developed, ensuring a high level of accountability and collective responsibility towards employees who demonstrate improper work conduct. In cases of dishonest performance of professional duties, appropriate disciplinary measures may be applied in accordance with current legislation.

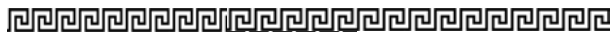
Disciplinary (labor) liability represents a specific type of legal liability that operates within labor law and is enforced upon an employee's commission of a disciplinary offense. The primary consequence of such liability is

the application of legally prescribed sanctions aimed at ensuring compliance with labor discipline. The defining characteristics of disciplinary liability include its exclusive application within the labor law domain, the mandatory establishment of a disciplinary offense as the basis for its application, the legally defined types of sanctions, and the imperative nature of their enforcement [2, p. 38]. Disciplinary liability has clear distinctions from other types of legal liability, including criminal, civil, administrative, and material liability. The fundamental difference between disciplinary and criminal liability lies in the degree of social danger posed by the offense. Criminal liability applies exclusively to acts deemed socially dangerous and defined in the Criminal Code of Ukraine, with sanctions imposed solely by a court ruling [2]. In contrast, disciplinary liability relates to violations of labor discipline and is enforced within the framework of the employer-employee relationship without involving judicial authorities. Disciplinary liability also differs from civil liability in its public-law nature, whereas civil liability is typically private-law in nature and primarily concerns compensation for property damage. While disciplinary liability, like civil liability, may have a contractual basis, it is applied strictly within the scope of labor relations [2].

The distinction between disciplinary and administrative liability lies in the nature of their application. Disciplinary liability arises within subordination relationships between an employee and an employer, whereas administrative liability entails responsibility before the state and is imposed by authorized public bodies. Moreover, administrative liability is governed by a clearly defined list of offenses, while disciplinary sanctions can be applied for violations of labor discipline without a detailed legislative definition of all possible infractions. Disciplinary liability also differs from material liability, the primary purpose of which is to compensate for property damage

caused to an employer. In contrast, disciplinary sanctions are aimed at ensuring compliance with labor discipline [3].

Despite these distinctions, legislation allows for the combination of disciplinary liability with other types of legal liability in certain cases. The most common combination is that of disciplinary and material liability. According to Article 130 of the Labor Code of Ukraine, an employee may bear material liability for direct actual damage caused to an enterprise, institution, or organization due to intentional or unlawful actions [4]. Material liability may arise independently of the imposition of a disciplinary sanction.

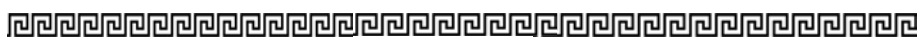
Furthermore, simultaneous application of disciplinary, criminal, and administrative liability is possible in cases where an employee's actions constitute not only a disciplinary offense but also a criminal or administrative violation. For example, a civil servant who commits a corruption offense may be held administratively or criminally liable while also being subjected to disciplinary sanctions, up to and including dismissal [5, p. 157].

A distinctive feature of disciplinary liability is that it is enforced within labor relations between an employer and an employee, distinguishing it from administrative or criminal liability, which involves accountability to state authorities. Moreover, disciplinary liability is unilateral, as only the employee can be held accountable, whereas the employer is not subject to equivalent sanctions for failing to fulfill obligations within labor relations. Employer liability is possible only before higher supervisory bodies, which does not alter its unilateral nature. The system of labor discipline enforcement includes disciplinary and public measures aimed at ensuring compliance. According to Article 147 of the Labor Code of Ukraine, only two types of disciplinary sanctions can be applied to an employee who violates labor discipline: a reprimand or dismissal [1].

Thus, disciplinary liability is an independent type of legal liability, characterized by specific features and a defined enforcement mechanism. At the same time, legislation allows for its combination with other types of liability, if justified by the nature of the offense and its consequences.

The legal mechanism of disciplinary liability encompasses normative provisions that establish grounds for application, types of sanctions, procedures for imposition, appeal mechanisms, and conditions for revoking disciplinary sanctions. An important aspect of its implementation is the statutory time limits for its application. A disciplinary sanction must be imposed immediately after the discovery of an offense, but no later than one month from the date of its recording, except during periods when an employee is temporarily incapacitated or on leave. Additionally, the total period for bringing an employee to disciplinary liability cannot exceed six months from the date of the offense.

Disciplinary liability arises in the event of a disciplinary offense, which consists of four key elements: subject, object, subjective, and objective aspects. The subject of a disciplinary offense can only be an employee who is in labor relations with an employer. Legislation distinguishes between general and special subjects of disciplinary liability. The general category includes all employees who are subject to labor law norms, particularly the Labor Code of Ukraine and internal labor regulations. The object of a disciplinary offense is the legal order in labor relations, encompassing the performance of job duties and compliance with labor discipline requirements. The subjective aspect of a disciplinary offense lies in the employee's culpable behavior, which is expressed in failure or improper fulfillment of job duties without valid reasons. Liability does not arise if the employee's actions are due to insufficient qualifications, health conditions, or inadequate working con-

ditions. Additionally, disciplinary sanctions cannot be applied if the employee refuses to execute unlawful orders from the employer or to perform work not stipulated in the employment contract [6, p. 67–68].

In labor law, the principle applies that an employee can be held liable only if their guilt is proven. The employer is obligated to prove the fact of a disciplinary offense, whereas the employee is not required to prove their innocence. Valid circumstances that exclude guilt may be of various nature, including personal or professional factors. The objective aspect of a disciplinary offense includes the fact of unlawful conduct, its negative consequences, and the causal link between them.

A disciplinary sanction may be applied only if all elements of the offense are established, and if the statutory deadlines and disciplinary proceedings are observed. Individual labor disputes arising from the imposition of disciplinary liability are classified as claim-based disputes. Legislation grants an employee the right to appeal a disciplinary sanction if they disagree with the decision or consider it unlawful.

Protection of labor rights involves the application of legal mechanisms to restore violated employee rights. This process can be initiated directly by the employee or through their representatives or authorized bodies in accordance with legally defined procedures. Legal protection is implemented through measures against the employer, particularly in cases where they fail to fulfill obligations or engage in actions that hinder the realization of employee rights. The procedure for protecting labor rights is based on several key principles:

- The presence of legal grounds for initiating the process,
- Compliance with the legally prescribed form for exercising the right to protection,
- The use of specific means and methods established by labor law.

An essential condition for legal protection is the existence of a right to such protection [2, p. 39].

The appeal of a disciplinary sanction is carried out in accordance with labor law regulations. An employee may file a complaint within an individual labor dispute, either by submitting an application to the enterprise's labor dispute commission or by initiating judicial proceedings. An application to the labor dispute commission must be submitted within three months from the moment the employee became aware or should have become aware of the violation of their rights. The starting point for this timeframe is the date the employee was informed of the order imposing the disciplinary sanction, regardless of the date of issuance. If the time limit is missed, the commission may reinstate it if there are valid reasons. The dispute is reviewed within ten days from the date the application is submitted, with mandatory participation of the employee and the employer's representative.

The Labor Dispute Commission (LDC) is a specialized jurisdictional body responsible for the pre-trial resolution of individual labor disputes. It operates based on the principle of alternative conflict resolution rather than compulsory adjudication between the parties involved in labor relations. The LDC is designed to ensure efficient dispute resolution at the workplace, offering employees an accessible procedure that allows their direct participation in the process. The decision-making process of the commission is legally regulated, ensuring the enforcement of its rulings. According to the Labor Code of Ukraine, the LDC serves as the primary body for resolving labor disputes within enterprises, institutions, and organizations, except in cases specified by Articles 222 and 232 [1]. A labor dispute is referred to the LDC only when an employee – either independently or with the support of a trade union organization – fails to resolve the issue through direct negotiations with the employer or an authorized representative.

Although the LDC serves as a mechanism for protecting labor rights, its effectiveness is constrained by the lack of comprehensive legal regulation governing its procedures. Addressing these deficiencies requires the establishment of a clear framework for the creation and operation of the LDC, the determination of membership requirements based on the enterprise's size, the introduction of uniform qualification criteria for commission members, and the implementation of a standardized decision-making process.

The LDC is obligated to review a labor dispute within ten days from the date of submission. The presence of both the employee and the employer's representative is mandatory, except when the employee submits a written request for the dispute to be considered in their absence. Employees have the right to legal representation, including assistance from a lawyer or a trade union representative. If the employee or their representative fails to appear twice without a valid reason, the commission may dismiss the complaint; however, the employee retains the right to resubmit the claim within three months from the date of discovering the violation of their rights.

The Labor Dispute Commission (LDC) has the authority to summon witnesses, initiate specialized expert examinations, and request necessary documents and financial records from the employer. A meeting of the commission is considered valid if at least two-thirds of its members are present. Both the employee and the employer have the right to request the removal of any commission member, provided they present a reasoned objection, which is then decided by a majority vote of the present members. The minutes of the meeting are recorded and signed by the chairperson (or deputy) and the secretary. If either the employee or the employer disagrees with the commission's decision, they have the right to appeal in court within ten days from

the date they receive an extract or a copy of the decision. Failure to meet this deadline does not automatically result in the rejection of the claim, as the court may restore the missed deadline and review the dispute on its merits if there are valid reasons. However, if the deadline is not reinstated, the LDC's decision remains in force.

An employee has the right to judicial protection of their labor rights both as an initial remedy and after the commission's review. Judicial protection not only ensures the possibility of filing a lawsuit but also requires the court to consider the case and issue a legally binding decision, which may be enforced compulsorily if not voluntarily executed. From a procedural perspective, the right to judicial protection includes the ability to file a claim for reinstatement of violated or disputed rights, utilize legal guarantees during court proceedings, appeal a court decision in the prescribed manner, and initiate the enforcement of a court ruling in the event of non-compliance [7].

The right to judicial protection is a fundamental guarantee of individual rights and freedoms, enshrined in the Constitution of Ukraine and national legislation. It grants employees the opportunity to seek legal remedies using the procedural and substantive legal mechanisms provided by law to restore violated or contested labor rights. Judicial protection may involve the recognition, restoration, or termination of legal relationships, compulsory enforcement of obligations, compensation for material damages and moral harm, invalidating unlawful decisions, actions, or inaction by the employer, and declaring individual labor contracts and collective agreements null and void.

Conclusions. Disciplinary liability serves as a key mechanism for ensuring labor discipline and compliance with employees' obligations. It has clearly defined boundaries and significantly differs from other types of legal liability, such as criminal, administrative,

civil, and material liability. The primary basis for its application is a disciplinary offense, which includes the presence of a subject, object, subjective, and objective elements. The legal mechanism for implementing disciplinary liability involves determining the grounds and procedure for imposing disciplinary sanctions, defining the time limits for their application, and providing the possibility of appeal.

Ukrainian legislation stipulates only two types of disciplinary sanctions – reprimand and dismissal—which must be applied in accordance with the presumption of innocence of the employee. Appeals against disciplinary sanctions take place within the framework of individual labor disputes, either through the Labor Dispute Commission (LDC) or in court proceedings. The LDC acts as the primary body for resolving labor conflicts; however, its effectiveness is limited by deficiencies in regulatory provisions, necessitating legislative improvements. Judicial protection remains a fundamental guarantee of a fair review of disciplinary disputes, ensuring the right to appeal decisions and enforce court rulings.

Legislation also permits the combination of disciplinary liability with other types of legal liability, including material, criminal, and administrative liability. The most common example is the simultaneous application of disciplinary and material liability in cases where an employee causes financial damage to the employer.

Thus, the legal framework for disciplinary liability is designed to maintain labor discipline and enhance employee performance. However, further refinement of regulatory provisions, particularly regarding dispute resolution procedures, is necessary to improve the effectiveness of disciplinary liability mechanisms and ensure adequate protection of employees' labor rights.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal

foundations and mechanisms for implementing disciplinary liability in Ukrainian labor law. The concept, essence, and significance of disciplinary liability as a specific type of legal responsibility applied within labor relations are examined. The regulatory and legal framework governing this institution is characterized, including its main legislative grounds and implementation mechanisms. Particular attention is given to analyzing the distinctions between disciplinary liability and other types of legal responsibility, including criminal, administrative, civil, and material liability.

The study identifies the main grounds for holding employees disciplinarily liable, emphasizing the necessity of establishing the fact of a disciplinary offense, proving guilt, and adhering to the legally prescribed procedure for imposing sanctions. The existing range of disciplinary sanctions provided by the Labor Code of Ukraine is analyzed, with an emphasis on their limited nature, which may negatively affect the effectiveness of disciplinary liability. The article also examines the procedure for appealing disciplinary sanctions, which can be carried out both through pre-trial proceedings via the labor dispute commission and through judicial proceedings.

The article highlights problems in the regulatory framework for disciplinary liability, including the lack of uniform criteria for its application, the need to improve its implementation mechanisms, and the regulation of its interaction with material, administrative, and criminal liability in cases where an offense exhibits characteristics of multiple types of responsibility. Special attention is given to the role of the labor dispute commission as the primary body for resolving individual labor disputes and its functional limitations due to gaps in current legislation.

Based on the research findings, key directions for improving the mechanism of disciplinary liability implementation are outlined. The necessity of expanding the list of disciplinary sanctions, developing a standardized procedure for their application, establishing unified qualification requirements for members of the labor dispute commission, and ensuring an effective mechanism for appealing disciplinary sanctions is substantiated. The article proposes amendments to the regulatory and legal framework to strengthen the guarantees of labor rights protection in the process of implementing disciplinary liability.

Key words: disciplinary liability, labor law, disciplinary sanctions, labor discipline, labor dispute commission, judicial protection, labor disputes, legal regulation.

Колб С. Правові засади та механізм реалізації дисциплінарної відповідальності в трудовому праві України

Стаття присвячена комплексному аналізу правових засад та механізму реалізації дисциплінарної відповідальності у трудовому праві України. Досліджено поняття, сутність та значення дисциплінарної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності, що застосовується в межах трудових правовідносин. Охарактеризовано нормативно-правове регулювання цього інституту, зокрема його основні законодавчі підстави та механізми реалізації. Особливу увагу приділено аналізу відмінностей між дисциплінарною відповідальністю та іншими видами юридичної відповідальності, зокрема кримінальною, адміністративною, цивільною та матеріальною.

Визначено основні підстави притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності, зокрема необхідність встановлення факту дисциплінарного проступку,

доведення вини та дотримання визначеної законом процедури застосування стягнень. Досліджено існуючий перелік дисциплінарних санкцій, передбачених Кодексом законів про працю України, та підкреслено їх обмежений характер, що може негативно впливати на ефективність дисциплінарної відповідальності. Проаналізовано особливості процедури оскарження дисциплінарних стягнень, яка може здійснюватися як у досудовому порядку через комісію по трудових спрах, так і у судовому порядку.

У статті наголошується на проблемах нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності, зокрема на відсутності єдиних критеріїв її застосування, необхідності удосконалення механізму її реалізації, а також врегулювання питань взаємодії дисциплінарної відповідальності з матеріальною, адміністративною та кримінальною відповідальністю у випадках, коли вчинене правопорушення має ознаки кількох видів відповідальності. Окрему увагу приділено аналізу ролі комісії по трудових спрах як первинного органу розгляду індивідуальних трудових спорів та її функціональним обмеженням у зв'язку з прогалинами в чинному законодавстві.

На основі проведеного дослідження визначено основні напрями вдосконалення механізму реалізації дисциплінарної відповідальності. Обґрунтовано необхідність розширення переліку дисциплінарних санкцій, розроблення уніфікованої процедури їх застосування, встановлення єдиних кваліфікаційних вимог до членів комісії по трудових спрах та забезпечення дієвого механізму оскарження дисциплінарних стягнень.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, трудове право, дисциплінарні санкції, трудова дисципліна, комісія по трудових спрах, судовий захист, трудові спори, правове регулювання.

Література:

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII (ред. від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Устінова-Бойченко Г. М., Скрябін О. М. Дисциплінарна відповідальність як підстава виникнення трудового спору. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 2. С. 37–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.8>.
3. Аверочкіна Т., Білоус-Осінь Т. Співвідношення дисциплінарної та адміністративної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 655–657. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-1/155](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/155).
4. Хавронюк М. І. Дисциплінарна відповідальність за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення (законодавство, практика, пропозиції). Київ, 2024. 241 с.
5. Колєсник Т. В. Дисциплінарна відповідальність: проблемні аспекти застосування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 1 (59). С. 67–68.
6. Мельник В.В. Правові засади вирішення трудових спорів у судовому порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2017. 209 с.
7. Вареник О. С. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність за порушення локального правового регулювання охорони праці // *Juridical Science*. 2020. № 1(5(107)). С. 209–218. DOI: [10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.26](https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.26).

В. Кононець,

доктор юридичних наук, професор,
 провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
 Дніпровського державного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність теми дослідження. Розуміння затримання як інституту кримінального процесу потребує вирішення наукової проблеми, пов'язаної з уточненням його правової сутності. Водночас розробка такого підходу ускладнюється через низку факторів, серед яких слід виділити полісемантичність терміну «затримання» у законодавстві, наукових дослідженнях та практиці правозастосування; неоднозначність законодавчих норм, які визначають процесуальний характер затримання за підозрою у вчиненні злочину; а також відсутність єдності в наукових підходах до цього питання.

Теоретичною основою дослідження послужили праці українських і зарубіжних процесуалістів, серед яких В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. В. Молдаван, О. В. Негодченко, В. Ф. Опришко, Д. П. Письменний, П. М. Рабинович, Т. В. Садова, В. М. Тertiшник, Ю. О. Тихомиров, Є. А. Тихонова, О. М. Толочко, Ю.С. Шемшученко, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило й інші.

Метою статті є здійснення комплексного теоретичного аналізу системи гарантій забезпечення права на свободу й особисту недоторканність у кримінальному провадженні. Свобода й недоторканність є багатограними правовими категоріями. Говорячи про недоторканність, можна мати

на увазі й недоторканність території держави, недоторканність приватного життя, недоторканність житла й навіть гідності особистості, а також депутатський, суддівський, дипломатичний та інші види імунітету. У контексті дослідження мова піде про свободу й особисту недоторканність (недоторканність особи) як правові категорії.

Кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Це право закріплено як в Конституції України (ст. 29), так і в міжнародно-правових актах (ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основних свобод (далі – ЄКПЛ), Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини й основних свобод (далі – Протокол № 4 до ЄКПЛ), ст. 5 Загальної декларації прав людини (далі – Декларація), ст. 9 Міжнародного Пакту про громадянські й політичні права (далі – Пакт)).

Тим часом згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора, з 24 лютого 2022 року розпочато розслідування 177 882 злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з яких понад 152 тисячі – за фактами порушення законів і звичаїв війни відповідно до 438 статті Кримінального кодексу України. Станом на лютий 2025 року про підозру у вчиненні воєнних злочинів оголошено 800 особам, обвинувальні акти щодо 582 людей передано до суду, а ухвалено обвинувальні вироби щодо 148.

Зазначені цифри вражають, але статистика безстороння та об'єктивно демонструє, як часто застосовується та продовжується запобіжний захід у вигляді взяття під варту в українському кримінальному процесі.

Українська судова система в стані стагнації і повномасштабне вторгнення РФ за результатами три річної війни дає можливість робити певні висновки. Ці висновки свідчать про слабкість дії норм міжнародного права в реаліях системних порушень росією всіх норм міжнародного права, як під час ведення бойових дій, вчинення насильницьких злочинів та порушення дотримання прав полонених та інших злочинах, і в той же час свідчить про витриманість і стійкість судової системи України в частині застосування запобіжних заходів.

Україна на стражі демократичних засад міжнародного права демонструє як в судовому процесі росіяни мають право на захист, і захищають їх українські адвокати з державної системи надання безоплатної правничої допомоги. В судовому процесі оголошення вироку, передбачає собою наявність конкретних доказів, збирання даних, які б ідентифікували винуватця. Важливими є усні свідчення людей, наявність у слідства фотографій та відео, що допомагає встановити конкретну особу, яка в конкретний час перебувала у тому чи іншому населеному пункті при вчиненні злочину. Що ще раз підкреслює законність винесення клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, продовження терміну утримання під вартою [9].

Війна визначає особливості судового процесу та алгоритму застосування запобіжних заходів до злочинців рф та колаборантів.

У таких умовах стає очевидною потреба у комплексному дослідженні сутності затримання як кримінально-процесуального інституту з акцентом на забезпечення прав затриманого, включаючи право на свободу та особисту недоторканність.

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України потребує чіткого дотримання процедур, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Зовнішньо затримання уповноваженою службовою особою постає як послідовність регламентованих законом дій, спрямованих на тимчасове обмеження свободи особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Юридична наука акцентує увагу на необхідності аналізу кожного етапу процесу затримання, оскільки це дозволяє забезпечити баланс між досягненням цілей кримінального провадження та гарантуванням прав і свобод людини. Актуальність цієї проблематики зумовлена недоліками у практичній діяльності уповноважених осіб, які здійснюють затримання, що нерідко призводить до порушення прав людини та основоположних свобод.

У зв'язку з цим вирішення зазначених питань має ключове значення для забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання, а також для підтримання стабільності та правопорядку в державі. Комплексний підхід до аналізу і вдосконалення процедури затримання сприятиме зміцненню гарантій захисту прав особи в кримінальному процесі.

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України супроводжується численними проблемами, пов'язаними з недосконалістю законодавчого регулювання та відсутністю єдиних підходів до визначення сутності інституту затримання. Зокрема, у законодавстві не закріплено уніфікованого поняття затримання підозрюваного та комплексного відображення його в нормативних актах, що ускладнює реалізацію цього інституту на практиці.

Існує низка невіршених питань, зокрема щодо визначення фактичних підстав для застосування затримання,

включаючи його превентивні аспекти, а також щодо чіткого визначення кола осіб, уповноважених здійснювати такі дії. Немає передбачених механізмів для забезпечення додаткових гарантій затриманим, які належать до вразливих груп, або врегульованого порядку застосування фізичного захоплення та доставки підозрюваного до органу досудового розслідування.

Додатково виникають проблеми, пов'язані з процесуальним оформленням затримання, зокрема обшуку затриманої особи, а також із забезпеченням своєчасного та належного повідомлення затриманих про їхні права. Вирішення цих питань є критично важливим для дотримання гарантій права на свободу та особисту недоторканність у межах кримінального процесу України [7, 8].

Слід зауважити, що на необхідність вирішення проблеми належного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України на державному рівні звернено увагу в положеннях Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019) [6].

З огляду на зазначене, актуальність теми та потреба в її комплексному дослідженні, необхідність наукового пошуку шляхів удосконалення забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі в умовах правового режиму воєнного стану не викликає сумніву.

Підводячи підсумки, хочемо резюмувати, що у контексті забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі України важливим аспектом є теоретичне осмислення взаємозв'язків між основоположними принципами права та практикою реалізації процесуальних гарантій. Зведення причин порушень лише до недосконалості

окремих норм КПК є непереконливим, оскільки необхідно враховувати більш глибокі концептуальні основи, які визначають сутність затримання як кримінально-процесуального інституту. Використання загальної теорії юридичної відповідальності у структурі правової природи обмеження свободи особи під час затримання в основі виявлення недоліків у практиці застосування заходів примусу.

З метою удосконалення судового контролю, який є важливим важелем під час забезпечення законного процесуального порядку обрання такого запобіжного заходу як затримання особи при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, доцільно зобов'язати слідчого суддю вживати заходів щодо захисту прав людини. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 193 КПК України ч. 7 такого змісту: «Слідчий суддя, суд розглядаючи клопотання про обрання запобіжного заходу зобов'язані вжити заходів передбачених частиною 1 статті 206 цього Кодексу». Дана пропозиція видається сумнівною з огляду на її потенційне дублювання положень вже існуючих норм, зокрема ст. 206 КПК України, яка покладає обов'язок на слідчого суддю реагувати на факти порушення прав затриманого [4].

При проведенні аналізу практики ЄСПЛ з приводу існуючої в Україні практики затримання особи, що не ґрунтується на чітких і передбачуваних юридичних нормах, і як наслідок – наявності порушень ст. 5 Конвенції, а також звернення уваги на відсутність у національному законі відповідних норм, які б чітко регулювали питання правомірного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність, слід звернути увагу на роль не лише рішень ЄСПЛ, але й на саму судову установу ЄСПЛ, а також Комітет Міністрів Ради Європи, основним завданням якого є контроль щодо виконання рішень ЄСПЛ та регулювання порядку компенсаційних виплат з державного бюджету.

Стаття представлена для предметного аналізу системи гарантій, щоб забезпечити свободу та особисту недоторканість у межах кримінального провадження. Підкреслюється, що право на свободу та особисту недоторканість є основою міжнародних документів і належить кожній людині.

У статті доведено що, свобода та особиста недоторканість це комплекс юридичних категорій, їх дотримання в порядку кримінального судочинства має важливе значення. Кримінально-процесуальне законодавство України визначає принципи та основи кримінального провадження.

Оголосивши цінність забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканість у кримінальному провадженні, держава забезпечує підозрюваному гарантії та права, а також передбачає обов'язки державних установ та посадових осіб в рамках кримінального провадження.

Зокрема, підозрюваний, обвинувачений має право: не бути затриманим й взятим під варту без законних на те підстав; бути звільненим після закінчення 60 годин із моменту фактичного затримання, якщо не обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту; бути звільненим після закінчення терміну, на який обрано чи продовжений запобіжний захід у вигляді взяття під варту; оскаржити обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді взяття під варту; право на утримання в умовах, що виключають загрозу життю та здоров'ю затриманих і взятих під варту й інші права. Своєю чергою до обов'язків державних органів, органів суду можна віднести перевірку підстав для затримання та тримання особи під вартою в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: право на свободу, право на особисту недоторканність,

кримінальне провадження, затримання, міжнародно-правові акти, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне судочинство.

Kononets V. Topical issues of ensuring the right to liberty and security of person in criminal proceedings

The article is presented for a substantive analysis of the system of guarantees to ensure freedom and personal integrity within the framework of criminal proceedings. It is emphasized that the right to freedom and personal integrity is the basis of international documents and belongs to every person.

The article proves that freedom and personal integrity are a complex of legal categories, their observance in criminal proceedings is of great importance. The criminal procedural legislation of Ukraine determines the principles and foundations of criminal proceedings.

Having declared the value of ensuring the right of an individual to liberty and personal integrity in criminal proceedings, the state provides the suspect with guarantees and rights, and also stipulates the duties of state institutions and officials within the framework of criminal proceedings.

In particular, the suspect or accused has the right: not to be detained and taken into custody without lawful grounds; to be released after 60 hours from the moment of actual detention, unless a preventive measure in the form of detention has been chosen; to be released after the expiration of the term for which a preventive measure in the form of detention has been chosen or extended, to appeal the selection and continuation of a preventive measure in the form of detention; the right to detention in conditions that exclude a threat to the life and health of detainees and detainees, and other rights. In turn, the duties of state bo-

dies and courts include checking the grounds for the detention and detention of a person in custody under the legal regime of martial law.

Key words: right to liberty, right to personal integrity, criminal proceedings, detention, international legal acts, criminal procedural legislation, criminal justice.

Література:

1. Волков К.Д. *Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 245 с.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.09.2021).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.09.2021).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2013 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. поточна редакція від 26.12.2024, підстава – 4111-IX

5. РАДА ЄВРОПИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ Рішення 17.05.1999 Рішення у трьох справах проти Італії URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_369#Text

6. Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» Документ 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

7. Kononets V., Pysmennyi O. *Ensuring human rights in Ukraine during the introduction of martial law: constitutional and administrative aspects. Law Jurnal Hukum dan Pemikiran. Journal Title Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran E-ISSN: 2549-001X DOI Prefix SYARIAH : JURNAL HUKUM DAN PEMIKIRAN Volume 24, No.1, June2024*

8. Moroz, V., Rapova, N., Sharovalova, I., Ishchenko, I., Kurbatova, I. *Protection of human rights and freedoms as a component of the preventive function of the police force: La protecciyn de los derechos humanos y las libertades ccomponente de la funciyn preventiva de los cuerpos de policna. Cuestiones Politicas. 2022. № 40 (74). pp. 383-392.*

9. Brusakova O., Karmaza O., Vasylenko V., Moroz V. *Public Administration and the Protection of Private Rights: Questioning Its Recognition and Application Under Ukrainian Law. Ius Humani. Law Journal. 2022. № 11(1). pp. 29-41.*

10. Кононець В.П. Підходи до розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення примусового виконання судових рішень. *Юридична наука. 2020. № 2. С. 161–170.*

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.11>**Н. Коробцова,**кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВА НА БІОЛОГІЧНИЙ МАТЕРІАЛ ЛЮДИНИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Особливість природи, походження біологічного матеріалу людини обумовлює різноманіття поглядів на правове положення цього об'єкту та суб'єктивних прав на нього. Ще у Давньому Римі було сформовано певне ставлення до біологічного матеріалу. В Дигестах Юстиніана, посилаючись на Закон Аквілія (Lex Aquilia), зазначалося: «Якщо хтось протиправно вбив чужого раба або чужу рабину, або тварину, то хай буде він присуджений дати власнику стільки міді, скільки було найвищою вартістю цього раба в даному році» (D. 9.2.2.) [1, с. 190]. Цитата підтверджує той факт, що жодних суб'єктивних прав раба не мали, оскільки визнавалися лише річчю, а не суб'єктами права. Однак, оскільки тіло раба та вільної людини мали різний правовий режим, завдання шкоди вільній людині надавало можливість пред'явити саме похідний позов, що свідчить про особливе ставлення до тіла вільної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа біологічного матеріалу людини, права на нього та місце серед об'єктів цивільних прав привертають увагу багатьох науковців. Питання патентоздатності окремих видів біологічного матеріалу (генів) привертало увагу Бергеля С. Можливість існування права власності на біоматеріал людини стала предметом досліджень Дугласа С. Дослідженню принципів біоетики як

базових принципів, яким повинно відповідати будь-яке використання біоматеріалу людини присвячені праці Триньової Я., Островської Б. Такі науковці, як Харитонова О. та Харитонов Є., в своїх працях «відшукували» зони взаємовпливу права людини на охорону здоров'я та права інтелектуальної власності в контексті зіткнення інтересів прав патентовласників і суспільства.

Однак, незважаючи на проведені науковцями дослідження, проблема розгляду біологічного матеріалу людини в якості об'єкта інтелектуальної діяльності вимагає окремого дослідження.

Метою статті є дослідження біологічного матеріалу як результату інтелектуальної діяльності людини, а саме як патентоздатного об'єкта.

Результати дослідження. Розвиток суспільства, правової культури протягом століть поступово змінив погляд на людину, її права, визнав в якості найвищої соціальної цінності. Таке ставлення прослідковується й до тепер. Безумовно, даний підхід до людини є прогресивним досягненням суспільства, але чи можна його вважати сучасним, виходячи із реалій та потреб сьогодення. В контексті досліджуваного об'єкта (біологічного матеріалу людини) дане ставлення перешкоджає його сприйняттю в якості самостійного об'єкта права. Розуміння його лише як складової організму людини, немайнового блага, завдяки якому людина існує, нега-

тивно впливає на розвиток медицини, біології, генетики та перешкоджає реалізації суб'єктивних прав на нього, окрім як особистих немайнових. Визнання всіх інших прав, які особа має по відношенню до таких об'єктів як речі, об'єкти інтелектуальної діяльності, стає неможливим навіть при наявній фізичній (фактичній) можливості існування біоматеріалу окремо від особи-оригінатора. Будь-яка можливість отримання фінансової вигоди завдяки організму людини, її органам, тканинам сприймається суспільством як спроба уречевлення людини, а не як можливість розвитку репродуктивних технологій, генної інженерії, виробництва лікарських засобів. Відповідні «побоювання» відображені і в правовому регулюванні даного об'єкту, а саме у відсутності такого регулювання. Законодавець намагається «відмовчуватися» щодо правової природи біоматеріалу та його місця в системі об'єктів правового регулювання, залишаючи ці питання поза сферою свого регулювання. При цьому розвиток суспільних відносин та існуюча можливість оригінатора певним чином та в певному обсязі впливати на долю свого біоматеріалу (шляхом оформлення інформованої добровільної згоди) свідчить про існування певного правового зв'язку між особою та її біологічним матеріалом, який повинен бути визначений законодавцем. З'ясування правової природи біологічного матеріалу, його сутності дозволить визначитися з правами на цей об'єкт, а саме з тим, кому і на якому праві вони будуть належати, обсягом цих прав, можливістю їх зміни та захисту.

Одним із існуючих поглядів на правову природу біологічного матеріалу людини та суб'єктивних прав на нього є розуміння його в якості об'єкта (результата) інтелектуальної діяльності. Цьому сприяв розвиток генетики та біомедицини, наукові досягнення яких дозволили побачити у біоматеріалі інформаційну складову

про людину, її спадковість тощо. Біоматеріали, вибудовані на їх основі клітинні лінії, можливість отримання патентів на них дозволило сприймати цей матеріал не лише як немайнове благо, але і як джерело «фінансової вигоди», іншими словами, як об'єкт, який має окрім немайнової, ще і майнову (економічну) цінність. Можливість розгляду біологічного матеріалу в якості результату інтелектуальної діяльності нерозривно пов'язана з його здатністю бути об'єктом речового права. Отже, результат повинен комусь належати на відповідному праві. Це питання в певний час виникло і в судовій практиці. Справа *Moore v. Regents of the University of California* (1990) вимагала з'ясування питань власності на матеріал, створений з клітин оригінатора, на можливість отримання патенту на створений об'єкт та участь оригінатора в отриманому прибутку [2]. В даній справі лікар медичного закладу, в якому Джон Мур (позивач) проходив лікування лейкозу, використав його біологічний матеріал (кров, селезінку) для створення клітинної лінії, яка була запатентована. Претензії позивача зводилися до того, що незважаючи на надану згоду на проведення операції по видаленню органу та його дослідництво, дослідницька мета використання матеріалу не була йому відома. Звертаючись в подальшому до медичного закладу на обстеження, лікарі продовжували дослідження і за словами позивача, використовуючи існуючі правовідносини, «планували отримувати фінансову та комерційну вигоду». Результатом дослідження стало створення клітинної лінії із Т-лімфоцитів Мура та отримання патенту, в якому лікарі зазначалися як винахідники з подальшим укладенням угоди про комерційний розвиток клітинної лінії та продуктів, які будуть отримані з неї. Мур в суді поставив питання про визнання за ним як за оригінатором права власності на відокремлені клі-

тини та участь в прибутку від використання клітинної лінії [3, с. 99]. Рішенням суду позивачу було відмовлено у задоволенні його вимог. Підставою для відмови став той факт, що діюче законодавство не визнавало біоматеріал, відокремлений від особи, власністю оригінатора. Суд, враховуючи інтереси науки та суспільно корисний ефект від використання даного об'єкта, не побачив підстав для розширеного застосування положень про порушення права власності на спірний об'єкт. Результатом стало визнання цього біоматеріалу об'єктом *suí generis*, використання та розпорядження яким повинно відбуватися в інтересах публічної політики, в іншому випадку це призведе до гальмування науки, розвиток якої є необхідним заради загального блага. Цікавою є думка суду щодо можливості розподілу прибутку від використання клітинної лінії між оригінатором матеріалу та медичним центром, який її винайшов. Суд дійшов висновку, що клітинна лінія є винаходом, вона відокремлена від клітин позивача та створена виключно завдяки діяльності лікарів медичного центру, а отже, всі права на неї, включаючи право на отримання прибутку від використання, має виключно медичний центр. Це рішення вважається одним із найбільш суперечливих в доктрині та викликало різку критику, яка зводилася до того, що суд визнав необхідність захисту соціально значущих інтересів медичних досліджень на шкоду пріоритетному захисту прав окремих осіб [4, с. 304].

Визнання тіла людини, його органів, тканин, частин, продуктів створених на їх основі, в якості відкриття породжує багато проблем, основна, яка при цьому постає сьогодні і перед суспільством, і перед законодавцем, як не переткнуту межу, що дозволить сприймати людину виключно як матеріал для комерційних досліджень. Ось чому більшість правових систем світу, не визнають тіло людини в яко-

сті об'єкта патентного захисту. І якщо щодо певних біоматеріалів (таких як кров, медичні відходи) існує можливість їхнього використання в якості матеріалу для створення патентоздатного результату, то деякий людський матеріал (як приклад, ембріон) з позиції засад біоетики просто не може бути об'єктом патентних прав. Так само, на нашу думку, не може виступати об'єктом інтелектуальних прав, а отже, бути патентоздатним, і геном людини. Доволі цікавою з цієї позиції є справа *Association for Molecular Pathology v. Myriad Genetics* (2013) [5]. Компанія Myriad запатентувала ізольовані послідовності генів BRCA 1 та BRCA 2, мутації яких можуть різко збільшити ризик захворювань на рак молочної залози та яєчників. Патенти надали компанії виключні права на ізоляцію зазначених генів та створення комплементарної ДНК штучним шляхом. Дане відкриття дозволило їй розробити медичні тести для виявлення мутацій та оцінки ризику розвитку рака. Рішенням Окружного суду патенти були визнані недійсними в зв'язку з «природним походженням запатентованих об'єктів». Однак справа дійшла до розгляду Верховного суду США, який частково змінив рішення: ізольована ділянка ДНК оскільки має природне походження не підлягає патентному захисту та не може розглядатися в якості винаходу, що стосується винайдення комплементарної ДНК то, враховуючи її штучне походження, визнана здатною вважатися винаходом. Друга складова цього рішення викликає критику серед науковців, які вважають, що генетична інформація комплементарної ДНК нічим не відрізняється від ДНК природного походження.

Відкриття в сфері дослідження людського геному, можливості впливу на ДНК роблять комерційно привабливою наукову діяльність в цій сфері та породжують бажання отримувати патенти на відповідні результати. Однак відповідно до положень

Загальної декларації про геном людини і права людини (1997 р.) геном людини визнається «досягненням людства» (ст. 1) та «... в його природному стані не повинен бути джерелом отримання доходів» (ст. 4) [6]. При цьому представники патентних відомств відстоюють іншу позицію, згідно якої результат, отриманий в ході роботи з геном людини, вважається створеним завдяки людської праці та втрачає свої природні первинні властивості, а тому являє собою патентоздатний винахід. Не важко в цій позиції «почути відлуння» однієї із найбільш застосовуваних в судовій практиці та доктрині концепції виникнення права власності – концепції «праці та навичків». Зміст якої полягає в наступному: якщо особа, застосувавши свою працю по відношенню до біологічного матеріалу людини (тіла або частин), яким володіє законно, отримує результат, відмінний від природнього стану матеріалу, то вона має право зберегти щодо нього володіння [4, с. 303]. Ця концепція вперше була застосована при розгляді справи *Doodeward v. Spence* (1908) [7], результатом якого стало визнання трупа в якості речі (майна) та задоволена вимога про його повернення із чужого незаконного володіння. Головуючий суддя при цьому пояснив, що тіло людини, як і окремі його частини, можуть бути об'єктом права власності, а особа, що застосувала працю та навички по відношенню до тіла або його частин, якими законно володіє, набуває право зберегти володіння ним, оскільки дане тіло (частини) вже набули характеристик, що відмежовують його від трупа, що очікує поховання [4, с. 301]. Саме завдяки цієї концепції в подальшому стало визнаватися самостійне право власності на об'єкт, отриманий в результаті праці, який втрачає первинні ознаки речі, використання якої призвело до появи такого результату. Отже, посилюючись на дану концепцію, як підставу набуття права власності

на результат, потрібно кожен раз з'ясувати, чи отриманий в результаті «праці» з біологічним матеріалом новий об'єкт чи ні.

Повертаючись до наукових досліджень в сфері генетики та можливості їх патентоздатності, слід зазначити, що сам по собі ген є носієм певної інформації про людину, засобом її зберігання, а отже, будь-які наукові дослідження з ним призводять до отримання (вилучення) такої інформації, не змінюючи її зміст, тобто, наукове відкриття за таких обставин ще не свідчить про появу винаходу та, в зв'язку з цим, можливість отримання патенту. Сутність понять «відкриття» та «винахід» розкривається в Директиві 98/44 ЄС Європейського парламенту та Ради щодо правового захисту біотехнологічних винаходів (1998 р.), положення якої зосереджують увагу на тому, що патентне право повинно застосовуватися таким чином, щоб поважати основоположні принципи, які захищають гідність та цілісність людини на будь-якому етапі її розвитку, включаючи зародкові клітини, а отже, просте відкриття одного з цих елементів, включаючи послідовність або часткову послідовність людського гена, не можуть бути запатентовані, в зв'язку з чим не може бути запатентовано просте відкриття [8, п. 16]. Так само і проста послідовність ДНК не визнається винаходом, враховуючи існуючі критерії патентоздатності [8, п. 23]. Прийняти виважене рішення щодо можливості біологічного матеріалу людини бути певним об'єктом інтелектуальної діяльності заважають постійні дискусії, що точаться навколо інтересу, який при цьому буде задовольнятися. Занепокоєння, в першу чергу, стосуються того, що визнання біологічного матеріалу в якості винаходу та отримання патенту, буде створювати відповідну монополію його володільця на використання об'єкту, що безумовно негативно вплине на інтереси суспільства. Однак надання приму-

сової невиключної ліцензії медичним закладам, дослідницьким центрам сприятиме як комерційному використанню даного об'єкта володільцем патенту, так і розвитку науки та сфери охорони здоров'я. В Україні цього можливо досягти відповідно до постанов КМУ від 14.01.2004 р. № 8 [9] та від 04.12.2013 р. №877 [10].

Висновки. Визнання біологічного матеріалу людини в якості певного об'єкта інтелектуальної діяльності є складною проблемою, вирішення якої повинно залежати від виду матеріалу, природи походження та можливості його зміни завдяки праці людини. Це дозволяє дійти висновку, що немає підстав розглядати в цілому біологічний матеріал в якості патентоздатного об'єкта. Розуміння цього повинно сприяти формуванню єдиного доктринального та законодавчого підходу до біологічного матеріалу людини та прав на нього.

Стаття присвячена розгляду можливості та доречності визнання біологічного матеріалу людини в якості об'єкта права інтелектуальної власності, а саме винаходу, та наділення його існуючими засобами патентного захисту. Особлива увага приділяється дослідженню гена людини як окремого виду біологічного матеріалу, особливостям природи його походження, інформації, носієм якої він виступає. Доводиться, що необхідність визнання біологічних матеріалів людини в якості патентоздатних об'єктів на сьогодні є спірною. Про це свідчать не тільки діаметрально різні погляди науковців, а й існуючий законодавчий підхід країн світу. Переважна більшість науковців схиляються до думки, що наділення даних об'єктів засобами патентного захисту створює монополію володільців патенту щодо їхнього використання та позбавить права доступу до винаходів пацієнтів та закладів охорони здоров'я, що буде йти як не на користь

пацієнтам, так і в супереч інтересам науки. Однак при цьому немає впевненості і в тому, що визнання досліджуваного об'єкта в якості результату інтелектуальної діяльності (але не винаходу), тобто не наділяючи його патентоздатністю, зробіть його доступним для більшості пацієнтів та наукових досліджень. При цьому потрібно враховувати, що головним при вирішенні питання про можливість розгляду біологічного матеріалу в якості винаходу, є відповідність його всім ознакам патентоздатності, але особливість природи його походження не завжди надає можливість встановити таку відповідність. Так, оскільки геном є досягненням всього людства та не може бути джерелом фінансової вигоди, визнання гена людини як біологічного матеріалу, що має природне походження, в якості винаходу стане порушення моральних та біоетичних принципів. Однак біологічні матеріали людини, які створені штучним шляхом та відповідають ознакам патентоздатності, можуть розглядатися в якості результатів інтелектуальної власності людини та підлягати патентному захисту. При цьому пропонується запровадити примусову ліцензію заради можливості використовувати даний об'єкт в наукових дослідженнях та в інтересах сфери охорони здоров'я. Завдяки цьому вдасться досягнути «компромісу», при якому інтереси володільців патенту не будуть заважати розвитку науки та сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: біологічний матеріал людини, ген, інтелектуальна власність, винахід, патент.

Korobtsova N. Rights to human biological material as a result of intellectual activity

The article is devoted to considering the possibility and appropriateness of recognizing human biological material as an object of intellectual

property rights, namely an invention, and providing it with existing means of patent protection. Particular attention is paid to the study of the human gene as a separate type of biological material, the peculiarities of the nature of its origin, the information it carries. It is proven that the need to recognize human biological materials as patentable objects is currently controversial. This is evidenced not only by diametrically different views of scientists, but also by the existing legislative approach of the countries of the world. The vast majority of scientists are inclined to the opinion that providing these objects with means of patent protection will create a monopoly of the patent holders regarding their use and deprive the right of access to the inventions of patients and health care institutions, which will go both not in favor of patients and in contradiction interests of science. However, at the same time, there is no certainty that the recognition of the researched object as a result of intellectual activity (but not an invention), i.e. without granting it patentability, will make it accessible to the majority of patients and scientific research. At the same time, it should be taken into account that the main thing in deciding the possibility of considering biological material as an invention is its compliance with all the signs of patentability, but the peculiarity of the nature of its origin does not always provide an opportunity to establish such compliance. So, since the genome is the achievement of all mankind and cannot be a source of financial gain, the recognition of the human gene as biological material of natural origin as an invention will be a violation of moral and bioethical principles. However, human biological materials that are artificially created and meet the criteria for patentability can be considered as the results of human intellectual property and subject to

patent protection. At the same time, it is proposed to introduce a compulsory license for the opportunity to use this object in scientific research and in the interests of the health care sector. Thanks to this, it will be possible to reach a "compromise" in which the interests of the patent holders will not interfere with the development of science and the field of health care.

Key words: human biological material, gene, intellectual property, invention, patent.

Література:

1. Приступа С. Р. Класифікація зобов'язань із деліктів. Основи римського приватного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. С. 189–197.
2. Moore v. Regents of the University of California. No. S006987. Supreme Court of California. Jul 9, 1990. URL: <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/51/120.html> (дата звернення: 27.01.2025).
3. Коробцова Н. В. Проблеми захисту права на біоматеріал людини (справа «Moore v. Regents of the University of California»). Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 12 січ. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 98–100.
4. Коробцова Н. В. Захист права власності на біологічний матеріал людини. Право власності: способи захисту крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2023. С. 298 – 320.
5. Association for Molecular Pathology v. Myriad Genetics, Inc., 569 U.S. 576 (2013). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/569/576/> (дата звернення: 01.02.2025).
6. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, 11.11.1997. URL: <https://surl.li/kquccf> (дата звернення: 01.02.2025).
7. Doodeward v. Spence [1908] HCA 45; (1908) 6 CLR 406 (31 July 1908) URL:<https://surl.li/ciouwq> (дата звернення: 30.01.2025).

8. Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1998/44/oj> (дата звернення: 03.02.2025).

9. Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи зареєстрованого компонування напівпровідникових виробів : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 р. № 8.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2004-n#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

10. Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі), що стосується лікарського засобу : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2013 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2013-n#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

О. Луценко,
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПЕРСПЕКТИВИ ВХОДЖЕННЯ УЧНІВСЬКОГО ДОГОВОРУ В СФЕРУ ДІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА

Постановка проблеми. У нинішніх умовах цінність нових знань, умінь та навичок чимраз зростає. Роботодавці все більше стають зацікавлені у високопрофесійних фахівцях та ще й, які готові постійно вчитися та підвищувати свій кваліфікаційний рівень не лише за професією, але й розширювати коло своїх інтересів, здобуваючи суміжні професії, проходивши вузьку спеціалізацію, а окрім цього здобувати знання, які навіть і не пов'язані із професійним спрямуванням, зокрема йдеться про знання іноземних мов та комп'ютерної грамотності. Відтак, постає питання про юридичну складову цих аспектів, зокрема – яким чином регламентувати ці питання; який договір має бути укладений; якою галуззю права мають регулюватися наведені питання. Видається, що ці аспекти мають регламентуватися трудовим законодавством та підпадати під сферу дії трудового права, а регламентація може відбуватися за допомогою спеціального договору, яким у літературі часто називають учнівський.

У цьому контексті, Н. М. Вапнярчук справедливо відмічає значення учнівського договору для трудового права, оскільки «учнівські відносини забезпечують не просто підготовку працівників до праці, а саме до праці в конкретного роботодавця, що особливо актуально в умовах різних форм власності та є одним із засобів вирішення проблеми безробіття, оскільки саме навчання пов'язане з тими умовами, в яких будуть протікати трудові відносини. У таких відносинах зацікавлені як роботодавець, так і працівник:

перший одержує підготовлені для себе кадри, а інший – роботу. При цьому роботодавець може бути впевнений, що його співробітник буде навчатися в повній відповідності з визначеними ним вимогами, а працівник може використовувати учнівський договір як певну сходинку у своєму професійному зростанні» [1, с. 141].

Метою цієї статті є з'ясування змісту та нюансів правової природи учнівського договору, співвідношення його зі студентським договором, установлення особливостей укладення учнівського договору та виявлення галузі права, під сферу дії якої підпадає регламентація учнівського договору.

Стан опрацювання проблематики. Важливо відмітити, що правовідносини із навчання, підвищення кваліфікації та перенавчання повсякчас цікавили науковців, ще у радянські часи когорта вчених присвятили свої наукові праці цій тематиці, у наш час ці питання продовжують привертати увагу сучасних правників, зокрема Н. М. Вапнярчук, Н. Р. Прокопчук, Р. І. Шабанов, І. Г. Козуб та ін. Утім, незважаючи на такий поглиблений інтерес до цієї тематики, все ж ані у науці трудового права, ані на законодавчому рівні, все ще не поставлено крапку у вищенаведених питаннях, які стали метою та поштовхом написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Наразі все частіше з'являються проекти нормативних актів відповідно до яких КЗпП України [2] планують доповнити нормами про студентський трудовий договір або учнівський трудовий дого-

вір. Так, СПО об'єднань профспілок України розмістив на своєму сайті проєкт Закону України «Про професійну освіту» [3], що передбачає зміни, зокрема до ст. 21 КЗпП України [2], яку можуть доповнити нормою про студентський договір – особливу форму трудового договору, за яким працівник поєднуватиме роботу та навчання на робочому місці або здобуватиме освіту за дуальною формою. Строк дії студентського трудового договору не перевищуватиме строк навчання. До стажу роботи, який даватиме право на щорічну основну відпустку, зараховуватимуть час навчання з відривом від виробництва тривалістю менш як 10 місяців у закладах професійної освіти незалежно від форми навчання. Додаткову оплачувану відпустку для підготовки та складання іспитів загальною тривалістю 35 календарних днів протягом навчального року планують надавати всім працівникам, які здобувають професійну чи фахову передвищу освіту, а не лише тим, хто навчається за денною та вечірньою формами.

Разом з цим, дещо раніше у проєкті ТК України від 12.01.2024 р. [4] передбачено у ст. 43 серед видів трудового договору, зокрема учнівський трудовий договір. Так, ст. 49 проєкту ТК України [4] розкриває особливості такого виду трудового договору. Так, планується регламентувати, що учнівський трудовий договір – особливий вид трудового договору, який передбачає поєднання виконання працівником посадових, робочих обов'язків з навчанням на робочому місці. Учнівський трудовий договір не зможе бути укладено з особою молодше чотирнадцяти років.

Проєктом [4] визначається, що учнівський трудовий договір буде укладатися на строк до 6 місяців. Роботодавець не матиме право повторного укладення учнівського трудового договору з тим самим працівником за тією самою спеціальністю (професією). У разі повторного укладення трудового договору з цим працівником після закінчення строку учнівського трудового договору,

такий трудовий договір не буде учнівським.

Відповідно до Проєкту ТК України [4] навчання працівника на робочому місці за учнівським трудовим договором зможе поєднуватися зі здобуттям освіти у закладах освіти за дуальною формою. У такому випадку учнівський трудовий договір буде укладатися на строк дії договору про навчання за дуальною формою здобуття освіти і може бути розірваний достроково у разі припинення договору про надання освітніх послуг.

За працівником, який уклав учнівський трудовий договір, буде закріплено наставника з числа працівників, який контролює виконання працівником роботи. Також Проєктом [4] планується розробка і прийняття типової форми учнівського трудового договору.

Схожі норми містилися й у приписах ст. 25 проєкту Закону «Про працю» № 2708 [5], зокрема пропонувалося, що «учнівський трудовий договір – особлива форма трудового договору, яка передбачає поєднання виконання працівником посадових, робочих обов'язків з навчанням на робочому місці. Учнівський трудовий договір укладається на строк до 6 місяців. Роботодавець має право повторного укладення учнівського трудового договору з тим самим працівником не раніше ніж через три роки після закінчення строку дії попереднього учнівського трудового договору. У іншому випадку повторно укладений учнівський трудовий договір вважається безстроковим».

У цьому контексті щонайперше важливим є розбір категоріального апарату, зокрема чи є тотожними категорії студентський договір та учнівський договір? На моє переконання, з точки зору сутнісної юридичної природи, це два різних договори. Перший варіант, якщо аналізувати етимологію «студентський договір», то такий договір має стосуватися лише власне особи-студента та закладу освіти, який надає освітні послуги цьому студенту. Це безпосередня домовленість між сторонами щодо отримання на-

дання освітніх послуг, яка аж ніяк не стосується роботодавця. Тобто матимемо справу із цивільно-правовим договором про надання освітніх послуг. Або ж інший варіант – якщо навіть і унормовувати такий вид договору із врахуванням сторони роботодавця, тоді це взагалі має бути тристоронній договір, де замовником може бути роботодавець, виконавцем – заклад освіти, а особа-студент – слухачем. Утім, і в цьому варіанті такий договір матиме цивільно-правову природу, оскільки по суті працівник не є стороною такого договору, а лише особою, яка буде кінцевою приймаючою стороною освітніх послуг щодо яких домовилися замовник і виконавець. Іншими словами, ключовим є не особа конкретного працівника, а саме освітні послуги, тобто по суті зацікавленість роботодавця (у такому випадку замовника), щоб серед його/її персоналу був фахівець, який/яка володіли б певним специфічним набором знань, умінь і навичок, як наслідок саме тому роботодавець серед своїх працівників може запропонувати таку опцію щодо подальшого додаткового навчання працівника.

Проаналізувавши низку судових спорів щодо врегулювання проблем, які наразі виникають із взятих зобов'язань працівниками та роботодавцями щодо професійного навчання, я встановила, що наразі суди, розглядаючи спори про договори про навчання, виходять із норм цивільного законодавства, визнаючи такі договори цивільно-правовим. Однак усі договори про навчання укладаються паралельно із існуванням трудового договору, тобто так звані «учнівські» правовідносини існують одночасно із трудовими правовідносинами, а отже, це індивідуальні правовідносини, що супроводжують трудові. «Учнівські» правовідносини передбачають відпрацювання працівником, який навчався за рахунок роботодавця, мінімум три роки у саме цього роботодавця, у випадках же звільнення встановлюється обов'язкове відшкодування повної вартості навчання.

Наведу приклад із судової практики. Так, роботодавець (далі – позивач) звернувся до суду з позовною заявою, в якій просив стягнути з працівника (відповідач) витрати підприємства на навчання. Вимоги обґрунтовані тим, що між роботодавцем та працівником укладено договір на навчання працівника. Відповідно до істотних умов того договору позивач оплачує навчання відповідача за професією «Водій тролейбуса», а відповідач отримавши відповідне кваліфікаційне свідоцтво за професією повинен відпрацювати на підприємстві роботодавця не менше трьох років.

У пунктах 4.6 та 4.6.1 відповідного договору було зазначено, що укладаючи цей договір щодо порядку та умов оплати роботодавцем навчання працівника, сторони виходять з того, що працівник має намір перебувати у трудових відносинах з роботодавцем не менше 3 років за професією «Водій тролейбуса» з моменту завершення навчання, передбаченого договором. У випадку розірвання працівником з власної ініціативи трудових правовідносин з роботодавцем до закінчення навчання, працівник зобов'язується відшкодувати роботодавцю повний розмір здійснених роботодавцем витрат на навчання.

Розділом 5 договору (Відповідальність сторін) передбачено, що у випадку невиконання чи неналежного виконання обов'язків, передбачених цим договором, сторони несуть відповідальність відповідно до цього Договору та чинного законодавства України. У випадку відмови працівника відпрацювати на даному підприємстві 3 роки працівник компенсує підприємству грошові кошти витрачені на навчання з урахуванням індексу інфляції на момент припинення зобов'язання.

Пунктом 7 договору передбачені умови відшкодування грошових коштів роботодавцю у разі дострокового розірвання договору. Так, відповідно до п. 7.1 у разі дострокового звільнення працівник зобов'язується відшкодувати роботодавцю грошові кошти витрачені на навчання працівника протя-

гом трьох робочих днів у наступному порядку: у разі звільнення до 3 (трьох) після закінчення навчання – у повному обсязі з урахуванням індексу споживчих цін за кожен рік не відпрацювання; у разі звільнення, після відпрацювання 3 років на підприємстві роботодавця – оплата за навчання не повертається. Відповідно до п. 7.3 у разі звільнення працівника у зв'язку з невиконанням службових обов'язків працівник зобов'язується повернути роботодавцю отримані грошові кошти на навчання у повному обсязі.

Договір набрав чинності з моменту його підписання та поширюється на весь період навчання працівника і на 3 роки після закінчення навчання. На момент укладення договору працівник перебував у трудових відносинах з роботодавцем.

Проаналізувати зібрані докази в їх сукупності, суд дійшов висновку, що позовні вимоги про стягнення витрат, пов'язаних з навчанням працівника, не підлягають задоволенню, оскільки за умовами договору, укладеного між сторонами (п. 5.2), працівник зобов'язався компенсувати підприємству грошові кошти витрачені на навчання, у випадку його відмови відпрацювати на даному підприємстві три роки (без уточнення посади). Знову ж таки згідно з розділом 7 договору, грошові кошти витрачені на навчання відшкодовуються на користь роботодавця, у разі звільнення працівника (без уточнення посади). В свою чергу, як встановлено судом, відповідач не звільнявся з посади водій тролейбуса, а був переведений на іншу посаду на тому ж підприємстві, де і наразі продовжує працювати. Тобто відповідач не звільнений і продовжує працювати у роботодавця, а відтак підстави для відшкодування ним витрат за навчання, виходячи з умов договору сторін, відсутні [6].

Аналізуючи численну судову практику із аналогічних питань, я встановила, що суди не беруть до уваги той факт, що часто працівники показують незадовільні результати навчання і, як

наслідок, не спроможні виконувати ті завдання, які мали б здійснювати, здобувши відповідну кваліфікацію, утім не здобули необхідного рівня знань, умінь та навичок. У вищевказаному випадку як раз і була така ситуація, коли роботодавець був змушений перевести працівника на іншу посаду, позаяк працівник, пройшовши навчання за кошт роботодавця, не здобув необхідного рівня професіоналізму, щоб роботодавець зміг би доручити виконання тих обов'язків, які планував за результатами успішного проходження навчання. Вважаю, що такі обставини обов'язково варто враховувати під час врегулювання подібних спорів, а тим більше у випадку законодавчої регламентації учнівського договору, зокрема, переконана, що незадовільні результати проходження навчання працівником за рахунок роботодавця мають бути також підставою для відшкодування витрат на таке навчання.

У цьому контексті, Н. М. Вапнярчук пропонує «у новому ТК України передбачити норми, які будуть врегульовувати питання, пов'язані з учнівським договором. Зокрема, передбачити у Кодексі окрему главу під назвою «Учнівський договір», в якій повинні бути висвітлені такі питання: а) поняття учнівського договору; сторони учнівського договору; б) строк та форма учнівського договору; в) дія учнівського договору; г) організаційні форми учнівства; д) час учнівства; е) оплата учнівства; є) поширення на учнів трудового законодавства та законодавства про обов'язкове соціальне страхування; ж) недійсність умов учнівського договору; з) припинення учнівського договору; и) відповідальність за порушення умов учнівського договору». Під учнівським договором авторка пропонує розуміти «угоду між роботодавцем та учнем, відповідно до якої роботодавець зобов'язується організувати професійну підготовку, перепідготовку учня за обумовленою професією, спеціальністю, кваліфікацією, забезпечити умови навчання, передбачені трудовим

законодавством, своєчасно й у повному обсязі виплачувати учню стипендію, оплачувати роботу, виконувану учнем на практичних заняттях за завданням роботодавця, а учень, у свою чергу, зобов'язується пройти навчання й відповідно до отриманої професії, спеціальності, кваліфікації пропрацювати з роботодавцем протягом строку, встановленого учнівським договором» [1, с. 141]. Як на мене, вчена дещо заплуталася у назвах сторін такого договору, зокрема. Адже особа з якою роботодавець укладатиме такий договір не є учнем у прямому сенсі такого слова, така особа є працівником цього ж роботодавця.

Учнівський договір, на думку Н. М. Вапнярчук, є «двосторонньою угоду, яка укладається між роботодавцем та працівником, предметом якої є організація та проведення роботодавцем професійного навчання або перенавчання учня конкретній професії, спеціальності, кваліфікації». Специфічними умовами цього правочину, Н. М. Вапнярчук називає: «а) найменування професії, спеціальності; б) термін навчання і термін, який учень зобов'язаний пропрацювати за трудовим договором відповідно до отриманої професії, спеціальності; в) місце навчання; г) оплата учнівства; д) організаційна форма учнівства; е) види й умови соціального страхування учня; є) режим навчання, якщо локальним нормативним актом в організації не визначений режим навчання, або він щодо даного учня відрізняється від загальних правил» [1, с. 141]. Думається, що ще багато умов можуть бути визнані специфічними, зокрема відповідальність сторін за недотримання умов договору – відшкодування вартості навчання працівником у випадку незадовільних результатів; умови щодо часу відпрацювання працівником у певного роботодавця, який оплатив навчання, з тією метою, щоб отримавши певні результати від нових навичок працівника та ін.

Як установив Н. Р. Прокопчук, «учені по-різному трактують правову

природу учнівського договору. Одні розглядають його як різновид трудового договору, інші – як самостійний договір. Існує ще й третя точка зору, відповідно до якої учнівський договір трактується як форма реалізації права громадян на працю і професійне навчання одночасно. Тобто при зарахуванні на навчання громадян, які не перебувають у трудових правовідносинах, учнівський договір породжує не лише учнівські, але й трудові правовідносини» [7, с. 161–162]. Р. І. Шабанов зазначає, що «під учнівським договором варто розуміти угоду між учнем (працівником, особою, яка шукає роботу) і роботодавцем, за якою учень зобов'язується пройти навчання з метою отримання нової професії, спеціальності, кваліфікації та у випадку успішного завершення навчання укласти з роботодавцем трудовий договір з отриманої професії, спеціальності, кваліфікації, а роботодавець зобов'язується забезпечити навчання учня відповідно до учнівського договору та у випадку успішного завершення навчання надати учню роботу з отриманої ним професії, спеціальності, кваліфікації і укласти з ним трудовий договір» [8, с. 84].

Уважаю, що так звані «учнівські відносини», про які зазначають науковці, мають лише таку умовну назву, щоб вирізнити серед інших, адже правовідносини, які виникають у зв'язку із навчанням працівника є такими, що пов'язані із трудовими, зокрема правовідносини із професійного навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації та спеціалізації, а вже форми їх реалізації можуть бути різними, однією з яких є як раз таки навчання за рахунок роботодавця, тобто так зване «учнівство», але ж за етимологією слова працівник же не стає у прямому сенсі учнем, а лише у такий спосіб реалізуються вищезазначені правовідносини, пов'язані із трудовими. Відтак, дотримуюся думки, що учнівський договір не може сам по собі породжувати трудові правовідносини, як про це зазначає Н. Р. Прокопчук, учнівському договору

має завжди передувати укладення трудового договору, а тим паче, вважаю, що стороною учнівського договору не може бути особа, яка шукає роботу, як про це пише Р. І. Шабанов, адже кожен роботодавець перед прийомом на роботу здійснює відбір кандидатів на певну посаду, і кожна така особа має відповідати визначеним критеріям за рівнем знань, умінь і навичок, тож маю сумніви, що нині роботодавці із самого початку будуть вступати у трудові правовідносини із особою, яка не має відповідного рівня знань, тобто по суті не відповідає тим критеріям, та ще й вкладати власні кошти для того, щоб навчити таку особу, а потім все рівно через деякий час існуватиме велика ймовірність, що така особа звільниться. Усе це великий ризик і, враховуючи реалії часу, думаю, що навряд чи знайдуться такі роботодавці...

У контексті трудових відносин доречніше регламентувати не студентський договір, а саме учнівський договір, де дійовими особами будуть саме роботодавець та працівник, а вже між певним закладом освіти роботодавець укладе окремий цивільно-правовий договір про надання послуг, враховуючи свої потреби у певних категоріях фахівців та того рівня навичок, які роботодавець хотів би мати у своїх працівників. Саме учнівський договір між роботодавцем і працівником може «зняти» низку питань, які виникають як результат виконання умов договорів про навчання працівників за кошти роботодавця. Ключовим тут якраз має стати визначення юридичної сутності та змісту такого договору. У цьому контексті слушною є думка І. Козуб: «учнівський договір за своєю сутністю відмінний від трудового» [9, с. 59].

Із одного боку, те, що законодавець дійшов до того, що у проектах називає учнівський договір у контексті трудових договорів, є позитивним моментом, бо це означає, що нормотворець все ж визнав, що договори про навчання працівників мають трудо-правову природу, а не цивільно-правову, а відтак,

що правовідносини, які виникають для реалізації таких договорів, випливають саме із трудових правовідносин, а не створюють існування паралельно між роботодавцем і працівником як трудових, так і цивільних правовідносин. Отже, все це свідчить про те, що так звані «учнівські» правовідносини підпадають під сферу дії трудового права.

Утім, з іншого боку, законодавець, визнаючи учнівський договір як вид трудового договору, дещо не до кінця розуміє юридичну природу такого можливого договору. Уявімо ситуацію. Працівник працює у роботодавця певний час (до речі, зовсім не важливо скільки часу тривають трудові правовідносини – чи вони виникли саме сьогодні чи вже 10 років), адже важливим тут є те, що у відповідний період відбувся юридичний факт – укладення трудового договору, на підставі якого виникли трудові правовідносини між конкретним роботодавцем і конкретним працівником. І ось сторони цих правовідносин вирішили узгодити питання про подальше навчання працівника – сторони вже існуючих конкретних трудових правовідносин. Що ж робити – укласти новий трудовий договір? Адже якщо законодавець учнівський договір відносить до *видів саме трудових договорів*, то це і буде означати, що наче б то сторонам вже існуючих трудових правовідносин слід укласти ще один трудовий учнівський договір. Така ситуація спровокує низку проблем і найперша – це доля того попереднього трудового договору, який вже був укладений між сторонами – він продовжуватиме дію чи ні? Якщо – так, то в якій частині; якщо – ні, то тоді виходить, що трудовий учнівський договір має бути так би мовити новим заміном того попереднього трудового договору? Більше того, якщо той попередній трудовий договір втрачає чинність, то має бути тоді якась окрема підстава та механізм реалізації такої автоматичної втрати чинності. Ці всі аспекти вкрай важливі, позаяк проблематичною буде ситуація, якщо паралельно між одними і тими

ж суб'єктами по факту буде існувати два трудових договори – один, приміром, безстроковий трудовий договір та інший трудовий учнівський. Адже керуючись тими пропозиціями, які маємо наразі у проектах, ми саме таку ситуацію і матимемо на практиці.

Переконана, що навчання працівників за рахунок роботодавців має регламентуватися саме трудовим законодавством та підпадати під сферу дії трудового права, а не цивільного, однак все ж вважаю, що юридично виваженими щодо регламентації цих питань можливими є два альтернативні варіанти. Перший полягає у тому, що всі питання про учнівство мають регламентуватися додатковою угодою до вже існуючого трудового договору і відтак, будуть частиною трудового договору та елементом трудових правовідносин. Саме тому у цьому контексті, на моє переконання, глава у чинному та майбутньому Кодексі має називатися, приміром, «учнівство» чи «навчання працівників за рахунок роботодавця», оскільки всі ці питання підпадають під сферу дії трудового права, а відносини, які виникають між сторонами трудових правовідносин щодо навчання працівника є індивідуальними відносинами, що супроводжують трудові правовідносини. Тобто «учнівські» правовідносини є факультативними варіативними щодо трудових правовідносин.

Другим варіантом є те, щоб все ж унормувати учнівський договір у законодавстві про працю, але не як вид трудового договору, а як вид договорів про працю. Відтак, у новому кодифікованому акті законодавства про працю може бути унормовано *власне види трудових договорів*, зокрема: безстроковий; строковий (зокрема, із сезонними та тимчасовими працівниками); контракт; із нефіксованим робочим часом; із домашнім працівником; про надомну роботу; про дистанційну роботу. Тоді як *серед договорів про працю* визначити: учнівський договір; про нерозголошення конфіденційної інформації та комерційної таємниці; про

стажування на робочому місці; договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність; договір про колективну (бригадну) відповідальність. Особливістю цієї групи є те, що ці договори укладаються лише тоді, коли вже виникли трудові правовідносини і лише між сторонами певних конкретних трудових правовідносин, при цьому не є визначним фактором, коли саме виникли такі відносини, – лише сьогодні чи вже, приміром, тривають 10 років, адже ключовим тут буде саме юридичний факт попереднього укладення між сторонами трудового договору, а інші договори у сфері праці можуть укладатися лише після цього. Іншими словами, юридичний факт укладення трудового договору ніби «активує» можливість сторонами укладати вищенаведені договори у сфері праці.

Висновки. У контексті трудових відносин доречніше регламентувати не студентський договір, а саме учнівський договір, де дійовими особами будуть саме роботодавець та працівник, а вже між певним закладом освіти роботодавець укладе окремий цивільно-правовий договір про надання послуг, ураховуючи свої потреби у певних категоріях фахівців та того рівня навичок, які роботодавець хотів би мати у своїх працівників. Саме учнівський договір між роботодавцем і працівником може «зняти» низку питань, які виникають як результат виконання умов договорів про навчання працівників за кошти роботодавця. Ключовим тут якраз має стати визначення юридичної сутності та змісту такого договору.

Той факт, що законодавець дійшов до того, що у проектах називає учнівський договір у контексті трудових договорів, є позитивним моментом, бо це означає, що нормотворець все ж визнав, що договори про навчання працівників мають трудо-правову природу, а не цивільно-правову, а відтак, що правовідносини, які виникають для реалізації таких договорів, впливають саме із трудових правовідносин, а не створюють існування паралельно між робото-

давцем і працівником як трудових, так і цивільних правовідносин. Отже, все це свідчить про те, що так звані «учнівські» правовідносини підпадають під сферу дії трудового права. Навчання працівників за рахунок роботодавців має регламентуватися саме трудовим законодавством та підпадати під сферу дії трудового права, а не цивільного.

Глава у чинному та майбутньому Кодексі має називатися, приміром, «учнівство» чи «навчання працівників за рахунок роботодавця», оскільки всі ці питання підпадають під сферу дії трудового права, а відносини, які виникають між сторонами трудових правовідносин щодо навчання працівника є індивідуальними відносинами, що супроводжують трудові правовідносини. Тобто «учнівські» правовідносини є факультативними варіативними щодо трудових правовідносин.

У новому кодифікованому акті законодавства про працю може бути унормовано власне види трудових договорів, зокрема: безстроковий; строковий (зокрема, із сезонними та тимчасовими працівниками); контракт; із нефіксованим робочим часом; із домашнім працівником; про надомну роботу; про дистанційну роботу. Тоді як *серед договорів про працю* визначити: учнівський договір; про нерозголошення конфіденційної інформації та комерційної таємниці; про стажування на робочому місці; договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність; договір про колективну (бригадну) відповідальність. Особливістю цієї групи є те, що ці договори укладаються лише тоді, коли вже виникли трудові правовідносини і лише між сторонами певних конкретних трудових правовідносин, при цьому не є визначним фактором, коли саме виникли такі відносини, – лише сьогодні чи вже, приміром, тривають 10 років, адже ключовим тут буде саме юридичний факт попереднього укладення між сторонами трудового договору, а інші договори у сфері праці можуть укладатися лише після цього. Іншими словами, юридичний факт укладення трудового договору

ніби «активує» можливість сторонами укладати вищенаведені договори у сфері праці.

У статті авторка дійшла висновку, що у контексті трудових відносин доречніше регламентувати не студентський договір, а саме учнівський договір, де дійовими особами будуть саме роботодавець та працівник, а вже між певним закладом освіти роботодавець укладе окремий цивільно-правовий договір про надання послуг, ураховуючи свої потреби у певних категоріях фахівців та того рівня навичок, які роботодавець хотів би мати у своїх працівників. Саме учнівський договір між роботодавцем і працівником може «зняти» низку питань, які виникають як результат виконання умов договорів про навчання працівників за кошти роботодавця. Ключовим тут якраз має стати визначення юридичної сутності та змісту такого договору.

Авторка акцентує увагу, що той факт, що законодавець дійшов до того, що у проектах називає учнівський договір у контексті трудових договорів, є позитивним моментом, бо це означає, що нормотворець все ж визнав, що договори про навчання працівників мають трудо-правову природу, а не цивільно-правову, а відтак, що правовідносини, які виникають для реалізації таких договорів, впливають саме із трудових правовідносин, а не створюють існування паралельно між роботодавцем і працівником як трудових, так і цивільних правовідносин. Отже, все це свідчить про те, що так звані «учнівські» правовідносини підпадають під сферу дії трудового права. Навчання працівників за рахунок роботодавців має регламентуватися саме трудовим законодавством та підпадати під сферу дії трудового права, а не цивільного.

У статті висловлено позицію, що у новому кодифікованому акті законодавства про працю може бути унормовано власне види трудових договорів, зокрема: безстроковий; строковий (зокрема, із сезонними та тимчасовими працівниками); контракт; із нефіксованим робочим часом; із домашнім працівником; про надомну роботу; про дистанційну роботу. Тоді як серед договорів про працю визначити: учнівський договір; про нерозголошення конфіденційної інформації та комерційної таємниці; про стажування на робочому місці; договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність; договір про колективну (бригадну) відповідальність. Особливістю цієї групи є те, що ці договори укладаються лише тоді, коли вже виникли трудові правовідносини і лише між сторонами певних конкретних трудових правовідносин. Іншими словами, юридичний факт укладення трудового договору ніби «активує» можливість сторонами укласти вищенаведені договори у сфері праці.

Ключові слова: сфера дії норм трудового права, відносини у сфері праці, професійний розвиток працівників, професійне навчання, учнівський договір, студентський договір.

Lutsenko O. Perspectives of Entering a Studying Agreement into the Sphere of Labour Law

In the article, the author has concluded that in the context of labor relations, it is more appropriate to regulate not a student agreement, but a studying agreement, where the actors will be the employer and the employee, and between a certain educational institution the employer will conclude a separate civil law contract on the provision of services, taking into account its needs for certain categories of specialists and the level of skills that the employer would like to have in its employees. It is the studying agreement between the employer

and the employee that can “remove” a plethora of issues arising from fulfilling the terms of agreements for training employees at the employer’s expense. The key here should be the definition of the legal essence and content of such an agreement.

The author has emphasized that the fact that the legislator has come to the point of calling the apprenticeship agreement in the context of employment agreements in the drafts is a positive point because it means that the legislator has nevertheless recognized that agreements for the training of employees are of a labor law nature, not a civil law one, and therefore that the legal relations that arise for the implementation of such agreements arise precisely from labor relations, and do not create the existence of both labor and civil relations in parallel between the employer and the employee. Therefore, all this indicates that the so-called “apprentice” legal relations fall under the scope of labor law. Training of employees at the expense of employers should be regulated precisely by labor legislation and fall under the scope of labor law, not civil law.

The article expresses the position that the new codified act of labor legislation may regulate the types of employment agreements, in particular: indefinite; fixed-term (in particular, with seasonal and temporary workers); contract; with unfixed working hours; with a domestic worker; on homework; on remote work. Among the agreements in the sphere of labor, the following can be identified: studying agreements; on non-disclosure of confidential information and commercial secrets; on internship at the workplace; agreement on full individual material liability; and agreement on collective (team) liability. A feature of this group is that these contracts are concluded only when employment relations have already arisen and only between the parties to certain specific employment rela-

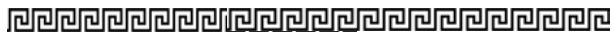
tions. In other words, the legal fact of concluding an employment agreement seems to “activate” the possibility for the parties to conclude the above-mentioned agreements in the labor sphere.

Key words: scope of labor law, relations in the field of labor, professional development of workers, vocational training, student agreement, studying agreement.

Література:

1. Ванярчук Н. М. Учнівський договір як особливий вид договору у сфері праці. *Право та інновації*. № 4 (12). 2015. С. 138-141.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Дод. до № 50.
3. Проект Закону України «Про професійну освіту» (2547) URL: <https://surl.li/pkspux> (дата звернення 01.02.2025 р.).
4. Проект ТК України від 12.01.2024 р. URL: <https://surl.li/kuhgug> (дата звернення 01.02.2025 р.).
5. Проект Закону «Про працю» № 2708 URL: <https://surl.gd/jfcget> (дата звернення 01.02.2025 р.).
6. Рішення Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 04 березня 2021 року справа № 389/3669/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95370732> (дата звернення 02.02.2025 р.).
7. Прокопчук Н.Р. Правова природа учнівського договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 161-166.
8. Шабанов Р. І. Учнівський договір як основна форма професійного навчання на виробництві. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2014. Вип. 61. Серія: Юридичні науки. Т. 2. С. 81-84.
9. Козуб І. Практичні проблеми укладення учнівського договору. *Юридична Україна : Правовий часопис*. 2017/1. № 1. С. 57-63.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.13>**О. Патлачук,**

доктор юридичних наук, завідувач кафедри правознавства
Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В останні десятиліття пенсійна система України зазнає значних змін, зумовлених як внутрішніми демографічними та економічними викликами, так і зовнішніми впливами глобалізації та ринкової трансформації. Незважаючи на ухвалення низки реформ і законодавчих змін, система пенсійного забезпечення продовжує стикатися з суттєвими проблемами: нестабільністю фінансування, дублюванням функцій серед відомств, нечітким розподілом повноважень і проблемами міжвідомчої координації [6; 2]. Конституція України [3, ст. 141] закріплює право громадян на соціальний захист, однак реалізація цього права потребує комплексного підходу, який включає не лише правове забезпечення, а й ефективне управління системою. Як зазначає Полісов С. С., «реформа пенсійної системи неможлива без глибокого аналізу наявних проблем і вироблення нових, інтегрованих механізмів державного управління» [7, с. 45]. Зважаючи на ці обставини, дане дослідження є актуальним і спрямоване на виявлення причин неефективності пенсійної системи, оцінку проведених реформ і вироблення рекомендацій щодо подальшого вдосконалення системи в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації у сфері пенсійного забезпечення в Україні свідчать про

активний інтерес до проблем реформування цієї системи. Аналіз наявних проблем пенсійної системи показує, що проблеми фінансування є одними з головних перешкод для стабільної роботи цієї системи. За словами Петросян К. Є., «без стабільного й адекватного бюджетного фінансування неможливо забезпечити регулярність і повноту виплат пенсій» [6, с. 193]. Основні фінансові проблеми включають:

– Низький рівень бюджетних асигнувань порівняно з потребами пенсіонерів.

– Нестабільність джерел фінансування, зумовлена економічними кризами.

– Проблеми перерозподілу коштів між обов'язковим пенсійним страхуванням і накопичувальною системою.

Ці питання призводять до того, що пенсіонери стикаються із затримками виплат, а система загалом виявляється нестійкою.

Структурні проблеми пенсійної системи проявляються в дублюванні функцій і нестачі чіткого розподілу повноважень між органами управління. Берназюк Я. О. вказує: «Неефективний розподіл організаційних функцій між відомствами призводить до конфліктів і уповільнення прийняття управлінських рішень» [2, с. 116].

Ключові організаційні проблеми включають дублювання інформаційних

і контрольних функцій у різних державних органах, неясне розмежування повноважень між Пенсійним фондом і Міністерством соціальної політики, а також відсутність єдиної системи документообігу, що призводить до втрат і затримок інформації. Ці проблеми негативно впливають на оперативність реагування на зміни в економічній і демографічній обстановці.

Ефективна міжвідомча координація є необхідною умовою для функціонування системи пенсійного забезпечення, проте на практиці вона часто залишає бажати кращого. Як зазначає Медяник В.А., «відсутність єдиної інформаційної платформи та стандартів взаємодії між відомствами призводить до значних затримок у реалізації пенсійних програм» [5, с. 188].

Основні проблеми:

- дублювання функцій і неузгодженість дій різних органів;
- відсутність єдиних регламентів для обміну даними;
- слабка відповідальність керівників за своєчасне ухвалення рішень.

Ці проблеми призводять до того, що навіть за наявності нормативної бази, система не функціонує ефективно, що відбивається на рівні життя пенсіонерів.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження проблем реформування та перспектив розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. Для досягнення цієї мети ставляться наступні завдання:

- Визначити основні проблеми, які заважають ефективному функціонуванню пенсійної системи, включаючи фінансову нестабільність, демографічні виклики та недостатню міжвідомчу взаємодію.

- Дослідити результати проведених реформ у пенсійному забезпеченні, зокрема їх вплив на соціальну справедливість і економічну стабільність.

- Аналізувати успішні практики пенсійного забезпечення в інших країнах та можливості їх адаптації до українських умов.

- Оцінити ймовірні зміни в системі пенсійного забезпечення в контексті соціально-економічних трансформацій, що відбуваються в Україні.

- Сформулювати практичні рекомендації для удосконалення пенсійної системи, спрямовані на підвищення її стійкості та адаптації до сучасних викликів.

Ці цілі дозволять глибше зрозуміти проблематику пенсійного забезпечення в Україні та сприятимуть формуванню ефективних стратегій для його розвитку.

Виклад основного матеріалу.

За останні два десятиліття в Україні було зроблено кілька спроб реформування пенсійної системи. За даними Петросян К. Є., «ранні реформи були спрямовані на запровадження накопичувальних елементів і створення альтернативних моделей пенсійного забезпечення» [6, с. 190]. Однак ці реформи часто здійснювалися поверхово і не вирішували системних проблем. У період на початку 1990-х років відбувся перехід від централізованої системи до гібридної моделі. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років проводилися реформи, спрямовані на створення накопичувальної системи, яка виявилася нестійкою через брак фінансових ресурсів. Сучасні реформи, що розпочалися з 2010 року, намагаються інтегрувати розподільчу та накопичувальну моделі, але стикаються з проблемами міжвідомчої взаємодії.

Таким чином, незважаючи на численні спроби реформування, пенсійна система України залишається недостатньо адаптованою до викликів часу. Для досягнення стійкості та ефективності необхідно не лише переглянути існуючі підходи, але й забезпечити більш глибоку інтеграцію між різними державними структурами, а також залучити громадськість до процесу реформування. Це дозволить створити більш прозору та справедливую систему пенсійного забезпечення для всіх громадян.

Незважаючи на значні зусилля, ефективність реформ залишається предметом дискусій. Як зазначає Бер-назюк Я. О., «проведені реформи не змогли усунути структурні проблеми системи, а лише внесли тимчасові корективи» [2, с. 112]. Ключовими недоліками є недостатнє фінансування реформ та неадекватне планування, що ускладнює реалізацію поставлених цілей. Відсутність довгострокової стратегії призвела до частих змін нормативних актів, що викликає плутанину серед учасників системи. Крім того, слабка координація між різними органами влади, відповідальними за реалізацію пенсійної політики, ускладнює процес прийняття рішень та впровадження ефективних змін. Ці фактори підкреслюють необхідність комплексного підходу до реформування пенсійної системи в Україні.

Аналізуючи судову практику і звіти контролюючих органів, можна зробити висновок, що реформи часто призводили до погіршення становища пенсіонерів, що підтверджується статистичними даними [6, с. 195].

Незважаючи на загальну критику, можна відзначити окремі успішні ініціативи, пов'язані з поліпшенням інформаційних систем і координацією між відомствами. Наприклад, впровадження електронного документообігу дало змогу знизити час опрацювання заяв на пенсію на 30% [4, с. 112]. Ці приклади демонструють, що за правильного підходу можна досягти істотного підвищення ефективності. Важливо продовжувати розвивати такі ініціативи, щоб забезпечити стабільність і доступність пенсійного забезпечення для населення.

Сучасні умови вимагають комплексного підходу до реформування пенсійної системи. Як підкреслює Шумило М. М., «стійкість пенсійного забезпечення можлива лише за синтезу розподільчої та накопичувальної моделей, що дасть змогу забезпечити базові гарантії та стимулювати особи-

сте накопичення» [9, с. 150]. Основні напрями включають:

- Інтеграцію ринкових механізмів із державним регулюванням.

- Створення єдиної інформаційної системи, що об'єднує дані всіх учасників.

- Розроблення довгострокової стратегії, що враховує демографічні та економічні тенденції.

Перспективи розвитку пенсійної системи значною мірою залежать від оновлення нормативно-правової бази. Як зазначає Петросян К. Є., «законодавство має бути адаптоване до сучасних реалій, забезпечуючи гнучкість і оперативність системи пенсійного забезпечення» [6, с. 192]. Для досягнення цих цілей пропонується ухвалити новий закон, який регулюватиме розподіл повноважень між органами. Крім того, важливо запровадити обов'язкові стандарти для міжвідомчої взаємодії та розробити методичні рекомендації для уніфікації процедур нарахування та виплати пенсій. Ці заходи можуть суттєво поліпшити ефективність пенсійної системи, забезпечуючи більш злагоджену роботу всіх учасників процесу. Важливо, щоб нові ініціативи враховували потреби населення та сприяли підвищенню рівня довіри до системи пенсійного забезпечення.

Сучасні інформаційні технології є ключовим інструментом для підвищення ефективності пенсійної системи. Лазор О. Я. та Юнік І. Г. зазначають, що «впровадження сучасних ІТ-рішень дає змогу значно покращити якість та оперативність управління» [4, с. 115]. Рекомендується:

- Створення єдиної інформаційної платформи, що забезпечує обмін даними між Пенсійним фондом, Міністерством соціальної політики та іншими відомствами.

- Розроблення автоматизованих систем моніторингу та аудиту, що дають змогу своєчасно виявляти та коригувати порушення.

Оптимізація пенсійної системи вимагає тісної взаємодії між дер-

жавним регулюванням і ринковими механізмами. Як зазначає Smith J., «поєднання обов'язкових державних гарантій з можливістю індивідуального накопичення коштів дає змогу створити гнучку та адаптивну систему» [1, с. 455]. Серед рекомендацій виділяються:

- Підтримка ініціатив, що сприяють створенню альтернативних пенсійних фондів, які забезпечують додаткове пенсійне забезпечення.

- Стимулювання конкуренції на ринку пенсійних послуг за умов суворого державного контролю.

Крім того, важливо розвивати програми фінансової грамотності населення, щоб люди могли усвідомлено обирати найкращі варіанти пенсійного забезпечення. Також слід розглянути можливість впровадження податкових пільг для тих, хто робить внески до приватних пенсійних фондів. Це може підвищити зацікавленість громадян у накопичуванні коштів на пенсію та зміцнити фінансову стабільність пенсійної системи.

Держава відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності пенсійної системи. Конституція України та спеціалізоване пенсійне законодавство закріплюють обов'язок держави гарантувати соціальний захист громадян [3, ст. 141]. Як зазначає Полісов С. С., «державна повинна не тільки регулювати, а й активно координувати роботу всіх учасників системи» [7, с. 53]. Це включає:

- Ухвалення нормативних актів, що забезпечують єдині стандарти функціонування.

- Організацію міжвідомчих комісій і робочих груп для вирішення проблем, що виникають.

Для ефективної реалізації реформ необхідне посилення контрольних механізмів. Медяник В. А. підкреслює: «Системний контроль дає змогу оперативно виявляти порушення та вживати заходів щодо їх усунення» [5, с. 18].

Державні органи повинні нести відповідальність за своєчасне виконання

пенсійної політики, і ця відповідальність може бути закріплена в нових нормативно-правових актах. Рекомендується запровадити регулярні аудиторські перевірки діяльності Пенсійного фонду та інших відповідних відомств, що дозволить забезпечити прозорість і підзвітність у їхній роботі. Крім того, важливо створити систему штрафів і санкцій за недотримання встановлених стандартів, що стимулюватиме органи до більш ефективного виконання своїх обов'язків. Такі заходи можуть суттєво підвищити довіру громадян до пенсійної системи, оскільки вони демонструють серйозний підхід до контролю за виконанням пенсійної політики. Забезпечення чіткої відповідальності також сприятиме покращенню управлінських практик у цій сфері.

Аналіз зарубіжного досвіду [1] показує, що країни з високим ступенем координації між державними органами демонструють більш стабільне пенсійне забезпечення. В Україні успішні приклади включають впровадження електронного документообігу, що дало змогу скоротити адміністративні витрати та підвищити оперативність роботи [4, с. 112]. Такі заходи показують, що активна роль держави в координації та контролі є ключем до успішного реформування.

Розробка єдиної державної стратегії пенсійного забезпечення, що включає довгострокові плани, обов'язкові стандарти та механізми міжвідомчого контролю, є ключовою умовою для сталого розвитку системи. Як стверджує Петросян К. Є., «розроблення комплексної стратегії дасть змогу забезпечити баланс між соціальними гарантіями та фінансовою стійкістю системи» [6, с. 192]. У цьому контексті рекомендується створити координаційний центр при Кабінеті Міністрів, який би об'єднував усі дані та ухвалював оперативні рішення. Це дозволить зосередити зусилля на важливих аспектах пенсійного забезпечення та забезпечити більш ефективну взає-

модію між різними відомствами. Крім того, розробка програмного забезпечення для інтеграції даних між відомствами стане важливим кроком у забезпеченні прозорості бюджетного процесу. Такий підхід не лише покращить управлінські рішення, але й підвищить рівень довіри громадян до пенсійної системи.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити кілька важливих висновків. Сучасна пенсійна система України стикається з комплексом проблем, які включають фінансові, структурні та організаційні недоліки, а також труднощі міжвідомчої координації. Проведені реформи, незважаючи на окремі успіхи, не змогли забезпечити стабільність системи через недостатнє фінансування, дублювання функцій і нечіткий розподіл повноважень.

Для сталого розвитку пенсійної системи необхідно інтегрувати ринкові механізми з державним регулюванням, удосконалювати нормативно-правову базу та оптимізувати організаційну структуру. Держава повинна відігравати активну роль у координації всіх суб'єктів пенсійного забезпечення, забезпечуючи прозорість, оперативність і відповідальність через запровадження сучасних інформаційних технологій та посилення контрольних механізмів.

Перспективні напрями розвитку включають розробку єдиної державної стратегії, створення єдиної інформаційної платформи та активне використання зарубіжного досвіду, що дозволить адаптувати систему до сучасних демографічних та економічних викликів.

Дана стаття присвячена комплексному аналізу ключових проблем, що стоять на шляху реформування пенсійної системи в Україні, а також окресленню перспектив розвитку цієї сфери. У дослідженні розглядаються як фінансові, так і структурні, організаційні та

координаційні аспекти, які впливають на стабільність та ефективність пенсійного забезпечення. Автори дослідження аналізують історико-теоретичні передумови виникнення сучасної пенсійної системи, оцінюють результати проведених реформ і виявляють недоліки у взаємодії між суб'єктами державного управління, що призводять до затримок у виплатах пенсій та порушення прав громадян. В основі методології лежить комплексний підхід, який поєднує історико-теоретичний аналіз, порівняльно-доктринальний метод та емпіричне дослідження. Автори спираються на фундаментальні джерела, зокрема Конституцію України, Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також роботи провідних вітчизняних дослідників. Результати дослідження свідчать, що недостатній рівень бюджетного фінансування, неузгодженість нормативно-правової бази та проблеми міжвідомчої координації значно ускладнюють реалізацію пенсійних прав. Автори зазначають, що попри окремі успішні ініціативи щодо впровадження сучасних інформаційних технологій і оптимізації управлінських процесів, системні проблеми залишаються актуальними. Стаття пропонує конкретні рекомендації для подальшого удосконалення пенсійної системи. По-перше, необхідно переглянути та оновити нормативно-правову базу з урахуванням сучасних економічних і демографічних викликів. По-друге, слід створити єдину інформаційну платформу для забезпечення оперативного обміну даними між усіма суб'єктами пенсійного забезпечення. Крім того, важливо удосконалити механізми міжвідомчої координації через створення спеціалізованих комісій та робочих груп. Нарешті, доцільно застосовувати

сучасні методи аудиту та контролю для підвищення ефективності управлінських рішень. Отже, дослідження підкреслює необхідність комплексного підходу до реформування пенсійної системи, що базується на інтеграції ринкових механізмів із соціальними гарантіями, що сприятиме підвищенню рівня соціального захисту та стабільності правового устрою. Результати роботи мають практичне значення для розробки стратегії модернізації системи пенсійного забезпечення в Україні та можуть стати основою для подальших наукових досліджень у сфері соціальної політики.

Ключові слова: соціальна держава, пенсійне забезпечення, конституційні норми, ефективність, методологія.

Patlachuk O. Problems of reforming and prospects for the development of the pension system in Ukraine

This article is devoted to a comprehensive analysis of the key issues hindering the reform of the pension provision system in Ukraine, as well as to outlining the prospects for its development. The study examines both financial and structural, organizational, and coordination aspects that affect the stability and efficiency of pension provision. The authors analyze the historical and theoretical foundations of the current pension system, evaluate the outcomes of past reforms, and identify shortcomings in the inter-agency cooperation that lead to delays in pension disbursements and violations of citizens' rights. The methodological framework is based on a multidisciplinary approach combining historical-theoretical analysis, comparative doctrinal methods, and empirical research. The study relies on fundamental sources such as the Constitution of Ukraine and the Law "On Compulsory State Pension Insurance", as well as on the

works of leading Ukrainian scholars. The findings reveal that inadequate budgetary funding, an inconsistent legal framework, and poor inter-agency coordination significantly impede the implementation of pension rights. The authors stress that, despite some successful initiatives related to the adoption of modern information technologies and optimization of management processes, systemic issues remain unresolved. The article offers specific recommendations for further improvement of the pension system. First, the legal framework should be reviewed and updated to reflect current economic and demographic challenges. Second, a unified information platform should be created to ensure prompt data exchange between all pension providers. In addition, it is important to improve interagency coordination mechanisms through the creation of specialized commissions and working groups. Finally, it is advisable to apply modern audit and control methods to improve the efficiency of management decisions. In conclusion, the study emphasizes the necessity of a comprehensive approach to pension reform that integrates market mechanisms with social guarantees, thereby enhancing the level of social protection and the stability of the legal order. The findings have significant practical implications for developing a modernization strategy for Ukraine's pension provision system and can serve as a foundation for further research in the field of social policy.

Key words: welfare state, pension provision, constitutional norms, efficiency, methodology.

Література:

1. Smith J. Comparative Models of Pension Provision in Advanced Economies. *Journal of Social Policy*, 48(3), 2019. P. 450–467.
2. Берназюк Я.О. Принцип належного урядування (good governance): націо-

нальна та європейська судова практика. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Серія : Право. Випуск 64.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Лазор О.Я., Юник І.Г. Державне управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні : правові та організаційні аспекти. Наукові перспективи. 2023. № 2(32). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-108-122](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-108-122).

5. Медяник В.А. Адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 424 с.

6. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. 251 с.

7. Полісов С.С. Функціональні аспекти державного управління в системі пенсійного забезпечення. Журнал сучасної економіки та управління, № 3, 2018. С. 43-56.

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 49-51, ст. 376.

9. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : НікаЦентр, 2016. 680 с.

УДК 343.985.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.14>**В. Пчолкін,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ

О. Федосова,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем правового забезпечення діяльності
поліції та протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. В умовах воєнного стану одним із найважливіших завдань правоохоронних органів є виявлення всіх епізодів злочинів і осіб, причетних до їх вчинення. В ході розслідування злочинів, перш за все, слід визначитись в напрямках збирання великого масиву доказів, які мають бути беззаперечними під час розгляду кримінального провадження у суді. Отже, цілком очевидно, що, окрім базових силових завдань щодо відсічі збройній агресії, «неабиякої значущості набуває забезпечення комплексної, повної та адекватної правової реакції на вчинювані в ході збройного конфлікту воєнні злочини і пов'язані з війною кримінальні правопорушення, їх якісне розслідування, гарантування ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів держави, українського суспільства, людства і міжнародного правопорядку» [1, с. 6].

Вказані завдання обумовлюють вибір напрямів та засобів виявлення та документування доказів злочинної діяльності. Такі докази можуть бути отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Виявлення та фік-

сація таких доказів є вкрай важким та водночас небезпечним процесом, адже сама фізична присутність правоохоронців для отримання доказів поблизу місць проведення бойових дій має бути забезпечена безпекою для їхнього життя та здоров'я, що здійснити вкрай важко. Тому, з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань та напрямів застосування НСРД у кримінальних провадженнях щодо вчинених злочинів в умовах воєнного стану набуває особливого практичного значення, виступаючи тією основою, яка дозволяє визначати їх оптимальність і напрями використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці зробили значний внесок у розв'язання теоретичних та практичних завдань використання НСРД у ході досудового розслідування злочинів. Питання їх застосування, зокрема, в умовах воєнного стану, досліджували вітчизняні вчені: О. В. Алексєєв, І. М. Вигівський, М. Л. Грібов, В. А. Журавель, Д. М. Куделя, О. В. Лазукова, М. А. Погорецький, А. О. Потильчак, Д. М. Сафаров, Д. Б. Сергєєва, С. Р. Тагієв,

І. В. Хоменко, К. О. Чаплинський, К. П. Шевчишена, В. М. Шевчук та інші. В науковій літературі висвітлені: поняття, сутність та правові засади та підстави проведення НСРД [2, с. 138; 3, с. 157]; специфічні правовідносини, що виникають в ході їх проведення [4 ; 5, с. 183]; порядок використання результатів НСРД у кримінальному судочинстві [6, с. 37] та інші питання.

В сучасних наукових дослідженнях зазначається, що для виконання завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану доцільним є проведення перш за все таких НСРД, які надають можливість встановити осіб, причетних до вчинення злочинів та задокументувати їх протиправну діяльність, а також виявити речові докази і свідків. Види НСРД і напрями їх застосування обумовлені слідчою ситуацією, що складається на певному етапі розслідування, а також можливість отримання значимої для кримінального провадження доказової інформації. Для виконання завдань розслідування злочинів за цими параметрами необхідно визначити найбільш доцільні для проведення в таких випадках негласні слідчі (розшукові) дії.

Як слушно з цього приводу зазначають І. М. Вигівський та І. В. Хоменко, в ході розслідування злочинів в умовах воєнного стану найбільш доцільно проводити «у певних ситуаціях: аудіо, відео-контроль особи; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку; установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу); спостереження за особою в публічно доступних місцях» [7, с. 68; 8, с. 50].

Аналіз проведених за останні роки наукових досліджень показав, що існуючі проблеми в діяльності слідчих та оперативних підрозділів певною мірою обумовлені недостатньою розробкою алгоритмів дій слідчого щодо розв'язання завдань досудо-

вого розслідування та визначення видів і напрямів застосування НСРД з метою виявлення і фіксації доказів вчинення злочинів в умовах воєнного стану.

Метою статті є висвітлення проблемних питань проведення НСРД в ході розслідування злочинів з урахуванням визначення завдань та напрямів їх застосування з метою виявлення та фіксації доказів, а також надання дієвих практичних рекомендацій щодо специфіки їх проведення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

У юридичній літературі поняття «завдання» досить широко застосовується у наукових дослідженнях та практичній діяльності, оскільки об'єктом дослідження криміналістики є достатньо специфічна галузь людської діяльності – здійснення розслідування злочинів. Разом з тим слід зазначити, що власне поняття «завдання» найчастіше застосовується у словосполученні «слідче завдання» чи «криміналістичне завдання». У багатьох випадках воно визначається як питання, що виникло у процесі розслідування, яке потрібно вирішувати або слідчому особисто, або за допомогою експерта, інших служб чи осіб» [9, с. 270–271]. В етимологічному значенні «завдання» визначається як: 1) питання, що розв'язується обчисленнями за певною умовою; 2) проблема, що підлягає аналізу та розв'язанню; 3) одна чи більше послідовних команд; 4) доручення, завдання» [10, с. 338]. У криміналістичній науці активно підтримано розподіл завдань розслідування на стратегічні й тактичні [11, с. 211–215]. До стратегічних (загальних) науковці відносять завдання кримінального судочинства, визначені в КПК України та відомчих нормативно-правових актах [12; 13]. На думку Р. Л. Степанюка, такі завдання: «...являють собою загальні цілі, які повинні вирішуватись при розслідуванні будь-якого злочину. Тобто стратегічні завдання розсліду-

вання мають визначатися безвідносно до певних видів і груп злочинів, адже є загальними орієнтирами, як у науковій діяльності щодо формування методичних рекомендацій, так і в роботі слідчого за будь-якою конкретною справою. Їх правильніше іменувати саме стратегічними, а не загальними» [14, с. 190].

З цього приводу В. А. Журавель зазначає, що «можливість поділу завдань розслідування на стратегічні і тактичні не викликає сумнівів, а отже, і необхідності диференціації засобів їхнього вирішення, оскільки між завданнями і засобами їх розв'язання існує логічний зв'язок» [15, с. 314].

Серед ефективних засобів вирішення завдань з отримання доказової інформації при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану є негласні слідчі (розшукові) дії, які згідно з положеннями ст. 246 КПК України проводяться щодо підозрюваного чи іншої особи, якщо лише в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи встановити обставини, що мають значення для досудового розслідування [12].

Для виконання завдань досудового розслідування злочинів, вчинених в умовах воєнного стану, однією з найбільш розповсюджених НСРД є зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), що «полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку» (ч. 3 ст. 263 КПК України) [16].

Для з'ясування вибору тактичних прийомів та напрямів застосування зазначеної НСРД треба проаналізувати протиправну діяльність особи або групи осіб, що становлять опера-

тивний інтерес, зважаючи на характер її злочинної діяльності, манеру поведінки та дотримання конспірації тощо. В умовах дії воєнного стану це можуть бути особи, які усвідомлено співпрацюють із окупаційною цивільною чи військовою владою. Доцільність проведення зняття інформації з електронних комунікаційних мереж для документування їх злочинної діяльності обумовлена тим, що вони знаходяться на території України і використовують для спілкування засоби зв'язку, що діють на підконтрольних уряду України територіях, що надає можливість отримання доказів їх протиправної діяльності.

Іншим, ефективним напрямом отримання доказів в сучасних кримінальних провадженнях, є зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України). Пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі, що має значення для певного досудового розслідування.

Слід звернути увагу на те, що правоохоронні органи мають право збирати будь-яку інформацію, якщо це передбачено законом, а також накопичувати безособову відкриту інформацію. У цьому випадку стає в нагоді норма ч. 2 ст. 264 КПК України, в якій наголошується, що «не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [12]. Цей напрямок документування дозволяє «виконувати завдання кримінального провадження щодо збору доказів злочинної діяльності з боку:

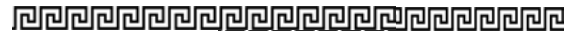
представників військово-політичного керівництва РФ; вищого командного складу збройних сил РФ, осіб, відповідальних за ведення бойових дій на території України (командувачі армій, командувачі військових угруповань, командувачі окремих військових загонів спеціального призначення, командири дивізій, командири бригад, начальники штабів та інші); військово-службовців збройних сил РФ (офіцери середнього та молодшого складу, прапорщики, сержанти, солдати та інші), а також представників незаконних збройних формувань і приватних військових компаній» [17, с. 72].

До найбільш значної категорії воєнних злочинців відносять військових – комбатантів, які входять до складу збройних сил країни-агресора і беруть безпосередньо участь у військових діях. При цьому вони вчиняють воєнні злочини, знаходячись у зоні бойових дій на окупованій території України. Вказані особи можуть бути причетні до вчинення: умисних вбивств; тяжких тілесних ушкоджень; катування; незаконного позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників; розстрілу полонених тощо. Найчастіше інформація про такі злочини публікуються в соціальних мережах. Водночас, є випадки, коли інформація надходить безпосередньо від українських військових підрозділів та спецслужб. Отже, якщо раніше значна частина оперативно значущої інформації добувалася правоохоронними органами з використанням негласних оперативних та оперативно-технічних заходів, то сьогодні можна спостерігати збільшення ролі розвідки з відкритих джерел (OSINT) [18].

С. Р. Тагієв звертає увагу на те, що «під час терористичних актів і бойових дій збільшується кількість переговорів різними каналами радіозв'язку, польотів безпілотних летальних апаратів, що керуються дистанційно, і часто бойові заряди приводяться в дію за допомогою мобільних теле-

фонів. Природно, що для встановлення місцезнаходження даних радіоелектронних засобів необхідно оперативно реагувати» [19, с. 90–97]. Тому, в ході розслідування воєнних злочинів, вкрай важливим є виявлення радіоелектронних засобів та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, які територіально та часом активування знаходилися в зоні вчинення воєнного злочину, або встановлення осіб, яким належать зазначені засоби і пристрої. Така НСРД як установа встановлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), передбачена ст. 268 КПК України [12].

Необхідність проведення радіорозвідки, зумовлена тим, що вона забезпечує отримання даних, які сприяють оперативному розшуку особи, підозрюваної у причетності до вчинення воєнного злочину, за рахунок встановлення місцезнаходження її персональної радіостанції стільникового радіозв'язку (тобто мобільного телефону). Важливість проведення цієї дії дозволяє також у ході досудового розслідування вирішити розшукове завдання щодо встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить або у якій знаходиться в користуванні радіоелектронний засіб та інший радіовипромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку. Безпосереднє виконання цього завдання здійснюється із застосуванням спеціальних технічних засобів спеціалістами уповноважених оперативних підрозділів. Вказані заходи доцільно проводити за напрямом виявлення та документування діяльності диверсійно-розвідувальних груп, терористів, тобто осіб, які є виконавцями силових (військових) дій на території України. В ході виявлення вказаних злочинців, як зазначає С. Р. Тагієв, «є необхідність визначити їх особистості, місцезна-

ходження, конкретні терористичні, диверсійні дії – для чого необхідно основні зусилля звертати на виявлення фактів незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин; радіопереговори між цими групами та їх членами; відслідковування переміщення осіб, що викликають оперативний інтерес» [19, с. 95].

Інформація отримана в процесі проведення радіорозвідки дозволяє висувати слідчі версії відносно причетності певних осіб до протиправної діяльності. З метою їх відпрацювання плануються і проводяться інші різновиди НСРД, що дозволяють отримати доказову інформацію про причетність вказаних осіб до вчинення злочинів [20, с. 247].

Іншим напрямом документування та фіксації доказів злочинної діяльності є застосування під час розслідування злочинів в умовах воєнного стану такої НСРД як спостереження за особою, річчю або місцем. Вказана НСРД передбачена ст. 269 КПК України. Цією нормою передбачено, що «для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження» [12]. Слід зазначити, що візуальне спостереження в умовах воєнного стану має свої особливості, які залежать від: досвіду злочинної діяльності конкретного об'єкта спостереження; володіння інформацією щодо форм та методів роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів; особистих емоційно-психологічних якостей особи. В процесі проведення даної НСРД отримується інформація відносно: осіб, причетних до злочинної діяльності, їх перебування в міс-

цях вчинення терористичних актів, ракетних обстрілів критичної інфраструктури, способу життя та поглядів підозрюваних; підтвердження фактів передачі інформації представникам ФСБ та ГРУ РФ, а також виявлення та ідентифікації інших осіб, причетних до вчинення злочинів.

В окремих випадках вважаємо доцільним проведення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) [12]. Завданням проведення цієї НСРД є фіксація та обробка із використанням технічних засобів розмов цих осіб без їх відома або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з їх діяльністю або місцем перебування, виявлення слідів та ознак злочинів, негласного огляду предметів, матеріалів і документів, документування та фіксації знайдених слідів за допомогою технічних засобів. Проведення аудіо-, відеоконтролю особи передбачає встановлення безпосереднього, електронного або комплексного звукового чи відеографічного контролю за підозрюваною особою і здійснення фіксації дій, подій, становища, з метою отримання відомостей про ознаки діяльності особи, її зв'язки з іншими особами, маршрути пересування, місця зберігання чи переховування знарядь злочину, предметів злочинного посягання та отримання іншої інформації, яка має значення для кримінального провадження і може бути використана слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Водночас, необхідно зазначити, що передувати здійсненню аудіо-, відеоконтролю особи може проведення окремих заходів під час здійснення іншої НСРД – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, в результаті таємного проникнення до яких можуть бути встановлені приховано технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України). Про це обов'язково має бути зазначено у протоколі відповідної НСРД. Мета негласного проникнення може бути

пов'язана також зі встановленням наявності у підозрюваних осіб зброї та вибухівки, що свідчить про можливість їх причетність до підготовки терористичних актів та інших воєнних злочинів.

У місцях ймовірного перебування або появи осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів, доцільним є проведення аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України), з метою фіксації інформації, що може бути використана у доказуванні в ході досудового розслідування [12]. Проведення вказаної НСРД здійснюється шляхом встановлення спеціальних технічних засобів у публічно доступних місцях за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, мають значення для кримінального провадження. Як свідчать матеріали практики, проведенню НСРД передуює отримання інформації про підготовку, час і місце вчинення чергового епізоду злочину, пов'язаного з підпалами військового автотранспорту, трансформаторних підстанцій, що забезпечують рух залізничних ешелонів із військовою технікою та боєприпасами, мінування та підриву об'єктів енергосистеми, державних установ тощо. В таких випадках завданням зазначеної НСРД може бути створення умов для проведення тактичних операцій із затриманням злочинців «на гарячому».

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що підвищення ефективності виявлення та розслідування злочинів в умовах воєнного стану, залежить від розуміння специфічних завдань та напрямів застосування НСРД, визначення найбільш доцільних напрямів виявлення та документування злочинної діяльності, налагодженої взаємодії слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів, із залученням спроможностей кіберполіції, аналітиків та фахівців у сфері цифрової інформації при проведенні розвідки з відкритих

джерел (OSINT). Висвітлені окремі завдання та напрямки застосування НСРД при розслідуванні злочинів в умовах воєнного стану є актуальними і потребують подальшого удосконалення та впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів.

Розглянуто завдання розслідування злочинів в умовах воєнного стану. Охарактеризовано проблемні питання виявлення та фіксації доказів вчинення злочинів. Проаналізовано наукові доробки вітчизняних науковців щодо теоретичних та практичних проблем застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Визначено напрями застосування негласних слідчих (розшукових) дій для виконання стратегічних та тактичних завдань розслідування злочинів в умовах воєнного стану. Зазначено, що найбільш доцільними та ефективними негласними слідчими (розшуковими) діями у кримінальному провадженні є: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; установа місцевих радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо, відео-контроль особи; аудіо-, відео-контроль місця; зняття інформації з електронних інформаційних систем. Розглянуто можливості застосування негласних слідчих (розшукових) дій за окремими напрямками виявлення і розслідування воєнних злочинів та встановлення осіб, причетних до їх вчинення, серед яких: представники вищого командного складу збройних сил, відповідальні за ведення бойових дій на території України, а також інші військовослужбовці збройних сил рф і представники незаконних збройних формувань та приватних військових компаній. Висвітлено роль розвідки з відкритих джерел

(OSINT) у розслідуванні зазначених злочинів. Розглянуто напрями виявлення і документування колаборантів на підконтрольних територіях із застосуванням спостереження та зняття інформації з каналів зв'язку, а також проведення радіомоніторингу з метою встановлення осіб, які територіально та за часом активування знаходилися в зоні вчинення злочину.

Ключові слова: завдання та напрями розслідування, слідчі та оперативні підрозділи, негласні слідчі (розшукові) дії, воєнний стан, злочини.

Pcholkin V., Fedosova O. Tasks and scope of application of covert investigative (detective) actions under martial law

The tasks of investigating crimes under martial law are considered. The problematic issues of identifying and fixing evidence of war crimes are characterized. The scientific achievements of domestic scientists on the theoretical and practical problems of using covert investigative (search) actions in criminal proceedings are analyzed. The directions of using covert investigative (search) actions for the implementation of strategic and tactical tasks of investigating crimes under martial law are determined. It is noted that the most appropriate and effective covert investigative (search) actions in criminal proceedings are: removing information from transport telecommunication networks; establishing the location of a radio-electronic device, observation of a person, thing or place; audio-, video-control of a person; audio-, video-control of a place; removing information from electronic information systems. The possibilities of using covert investigative (search) actions in separate areas of detection and investigation of war crimes and identification of persons involved

in their commission are considered, including: representatives of the senior command of the armed forces responsible for conducting hostilities on the territory of Ukraine, as well as other servicemen of the armed forces of the Russian Federation and representatives of illegal armed formations and private military companies. The role of open source intelligence (OSINT) in the investigation of these crimes is highlighted. The directions of identifying and documenting collaborators in controlled territories using observation and removing information from communication channels, as well as conducting radio-monitoring to identify persons who were territorially and at the time of activation in the area where the crime was committed, were considered.

Key words: tasks and areas of investigation, investigative and operational units, covert investigative (search) actions, martial law, crimes.

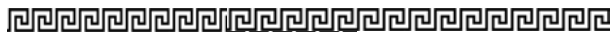
Література:

1. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. До 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. 432 с.

2. Погорєцький М.А., Сергєєва Д.Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи : поняття, сутність і співвідношення. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал. К., 2014. С. 137-141.

3. Пчолкін В. Д., Федосова О.В. Правові підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (20 листопада 2020 року, м. Харків), ХНУВС, 2020. С.157–159.

4. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика. монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2015. 512 с.

5. Лазукова О. В. Нормативне забезпечення та практика реалізації процесуального порядку надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Проблеми Законності. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. Вип. 138. С. 183-193.

6. Сафаров Д.М., Куделя Д.С., Копилов Е.В. Прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами національної поліції України в умовах воєнного стану: тактичні прийоми. *Colloquium-journal*, № 6 (199) 2024. С. 37-41.

7. Вигівський І. М. Взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів на де окупованих територіях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: наук. журн.* / [редкол.: В.В. Черней (голова) та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. № 1(52). С. 68-79.

8. Хоменко І. В. Оцінка вихідних даних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах особливого режиму досудового розслідування. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* № 12, 2022. С. 50-56.

9. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія В.М. Шевчук Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013 440 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

11. Федосова О. В. Тактичні завдання розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. *«International scientific conference «Topical issues of modern jurisprudence»: conference proceedings»* (April 5–6, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. P. 211-215.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

13. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

14. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Харків, 2012. 491 с.

15. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

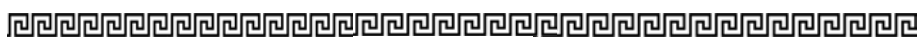
16. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам від 15 березня 2022 року № 2137-IX Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>

17. Шевчишена К.П. Розслідування воєнних злочинів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2024. 330 с.

18. Розслідування воєнних злочинів: Пошук у відкритих джерелах. *Global Investigative Journalism Network*. URL: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-posuk-u-vidkritih-dzerelah/>

19. Тагієв С. Р. Протидія тероризму оперативно-розшуковими заходами та негласними слідчими (розшуковими) діями в зоні проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України.* 2016. № 1 (59). С. 90–97.

20. Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2022. Вип. 4 (100). С. 247–258.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.15>**О. Рекуненко,**кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

Постановка проблеми. Фінансова безпека України виступає ключовим елементом національної безпеки держави. Вона тісно інтегрована з усіма економічними процесами в суспільстві та сприяє підвищенню рівня життя і добробуту населення. Крім того, фінансова безпека має важливе значення для реалізації ефективної економічної політики та забезпечує розвиток держави, формуючи її репутацію на міжнародній арені як конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого суб'єкта.

На сьогодні існують потенційні загрози національній безпеці України, які викликані недостатнім забезпеченням фінансової безпеки держави. Серед них можна виділити зниження інвестиційної активності, тінізацію економіки, нестабільність національної валюти та кредитно-фінансового ринку. Окрім загроз загальноекономічного характеру, значну небезпеку становлять правопорушення (делікти), які за своєю природою різноманітні, їхній характер динамічно змінюється, а перелік постійно розширюється, з'являються нові методи вчинення таких правопорушень. Це особливо помітно під час деструктивних змін, що відбуваються на внутрішньому ринку держави та безпосередньо впливають на стан її фінансової системи, наприклад, різка та необґрунтована зміна валютного курсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання запобігання правопорушенням

в галузі фінансів розглядаються в працях таких вчених як: Г. С. Буга, Е. О. Дмитренко, С. М. Клімова, І. І. Комарницька, О. В. Кузьменко, В. І. Лиховид, В. В. Люх, В. М. Працюк, О. І. Савицька та інші. Такі та інші науковці зробили вагомий внесок у розроблення проблематики статті, однак їх праці обмежені попередніми періодами розвитку законодавства, а тому адміністративно-правові засади забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів потребують додаткового, поглиблено опрацювання з урахуванням розвитку фінансової галузі за умов збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу.

Публічне управління фінансами в Україні в умовах переходу до ринкових відносин набуло нового значення. Такий перехід від жорстких нормативних методів, характерних для командно-адміністративної системи, до використання економічних важелів впливу через реалізацію фінансово-кредитної політики за допомогою уповноважених органів. Водночас це не означає відмову держави від владних методів впливу. Публічне управління фінансами поєднує методи прямого оперативного владно-розпорядчого управління із застосуванням стимулюючого впливу через економічні регулятори. Ефективність функціонування фінансової системи держави та реалізація цілеспрямованої фінансової політики через фінансовий механізм залежать від організації управління фінансами.

Жодна гілка влади чи державний орган не можуть мати реальної влади без належного фінансового забезпечення своєї діяльності. Для забезпечення нормального функціонування суспільства та створення правової, соціальної, демократичної держави необхідно, щоб кожен державний орган, наділений повноваженнями у сфері фінансів, був підконтрольним іншим гілкам влади. Лише таким чином можна запобігти використанню державних коштів у приватних інтересах певних політичних сил. Управління фінансами здійснюється через систему державних органів та інститутів з використанням форм і методів організації управлінської діяльності. Ця діяльність зумовлена історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави і підпорядковується фінансовій політиці держави.

Фінансова галузь відіграє ключову роль у стратегічному розвитку економіки, виконуючи важливу соціальну функцію, оскільки задовольняє основні потреби населення, такі як надання кредитів, здійснення розрахунків, а також обчислення та нарахування заробітних плат [1, с. 105–0106].

Правове забезпечення мінімізації системних ризиків на фінансових ринках України, а ще краще їх упередження, є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення, вирішення якої потребує ґрунтовних наукових досліджень. Лише на основі наукових засад діяльність суб'єктів та інституцій фінансового ринку стає менш спонтанною та хаотичною, а більш скоординованою та регульованою. Недооцінка, а іноді й пряме ігнорування правового забезпечення мінімізації фінансових ризиків значною мірою призвели до системних та руйнівних проявів фінансово-економічної кризи. Практично кожна держава та світова фінансова система зазнали значних фінансових (і не лише фінансових) втрат, частково через цю причину. При усіх складнощах практич-

ної реалізації, можна сформулювати важливий принцип правового регулювання фінансових ризиків – держава має встановлювати певні правила і заборони у фінансовій діяльності у такому напрямку, щоб ця діяльність несла найменший ризик для інших осіб, до неї непричетних. Цей основоположний принцип прагне реалізувати кожна держава у своєму законодавстві, але у жодній не досягнуто повної досконалості – не лише з причини надзвичайної різноманітності можливих ризиків, а в основному через неможливість досягнення повного компромісу у дилемі дотримання свободи особистості і недопущення шкоди іншим [2].

З часів свого виникнення фінансова сфера підпадала під вплив державного регулювання набагато більше, ніж будь-який інший сектор ринкової економіки. Навіть у найбільш ліберальних країнах практично кожен крок учасників фінансового ринку регламентується законодавством чи підзаконними нормативними актами регуляторних інституцій. Справа в тому, що фінансова діяльність не просто містить у собі значно більше ризиків, ніж будь-яка інша, але ймовірність реалізації негативних наслідків тут значно більше залежить від дій інших суб'єктів, ніж сам ринковий підприємець, причому ці дії можуть мати наслідком негативний результат навіть у тому випадку, коли здійснюються строго в межах законодавства [3, с. 126]. Фінансова безпека у своїх правових взаємозв'язках повинна іманентно та всеохоплююче брати участь у регулюванні діяльності всіх державних і суспільних інститутів. Це пов'язано з тим, що ефективна стратегія регулювання суспільних відносин, які виникають у фінансовій сфері, гарантує розвиток держави загалом та кожного члена її суспільства зокрема. Відтак, враховуючи поточну ситуацію в нашій країні, а також глобалізаційні процеси та динамічний розвиток суспільних і економічних відносин,

можна стверджувати, що в сучасних умовах ключовим фактором незалежності будь-якої держави є стан її фінансової безпеки.

Фінансова безпека є невід'ємною частиною національної безпеки та однією з її основних складових, оскільки впливає на виконання завдань і функцій всередині країни державними органами та органами місцевого самоврядування. Вона відображає здатність держави реалізувати власну фінансово-економічну політику і втілюється у вигляді комплексу заходів державної політики, спрямованих на досягнення відповідних цілей, зокрема забезпечення стійкості фінансової системи. Загрозами фінансовій безпеці держави є такі явища й процеси, які негативно впливають або можуть вплинути на об'єктивні процеси, що відбуваються у фінансовій системі держави, та створюють небезпеку порушення в ній інтересів особи, суспільства та держави. З урахуванням цього, кримінальні загрози фінансовій безпеці держави – це потенційні або реально вчинювані кримінально карані діяння фізичних осіб, які реально посягають або створюють потенційну небезпеку посягання на складові фінансової системи держави й порушення в ній інтересів особи, суспільства та держави.

Як стверджує С. М. Клімова, фінансово-економічні відносини формують основу фінансової безпеки (забезпечує надійний захист економіки держави, дозволяючи громадянам повною мірою реалізувати свої права і свободи як у фінансовій сфері, так і в суміжних галузях), охоплюючи суспільні взаємодії між фізичними та юридичними особами у сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання як матеріальних, так і нематеріальних благ, а також у процесах надання та отримання фінансових послуг [5, с. 104–105].

Відтак, за твердженням Г. С. Буги, забезпечення державно-правового регулювання у сфері фінансів харак-

теризується наступними аспектами. По-перше, когерентність: усі складові заходи в рамках однієї політики повинні бути взаємопов'язані, утворюючи єдину організаційну структуру та систему, розвиток якої визначається публічною політикою. У цьому контексті різні учасники взаємодіють під час реалізації публічної політики, виконуючи заходи, спрямовані на досягнення цілей політики, з урахуванням своїх власних прагнень та інтересів. По-друге, ієрархічність: політика повинна мати чітко визначену ієрархію, за якою весь процес її реалізації відбувається зверху донизу. Адміністративні органи, які ухвалюють рішення, передають їх на виконання відповідно до встановленої ієрархії повноважень. До цієї ієрархії, крім адміністративних органів, повинні входити виконавчі, експертні та контрольні органи з відповідними повноваженнями. Дії управління різних рівнів мають бути скоординованими та забезпечувати ефективний зворотний зв'язок. І, нарешті, інструментаризм: політика повинна мати повноцінний набір інструментів для передачі рішень, відстеження їх виконання, коригування планів та заходів, залучення необхідних ресурсів і оцінки реалізації політики [6, с. 215–217].

Далі, забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів здійснюється спеціальними суб'єктами, які здійснюють у тому числі й запобігання правопорушенням в галузі фінансів. Фінансова безпека є складовою національної безпеки та є однією із головних її складових, адже справляє вплив на реалізацію завдань та функцій в середині країни державними органами та органами місцевого самоврядування. Діяльність суб'єктів забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів включає реалізацію контролюючих та управлінських прав суб'єктів публічного управління у фінансово-економічних відносинах, формування,

розгляд, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, сплату податків та інших обов'язкових платежів, митно-тарифне регулювання та переміщення товарів через митний кордон, функціонування банківських структур та всієї банківської системи, організаційно-економічні, виробничі відносини, відносини власності, функціонування всього господарського механізму держави, а також економічну безпеку, стабільність економіко-правового регулювання суспільних відносин, економічні права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб.

Термін «суб'єкт» тлумачиться як особа чи організація, яка реалізує функції та наділена певними правами і обов'язками [7, с. 814]. Як наголошує І. І. Комарницька, для адміністративного права властива велика кількість суб'єктів з різними повноваженнями, структурою і правовими характеристиками. Саме цим зумовлена наявність різних варіантів їх класифікації. При цьому специфікою суб'єктів запобігання правопорушенням в фінансовій галузі є наявність прав та обов'язків щодо здійснення контрольних, наглядових функцій, застосування заходів просвітницького, виховного, інформаційного характеру, у тому числі й адміністративно-примусових заходів з метою протидії відповідним деліктам [8, с. 124]. З огляду на існування певної моделі стримувань і противаг, суб'єкти запобігання правопорушенням в галузі фінансів утворюють єдину систему, яка базується на декількох рівнях:

(1) загальний (макростратегічний рівень) – суб'єкти, що відповідають за формування державної політики в галузі фінансів взагалі, та щодо запобігання правопорушенням, зокрема (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Міністерство фінансів України). Основне завдання таких суб'єктів щодо фінансової системи полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок

фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

Так, *Президент України*, наділений повноваженнями відповідно до ст. 106 Конституції [9]. До компетенції Верховної Ради України у сфері управління фінансами входять: розгляд та затвердження проекту закону про Державний бюджет України, контроль за його виконанням, а також прийняття рішення щодо звіту про виконання бюджету; надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів, які після ратифікації стають частиною національного законодавства; призначення посадових осіб державних органів, що мають повноваження у сфері фінансової діяльності тощо [9; 10]. Кабінет Міністрів України відіграє ключову роль у формуванні державної політики у сфері фінансів. Його завдання включають забезпечення реалізації державної фінансової та податкової політики, підтримку стабільності національної валюти, розробку та впровадження проекту закону про Державний бюджет України, надання звіту про його виконання, прийняття рішень щодо використання коштів резервного фонду бюджету, обслуговування державного боргу та випуск облігацій внутрішніх і зовнішніх позик тощо [11]. Основні завдання Міністерства фінансів України включають: розробку та впровадження державної фінансової, бюджетної, податкової та митної політики; створення та реалізацію державної політики в галузі казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, організації та проведення лотерей, контролю за виготовленням цінних паперів і документів суворої звітності, а також видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і каміння; розробку та реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю, координацію та спряму-

вання діяльності органів виконавчої влади, що здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства [12].

(2) оперативний (мікростратегічний рівень) – безпосередні суб'єкти з реалізації заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням в галузі фінансів (правоохоронні, контрольно-ревізійні та інші органи). До таких органів слід віднести *Рахункову палату*, правовий статусу якої викладено в Законі України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 р. [17]; Державну казначейську службу України, повноваження якої визначені Положенням про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215 [14], зокрема забезпечення контролю за виконанням бюджетних повноважень під час надходження коштів до бюджету; перевірку відповідності кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам бюджетного розпису; контроль за відповідністю бюджетних зобов'язань, які взяли на себе розпорядники бюджетних коштів, відповідним бюджетним асигнуванням та паспорту бюджетної програми. Також до повноважень належить здійснення безспірного списання коштів з державного та місцевих бюджетів або з рахунків боржників на підставі судового рішення, а також застосування або впровадження заходів впливу у разі порушення бюджетного законодавства [14]. До оперативного рівня також варто віднести й *Державну фінансову інспекцію України* та *Державну службу фінансового моніторингу*, а також *правоохоронні органи* (Бюро економічної безпеки, Національна поліція, Служба безпеки та ін.).

Свою діяльність згадані суб'єкти відповідно до предмету статті здійснюють у формі фінансового контролю. Беручи за основу той факт, що фінансовий контроль, як і державний контроль взагалі, є комплекс-

ним, багатоаспектним поняттям, включає різноманітні, ускладнені за своїм характером елементи, можливим є і його розподіл на види. Так, в залежності від стадії або часу здійснення виділяються попередній, поточний (оперативний), наступний (підсумковий) фінансовий контроль; за характером – обов'язковий та ініціативний; за суб'єктом здійснення – контроль органів законодавчої влади і місцевого самоврядування, контроль Президента України, контроль Кабінету Міністрів України, контроль центральних органів виконавчої влади, контроль органів виконавчої влади загальної компетенції, контроль органів виконавчої влади спеціальної компетенції, контроль фінансово-кредитних органів, відомчий контроль, громадський контроль та аудиторський контроль; окрім того за суб'єктом також можна виділити – державний та недержавний фінансовий контроль; за спрямованістю – поза-відомчий (зовнішній) та внутрішній; в залежності від безпосереднього об'єкта – податковий, валютний, банківський; за формою – ініціативний та обов'язковий тощо. Отже, як бачимо, класифікація фінансового контролю на види дублює класифікацію державного контролю в цілому із певною деталізацією відносно суб'єкта та об'єкта здійснення. Безперечно, фінансовий контроль був і залишається в арсеналі функцій нашої держави і певною мірою буде модифікуватися з урахуванням політичних, соціальних, економічних процесів у державі. Активне запровадження інститутів ринкової економіки активізували роль і значення в системі фінансово-контрольних органів Державної податкової служби України, що, у свою чергу, активізувало так званий податковий контроль, який, як вже зазначалося, є різновидом фінансового і державного контролю взагалі.

Висновки. Резюмуючи викладене, слід підкреслити, що забезпечення

державно-правового регулювання у галузі фінансів здійснюється за допомоги сукупності норм, що регулюють суспільні відносини між фізичними та юридичними особами, які виникають у процесі здійснення фінансово-економічної, фінансово-кредитної та іншої діяльності, пов'язаної з фінансами, включають два основні компоненти. Перший компонент – це сукупність адміністративно-правових норм, які визначають фінансові відносини та створюють умови для подальшого розвитку національної економіки, сприяючи конкурентоспроможності держави на світових ринках. Другий компонент – це системний організуючий вплив спеціально уповноважених державних органів на фінансово-економічні відносини через застосування адміністративно-правових норм та інших юридичних засобів, з метою їх захисту, удосконалення та створення належних умов для подальшого розвитку в контексті забезпечення національної безпеки України.

Суб'єктів забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів варто розподілити за рівнями: (1) На загальному (макростратегічному) рівні – відповідальність за формування державної політики у сфері фінансів, а також вжиття заходів запобігання правопорушенням, несуть такі суб'єкти, як Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Міністерство фінансів України; (2) На оперативному (мікростратегічному) рівні безпосередньо реалізацією заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням у фінансовій сфері, займаються правоохоронні, контрольно-ревізійні та інші відповідні органи.

Забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів, особливо в умовах воєнного стану, повинно бути скоординованим як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Основною метою цієї діяльності є вплив на посадових осіб та окремих громадян для нейтралізації

негативних факторів, що спричиняють деліктну поведінку у фінансовій сфері, а також попередження та припинення відповідних правопорушень. Усі зазначені суб'єкти запобігання формують єдину систему. Проте на сьогодні слід визнати наявність загальних недоліків у виконанні покладених на них обов'язків. До основних недоліків належить розосередженість громіздкої мережі суб'єктів запобігання по різних відомствах та відсутність чіткої налагодженої співпраці.

У статті з'ясовано, що правопорушення у фінансовій сфері становить значну загрозу для фінансової безпеки держави, позаяк остання є комплексом чітко структурованих деліктів, що стосуються формування, розподілу та перерозподілу фондів фінансових ресурсів і активів держави, реалізації публічно-правових послуг фінансово-економічного характеру, а також забезпечення державою виконання своїх функцій у сфері підтримки функціонування системи суспільного виробництва, розподілу та обміну продуктами для задоволення матеріальних потреб суспільства.

Встановлено, що державне регулювання у сфері фінансів здійснюється через, по-перше, комплекс адміністративних норм, які регулюють суспільні відносини між фізичними та юридичними особами, що виникають під час фінансово-економічної, фінансово-кредитної та іншої діяльності, пов'язаної з фінансами. Це регулювання охоплює такі ключові елементи, як сукупність адміністративно-правових норм, що визначають фінансові відносини та створюють умови для подальшого розвитку національної економіки, забезпечуючи конкурентоспроможність держави на міжнародних ринках. Крім того, воно включає системний організаційний вплив спеціально уповноважених державних органів на фінансово-еконо-

лічні відносини через адміністративно-правові норми та інші юридичні засоби, переважно адміністративного характеру, з метою їх захисту, вдосконалення та створення належних умов для подальшого розвитку в контексті забезпечення національної безпеки України. По-друге, це система та повноваження суб'єктів контролю та нагляду, які здійснюють, зокрема, запобігання правопорушенням у сфері фінансів. Фінансова безпека є складовою частиною національної безпеки та однією з її основних складових, оскільки впливає на реалізацію завдань і функцій усередині країни державними органами та органами місцевого самоврядування. Діяльність суб'єктів забезпечення державно-правового регулювання у галузі фінансів включає реалізацію контролюючих та управлінських прав суб'єктів публічного управління у фінансово-економічних відносинах, формування, розгляд, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, сплату податків та інших обов'язкових платежів, митно-тарифне регулювання та переміщення товарів через митний кордон, функціонування банківських структур та всієї банківської системи, організаційно-економічні, виробничі відносини, відносини власності, функціонування всього господарського механізму держави, а також економічну безпеку, стабільність економіко-правового регулювання суспільних відносин, економічні права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: фінансова галузь, фінансова безпека, державні органи, суб'єкти запобігання правопорушенням, адміністративно-правове забезпечення.

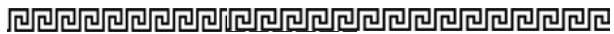
Rekunenko O. Features of ensuring state legal regulation in the financial industry

The article reveals that financial crimes pose a significant threat to the financial security of the

state, since the latter is a complex of clearly structured torts related to the formation, distribution and redistribution of funds of financial resources and assets of the state, the implementation of public legal services of a financial and economic nature, as well as ensuring that the state performs its functions in the field of supporting the functioning of the system of social production, distribution and exchange of products to meet the material needs of society.

It has been established that state regulation in the field of finance is carried out through, firstly, a set of administrative norms that regulate social relations between individuals and legal entities that arise during financial and economic, financial and credit and other activities related to finance. This regulation covers such key elements as a set of administrative and legal norms that determine financial relations and create conditions for the further development of the national economy, ensuring the competitiveness of the state in international markets. In addition, it includes the systemic organizational influence of specially authorized state bodies on financial and economic relations through administrative and legal norms and other legal means, mainly of an administrative nature, in order to protect them, improve them and create appropriate conditions for their further development in the context of ensuring the national security of Ukraine. Secondly, this is the system and powers of control and supervision entities that carry out, in particular, the prevention of offenses in the field of finance. Financial security is an integral part of national security and one of its main components, as it affects the implementation of tasks and functions within the country by state bodies and local self-government bodies. The activities of entities ensuring state legal regulation in the field of

finance include the implementation of controlling and management rights of public administration entities in financial and economic relations, the formation, consideration, adoption, amendment, budget execution, payment of taxes and other mandatory payments, customs and tariff regulation and movement of goods across the customs border, the functioning of banking structures and the entire banking system, organizational and economic, production relations, property relations, the functioning of the entire economic mechanism of the state, as well as economic security, stability of economic and legal regulation of social relations, economic rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

Key words: financial sector, financial security, state bodies, entities preventing offenses, administrative and legal support.

Література:

1. Люх В. В. Адміністративно-правові засади оптимізації діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансової безпеки держави: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 204 с.
2. Коваленко В. В. Фінансові ризики та шляхи їх мінімізації (правовий аспект): монографія. К.: Знання, 2011. 319 с.
3. Курс адміністративного права України : підручник / за заг. ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
4. Тихонова О. В. Кримінальні загрози фінансовій безпеці держави. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2012. № 1028. Вип. № 12. С. 307–311.
5. Клімова С. М. Адміністративно-правове регулювання управління публічними фінансами: функції, цілі та механізми. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 6 (6). С. 102–108.
6. Буга Г. С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
7. Лиховид В. І. Профілактика як дійсний засіб попередження росту злочинності. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2001. № 3. С. 199–203.
8. Комарницька І. І. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2021. 497 с.
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. Предмети відання Комітету. URL: http://budget.rada.gov.ua/news/Pro_Komitet/Predmet_vidannya_Komit/73956.html
11. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18/print>
12. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету міністрів України від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>
13. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
14. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>

УДК 342.9: 347.961

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.16>**С. Розсоха,**кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права

ЗДІЙСНЕННЯ ФАКТИЧНИХ ДІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Вступ. Фактичні дії у контексті публічного адміністрування нотаріальної діяльності становлять важливий та невід’ємний елемент взаємодії публічної адміністрації та приватних осіб. У контексті змінних умов, прагнень України та глобалізаційних викликів, здійснення фактичних дій у сфері нотаріату це набуває особливої актуальності. По-перше, фактичні дії забезпечують відповідність діяльності нотаріусів чинному законодавству, зокрема Закону «Про нотаріат» та підзаконним нормативно-правовим актам. Вони спрямовані на виявлення порушень, розробку рекомендацій та формування доказової бази для подальших адміністративних дій. По-друге, нотаріальний сектор в Україні, у контексті задекларованого курсу на євроінтеграцію, потребує удосконалення механізмів контролю та нагляду. Фактичні дії, такі як перевірки, довідки та рекомендації, дозволяють створити ефективну та прозору систему, здатну відповідати викликам, що виникають у нотаріальному середовищі в європейському контексті. По-третє, це відносно нова категорія у теорії адміністративного права, що вимагає додаткового наукового осмислення. Запровадження концепту «фактичні дії» у сферу нотаріату дозволяє збагатити арсенал адміністративних інструментів, посилюючи ефективність та прозорість діяльності публічного адміністрування нотаріальної діяльності.

Огляд останніх досліджень.

У науковому аналізі адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності значний внесок зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як А. Абдурашидова, Х. Аджі, А. Азізі, А. Берлач, Я. Бень, Т. Білоус, Д. Браун, Р. Брукс, В. Бусел, О. Буханевич, М. Глобінець, Н. Гриців, А. Гуледза, Г. Гулевська, В. Галуцько, Р. Ігонін, Н. Ільєва, А. Іп, У. Кінаш, Н. Карнарук, С. Ковальчук, І. Когутич, О. Коротун, О. Косілова, О. Костюченко, О. Красногор, А. Лазур, С. Лізкано Чапета, П. Малавет, А. Маржина, О. Мартинюк, О. Муза, Г. Массе, Л. Міранда Чавес, Б. Мельніченко, С. Моріна, А. Моро, В. Мустафа, І. Нуроїні, О. Надьон, І. Орловська, У. Палієнко, Є. Пряхін, Л. Піньяс, П. Ройек-Соха, М. Саптомо, С. Стеценко, С. Супанджі, С. Мартінез Новелья, В. Тищенко, Б. Цвойдрак, А. Сяра Судраджат, Е. Мренца, Б. Сіхомбінг, К. Федорова, М. Фролков, Е. Халіті-Мустафа, К. Янг, В. Черниш, К. Чижмарь, О. Чудний, О. Яра та інші. Цей перелік підкреслює багатогранність наукових підходів до аналізу досвіду видання адміністративних актів як інструменту публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні та важливість подальшого розвитку цієї тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на

цю проблематику вчених, а також вітчизняного законодавства розкрити юридичну природу адміністративних актів дій як інструменту публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні.

Результати дослідження. В науковий обіг теорії адміністративного права України категорію «фактична» дія, як інструмент публічного адміністрування увів професор Р. Мельник [1]. Проте треба підкреслити, що фактично вони завжди об'єктивно існували в практиці правозастосування публічного адміністрування, однак не об'єднувались під цією лаконічною як на наш погляд, слушною назвою.

Фактичні дії як інструмент публічного адміністрування характеризуються як свідомо-вольова активна адміністративна діяльність, спрямована на досягнення фактичного результату для приватних осіб. Їх юридична природа полягає в тому, що ці дії не створюють, не змінюють і не припиняють адміністративно-правових відносин, але стають умовами для настання певних правових наслідків. Основними ознаками є їх здійснення в рамках адміністративної діяльності, спрямованість на забезпечення потреб приватних осіб, а також зв'язок із наданням адміністративних послуг і проведенням перевірок. Фактичні дії відзначаються необхідністю відповідності законодавчо визначеній компетенції публічної адміністрації та реалізуються лише на підставі, в межах повноважень і у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [2, с. 236–234].

Прикладами здійснення фактичних дій спеціальними адміністративними органами є Довідки від 18 та 2 серпня 2021 року, складені Північно-Східним міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України. Вони детально аналізують діяльність приватного нотаріуса ОСОБА_1 у контексті дотримання законодавчих вимог щодо нотаріального діловодства. Обидва документи

фіксують виявлені порушення, їхню природу та пропонують рекомендації для усунення недоліків. Основними порушеннями стали неналежне зберігання документів нотаріального діловодства та архіву, що є порушенням частини 6 статті 14 Закону України «Про нотаріат» [3].

На думку, фактична дія як інструмент публічного адміністрування є різновидом активної адміністративної діяльності публічної адміністрації, що має свідомо-вольовий характер і спрямована на досягнення фактичного результату для приватних осіб у процесі надання адміністративних послуг і проведення перевірок. Однак не зумовлює виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин. До основних видів фактичних дій належать інформування населення, проведення перевірок, здійснення моніторингу, надання довідок, виплата грошових коштів та адміністрування реєстрів, далі варто розглянути правову природу фактичних дій у контексті адміністративних процедур [5].

Наглядно широку палітра фактичних дій, як підстав подання позову та доказів у ньому, наводяться справі № 420/22535/21 від 31 жовтня 2023 року П'ятого апеляційного адміністративного суду. Зокрема: Скарга ОСОБА_2 від 22 березня 2021 року, що адміністративної скаргою в якій викладено прохання про вжиття дисциплінарних заходів щодо приватного нотаріуса ОСОБА_1. Цей документ має на меті ініціювати позапланову перевірку діяльності нотаріуса та вжити заходів щодо тимчасового зупинення його діяльності. Автором документа є фізична особа ОСОБА_2. У скарзі ставляться вимоги провести позапланову перевірку, видати наказ про тимчасове зупинення нотаріальної діяльності, заблокувати доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та направити подання до Міністерства юстиції України про анулювання свідоцтва. Як аргументи

зазначаються ймовірні порушення в діяльності нотаріуса, які завдали негативних наслідків. Результатом подання цієї скарги стало ініціювання перевірки діяльності ОСОБА_1. Запит від Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції від 30 березня 2021 року направлений до ОСОБА_1 для отримання пояснень щодо скарги ОСОБА_2. Цей документ підготовлений Управлінням нотаріату Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Одеса). У запиті нотаріусу пропонувалося надати письмові пояснення щодо обставин, викладених у скарзі. Підставою для запиту слугувала скарга ОСОБА_2, яка містила конкретні звинувачення. Результатом стало отримання пояснень від нотаріуса ОСОБА_1. Пояснення приватного нотаріуса ОСОБА_1 були надані 1 квітня, 5 квітня та 14 квітня 2021 року у відповідь на запит. Цей документ є особистою позицією ОСОБА_1 щодо суті скарги. У своїх поясненнях нотаріус надав інформацію та коментарі щодо професійної діяльності та обставин, які викликали скаргу. Аргументами слугували пояснення дотримання професійних стандартів та надання інформації про документи, що стали предметом суперечок. Результатом стало виконання вимоги управління юстиції щодо пояснень. Результатом чого стало видання відповідного наказу. результатом здійснення таких фактичних дій став Наказ № 271/03-08 від 20 травня 2021 року, що вже адміністративним актом, яким формалізовано рішення про зупинення нотаріальної діяльності ОСОБА_1. Результатом чого стало тимчасове зупинення діяльності приватного нотаріуса [5].

Схожі фактичні дії прослідковуються в Постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду від 9 серпня 2022 року прийнятою у справі справи № 380/25060/2. А саме: скарга ОСОБА_3 на дії приватного нотаріуса ОСОБА_2. У своїй

скарзі вона просила перевірити правомірність дій нотаріуса щодо виділення в натурі частини будинку, який належав ОСОБА_4. Ця скарга була долучена до матеріалів справи як доказ. Лист Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) від 29 листопада 2021 року № 6926/745/0/06-09. Вимогою Управління Міністерства юстиції надати пояснення та копії документів приватному нотаріусу ОСОБА_2. Відповідь на вимогу управління юстиції приватного нотаріуса ОСОБА_2. У своїх поясненнях нотаріус зазначив, що ОСОБА_3 не зверталася до нього за вчиненням нотаріальних дій. Він також відмовився надати запитовані документи, посилаючись на нотаріальну таємницю [6].

Наприклад, довідка про проведення позапланової цільової перевірки приватного нотаріуса, складена Головним територіальним управлінням юстиції у Дніпропетровській області, є документом, що відображає результати перевірки та містить оцінку діяльності нотаріуса. Ця довідка є фактичною дією оскільки її зміст зводиться до викладення висновків і рекомендацій за результатами перевірки. Вона не встановлює, не змінює і не припиняє правовідносини, а отже, не має ознак адміністративного акта. Довідка не є таким актом, оскільки вона лише фіксує наявність певних порушень або недоліків у діяльності нотаріуса і пропонує подальші дії для їх усунення, залишаючи прийняття відповідного рішення на розсуд начальника управління юстиції. Суд зазначив, що довідка є лише інструментом для формування підстав для видання наказу, який, на відміну від довідки, може породжувати юридичні наслідки і, відповідно, бути предметом оскарження в судовому порядку [7].

Фактичні дії у формі звернення адвоката в інтересах ОСОБА_2 в ід 05.05.2020 до Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції, у якому оскаржив

дії нотаріуса ОСОБА_1 щодо посвідчення довіреності та договору купівлі-продажу земельної ділянки. Заявник виклав претензії до дотримання нотаріусом правил нотаріального діловодства. Копія звернення включена до матеріалів справи. Доповідна записка заступник начальника Управління нотаріату, у якій описано порушення приватного нотаріуса ОСОБА_1, виявлені під час розгляду звернення адвоката. У записці зазначено недоліки в посвідченні довіреності, договору купівлі-продажу та порушення вимог нотаріального діловодства. Записка долучена до матеріалів справи. Витребування Управлінням нотаріату від нотаріуса ОСОБА_1 пояснення та копії документів, які стосувалися нотаріальних дій, які зазначені у зверненні Нотаріус надав відповіді та документи, що стали предметом перевірки. Результатом фактичних дій став Наказ (адміністративний акт) Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції від 20.08.2020 № 624/7, який передбачав тимчасове зупинення нотаріальної діяльності ОСОБА_1 на період з 17.09.2020 по 18.09.2020 для проходження підвищення кваліфікації за неодноразові порушення правил нотаріального діловодства [8].

В юридичній існують дотичні категорії до аналізованої нами. Так, О. Муза розкриває юридичну природу «реальних актів». Які на його погляд характеризуються наступними ознаками: є неформальними рішеннями чи діями органів публічної адміністрації, що здійснюються поза межами правового регулювання управлінської діяльності; метою їх застосування є повідомлення приватних осіб про суспільно значиму інформацію та досягнення консенсусу між органами публічної адміністрації та приватними особами в адміністративній процедурі. Зміст реальних актів не відображає остаточного результату владно-управлінського волевиявлення органів публічної адміністрації. Вони

є додатковими неправовими засобами комунікації органів публічної адміністрації з приватними особами. Однак, можуть бути оскаржені до суду у разі порушення прав, свобод чи законних інтересів приватних осіб. За юридичною природою та формою прийняття (вчинення) реальні акти не є адміністративними актами. Хоча реальні акти не є юридичними фактами, що можуть змінювати адміністративні правовідносини, їх застосування може стати предметом судового розгляду для захисту прав приватних осіб. Реальні акти доповнюють систему інструментів публічного адміністрування, підвищуючи ефективність взаємовідносин між органами публічної адміністрації та приватними особами. Адміністративно-процедурне законодавство України повинно враховувати можливість застосування реальних актів для розширення владно-управлінського впливу органів публічної адміністрації [9].

З повагою ставлячись до такого підходу вченого, разом з тим ми вважаємо що юридична природа реальних актів, як інструментів публічного адміністрування є такою що за певними аспектами є ширшою з аналізовану нами і навпаки за іншими більше вузькою. Вона має право на існування на доктринальному рівні. Проте яка із категорій перейди в законодавство «фактична дія» чи «реальні акти», а можливо інша, що буде характеризувати схожі категорійні виклики покаже тільки час.

Наведемо ще 1 приклад фактичних дій в аналізовані нами сфері. Це подання до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, яке було підготовлене Північно-Східним міжрегіональним управлінням Міністерства юстиції України (м. Суми), становить важливий етап у вирішенні справи, пов'язаної з діяльністю приватного нотаріуса ОСОБА_1. Документ має на меті анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю через виявлені численні порушення.

Подання було підготовлено 10 вересня 2021 року та зареєстровано за номером № 22966/06.3/1/21. Його адресатом є Вища кваліфікаційна комісія нотаріату Міністерства юстиції України. Метою подання є припинення діяльності приватного нотаріуса ОСОБА_1 шляхом анулювання свідоцтва через систематичні порушення чинного законодавства, що регулює нотаріальну сферу. Підставами для подання стали зафіксовані неодноразові порушення законодавчих норм. Зокрема, було встановлено порушення пункту 14.1 розділу XIV та пункту 16.2 розділу XVI Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 3253/5. Нотаріусом не було забезпечено належне зберігання архіву, що є порушенням частини 6 статті 14 Закону України "Про нотаріат". Крім того, виявлено відсутність належним чином оформлених документів, таких як Реєстр для реєстрації нотаріальних дій за 2018 рік, та акта про вилучення документів. Особливу увагу було приділено факту втрати або знищення архіву нотаріуса, що є прямим порушенням підпункту "и" пункту 2 статті 12 Закону України "Про нотаріат". Втрата документів була підтверджена довідками про наслідки позапланових перевірок, складених 18.08.2021 та 25.08.2021. Відсутність документального підтвердження вилучення архіву свідчить про неналежне виконання обов'язків нотаріусом щодо збереження документів нотаріального діловодства. Подання містить докладний опис обставин виявлених порушень, їх характеру та впливу на нотаріальну діяльність [10].

Висновки. Отже, фактичні дії в контексті нотаріальної діяльності виступають важливим та невід'ємним інструментом щодо забезпечення належного функціонування її системи публічного адміністрування, оскільки вони спрямовані на виявлення порушень, розробку рекомендаційних

заходів та формування доказової бази для подальших забезпечення адміністративно-правових дій. Ці дії не лише забезпечують відповідність нотаріальної діяльності чинному законодавству, але й слугують механізмом контролю, впливу та вдосконалення професійної практики нотаріусів та інших працівників нотаріату. Завдяки цьому створюються умови для збереження правової визначеності, прозорості та довіри громадян до інституту нотаріату, що є важливою складовою публічного адміністрування у сфері захисту приватних і публічних інтересів нотаріусами.

В статті розкрито юридичну природу фактичних дій як інструменту публічного адміністрування нотаріальної діяльності, на основі вітчизняного доктринального та емпіричного матеріалу. Фактичні дії визначено як активну адміністративну діяльність публічної адміністрації, яка не створює, не змінює та не припиняє адміністративно-правових відносин, але слугує умовою для реалізації адміністративних актів та інших інструментів публічного адміністрування. Їх роль полягає у забезпеченні належного функціонування нотаріальної системи через виявлення порушень, розробку рекомендаційних заходів та формування доказової бази для подальших адміністративно-правових рішень. Детально проаналізовано основні види фактичних дій, включаючи перевірочні, інформаційно-рекомендаційні, дисциплінарно-регуляторні, моніторингові та реактивні дії. З'ясовано, що перевірочні дії спрямовані на виявлення порушень нотаріального діловодства, їх документальне фіксування та аналіз відповідності діяльності нотаріусів чинному законодавству. Інформаційно-рекомендаційні дії охоплюють надання нотаріусам рекомендацій щодо усунення виявлених недолі-

ків та інформування скажників про результати розгляду їх звернень. Дисциплінарно-регуляторні дії включають підготовку подань щодо анулювання свідоцтв нотаріусів та рекомендації зупинення їх діяльності у разі систематичних порушень. Моніторингові дії забезпечують спостереження за виконанням нотаріусами професійних обов'язків, а реактивні дії відповідають на звернення громадян шляхом запитів до нотаріусів та отримання відповідей. У статті зроблено висновок, що фактичні дії є важливим інструментом забезпечення прозорості, відповідальності та підвищення професійних стандартів у сфері нотаріальної діяльності. Вони сприяють створенню умов для збереження правової визначеності, довіри до інституту нотаріату та захисту приватних і публічних інтересів.

Ключові слова: адміністративний акт, довідка, дисциплінарно-регуляторні дії, етичність та професіоналізм, інформаційно-рекомендаційні дії, контроль, моніторинг, нотаріус, нотаріальна діяльність, рекомендаційні заходи, функціонування.

Rozsokha S. Implementation of practical actions as an instrument of public administration of notarial activity in Ukraine

The article reveals the legal nature of factual actions as an instrument of public administration of notarial activities, based on domestic doctrinal and empirical material. Factual actions are defined as active administrative activities of public administration that do not create, change, or terminate administrative-legal relations but serve as a condition for the implementation of administrative acts. Their role lies in ensuring the proper functioning of the notarial system by identifying violations, developing recommendation measures, and forming an evidentiary base

for further administrative-legal decisions. The article provides a detailed analysis of the main types of factual actions, including verification, informational-recommendation, disciplinary-regulatory, monitoring, and reactive actions. Verification actions aim to identify violations of notarial record-keeping, document them, and analyze the compliance of notarial activities with current legislation. Informational-recommendation actions include providing notaries with recommendations on eliminating identified shortcomings and informing complainants about the results of their appeals. Disciplinary-regulatory actions involve preparing submissions for the annulment of notary licenses and recommendations for suspending their activities in case of systematic violations. Monitoring actions ensure the observation of notaries' professional obligations, while reactive actions address citizens' appeals by sending requests to notaries and receiving their responses. The article concludes that factual actions are an essential tool for ensuring transparency, accountability, and improving professional standards in the notarial sphere. They contribute to creating conditions for preserving legal certainty, trust in the notarial institution, and protecting private and public interests.

Key words: accountability, administrative act, disciplinary-regulatory actions, documentation, ethical standards, informational-recommendation actions, monitoring, notarial activity, notary, recommendation measures.

Література:

1. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.
2. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне

право / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 620 с.

3. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 15 червня 2023 року у справі № 440/1038/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111784280>.

4. Мельниченко Б. Зміст та структура адміністративно-правового забезпечення публічного управління. Університетські наукові записки. 2019. № 122. С. 123–132. DOI: 10.37491/UNZ.79.8.

5. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 31 жовтня 2023 року у справі № 420/22535/21. Державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114597422>.

6. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 9 серпня 2022 року у справі № 380/25060/21. Державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105665899>.

7. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду.

Прийняте 10 липня 2018 року, справа № 804/1574/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75538030>.

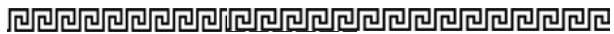
8. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду у справі № 160/15339/21. Прийнята іменем України 03 серпня 2022 року, м. Дніпро. Судді: Щербак А.А., Баранник Н.П., Малиш Н.І. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105576386>.

9. Муза О. Реальні акти як інструмент державного управління. Університетські наукові записки. Квітень 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/354865042_Real_Acts_as_a_Public_Administration_Tool/ DOI: 10.37491/UNZ.79.8

10. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 15 червня 2023 року у справі № 440/1038/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111784280>.

11. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року, № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. ст. 50.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.17>**В. Савіцька,**

кандидатка юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ХМАРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Однією із основних рис розвитку сьогоднішніх суспільних відносин є швидкий розвиток наукових технологій, зокрема, Інтернету, що суттєво вплинуло на відносини громадян із органами державної влади та органи місцевого самоврядування, які є основними суб'єктами надання різного виду електронних та іншого виду публічних послуг фізичним та юридичним особам. Швидкий прогрес Інтернету, впровадження в його діяльність комунікаційних шляхом використання різноманітних технологій, які орендує користувач, свідчить про хмарні обчислення або хмарні сервіси дозволяють використовувати комп'ютери та програмне забезпечення, що знаходяться у мережі Інтернет, але не на нашому локальному комп'ютері.

Значна кількість надання різного виду електронних послуг, зокрема, харних послуг, надавачами яких можуть бути юридична особа або фізична особа – підприємець, потребує подальших теоретичних поглядів на їх подальший розвиток. Тому є необхідність аналізу публікацій та діючої нормативно-правової бази використання хмарних послуг, яка існує на сьогодні, з метою обрання орієнтирів для вдосконалення законодавства у цій галузі відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження хмарних послуг на сьогодні не привертає увагу вчених правознавців,

здебільшого увагу до цієї тематики привертає увагу представників інших галузевих наук, серед яких: М. Агеєв, О. Артемчук, В. Василенко, Н. Зінченко, А. Ількевич, Л. Карташова, В. Мухін, Г. Ткачук та інші.

Метою статті є напрацювання шляхів оптимізації процесу надання та використання хмарних послуг.

Результати дослідження. Аналіз юридичної літератури вказує, що на сьогодні вчені правознавці майже не звертають увагу на правові відносини, що виникають при наданні хмарних послуг, хоча концепція хмарних обчислень з'явилася ще в 1960 році, коли американський учений, фахівець з теорії ЕОМ Джон Маккарті (John McCarthy) висловив думку, що комп'ютерні обчислення стануть надавати подібно комунальним послугам [1].

Варто наголосити, що на сьогодні ми мало, що знаємо про хмарні технології, між тим, майже половина урядових установ США використовують хмарні технології. Щороку ці агентства витрачають \$2 млрд на створення, підтримку та супровід хмарних сервісів. Деякі експерти кажуть, що уряд є найбільшим користувачем «хмари» у світі. У різних гілках влади застосовують комерційні хмари й приватні хмари для підтримки безпеки та публічних (загальних) хмар. Якщо у 2021 р. витрати компаній на публічні хмарні сервіси по всьому світу досягли \$451 млрд, збільшившись на 22%. При цьому витрати

бізнесу на хмарні IT-рішення збільшилися до \$744 млрд. 80% компаній, що впроваджують «хмару», бачать покращення діяльності протягом шести місяців. Ці поліпшення були, як правило, у галузі ефективності, якості та безпеки [2]. У свою чергу Китайська технологічна компанія «Alibaba» інвестує щонайменше 380 млрд юанів (понад 52 мільярди доларів) у розвиток штучного інтелекту та хмарних технологій до 2028 року. Компанія прогнозує, що ці витрати перевищать загальний обсяг інвестицій у ці сфери за останнє десятиліття. Зростання доходів прискорилося до найшвидших темпів з кінця 2023 року завдяки покращенню електронної комерції та хмарного бізнесу. Китайські техногіганти, зокрема «Alibaba» та «Baidu», активно розвивають штучний інтелект після успіху стартапу DeepSeek [3].

Сучасна українська держава має дуже обмежену фінансову та інституційну спроможність. Відтак наявні ресурси і потенціал доцільно зосередити на підтримці наукових досліджень, які є однією з основ інноваційного потенціалу, та створенні ефективної інфраструктури, яка сприятиме перетворенню результатів досліджень у продукт, придатний до комерціалізації. Для розв'язання завдання переходу до інноваційного зростання у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів від 10.07. 2019 р. № 526-р [4], пропонуються з усього різноманіття можливих інструментів ті, які: найкраще відповідають подоланню перешкод, що найбільше заважають інноваційному процесу в Україні; потребують найменше бюджетних видатків і фіскальних ресурсів, але при цьому здатні приносити відчутні результати за мінімальних вкладень; є найменш вразливими до корупції та інших зловживань.

Враховуючи важливість правових відносин, що виникають при наданні

хмарних послуг, особливості їх використання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, державними підприємствами, установами та організаціями, суб'єктами владних повноважень та іншими суб'єктами, яким делеговані такі повноваження, було прийнято Закон України «Про хмарні послуги» від 17.02. 2022 р. № 2075-IX [4].

Згідно абз. 5 частини першої ст. 2 Закону України «Про хмарні послуги» – регулятором комунікаційних послуг є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації. Тобто, таким центральним органом виконавчої влади є Міністерство цифрової трансформації України, що підтверджується Положенням про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856, відповідно до якого Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку IT-індустрії; у сфері хмарних послуг [5] тощо.

Водночас слід звернути увагу на ст. 6 Закону України «Про хмарні послуги», який визначаючи організаційну систему державного управління і регулювання у сфері хмарних послуг, вказує, що таку становлять: регулятор комунікаційних послуг (п. 2 ч. 1) та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері хмарних послуг (п. 2 ч. 3) [4].

Ми не випадково звертаємо увагу на таке нормативне формулювання органів державного управління, оскільки важливо звернути увагу на той факт, що термін хмарні послуги та послуги центрів обробки даних охоплюються – комунікаційними послугами. Тобто, законодавець вказує, що організаційну систему державного управління і регулювання комунікаційних послуг та хмарних послуг забезпечують два органи центральної виконавчої влади.

Аналіз положень Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» від 16.12.2021 р. № 1971-IX, вказує, що саме Національна комісія як регуляторний орган здійснює державне регулювання, а також державний нагляд (контроль) щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства у сфері електронних комунікацій [6].

У свою чергу Закон України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 р. № 1089-IX [7], дія якого поширюється на відносини у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж, забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій, а також щодо користування радіочастотним спектром, ресурсами нумерації та

захисту прав користувачів послуг, надає визначення електронної комунікаційної послуги, як послугу, що полягає в прийманні та/або передачі інформації через електронні комунікаційні мережі, крім послуг з редакційним контролем змісту інформації, що передається за допомогою електронних комунікаційних мереж і послуг, та визначає повноваження Національної комісії у галузі комунікаційних послуг.

Як бачимо норми Закону України «Про хмарні послуги», Законів України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» та «Про електронні комунікації» містять правову колізію щодо визначення суб'єктів державного управління у сферах комунікаційних послуг та хмарних послуг.

Слід зазначити, що колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акта, який має бути застосований до конкретного випадку (юридичного факту). У разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того ж питання [8].

Враховуючи наведене, а також те, що зазначений Закон України «Про хмарні послуги» прийнятий 17 лютого 2022 року, то у випадку виникнення колізії норм цього Закону та норм Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» прийнятого 16 грудня 2021 року, та Закону України «Про електронні комунікації» прийнятого 16 грудня

2020 року, слід керуватися нормами Закону України «Про хмарні послуги» № 2075-IX.

Отже, державне управління і регулювання у сфері комунікаційних послуг здійснює Національна комісія, а державне управління і регулювання у сфері хмарних послуг здійснює Міністерство цифрової трансформації України.

На відміну від інших видів послуг, важливим аспектом хмарних послуг є те, що по-перше, користувачами хмарних послуг можуть бути як фізична, так і юридична особа, яка використовує хмарні послуги для забезпечення власних потреб, а також орган державної влади, орган влади, орган місцевого самоврядування, державне підприємство, державна установа, державна організація чи інший суб'єкт владних повноважень або інший суб'єкт, якому делеговані такі повноваження. По-друге, надавачем хмарних послуг є юридичні особи або фізичні особи – підприємці, що відмежовує їх органи публічної влади, які є основними надавачами електронних, адміністративних та іншого виду публічних послуг.

Постає питання, до якого виду послуг слід віднести комунікаційні послуги (хмарні послуги)? З огляду на вищезазначене, така послуга не є публічною, у розумінні норм Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 р. № 1689-IX, відповідно до якого публічна послуга – це юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення [9].

Ми вважаємо, що хмарні послуги слід віднести до електричних послуг.

Ця позиція підтверджується положеннями Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку», згідно якого до повноважень регуляторного органу належить порядок здійснення моніторингу якості електронних комунікаційних послуг (п. «г», ч. 1 ст. 4) [6].

Слід зазначити, що Закон України «Про хмарні послуги» прийнятий у 2022 році створив умови для використання державних ресурсів, шляхом впровадження новітніх технологій при обробці інформації, водночас виникло багато проблемних питань пов'язаних із використанням хмарних послуг та обробки даних і тільки через три роки після прийняття цього закону, Кабінет Міністрів України спромігся прийняти постанову «Деякі питання надання та використання хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних» від 11.02.2025 р. № 154 [10]. Цією постановою було врегульовано існуючі до цього часу такі проблемні питання: порядок надання хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних, пов'язаних з обробкою державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; вимоги до надавачів хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних; порядок формування та використання електронних каталогів хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних; визначив типовий договір про надання хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних публічному користувачу хмарних послуг та оператору критичної інфраструктури щодо об'єкта критичної інформаційної інфраструктури.

Поряд з позитивними кроками у хмарних послуг М. Агеєв застерігає звертає Мінцифри увагу на один дуже спірний момент – гіперскейлери проштовхують можливість винесення

державних даних на майданчики великих операторів, що знаходяться за межами України. А тому державі при розробці Національної Хмарної Стратегії – перший реальний крок держави у сфері хмарних технологій, необхідно звернути на контроль над державними даними, діалог з вітчизняними провайдерами, залучення інвестицій всіма доступними способами, особливо під час війни [11].

Висловлена думка фахівця поряд з іншими проблемними питання надання хмарних послуг потребує свого вирішення.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження хмарних послуг попри позитивні переваги хмарних технологій існують проблемні питання у цій сфері відносин. Наразі до недоліків надання хмарних послуг також слід віднести залежність від доступу в Інтернет, що в умовах війни в Україні є іноді суттєвою проблемою. Зважаючи на те, що надання хмарних послуг є платними, їх користувачі не є захищеними у разі виникнення спору щодо оплати коштів за надану послугу чи/або її прострочення. Існує потреба надійного захисту хмарних ресурсів, центрів обробки даних та інших даних від проникнення зловмисників, які у разі проникнення будуть володіти необхідною для них інформацією користувача.

Ці та інші проблемні питання хмарних технологій потребують свого вирішення шляхом залучення до цієї проблематики широкого кола фахівців, що буде сприяти покращенню надання та використання хмарних послуг.

У статті звертається увагу, що сьогодні однією із основних рис розвитку суспільних відносин є швидкий розвиток наукових технологій, зокрема, Інтернету, що суттєво вплинуло на відносини громадян із органами державної влади та органи місцевого самоврядування, які є основними суб'єк-

тами надання різного виду публічних послуг. Акцентовано увагу, що прогрес Інтернет технологій впровадив в життя новий вид комунікаційних послуг – хмарних послуг, що відрізняє їх від електронних та інших видів публічних послуг, оскільки у цьому виді хмарних послуг органами державної влади та органи місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти публічної адміністрації є не надавачами, а користувачами хмарних послуг. З необхідний аналізу публікацій та діючої нормативно-правової бази використання хмарних послуг, яка існує на сьогодні, з метою обрання орієнтирів для вдосконалення законодавства у цій галузі відносин. З цією метою проаналізовано низку нормативно-правових актів, серед яких Закони України: «Про хмарні послуги»; «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку»; «Про електронні комунікації»; «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» та постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України. Встановлено, що норми Закону України «Про хмарні послуги», Законів України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» та «Про електронні комунікації» містять правову колізію щодо визначення суб'єктів державного управління у сферах комунікаційних послуг та хмарних послуг. Авторкою вносяться конкретні пропозиції щодо усунення виявлених недоліків правового регулювання відносин у сфері хмарних послуг. Звертається увага, що після прийняття у 2022 році Закону України «Про хмарні послуги», існувало чимало

проблемних питань у цій сфері відносин і тільки після прийняття відповідної постанови Кабінетом Міністрів України у лютому цього року вдалося вирішити деякі проблемні питання надання та використання хмарних послуг. У висновках звертається увага на існуючі проблемні питання хмарних послуг. Акцентовано увагу, що з метою усунення проблемних питань потрібно залучити широке кола фахівців, що буде сприяти покращенню надання та використання хмарних послуг.

Ключові слова: державне управління, хмарні послуги, удосконалення.

Savitska V. Theoretical and legal characteristics of cloud services in Ukraine

The article draws attention to the fact that today one of the main features of the development of public relations is the rapid development of scientific technologies, in particular, the Internet, which has significantly affected the relations of citizens with state authorities and local governments, which are the main subjects of the provision of various types of public services. It is emphasized that the progress of Internet technologies has introduced a new type of communication services – cloud services, which distinguishes them from electronic and other types of public services, since in this type of cloud services, state authorities and local governments, as well as other subjects of public administration are not providers, but users of cloud services. It is necessary to analyze publications and the current regulatory and legal framework for the use of cloud services, which exists today, in order to select guidelines for improving legislation in this area of relations. For this purpose, a number of regulatory and legal acts have been analyzed, including the Laws of Ukraine: «On Cloud Services»; «On the National Commission for State Regulation in the

Spheres of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and Provision of Postal Services»; «On Electronic Communications»; «On Peculiarities of Provision of Public (Electronic Public) Services» and Resolutions and Orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine. It has been established that the norms of the Law of Ukraine «On Cloud Services», the Laws of Ukraine «On the National Commission for State Regulation in the Spheres of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and Provision of Postal Services» and «On Electronic Communications» contain a legal conflict regarding the definition of subjects of state administration in the spheres of communication services and cloud services. The author makes specific proposals to eliminate the identified shortcomings in the legal regulation of relations in the sphere of cloud services. It is noted that after the adoption of the Law of Ukraine «On Cloud Services» in 2022, there were many problematic issues in this area of relations and only after the adoption of the relevant resolution by the Cabinet of Ministers of Ukraine in February of this year, it was possible to resolve some problematic issues of the provision and use of cloud services. The conclusions draw attention to the existing problematic issues of cloud services. It is emphasized that in order to eliminate problematic issues, it is necessary to involve a wide range of specialists, which will contribute to improving the provision and use of cloud services.

Key words: public administration, cloud services, improvement.

Література:

1. Хмарні обчислення – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 25.02.2025)
2. Що ми знаємо про хмарні технології. URL: <http://i.nure.ua/tehnologiji/1606-shcho-mi-znaemo-pro-khmarni-tehnologij> (дата звернення: 25.02.2025)
3. Артемчук О. Китайський гігант Alibaba інвестує понад 52 мільярди доларів у III та хмарні технології. Еконо-

мічна правда. 24 лютого 2024 р. URL: <https://pravda.com.ua> (дата звернення: 25.02.2025)

4. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів від 10.07. 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text> (дата звернення: 25.02.2025)

5. Про хмарні послуги: Закон України від 17.02. 2022 р. № 2075-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 52.

6. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку: Закон України від 16.12.2021 р. № 1971-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text> (дата звернення: 26.02.2025)

7. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 26.02.2025)

8. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 р. №758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (дата звернення: 26.02.2025)

9. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 р. № 1689-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 47. Ст. 383.

10. Деякі питання надання та використання хмарних послуг та/або послуг центру обробки даних: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2025 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2025-n#n15> (дата звернення: 27.02.2025)

11. Агеєв М. Хмарне питання: чи виграє Україна від розміщення своїх державних сервісів та даних за кордоном? «Інтерфакс-Україна» 24.02.2025. URL: <https://interfax.com.ua/about.html> (дата звернення: 27.02.2025)

О. Сафончик,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного Університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ШЛЮБУ ТА ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Шлюбні відносини як соціальний інститут виникли задовго до появи держави та права і вже давно були врегульовані у деяких стародавніх правових системах, зокрема в римському приватному праві. Хоча правове регулювання шлюбу в римському праві не повністю відобразилося в сучасній правовій традиції, уявлення римлян про значення шлюбу та сім'ї, а також умови і процедури укладення шлюбу в римському суспільстві справили значний вплив на розвиток шлюбно-сімейного права. Однак з часом фундаментальні принципи, що лежать в основі шлюбних відносин, дедалі частіше викривляються в суспільній та правовій свідомості. Так, актуальними залишаються питання виникнення шлюбу, його значення та сутності. Крім того, на сучасному етапі розвитку законодавства Україна прагне дотримуватися правових стандартів загальноєвропейського права, що сприяє гармонізації національних законів і є основою для згуртованості правових систем.

Фактичні шлюбні відносини як суспільне явище існували ще задовго до формування правового інституту шлюбу і були обумовлені різноманітними об'єктивними та суб'єктивними факторами. Конкубінат (фактичний шлюб) за часів класичного римського права був достатньо ефективним засобом захисту прав і інтересів чоловіка

та жінки, які хотіли жити разом, але через певні об'єктивні обставини не могли укласти «законний римський» шлюб. Цей інститут залишався досить поширеним і в пізніших європейських правових системах, зокрема в Західній Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як Л. В. Дячук, К. М. Глиняна, С. В. Гринько, А. О. Овчатова-Редько, О. А. Омельченко, О. А. Підпригора, І. А. Покровський, І. Пухан, Ч. Санфіліппо, Дж. Франчозі, Є. О. Харитонов, В. М. Хвостов, З. М. Черніловський та інші. У контексті розкриття особливостей виникнення шлюбних відносин у Римі окрему увагу було звернено на римські правові пам'ятки, зокрема Закони XII таблиць, Інституції Гая, Дигести Юстиніана.

Метою статті є з'ясування закономірностей та особливостей становлення та розвитку інституту шлюбу та фактичних шлюбних відносин за римським правом, виявлення обсягів його рецепції в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Фактичні шлюбні відносини як юридична категорія були відомі ще римському праву. На українських землях, починаючи з X століття, перевага надавалася офіційно укладеному шлюбу. Термін «конкубі-

нат» (лат. «*concupinatus*», від «*con* (*cum*)» – разом і «*cubo*» – лежати, тобто співжиття, сумісне мешкання) у римському праві використовувався для позначення фактичних шлюбних відносин між особами, які не мали права укласти «законний римський шлюб» через відмінності в громадянстві або правовому статусі. Такий вид шлюбу вважався незаконним, хоча дозволяв спільне проживання чоловіка і жінки як однієї родини з наміром підтримувати шлюбні відносини, за умови, що жоден із партнерів не перебував у іншому шлюбі.

Конкубінат, тим не менш, міг розглядатися як дозволене законом спільне проживання з метою встановлення стабільних шлюбних відносин, якщо один із партнерів не мав «*jus conubii*» (права укласти шлюб). В інших випадках було необхідно укласти законний шлюб. Відповідно, конкубінат вважався «*inaequale coniugium*» (неповноцінним шлюбом). Через це будь-яке правове регулювання фактичних шлюбних відносин у римському праві було відсутнє [1].

Конкубінат передбачав тривале спільне проживання чоловіка і жінки з наміром створити сім'ю, але не мав на увазі короткочасних зв'язків, які з часів Августа переслідувалися законом. В римському праві конкубінат фактично не мав правових наслідків [2, с. 75.]. Наприклад, жінка, яка перебувала в конкубінаті, не отримувала прізвища чоловіка і не розділяла його соціальний статус, як це було у випадку законного шлюбу («*matrimonium iustum*»).

Діти, народжені в конкубінаті, не мали статусу дітей, народжених у законному шлюбі, не отримували прізвище батька, не мали права на аліменти та не могли бути спадкоємцями свого батька після його смерті, оскільки на них не поширювалася батьківська влада [3, с. 111–112]. Такі діти, звані «*liberi naturales*» (природні діти), мали певні відмінності у правовому статусі від

інших дітей, народжених поза шлюбом («*vulgoconcepti*»). Згодом було встановлено процедуру узаконення таких дітей, що дозволяло їм набути прав дітей, народжених у шлюбі. За бажанням батька, дитина, народжена в конкубінаті, могла бути узаконена та отримати права, рівнозначні тим, що мали діти, народжені в законному шлюбі. Поступово і жінкам (конкубінам), які перебували в конкубінаті, було надано низку прав. [2, с. 130].

З огляду на значення конкубінату як фактичного шлюбу, права осіб, які перебували в таких стосунках, а також права дітей, народжених у цьому шлюбі, поступово почали захищатися за допомогою різних юридичних механізмів. Наприклад, окрім народження в законному шлюбі, встановлення «*patria potestas*» (необмеженої влади батька) стало можливим через «*legitimatio*» (узаконення) – надання батьківської влади над дітьми, народженими поза шлюбом. Таким чином, батько міг офіційно визнати своїми дітей, народжених у конкубінаті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує зростаючу увагу науковців до інституту «фактичного шлюбу» як у римському приватному праві, так і в українському законодавстві. Формування інституту «фактичного шлюбу» в Україні відбувалося під впливом положень римського приватного права. Зростання кількості цивільних шлюбів у сучасному суспільстві вимагає не лише теоретичних роз'яснень, а й практичного вирішення цих питань в межах чинного законодавства.

У 2004 році, з прийняттям Сімейного кодексу України, інститут незареєстрованого державою шлюбу увійшов у рамки законодавчого регулювання. Однак, СК України не має чіткої позиції щодо регулювання фактичних шлюбних відносин. З одного боку, він не визнає їх як альтернативну форму сімейного союзу і не передбачає достатнього обсягу законодавчого регулювання такого виду

співжиття. З іншого боку, кодекс все ж таки регламентує окремі правові наслідки фактичного шлюбу. Питання конкубітату в Сімейному кодексі України залишається неоднозначним: з одного боку, він не визнає його офіційною формою союзу між чоловіком і жінкою, але з іншого – містить норми, що регулюють цю сферу відносин, включаючи аліментні питання та майнові відносини між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Відповідно до статті 21 СК України, спільне проживання жінки та чоловіка без укладення шлюбу не створює для них прав та обов'язків подружжя. Однак, стаття 74 СК України передбачає виняток з цього правила, встановлюючи, що майно, набуте під час спільного проживання чоловіка та жінки, які живуть однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вважається їхньою спільною сумісною власністю [4]. Таким чином, на таке майно поширюється повний режим майнових відносин подружжя, що фактично прирівнює фактичний шлюб до традиційного в частині регулювання майнових прав [5].

Це положення вказує на сучасні відносини конкубітату, де на осіб, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі, частково поширюються права та обов'язки, характерні для подружжя. Немає також відмінностей у регулюванні обсягу немайнових прав та обов'язків чоловіка та жінки у традиційних та фактичних шлюбах. Основна різниця полягає у праві на зміну прізвища. Згідно зі статтею 53 СК України, право на зміну прізвища виникає лише на підставі офіційної реєстрації шлюбу, яка здійснюється відповідними органами відповідно до законодавства. Через відсутність державної реєстрації у фактичному шлюбі, подружжя, яке живе в таких стосунках, не має права змінювати прізвище на підставі шлюбу.

Щодо сучасних ознак конкубітату, судова практика в застосуванні

статті 74 СК України підкреслює, що ця норма охоплює випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у жодному іншому шлюбі, мають усталені стосунки, притаманні подружжю, та живуть однією сім'єю без офіційної реєстрації шлюбу у період придбання спірного майна. Таким чином, «неодружений» статус обох осіб є першою обов'язковою ознакою фактичного шлюбу.

Згідно зі статтею 3 СК України, можна визначити кілька ключових ознак фактичної сім'ї, що складають конкубітат між чоловіком і жінкою. По-перше, пара повинна спільно проживати; якщо чоловік і жінка живуть окремо, їхні стосунки не можуть вважатися фактичним шлюбом. По-друге, вони повинні вести спільне господарство, що означає спільне користування, володіння та розпорядження майном. Це передбачає об'єднання фінансів (спільний бюджет) і спільне витрачання коштів на ведення домашнього господарства. По-третє, чоловік і жінка повинні мати взаємні права та обов'язки, які характерні для подружжя.

Аналізуючи особисті немайнові права у фактичному шлюбі, здається, що відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом не так вже й багато. Зокрема, як чоловікові, так і жінці гарантуються рівні права та можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Вони мають свободу у виборі професії, заняття, місця проживання, а також право на свободу думки, совісті та релігії. І у фактичному, і в зареєстрованому шлюбі чоловік і жінка можуть вільно розподіляти сімейні обов'язки та спільно ухвалювати рішення щодо сімейного життя (наприклад, з питань утримання, виховання та навчання неповнолітніх дітей).

Оскільки особи, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, є учасниками сімейних відносин, на них покладено обов'язок піклуватися про здоров'я, розвиток та матеріальне

забезпечення своїх дітей. Сторони несуть відповідальність одна перед одною та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. Як чоловік, так і жінка мають право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, повагу до своєї індивідуальності та шанування будь-якої праці, яка здійснюється в інтересах сім'ї.

Аналізуючи особисті немайнові права у фактичному шлюбі, можна дійти висновку, що між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом не існує значних відмінностей. Як чоловік, так і жінка мають рівні права та можливості відповідно до основних прав і свобод людини. Вони вільні у виборі професії, занять, місця проживання, а також мають право на свободу думки, совісті та релігії. У фактичному шлюбі, так само як і в зареєстрованому, партнери можуть вільно розподіляти сімейні обов'язки та разом ухвалювати рішення, що стосуються їхнього спільного життя (наприклад, у питаннях утримання, виховання та навчання неповнолітніх дітей).

Оскільки особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, є учасниками сімейних відносин, на них лежить обов'язок піклуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей. Обидва партнери несуть відповідальність одна перед одною та перед іншими членами сім'ї за свою поведінку. Як чоловік, так і жінка мають право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, повагу до своєї індивідуальності та шанування будь-якої праці, що виконується в інтересах сім'ї.

Що стосується права фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, то вона має можливість самостійно змінити своє прізвище та/або ім'я. Однак у цьому випадку прізвище не буде спільним, а просто однаковим. Ще однією принциповою відмінністю є те, що у фактичних шлюбних відносинах не виникає презумпція батьків-

ства, закріплена в частині 1 статті 122 Сімейного кодексу України, відповідно до якої дитина, зачата або народжена у шлюбі, вважається такою, що походить від подружжя. Таким чином, питання визначення походження дитини у фактичних шлюбних відносинах має вирішуватися відповідно до статті 125 СК України [4].

Сьогодні, при виникненні спорів у фактичних шлюбних відносинах (у порівнянні з зареєстрованим шлюбом), виникає низка серйозних правових проблем, оскільки відсутність чіткої системи правового регулювання відносин конкубіату ускладнює формування єдиного підходу судових органів до вирішення таких спорів. Незважаючи на ці труднощі, конкубіат стає все більш популярним у сучасному суспільстві.

Сучасний стан справ свідчить про те, що вітчизняне законодавство починає впроваджувати інститут зареєстрованого партнерства. Зокрема, 25 серпня 2015 року Президент України підписав указ «Про затвердження Національної стратегії у сфері права людини». У цьому документі окреслені напрямки та стратегії, що спрямовані на об'єднання суспільства навколо розуміння цінності прав і свобод людини, які мають захищатися на основі принципу рівності та недискримінації. Також планується розробка та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту закону, що стосується легалізації зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар, з урахуванням їх майнових та немайнових прав, права на спадкування, а також забезпечення утримання одного партнера іншим у разі непрацездатності та конституційного права не свідчити проти свого партнера.

В Україні одностатеві шлюби не легалізовані. Однак у умовах активної фази війни зростає кількість ситуацій, коли стосунки потребують офіційного визнання державою. Цивільні парт-

нерства стають актуальними, зокрема у випадках поранення, полону чи загибелі одного з партнерів.

У середині липня 2022 року була подана петиція до президента про легалізацію одностатевих шлюбів, яка набрала необхідні 25 тисяч голосів [6]. Володимир Зеленський зазначив, що наразі легалізувати одностатеві шлюби неможливо, оскільки відповідно до Конституції вони «ґрунтуються на вільній згоді жінки й чоловіка». Зміни до Конституції в умовах воєнного стану не допускаються. Проте, за його словами, Кабінет Міністрів вже розробляє варіанти рішень щодо легалізації зареєстрованого цивільного партнерства як альтернативи шлюбом. «Згідно зі статтею 116 Конституції України, Кабінет Міністрів вживає заходів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина», – підкреслив Зеленський. Президент також доручив прем'єр-міністру Денису Шмигалю розглянути питання, порушене в електронній петиції, та поінформувати про відповідні результати.

Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 був зареєстрований у Верховній Раді України 13.03.2023 року [7]. Ним передбачено, зокрема наступне, що реєстроване партнерство надає партнерам статус членів сім'ї першого ступеня спорідненості, незалежно від того, чи проживають вони разом і ведуть спільне домашнє господарство.

Згідно з законопроектом, реєстрація партнерства має відбуватися протягом 10 днів з моменту подання відповідної заяви, а розірвання партнерства можливе як за спільною заявою, так і на основі волевиявлення однієї зі сторін. Проект також передбачає можливість реєстрації партнерства за відсутності одного з партнерів або поза межами органу реєстрації актів цивільного стану, що є актуальним у випадку, якщо один із партнерів є військовослужбовцем.

На майно, яке придбали реєстровані партнери протягом цивільного партнерства, законопроект пропонує поширити режим спільної власності, якщо партнери не визначили інший порядок у договорі.

Також у проекті передбачені процедури в разі зникнення безвісти або смерті одного з партнерів, включаючи питання спадкування.

Однак в Україні на даний час не легалізовані одностатеві шлюби. Водночас в умовах активної фази війни ситуацій, коли стосунки потребують офіційного визнання державою, стає більше. Цивільні партнерства тепер – це, зокрема, про поранення, полон чи загибель одного з партнерів.

Висновки. Отже, фактичні шлюбні відносини виступають однією з основ для створення сім'ї. Такий підхід цілком узгоджується з положеннями Конституції України, яка гарантує право на особисту свободу. Це дозволяє стверджувати, що кожна особа має право самостійно обирати форму сімейного життя, будь то зареєстрований шлюб або фактичні шлюбні відносини. Зокрема, пункт 2 статті 3 Сімейного кодексу України закріплює це конституційне право чоловіка та жінки, а стаття 5 гарантує, що «ніхто не може зазнавати втручання у його сімейне життя, крім випадків, установлених Конституцією». Таким чином, незалежно від способу створення сім'ї правовий статус її учасників перебуває в однаковій правовій площині. [8, с. 99].

Говорячи про правову природу фактичних шлюбних відносин, варто зазначити, що відповідно до законодавства України вони мають бути віднесені до юридичних станів. Сам вступ у фактичні шлюбні відносини є юридичним фактом, що веде до виникнення сімейних правовідносин. Водночас у країнах, де фактичні шлюбні відносини не визнаються законодавством, їх не розглядають як юридичний стан. У юридичній літературі також існує думка про доціль-

ність визнання фактичного шлюбу як сімейно-правового інституту особливого роду (*sui generis*) [9, с. 53].

Таким чином, на основі проведеного аналізу доцільно розглядати фактичні шлюбні відносини як особливий вид правовідносин, подібний до шлюбних (квазішлюбні правовідносини), яким властиві наступні характеристики: 1) це сімейний союз між чоловіком і жінкою; 2) особи, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, ставляться одна до одної як до подружжя; 3) вони проживають однією сім'єю; 4) ведуть спільне домашнє господарство; 5) мають взаємні права та обов'язки, які можуть бути як майновими, так і немайнровими; 6) ці відносини мають тривалий характер; 7) відсутня державна реєстрація таких відносин; 8) немає інших союзів, у яких можуть перебувати особи.

Отже, особисті немайнрові права осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, слід розглядати через призму сімейних відносин. Однак, необхідно зазначити, що на практиці реалізація цього підходу ускладнюється через недостатню регламентацію на законодавчому рівні. Водночас існує практика в європейських країнах, які випереджають українське законодавство у цьому питанні і змогли подолати морально-суспільні бар'єри для усунення дискримінаційних перешкод у регулюванні фактичних шлюбних відносин.

Сьогодні спостерігається тенденція зростання кількості пар, які обирають фактичне співжиття. Сучасні дослідження пояснюють це явище з різних позицій: від зростання індивідуалізму та руйнування традиційних сімейних інститутів до бажання людей створювати сім'ї на менш формалізованих засадах. Аналіз наукової літератури дозволяє виділити основні причини, чому особи обирають створення сім'ї на підставі фактичних шлюбних відносин.

По-перше, це небажання вступати у формалізовані стосунки,

тобто шлюб. У цьому контексті фактичні шлюбні відносини можуть розглядатися як альтернатива шлюбу. По-друге, фактичні шлюбні відносини можуть виступати як проміжний етап перед укладенням шлюбу, що часто називають «пробними шлюбами». В обох випадках йдеться про вільний вибір осіб, коли не існує законодавчих перепон для укладення шлюбу.

Фактичні шлюбні відносини є однією з поширених форм створення сім'ї. У більшості європейських країн вони не регулюються правом і не несуть правових наслідків. Натомість українське законодавство досить детально регулює відносини фактичного подружжя. Проте, практична реалізація деяких норм стикається з труднощами, зумовленими неформальним характером таких відносин, що ускладнює визначення їх тривалості, а також моментів початку та завершення.

Крім того, хоча в українському сімейному законодавстві запроваджено можливості урегулювання сімейних відносин через договори, підхід до регулювання фактичних шлюбних відносин викликає сумніви щодо своєї доцільності.

Представлена стаття присвячена актуальним питанням впливу римського приватного права на формування інститутів шлюбу та фактичних шлюбних відносин в Україні. Зазначено, що попри значну поширеність фактичних шлюбних відносин в українському суспільстві, законодавство України все ще не забезпечує належного правового регулювання цих відносин. Крім того, доктрина національного права не пропонує вичерпних пояснень, які б чітко визначали відмінності між «фактичним шлюбом» та «зареєстрованим шлюбом». Це створює безліч юридичних проблем, які потребують вирішення, що підкреслює актуальність даного дослідження.

В статті акцентовано увагу на тому, що фактичні шлюбні відносини як суспільне явище існували ще задовго до формування правового інституту шлюбу і були обумовлені різноманітними об'єктивними та суб'єктивними факторами. Конкубінат (фактичний шлюб) за часів класичного римського права був достатньо ефективним засобом захисту прав і інтересів чоловіка та жінки, які хотіли жити разом, але через певні об'єктивні обставини не могли укласти «законний римський» шлюб. Цей інститут залишався досить поширеним і в пізніших європейських правових системах, зокрема в Західній Європі.

Зазначено, що в умовах сьогодення при виникненні спорів у фактичних шлюбних відносинах (у порівнянні з зареєстрованим шлюбом), виникає низка серйозних правових проблем, оскільки відсутність чіткої системи правового регулювання відносин конкубінату ускладнює формування єдиного підходу судових органів до вирішення таких спорів. Незважаючи на ці труднощі, конкубінат стає все більш популярним у сучасному суспільстві. Отже, питання регулювання особистих немайнових правовідносин «фактичного подружжя» залишається відкритим і потребує конкретизації та подальшого розвитку.

Ключові слова: сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, римське приватне право, шлюб, шлюбні правовідносини, сімейні правовідносини, фактичні шлюбні відносини, подружжя, конкубінат.

Safonchuk O. The influence of Roman private law on the formation of marriage institutions and de facto marital relations in Ukraine

The present article deals with the topical issues of influence of Roman private law on the formation of marriage institutions and de facto marital rela-

tions in Ukraine. It is noted that despite the significant prevalence of de facto marital relations in Ukrainian society, the legislation of Ukraine still does not provide for proper legal regulation of such relations. In addition, the doctrine of national law does not offer comprehensive reasoning that would clearly define the differences between a “de facto marriage” and a “registered marriage”. This causes many legal issues that need to be addressed that emphasizes the relevance of the present study.

The article emphasizes that de facto marriage relations as a social phenomenon existed long before the formation of the legal institution of marriage and were conditioned by various objective and subjective factors. Concubinage (de facto marriage) in the days of classical Roman law was a fairly effective means of protecting the rights and interests of a man and a woman who wanted to live together but, due to certain objective circumstances, could not enter into a “legal Roman” marriage. The institution remained quite widespread in subsequent European legal systems, particularly in Western Europe.

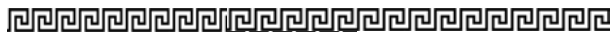
The author marks that in today's conditions, when disputes arise in de facto marriage relations (as compared to registered marriage), a set of serious legal problems arise, since the lack of a well-defined system of legal regulation of concubine relations makes it difficult to form a unified approach for the judicial authorities to resolving such disputes. Despite these difficulties, concubinage is becoming increasingly popular in modern society.

Thus, regulating personal non-property legal relations of “de facto spouses” remains open and requires further specification and development.

Key words: family law, family legislation, family law relations, Roman private law, marriage, marital legal relations, family law relations, de facto marriage relations, spouses, concubinage.

Література:

1. Підпригора О.А. Римське право: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. URL : <http://uerb.scienceontheweb.net>

2. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. 296 с.

3. Трофанчук Г.І. Римське приватне право: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2006. 248 с.

4. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.

5. Андреева Н.С., Красицька Л.В. Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. 2014. № 6.

Том 1. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/816>

6. Легалізація одностатевих шлюбів: петиція №22/144562-en <https://petition.president.gov.ua/petition/144562?fbclid=IwAR0WogoHeb4zA6vuvjmbTAZrEjqkqJJsSQgnRYJrHxsd8tQTE1rc4WVTBY>

7. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>

8. Ревуцька І.Е. «Інші» підстави створення сім'ї. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. Р. 1. № 1. Р. 95-102.

9. Петrenchенко С.А. Державна реєстрація шлюбу та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 5. Т. 1. С. 222–225.

УДК 343.31(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.19>**В. Тищенко,**

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Чумак,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДОБРАЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИНУ У ПРЕДМЕТІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Постановка проблеми. У сучасних криміналістичних дослідженнях визначення об'єкту і предмету криміналістики залишається дискусійною проблемою. Зокрема це стосується сфер діяльності, які слід віднести до об'єкту криміналістики, та тих її аспектів, які є специфічними і утворюють предмет криміналістики як самостійної юридичної науки. З часів виникнення криміналістичної науки і до тепер висловлювались різні думки з цього приводу. Врешті більшість вчених вважають, що криміналістика має два об'єкти вивчення – злочинну діяльність та діяльність з її розслідування. Як відомо, вказані об'єкти досліджуються й іншими юридичними науками: кримінальним правом, кримінологією, кримінальним процесуальним правом, юридичною психологією та ін. Для того, щоб визначити предмет криміналістики необхідно виокремити ті аспекти злочинної діяльності і діяльності з її розслідування, які б були значущими і специфічними саме для криміналістики.

В останні роки в літературі вказувалось на такий аспект злочинної діяльності як її механізм, який на перший погляд задовольняє вказаним вимогам. Проте поняття механізму злочину нерідко наповнювалось різ-

ним обсягом елементів, які включались до його структури, і охоплювало всі елементи злочинної діяльності. Це приводило до твердження, що криміналістична характеристика певного виду злочинів є ніщо інше як відображення, опис його механізму. Вказані проблеми не дозволяють прийти до спільного розуміння і правильного визначення предмету криміналістики.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній криміналістичній літературі пошук вирішення проблеми з визначення об'єкту і предмету криміналістики ведеться з часів її виокремлення і обґрунтуванням її самостійності, що відображено в роботах С. І. Тихенка, В. П. Колмакова, В. К. Лисиченка. Найбільш продуктивна робота з цього питання спостерігається в останні десятиріччя і знаходить своє відображення в наукових працях В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, М. В. Салтевського, В. В. Тищенко, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, В. В. Юсупова та інших вчених. Найбільш детально питання предмету криміналістики і механізму злочину

розглянуто в монографіях А. Ф. Волобуєва «Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики» (2019) та В. А. Журавля «Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан» (2021). Проте і в них містяться спірні положення з даної проблеми.

Метою статті є з'ясування і обґрунтування понять об'єкту і предмету криміналістики, місяця механізму злочину та його відображення у її предметі, а також закономірностей, що утворюють елементну структуру злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Довгий час в період радянської криміналістики вважалося, що об'єктом криміналістичної науки є лише діяльність відповідних уповноважених осіб з розслідування, розкриття і запобігання злочинів. Проте з часом, аналізуючи сутність і функції слідчої діяльності, зокрема її пізнавальну спрямованість, вчені-криміналісти прийшли до висновку про необхідність виділення злочинної діяльності як додаткового спеціального об'єкту дослідження. Так, ще В. П. Колмаков підкреслював, що об'єктом вивчення криміналістики є властивості, ознаки та різні обставини злочинів, що задумані, готуються чи почали вже здійснюватися і вчинені, а це створює передумови для успішного розроблення нею ефективних наукових методів з їх запобігання і розкриття [1, с. 4; 2, с. 5]. Звідси не випливає висновок, що криміналістика має лише один об'єкт пізнання і дослідження – злочинну діяльність [3, с. 12-1]. Адже продуктивні засоби і методи розкриття злочинів розробляються з врахуванням закономірностей з оптимальної організації процесу розслідування, тобто слідчої діяльності, що утворює основний об'єкт дослідження криміналістики. І слідча діяльність і злочинна діяльність об'єкти взаємопов'язані з багатьма взаємними залежностями. Це важливо розуміти, оскільки в процесі розслідування виникають питання як методологіч-

ного, так і практичного значення, без відповіді на які не можна розробляти дієві методи, засоби і прийоми з розкриття злочинів.

До таких принципових питань необхідно віднести:

1. Чи є злочинна діяльність різновидом предметної людської діяльності, і чи мають вони спільну структуру і певні закономірні зв'язки між її елементами?

2. Чи можна успішно здійснити адекватне пізнання злочинної діяльності, якщо вона знаходиться в минулому, тобто поза можливістю суб'єкта розслідування її безпосереднього сприйняття органами чуттів?

На кожен з цих питань слід дати позитивну відповідь.

По-перше, злочинна діяльність, хоча і є за своїм характером анти-суспільною, негативною, руйнівною, має таку ж структуру як і всяка людська діяльність, а саме: викликається вона певними потребами, бажаннями, мотивами особи, яка у відповідності з ними ставить мету; підбирає об'єкт, за рахунок якого можна її досягнути; застосовує у відповідності до своїх можливостей, знань і навичок, обстановки спосіб дій і засоби, які його забезпечують; підбирає або створює умови для успішного виконання задуманого; прогнозує і розраховує на бажаний результат. Названі елементи тісно пов'язані між собою, зумовлюючи характер і зміст кожної предметної діяльності. Це дає можливість навіть у тому випадку, коли на певний момент розслідування деякі з названих елементів (обставин події) невідомі або про які у слідчого є неповна чи лише ймовірна інформація, побудувати мислену модель такої події, висунути і перевірити версії, що базуються на знаннях стійкої залежності (закономірностей), що існує між елементами кримінальної діяльності.

По-друге, кожна людська діяльність, в тому числі кримінальна, являє собою взаємодію її суб'єкта з оточуючими об'єктами живої чи

неживої природи і за законом відображення залишає на них матеріальні або ідеальні відбитки зовнішніх та внутрішніх ознак і властивостей цього суб'єкта, характер, зміст і особливості його поведінки, а також всіх учасників події. Такі відбитки в криміналістиці називають слідами, які завжди залишаються в матеріальній обстановці, на її об'єктах, в тому числі на тілі й одязі людей, а також у свідомості, пам'яті учасників кримінально релевантної події. Завдяки такій закономірності в слідах міститься криміналістично значуща інформація стосовно сутності, обставин, суб'єктів такої події. Хоча не завжди просто виявити, відшукати такі сліди та правильно їх інтерпретувати. Але завдання криміналістики як раз полягає в тому, щоб розробити рекомендації із використання найсучасніших наукових методів і засобів для вирішення названої проблеми.

Вказані методологічні постулати відіграють вирішальну роль, створюючи передумови у здійсненні продуктивної практичної пізнавальної діяльності у ході розслідування. Звичайно, слід мати на увазі, що пізнавальна діяльність у розслідуванні кримінально релевантної події не здійснюється за раз і назавжди розробленим алгоритмом. Адже кожне кримінальне правопорушення індивідуальне, особливе в своїх проявах, обставинах, поведінці особи при його підготовці, вчиненню та приховуванні. Отже, потребує вміння слідчого у застосуванні не тільки типових програм розслідування у стандартних ситуаціях, не тільки технологічного забезпечення останнього, але й наявності творчого, евристичного підходу у застосуванні відповідних засобів і методів для вирішення стратегічних і тактичних завдань розслідування у конкретному кримінальному провадженні.

Визнаючи кримінальне правопорушення об'єктом криміналістики, його теоретичного і практичного пізнання,

необхідно визначити ті його аспекти, які специфічні саме для криміналістичної науки, утворюючи складову її предмету дослідження.

Названа проблема стала досить складною для вирішення і викликала чимало наукових дискусій у криміналістичній літературі. Так, ряд авторів згодні з тим, що криміналістика вивчає закономірності, які спостерігаються у ході підготовки, вчинення і приховування злочинної діяльності, що супроводжується утворенням відповідних джерел інформації, а їх виявлення, дослідження і використання спрямовані на кінцеву мету розслідування – розкриття злочину. Тому, визначаючи предмет криміналістики, вони вказують в загальному вигляді на закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, не уточнюючи, про які саме закономірності цієї діяльності йде мова [4, с. 6].

Інший погляд спостерігається в авторів, які розглядають слідчу діяльність як пізнавальну доказову діяльність, а тому в предметі криміналістики вбачають закономірності виникнення доказової інформації в ході розслідування [5, с. 29; 6, с. 10]. Вбачається, що вивчення тільки такого аспекту злочинної діяльності як «виникнення доказової інформації» звужує предмет криміналістичних досліджень і не розкриває зміст і закономірності всіх криміналістично значущих сторін такої діяльності.

Як зауважує В. А. Журавель, вчені-криміналісти тривалий час не могли запропонувати універсальний, об'єднуючий термін, який найбільш точно і всебічно розкривав би зміст предметної сфери дослідження злочинної діяльності [13, с. 157]. У ході пошуку саме криміналістичного аспекту вивчення злочинної діяльності набув певного розповсюдження термін «механізм злочину» як специфічного і всеохоплюючого поняття, що вказує на предмет криміналістичного дослідження такої діяльності [16, с. 15;

17, с. 31]. Наукові теоретичні положення щодо механізму злочину пропонується розглядати як вчення про механізм злочину [11, с. 19] або як криміналістичне вчення загальнонаукового рівня [13, с. 157–197]. Проте однозначного розуміння поняття механізму злочину в літературі не знайшло, а тому заслуговує на подальше обговорення та аналіз.

Звісно, правильно відмічається, що злочинна діяльність являє собою динамічну систему, яка включає різні форми взаємодії її суб'єктів з об'єктами живої і неживої природи і за своїм змістом утворює сукупність послідовних дій і процедур, яку можна назвати механізмом злочину [7, с. 8; 8, с. 16]. Механізм злочину в цьому разі розглядається як певна криміналістично значуща сторона злочинної діяльності [8, с. 16; 9, с. 180], з чим можна цілком погодитися. Його встановлення дозволяє пов'язати в єдину систему внутрішні і зовнішні сторони злочину, його суб'єкта й об'єкт, мету і результат, вказує на сліди-відображення, що містять цінну інформацію про зміст і динаміку злочинної діяльності [10, с. 493].

Проте деякі вчені розширюють поняття механізму злочину, роблячи його одним із елементів предмету криміналістики і охоплюючи цим поняттям всі криміналістично значущі сторони злочинної діяльності [11, с. 47; 12, с. 75; 13, с. 91]. Які ж елементи механізму злочину виокремлюються при цьому?

Найбільш повно вони у вітчизняній літературі викладені і описані А. Ф. Волобуєвим. До них він відносить:

1. Суб'єкт злочину як центральний елемент механізму останнього. Дані щодо особи злочинця описують її особистісні риси і властивості, включаючи біологічні, соціологічні і психологічні відомості, потреби, наміри і мотиви кримінальної діяльності.

2. Предмет посягання і жертва злочину та їх зв'язки з особою злочинця, мотивами і метою її дій.

3. Обстановка злочину: час, місце разом з об'єктами, які там знаходяться, люди, які перебувають на місці злочину і можуть впливати на його перебіг, а також різні обставини, що сприяють або перешкоджають його вчиненню.

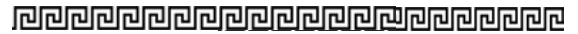
4. Спосіб злочину, включаючи дії з його підготовки, вчинення і приховування, а також засоби і знаряддя, які при цьому використовуються.

5. Сліди злочину як матеріальні, так і ідеальні відображення його ходу і наслідків [11, с. 22–32].

Якщо проаналізувати запропоновану структуру механізму злочину, то не важко помітити, що вона є такою як і структура та елементний склад злочинної діяльності в цілому. Звідси робиться висновок й про те, що поняття механізму злочину є похідним від поняття складу злочину в кримінальному праві і структурно ці поняття збігаються [11, с. 17–18]. Проте в Кримінальному законі (ч. 1 ст. 2 КК України) говориться, що підставою кримінальної відповідальності є наявність складу злочину у вчиненому суспільно небезпечному **діянні** (*виділено нами*), а не в його механізмі.

На наш погляд, виходячи з етимологічного значення механізму кримінально релевантної події, його слід розглядати як суттєву функціональну складову події, що досліджується, і знаходить свій вираз у закономірній послідовності, динаміці станів, процесів, способів вчинення злочинних дій, у поведінці та застосуванні певних методів, засобів і прийомів учасників події. Разом з тим, слід враховувати, що зміст механізму злочину зумовлюється характеристикою особи правопорушника, мотивами і метою його дій, умовами (обстановкою) події, поведінкою її учасників. Але це не елементи механізму, а фактори, що детермінують його зміст.

На нашу думку, механізм кримінального правопорушення доцільно розглядати як системний процес (хід) кримінальної діяльності, що розгор-

тається у певних межах простору і часу та відображує характер і зміст взаємодії особи правопорушника з іншими учасниками події та з оточуючою матеріальною обстановкою [14, с. 143].

Звідси випливає, що до елементів механізму такого правопорушення (злочину чи кримінального проступку) доцільно віднести: 1) дії особи з його підготовки; 2) дії з вчинення правопорушення; 3) дії з його приховування; 4) знаряддя і засоби, а також вміння і навички їх використання; 5) послідовність і характер взаємодії правопорушника (правопорушників) з різними учасниками події й матеріальною обстановкою: потерпілими, свідками, об'єктами обстановки, предметом посягання.

Що стосується особи правопорушника (його різноманітних рис як особистості), мотивів його дій, предмета посягання та потерпілого, обстановки та наслідків, в тому числі слідів правопорушення, то їх характеристика виходить за межі поняття механізму правопорушення. Ці елементи злочину, не входячи безпосередньо у його механізм, детермінують зміст останнього, визначають ті закономірності, які пов'язують всі елементи між собою в єдину систему. Відомості про механізм злочину або його окремі елементи дозволяють побудувати коректну модель кримінально релевантної події в цілому або окремих її обставин, висунути і перевірити версії щодо учасників, їх якісної і кількісної характеристики, мотивів і меть злочину. Знання механізму злочину, таким чином, можна розглядати як джерело інформації та інструмент у пізнавальній діяльності слідчого.

Разом з тим, механізм злочину одночасно являє собою об'єкт пізнання і дослідження. В останньому випадку використовуються знання про вже встановлені обставини події (інші елементи злочинної діяльності) і найбільш інформаційні елементи злочину – його сліди. Хоча й вони

бувають неочевидним, прихованими, видозміненими і потребують спочатку відшукування їх носіїв, декодування, встановлення зв'язків між ними, механізму, причин і умов їх утворення, що дає змогу трансформувати такі носії у джерела інформації і отримати з них процесуальним шляхом вже необхідні докази. Безперечно, цей процес пізнання і використання закономірностей слідоутворення, що відбувається в ході інформаційно-пізнавальної діяльності досить специфічний і складний, що зумовлює необхідність окремого наукового розгляду і включення його до предмету криміналістики.

Таким чином, можна вказати на закономірності, що поєднують і зв'язують, визначають стійкі залежності між всіма елементами злочинної діяльності і в першу чергу на зв'язок особи злочинця з іншими компонентами такої діяльності.

1. Зв'язок особи злочинця з об'єктом посягання. Злочинець обирає той об'єкт і предмет посягання, який відповідає його намірам, меті і може задовольнити відповідні злочинні потреби. Разом з тим, він повинен враховувати всі перешкоди, які постають на шляху його діяльності і пов'язані з цим об'єктом (його специфікою, системою забезпечення його безпеки, можливою протидією з боку охорони тощо) і власною можливістю їх подолання. У протилежному випадку, тобто висновку про відсутності в нього такої можливості (відсутність необхідних знань, вмінь, навичок, засобів, зброї) особа змінює об'єкт посягання. У зворотному зв'язку характер об'єкта і предмета посягання та їхні особливості свідчать про відповідні наміри, цілі, схильності, пристрасті та інші якості особи злочинця, що дозволяє висунути обґрунтовані версії щодо зловмисника.

2. Зв'язок особи злочинця з особою потерпілого. Керуючись своїми мотивами і переслідуючи конкретні злочинні цілі, особа підшукує й оби-

рає відповідну жертву посягання. Встановлення особи потерпілого та аналіз його зв'язків і стосунків (як довгострокових, так і короткочасних) з оточуючими людьми на основі віктимологічного аналізу дає можливість висувати версії стосовно кола або навіть конкретної винної особи [15, с. 201–203].

3. Зв'язок особи злочинця з обстановкою події: місцем, часом та іншими умовами, які можуть сприяти або заважати вчиненню злочину. Злочинець, як правило, завжди пов'язує реалізацію свого кримінального наміру з обстановкою задуманого злочину: обирає зручне місце і слушний час, погодні умови, відсутність охорони об'єкту посягань, розраховує на наявність чи відсутність свідків та інших осіб, які можуть вплинути на характер його дій, враховує зв'язки і стосунки між ним та іншими учасниками події, використовує або створює умови і події, що відволікають увагу жертви, діє зненацька і т. п. [15, с. 69–70]. Тому аналіз слідчим кримінальної обстановки дозволяє судити про інтелектуальні і психологічні риси злочинця, його вміння, навички, наявність злочинного досвіду.

4. Вплив суб'єкта на механізм злочинного діяння. Найбільш залежним і тісно пов'язаним з особою правопорушника є такий елемент механізму злочину як спосіб його підготовки, вчинення і приховування. Визначивши мету та об'єкт посягання, особу потерпілого з врахуванням гаданої обстановки, мотивів та цілей своїх дій, а також своїх знань, вмінь і навичок злочинець обирає спосіб дій, очікуючи певні результати. Тож аналіз способу дій з підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, використаних при цьому знарядь і засобів дає інформацію про об'єктивні і суб'єктивні фактори, що зумовили вибір і застосування певного способу, про фізичні, психологічні соціальні риси особи злочинця та сліди, що закономірно

виникають у ході і в результаті його злочинних дій. Інші елементи механізму злочину (наявність і характер взаємодії учасників події, поява непередбачених обставин, що впливають на зміст способу дій) визначаються об'єктивними факторами, які злочинець не міг або не зміг з якихось чинників передбачити. Це, зокрема, характерно для правопорушень, що вчиняються з необережності.

5. Зв'язок особи злочинця з наслідками її злочинних дій. Особа, ставлячи перед собою злочинну мету, розраховує на відповідний результат, який можна оцінювати, аналізуючи всі елементи злочинної діяльності. Наслідки злочину є запланованим (передбаченим) чи незапланованим (непередбаченим в цілому або в окремих обставинах) фактичним його результатом, який збігається повністю або частково з намірами, метою дій злочинця. Наслідки як статична картина події, що розслідується, концентрують в собі залишену в слідах всю шукану інформацію щодо її сутності і обставин, а також осіб, які брали в ній ту чи іншу участь. З вивчення наслідків кримінально релевантної події найчастіше починається процес пізнання і встановлення всіх обставин – правових, психологічних тактичних, що характеризують особу винної особи.

Всі типові дані щодо криміналістично значущих елементів тієї чи іншої категорії (групи) кримінальних правопорушень (роду, виду, підвиду) аналізуються і узагальнюються з визначенням особливостей зв'язків між їх елементами, що дає змогу утворити їх типову модель, яка отримала назву *криміналістичної характеристики*. Така характеристика має суттєве практичне значення, оскільки містить відомості про типові ознаки і властивості особи злочинця, його мотиви і цілі, обстановку, механізм (особливо про способи підготовки, вчинення і приховування) злочинів такої категорії, про типові сліди злочинця та його дій, інші наслідки, що наступили. Тому

не можна погодитися з твердженням А. Ф. Волобуєва про те, що механізм злочину і криміналістична характеристика злочину мають єдиний елементний склад, а різниця між ними в тому, що механізм злочину – це об'єкт пізнання (реальна дійсність), а криміналістична характеристика є його відображенням і виступає сукупністю знань про цей об'єкт (частина змісту криміналістики) [11, с. 68–70]. Про різницю в їх структурі (елементному складі) вже нами говорилося. Щодо криміналістичної характеристики, то вона дійсно є узагальненим і типовим відображенням, але не тільки механізму злочину, а і всіх елементів злочину. При цьому в криміналістичній характеристиці окремої групи злочинів описуються типи, види особи злочинця за їх специфічними ознаками (біологічними, психологічними, соціальними), спрямованістю і характером дій, мотивами, метою, ставленням до вчиненого, що дає змогу сформувати версії про особистість винного. В ній знаходиться опис і типових об'єктів посягань (споруди, ділянки місцевості, предмети і потерпілих осіб), можливі зв'язки з особою злочинця, його намірами, способом дій, застосованими засобами слідами, що залишаються на місці події, в документах у свідомості учасників події.

З всього сказаного виливає, що включення механізму злочину у предмет криміналістики недостатньо відображує всі криміналістично значущі елементи злочину, що вивчаються криміналістичною наукою. Дійсно, механізм злочину можна вважати найбільш інформаційно ємним елементом події злочину, але вивченням його закономірностей пізнання криміналістикою злочину (злочинної діяльності) не вичерпується. Воно включає в себе й дослідження закономірностей, що спостерігаються між всіма елементами злочину.

Висновки.

1. Поряд з діяльністю з розслідування (слідчою діяльністю) в криміналістиці як її об'єкт важливо виділяти

й діяльність з підготовки, вчинення і приховування злочинів (злочинну діяльність). Це обґрунтовується тим, що розслідування є різновидом пізнавальної діяльності, що спрямована на встановлення сутності, обставин кримінально релевантної події та винної особи. Таке пізнання можна здійснити тільки знаючи закономірності діяльності з вчинення злочину.

2. Злочинна діяльність є різновидом людської діяльності і має однакову з нею структуру: суб'єкт, мотив і мета, об'єкт, способи і засоби досягнення з врахуванням умов здійснення, а також результат, що тісно пов'язані між собою, зумовлюють один одного. Її пізнання ґрунтується на діалектичному законі відображення ознак і властивостей об'єктів один на одному в результаті їх взаємодії і утворені матеріальних і ідеальних слідів.

3. Механізм кримінального правопорушення доцільно розглядати як системний процес (хід) кримінальної діяльності, що розгортається у певних межах простору і часу та відображує характер і зміст взаємодії особи правопорушника з іншими учасниками події та з оточуючою матеріальною обстановкою.

4. Елементами механізму злочину є: 1) дії особи з підготовки злочину; 2) дії з його вчинення; 3) дії з приховування злочину; 4) знаряддя і засоби, що використовуються у ході підготовки, вчинення і приховування злочину; 5) взаємодія учасників злочину; 6) послідовність і характер взаємодії винної особи з іншими учасниками події.

6. Інші елементи структури злочинної діяльності: особа правопорушника, мотиви і мета дій, предмет посягання і особа потерпілого, обстановка і наслідки злочинних дій, в тому числі сліди злочини не входять у механізм злочину, але знаходячись з ним у тісному зв'язку, детермінують його, а у зворотному зв'язку дають змогу відшукувати відомості про особу злочинця, обставини злочину тощо.

7. Опис типового механізму певного виду (групи) кримінального правопорушення включається у криміналістичну характеристику такої групи як її центральний елемент і співвідноситься з нею як частина і ціле.

8. У визначенні предмету криміналістики доцільно включати закономірності, пов'язані з механізмом та іншими елементами злочину (правопорушення), закономірності їх відображення в джерелах доказової інформації, а також закономірності інформаційно-пізнавальної та організаційної слідчої діяльності, що дає змогу розробляти продуктивні технології, методи і засоби розкриття і розслідування кримінальних правопорушень.

У статті розглянуто сучасні наукові погляди на поняття об'єкту і предмету криміналістики, а також сформульований авторський підхід щодо визначення цього спектру наукової проблематики. Зазначено, що злочинна діяльність є об'єктом пізнання у розслідуванні кримінальних правопорушень, має специфічні закономірності її виникнення, існування і приховування, стійку структуру незалежно від виду злочинів. Елементи злочинної діяльності знаходяться у тісному зв'язку між собою і взаємозалежності, зумовлюють зміст кожного з них і тому на основі закону відображення в ході взаємодії залишають сліди, що вказують на ознаки і якості особи злочинця та зміст його поведінки.

Механізм злочину розглядається як важлива складова злочинної діяльності, що включає такі елементи: спосіб підготовки, вчинення і приховування злочину, засоби і знаряддя злочинних дій, характер і зміст взаємодії злочинців між собою, з учасниками події та матеріальною обстановкою. Обґрунтовано, що механізм кримінального правопорушення необхідно розгля-

дати як системний процес. Встановлення змісту механізму злочину вказує на інші елементи злочинної діяльності, в першу чергу на потенціальні джерела інформації, залишені сліди і наміри злочинця. В сою чергу, пізнання механізму злочину або хоча б окремих його елементів дозволяє формувати обґрунтовані версії щодо особи злочинця, мотивів і мети правопорушення, обстановки. Таким чином, можна стверджувати, що в предмет криміналістики необхідно включати закономірності механізму злочину та інших криміналістично значущих елементів злочинної діяльності, закономірності, пов'язані з утворенням та відшукуванням слідчої інформації, закономірності, що відображують зміст і характер пізнавально-пошукової діяльності, на основі чого розроблюються технології, методи і засоби розкриття і розслідування злочинів.

Ключові слова: об'єкт і предмет криміналістики, інформаційно-пізнавальна сутність слідчої діяльності, злочинна діяльність, структура злочинної діяльності, механізм злочину та його елементи, розслідування кримінальних правопорушень.

Tishchenko V., Chumak S. Presentation of the mechanism of crime in the subject of criminalistics

The article examines modern scholarly views on the concepts of object and subject of criminalistics and also formulates the author's approach to defining this range of scientific issues. It is noted that criminal activity is an object of cognition in the investigation of criminal offenses, has specific patterns of its occurrence, existence and concealment, and a stable structure regardless of the type of crime. Elements of criminal activity are closely related and interdependent, determine the content of each of them and therefore, based on the law of reflection, in

the course of interaction leave traces indicating the characteristics and qualities of the offender and the content of their behavior.

The mechanism of crime is considered as an important component of criminal activity, which includes the following elements: the method of preparation, commission and concealment of a crime, means and instruments of criminal acts, the nature and content of interaction of criminals with each other, with participants in the event, and the material environment. It is substantiated that the mechanism of a criminal offense should be regarded as a systemic process. Defining the crime mechanism indicates other elements of criminal activity, primarily potential sources of information, traces left, and the offender's intentions. Therefore, knowledge of the mechanism of a crime or at least its individual elements allows for formulating reasonable versions of the offender's identity, motives and purpose of the offense, and the situation. It can be argued that the subject matter of criminalistics should include the laws of the crime mechanism and other forensically significant elements of criminal activity, laws related to the formation and search for trace information, laws reflecting the content and nature of cognitive search activities, which lay the groundwork for developing technologies, methods, and means of solving and investigating crimes.

Key words: object and subject of criminalistics, information and cognitive essence of investigative activity, criminal activity, structure of criminal activity, mechanism of crime and its elements, investigation of criminal offenses.

Література:

1. Колмаков В.П. Вступ до курсу науки радянської криміналістики. Лекція. Одеса: ОДУ ім. І.І. Мечнікова, 1973. 48 с.

2. Колмаков В.П. Поняття і значення криміналістики як юридичної науки. Розділ 1. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика. Підручник. За заг. ред. професора В.П. Колмакова. Київ: Вища школа, 1973. С. 3-13.

3. Клименко Н.І. Криміналістика як наука. Монографія. Київ: НВТ «Правник», 1997. 83 с.

4. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1/ За ред. В.Ю. Шенітька, Харків: Право, 2019. 456 с.

5. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.ІР. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 495 с.

6. Іщенко А.В. Проблеми загальної теорії криміналістики. Криміналістика ХХІ століття. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2010. 832 с.

7. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. Київ: Атіка, 2001. 544 с.

8. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді). Підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

9. Юсупов В.В. Криміналістика в Україні у ХХ-ХХІ століттях: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 556 с.

10. Тищенко В.В. Принципи побудови моделей механізму корисливо-насильницької злочинної діяльності. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 11. Одеса: Юридична література, 2001. 764 с.

11. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2019. 122 с.

12. Даньшин М.В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання: монографія. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2013. 480 с.

13. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.

14. Тищенко В.В., Загородній В.Є. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 94. Одеса: Юрид. літ., 2022. С.141-146.

15. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. Монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

16. Криміналістика: підручник. За ред. В.В. Тищенка. Одеса: «Гельветика», 2019. 596 с.

17. Криміналістика: За ред. В.В. Пясовського. Київ: Право, 2020. 752 с.

М. Уткіна,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ: ВИКЛИК ЧИ МОЖЛИВІСТЬ ДЛЯ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ?¹

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цифрові технології докорінно змінюють фінансовий сектор, підходи до його регулювання, відкриваючи нові можливості для розвитку економіки, підвищення рівня безпеки фінансових операцій, протидії й боротьби із фінансовими злочинами. У той же час, слід констатувати, що поряд із новими можливостями, ці технології та цифровізація в цілому створює і нові серйозні виклики, сприяючи зміні підходів до фінансової злочинності та появи нових схем шахрайства. Дані виклики вимагають відповідного нормативно-правового регулювання та ефективних заходів контролю.

З одного боку, цифровізація сприяє автоматизації процесів моніторингу, аналізу та виявлення підозрілих транзакцій, допомагаючи правоохоронним органам і фінансовим установам ефективніше протидіяти фінансовій злочинності. З іншого боку, зловмисники активно використовують інновації, зокрема криптовалюти, штучний інтелект, блокчейн технології й анонімні транзакції, щоб ухилятися від контролю та здійснювати фінансові махінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи роботи

представників наукової спільноти, слід наголосити, що останнім часом питання використання цифрових технологій в контексті протидії фінансовій злочинності дедалі частіше є предметом досліджень. Зокрема, К. Озілі, К. Маркевич, Б. Депутат, Г. Матвієнко В. Літкевич та ін. розглядали питання використання новітніх цифрових технологій (штучного інтелекту, технології блокчейн) й ін. як одних із можливих та дієвих в системі протидії фінансовій злочинності.

Постановка завдання. Відповідно до зазначеного вище, метою статті є комплексний аналіз можливостей застосування цифрових технологій в контексті протидії фінансовій злочинності й розгляду їх позитивних та проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням зазначеного, питання цифрових технологій у сфері фінансової безпеки має двоїстий характер: вони можуть бути як потужним інструментом у боротьбі з фінансовими злочинами, так і засобом їх ускладнення та розширення.

Цифровізація розглядається як тривалий процес (в усіх сферах), при якому відбувається перехід на цифрові технології задля того, аби модернізувати кожен з напрямів і в цілому

¹ Робота виконана в рамках проекту «Інтеграційна парадигма цифрової трансформації в системі протидії фінансовій злочинності: синергетичний підхід до превенції та боротьби» (номер державної реєстрації 0125U000602).

систему роботи, продуктивності тощо [1, с. 84]. Автори в ході проведеного дослідження визначили функції цифровізації:

– фінансовий контроль та регулювання (цифровізація сприяє прозорості у розподілі, залученні і використанні ресурсів);

– фінансовий аналіз – завдяки процесам автоматизації збору, опрацювання і зберігання даних забезпечується швидкий доступ до актуальної інформації для планування і коригування бюджетів на макро-, мезо-, мікрорівнях;

– комунікативна функція – цифровізація створенню ефективних комунікацій як у рамках управлінської ієрархії, так і на міжгалузевому рівні, забезпечуючи обмін інформацією та координацію між учасниками різних сфер або всередині конкретної галузі;

– підвищення ефективності використання ресурсів забезпечується завдяки більш об'єктивному розподілу фінансів з урахуванням результативності проектів, на які вони спрямовуються, а також заощадженню коштів через перехід від паперових процесів до електронного адміністрування [1, с. 84].

І. Грабчук, Д. Кусяк та Р. Макуха також підкреслили використання цифрових технологій для діагностики проблем в багатьох сферах економіки, а також і для повсякденних завдань [2, с. 21]. Проте, тотальна цифровізація суспільства має зворотній бік, негативним проявом якого є поява нових кримінальних ризиків [3, с. 171]. О. Шевченко та Л. Рудич [4] наголошують на необхідності дотримання збалансованого підходу в сфері державного регулювання процесів цифровізації: з одного боку створювати умови для впровадження сучасних цифрових інструментів та технологій, а з іншого – організувати належний контроль для мінімізації ризиків, пов'язаних з їх впровадженням.

Останніми роками цифрові технології стали важливим інструментом

боротьби з фінансовими злочинами, особливо завдяки використанню штучного інтелекту, аналізу великих даних та блокчейн-технологій. Проте, також необхідно зазначити і трансформативний характер фінансових злочинів, що викликає основну складність у протидії та боротьбі із ними. Фінансові злочини часто охоплюють кілька юрисдикцій, що дозволяє злочинцям використовувати різні правові системи для приховування походження незаконних коштів. Відсутність єдиних стандартів і недостатня координація між країнами сприяють розвитку таких злочинів [5, с. 164]. З урахуванням цього, використання цифрових технологій може слугувати потужним інструментом у боротьбі з фінансовими злочинами.

Розглядаючи можливості цифровізації в цілому та цифрових технологій зокрема, слід наголосити, що штучний інтелект, машинне навчання та технології блокчейн можуть слугувати й використовуватись із метою автоматичного виявлення підозрілих операцій та аналізу транзакцій у реальному часі, що є надзвичайно важливим. З урахуванням того, що зазначені технології дають змогу провадити автоматизований моніторинг транзакцій, це значно знижує ризик шахрайства й інших злочинних дій.

Аналізуючи цифрові технології в контексті протидії фінансовій злочинності, у першу чергу, увагу слід звернути на доцільність і можливість застосування й використання штучного інтелекту. Звертаючись до визначення категорії «штучний інтелект», слід зазначити, що серед представників наукової спільноти відсутня єдність щодо трактування категорії. Зокрема, Oxford English Dictionary [6] визначає «штучний інтелект» як (1) здатність комп'ютерів або інших машин демонструвати або імітувати інтелектуальну поведінку; галузь дослідження, пов'язану з цим; (2) програмне забезпечення, яке використовується для виконання

завдань або отримання результатів, які раніше вважалися потребуваними людського інтелекту, особливо за допомогою машинного навчання для екстраполяції великих колекцій даних. Ю. Кравицький [7, с. 92] та М. Великанова [8, с. 186] зазначають, що наразі підходи до розуміння категорії «штучний інтелект» варіюються від ототожнення із робототехнікою до сприйняття штучного інтелекту як інноваційного напрямку розвитку науки й техніки, що спрямований на створення інтелектуальних машин та інтелектуальних комп'ютерних програм. Таким чином, питання дослідження категорії «штучний інтелект» має необхідність у подальшому дослідженні й уточненні його ролі та можливостей використання у різних сферах життєдіяльності та галузях.

З урахуванням зазначеного вище, й повертаючись до використання штучного інтелекту у протидії фінансовій злочинності, слід наголосити на його можливостях для автоматизації процесів моніторингу та аналізу фінансових транзакцій, виявляючи аномальні та підозрілі операції. Доцільність й актуальність використання штучного інтелекту щодо протидії фінансовій злочинності, у першу чергу, обґрунтовується можливістю аналізу величезних обсягів даних, інформації в режимі реального часу (*real-time tracking*), виявляючи аномалії та незвичайні паттерни, які можуть свідчити про можливі фінансові злочини. Підозрілими фінансовими операціями (діяльністю) відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [9] вважаються такі фінансові операції або спроба їх проведення незалежно від суми, на яку вони проводяться, якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу має підозру або має достатні підстави для підозри, що вони є результатом

злочинної діяльності або пов'язані чи стосуються фінансування тероризму або фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Такий аналіз значного обсягу інформації в режимі реального часу дозволяє своєчасно реагувати на загрози, а таким чином, забезпечити стабільність фінансової системи від загроз і викликів.

Проте, слід наголосити, що різний рівень доступу країн світу до технологій штучного інтелекту, а також значні відмінності в антилегалізаційних підходах країн визначають порядок денний міжнародних організацій. Зокрема, це стосується використання можливостей штучного інтелекту для вдосконалення кримінальних механізмів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також розробки інструментів міжнародного контролю за фінансовими потоками. Використання штучного інтелекту у зазначеній вище сфері також вимагає розробки правових стандартів щодо відповідальності за прийняття рішень системами ШІ та захисту персональних даних, оброблюваних такими системами. За В. Літкевичем [10] наразі на міжнародному рівні відбувається активне формування глобальних принципів і правил щодо застосування штучного інтелекту, зокрема і у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ці напрацювання стають основою для подальшого створення нормативно-правових рамок, що регулюватимуть належне використання систем штучного інтелекту у зазначеній сфері.

Слід також наголосити на важливості подальшого удосконалення національного законодавства зокрема шляхом гармонізації його положень щодо правого регулювання застосування штучного інтелекту у відповідності до міжнародних стандартів та європейських положень.

Наступною категорією, яку потрібно розглянути в контексті про-

тидії фінансовій злочинності, є технології Big Data (аналіз великих даних), що безпосередньо дозволяє обробляти великі масиви інформації, виявляючи закономірності, що можуть вказувати на шахрайство або відмивання коштів. Аналізуючи визначення категорії Big Data, знаходимо визначення у Звіті Європейського банківського управління про великі дані та розширену аналітику (EBA Report on Big Data and Advanced Analytics) [11]. У Звіті зазначено, що категорія «Big Data» стосується технологічних розробок, пов'язаних із збором, зберіганням, аналізом і додатками даних, що часто характеризується збільшенням обсягу, швидкості та різноманітності створюваних даних (три V – volume, velocity and variety) і зазвичай стосується (але не обмежується) даними з Інтернету. Великі дані відносяться до динамічних і величезних обсягів даних, які створюються людьми, інструментами та машинами з постійно зростаючою швидкістю [2, с. 22].

Виходячи із цього, Big Data також відіграє значну роль у протидії фінансовій злочинності, забезпечуючи ефективний аналіз великих обсягів транзакційної інформації, виявлення аномалій та прогнозування загроз. Використання технологій Big Data значно підвищує ефективність боротьби з фінансовою злочинністю, дозволяючи:

- виявляти шахрайські схеми. Зокрема, завдяки аналізу поведінкових паттернів користувачів та транзакційних даних, Big Data дозволяє ідентифікувати підозрілі операції та запобігати фінансовим махінаціям, таким як, шахрайство з кредитними картками, фальсифікація транзакцій й легалізація доходів, одержаних шляхом;

- провадити автоматизований моніторинг та аналітику. Використання алгоритмів машинного навчання на основі великих даних дає змогу автоматично аналізувати великі

обсяги фінансових операцій у режимі реального часу, що значно прискорює виявлення потенційних загроз;

- протидіяти кіберзлочинності. Використання Big Data сприяє виявленню та запобіганню кіберзагрозам (зокрема, це атаки на банківські системи, крадіжка персональних даних та злам фінансових акаунтів);

- здійснювати аналіз соціальних зв'язків (Social Network Analysis). За допомогою аналізу взаємозв'язків між особами та організаціями можна виявляти так звані фінансові злочинні мережі та відстежувати рух коштів між різними учасниками економічних процесів;

- прогнозувати фінансові ризики. Зокрема, моделі прогнозного аналізу на основі Big Data дозволяють фінансовим установам заздалегідь виявляти ризики та вживати заходів для їх мінімізації, запобігаючи фінансовим злочинам ще до їх реалізації.

Проте, слід погодитись із позицією Н.Вакшинської та О. Шандрівської [12, с. 247], які виокремили також, окрім позитивних аспектів використання технологій Big Data, наголошено й на ризиках та небезпеках. Зокрема, науковці виокремили наступні:

- безпека даних;
- недостатня якість даних;
- етичні питання;
- залежність від технологій;
- великий обсяг затрат.

Таким чином, використання технологій Big Data значно підвищує ефективність протидії фінансовій злочинності, дозволяючи виявляти шахрайські схеми, аналізувати ризики та забезпечувати відповідність регуляторним вимогам. Проте, для досягнення максимальної ефективності важливо розвивати алгоритми аналізу даних, забезпечувати їхню безпеку та узгоджувати із законодавчими нормами.

Наступними напрямками цифровізації фінансового сектору є Regulatory Technology (RegTech). Завдяки авто-

матизованим рішенням у сфері комплаєнсу (відповідності регуляторним вимогам), RegTech допомагає фінансовим установам забезпечувати швидку та точну перевірку клієнтів (KYC – Know Your Customer); виявляти підозрілі операції та формувати звіти для регуляторних органів; використовувати аналітичні інструменти для прогнозування ризиків. А AML-системи є тісно інтегрованими в RegTech і спрямовані на виявлення та запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Використання цих технологій є критично важливим у контексті протидії фінансової злочинності.

Особливу увагу необхідно звернути на технологію блокчейн, на основі якої функціонує криптовалютна індустрія. «Блокчейн» слід розглядати як очевидні та стійкі до втручання цифрові «книжки» (або ж системи), реалізовані розподіленим способом (тобто без центрального сховища) і зазвичай без центрального органу (тобто банку, компанії чи уряду) [13]. Зокрема, Ю. Калайда зазначає, що технологія блокчейн має такі переваги: 1) стабільність; 2) безпечність; 3) прозорість роботи з даними; 4) транскордонний характер операцій з обміну даними [3, с. 177].

На сьогодні існує широкий спектр сфер та способів застосування технології блокчейн, що зумовлено її численними перевагами. Зокрема, ця технологія сприяє: скороченню кількості посередників та зниженню вартості міжнародних переказів; оптимізації процесів фінансування торгівлі та спрощенню міжнародних торговельних операцій; зменшенню ризику людських помилок і забезпеченню цілісності записів у бухгалтерському обліку та аудиті. Крім того, блокчейн пришвидшує оформлення кредитів під заставу завдяки смарт-контрактам, які автоматично ініціюють певні події, такі як здійснення платежів або повне погашення кредиту. Також ця технологія забезпечує безпечний та зруч-

ний механізм перевірки та передачі прав власності при реєстрації операцій з нерухомістю. Шифрування, як невід’ємна складова блокчейну, відіграє важливу роль у захисті даних, протидії відмиванню грошей та збереженні конфіденційності особистої інформації [2, с. 24].

З урахуванням зазначеного вище, цифровізація й цифрові технології суттєво змінюють фінансовий сектор, сприяючи підвищенню ефективності регулювання, зміцненню безпеки фінансових операцій і створенню нових механізмів протидії фінансовим злочинам. Використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, аналізу великих даних (Big Data), блокчейну та RegTech, дозволяє автоматизувати процеси моніторингу, виявлення підозрілих операцій і прогнозування ризиків.

Однак, поряд із перевагами, виникають і нові виклики. Відмінності в доступі країн до технологій та різні підходи до регулювання створюють труднощі у впровадженні єдиних стандартів боротьби з фінансовими злочинами. Кіберзлочинці також активно використовують цифрові інструменти для того, щоб обійти системи контролю, що ускладнює виявлення та запобігання фінансовим махінаціям.

До основних викликів цифрових технологій у протидії фінансовій злочинності слід виокремити наступні:

– кіберзагроза та безпека даних. Використання цифрових технологій збільшує ризик кібератак, витоків даних та маніпуляцій із фінансовою інформацією, оскільки кіберзлочинці застосовують новітні методи для обходу систем безпеки, зокрема атаки на алгоритми штучного інтелекту та розподілені фінансові реєстри (блокчейн). Також в контексті даної загрози слід виокремити відсутність належного захисту даних у фінансових установах, що створює загрозу їх компрометації та зловживання;

– недостатність нормативно-правового правового регулювання. Дана

проблема виникає через відсутність єдиних міжнародних стандартів у регулюванні цифрових фінансових технологій, що, у свою чергу, ускладнює боротьбу з фінансовими злочинами, що мають транскордонний характер. Регуляторні органи не завжди встигають адаптуватися до стрімкого розвитку технологій, а також можливість виникнення складнощів з визначенням відповідальності за рішення, ухвалені на основі штучного інтелекту, особливо у випадках фінансових порушень.

– використання цифрових технологій для скоєння фінансових злочинів. Цифрові можливості, цифрові технології доволі часто використовуються для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від оподаткування та фінансування незаконної діяльності. Це означає, що такі зазначені нами цифрові рішення як штучний інтелект та машинне навчання, технологія блокчейн можуть використовуватися не лише для протидії шахрайству, а й для його вдосконалення, створення підроблених цифрових ідентичностей та автоматизації шахрайських схем;

– етичні питання та захист персональних даних. Автоматизований моніторинг транзакцій може порушувати конфіденційність та права людини, особливо якщо державні органи отримують безконтрольний доступ до фінансової інформації громадян. Аналіз Big Data може призводити до дискримінації або упереджених рішень через алгоритмічні помилки та некоректне трактування даних. Використання біометричних даних та технологій розпізнавання обличчя у фінансовому секторі викликає питання щодо збереження приватності;

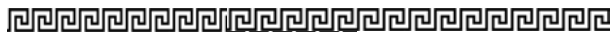
– технологічні бар'єри та нерівномірний доступ до цифрових інструментів. Різний рівень доступу до сучасних технологій у різних країнах створює дисбаланс у протидії фінансовим злочинам.

Висновки. Зважаючи на зазначене вище, слід констатувати, що цифровізація фінансового сектору відкриває нові можливості для ефективної протидії фінансовим злочинам, проте водночас створює низку викликів, що вимагають вдосконалення правового регулювання та запровадження сучасних механізмів контролю. Використання RegTech, AML-систем, штучного інтелекту та технології блокчейн сприяє підвищенню прозорості фінансових операцій та зниженню рівня фінансової злочинності. Водночас для ефективного функціонування цих технологій необхідно адаптувати правові механізми до сучасних умов цифрової трансформації фінансового сектору.

Цифровізація фінансового сектору наразі розглядається через призму нових можливостей у сфері протидії фінансовій злочинності. Проте, як неодноразово зазначалось представниками наукової спільноти, новітніх цифрові технології також наряду із можливостями створюють і нові виклики, що вимагають конкретних напрямів вирішення. Автор у статті аналізує роль цифрових технологій у системі протидії фінансовій злочинності, питання їх нормативно-правового регулювання, а також виклики, які постають перед правоохоронними органами, фінансовими інституціями та державними регуляторами. Стаття зосереджує увагу на впливі цифровізації на механізми запобігання й розслідування так званих фінансових злочинів, зокрема використання штучного інтелекту, технологій аналізу великих даних (Big Data) й блокчейн. Автор у статті також акцентує увагу на Regulatory Technology (RegTech) та AML-системах як одних із ключових компонентів цифровізації у сфері протидії фінансовій злочинності, що забезпеченню фінансової безпеки та прозорості.

Із урахуванням розвитку криптовалютного ринку, децентралізованих фінансових платформ постають нові виклики у сфері легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Автор виокремлює сучасні підходи до питання їх регулювання, заходи міжнародних організацій щодо контролю за цифровими активами.

Стаття також розглядає питання кібербезпеки у фінансовій сфері, включаючи правові аспекти застосування біометричних технологій (зокрема використання біометричних даних), багаторівневої аутентифікації, а також систем моніторингу транзакцій у режимі реального часу. Було зазначено, що водночас цифрові технології потребують удосконалення правових механізмів для збереження балансу між фінансовою безпекою та правами користувачів. У статті автор робить висновок, що цифрові технології є не лише ефективним інструментом протидії фінансовим злочинам, а й потенційним джерелом формування нових загроз, зумовлюючи необхідність адаптації правових механізмів до сучасних умов цифрової трансформації фінансового сектору.

Ключові слова: протидія фінансовій злочинності, фінансова злочинність, фінансовий моніторинг, цифрова безпека, цифровізація.

Utkina M. Digital Technologies: a Challenge or an Opportunity for Combating Financial Crime?

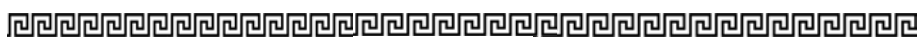
The digitalisation of the financial sector is currently viewed through the prism of new opportunities in the field of combating financial crime. However, as repeatedly noted by representatives of the scientific community, along with opportunities, new digital technologies also create new challenges that require specific areas

of solution. The article's author analyses the role of digital technologies in combating financial crime, the issues of their regulatory and legal regulation, and the challenges facing law enforcement agencies, financial institutions and state regulators. The article focuses on the impact of digitalisation on the mechanisms of prevention and investigation of so-called financial crimes, particularly the use of artificial intelligence, big data analysis technologies (Big Data) and blockchain. The article's author also focuses on regulatory technology (RegTech) and AML systems as one of the key components of digitalisation in combating financial crime and ensuring financial security and transparency.

Considering the development of the cryptocurrency market and decentralised financial platforms, new challenges arise in money laundering and terrorist financing. The author highlights modern approaches to the issue of their regulation and measures of international organisations to control digital assets.

The article also considers the issue of cybersecurity in the financial sector, including the legal aspects of using biometric technologies (in particular, biometric data), multi-level authentication, and real-time transaction monitoring systems. It was noted that, at the same time, digital technologies require the improvement of legal mechanisms to maintain a balance between financial security and user rights. In the article, the author concludes that digital technologies are an effective tool for combating financial crimes and a potential source of new threats, making it necessary to adapt legal mechanisms to modern conditions of digital transformation in the financial sector.

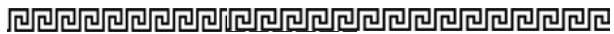
Key words: combating financial crime, financial crime, financial monitoring, digital security, digitalisation.

Література:

1. Шендерківська Л., Букань Л. Цифровізація: актуальні завдання, які вона вирішує / IV Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». С. 84-85. <https://confmanagement-proc.kpi.ua/article/view/279871>.
2. Грабчук І., Кусяк Д., Макуха Р. Цифрові інструменти в боротьбі з візмиванням коштів та фінансуванням тероризму: основні характеристики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. Випуск 47. С. 21-24.
3. Калайда Ю. Можливість блокчейн-технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у кіберпросторі. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 170-178.
4. Шевченко О., Рудич Л. Розвиток фінансових технологій в умовах цифровізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8053>.
5. Шаренко М., Чумаченко В. Роль міжнародного фінансового права у протидії відмиванню коштів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 86: частина 4. С. 163-167.
6. *Oxford English Dictionary*. URL: <https://surl.li/jokchb>
7. Кравицький Ю. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 90-101. <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>
8. Великанова М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. С. 185-298. DOI: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/conv#n591>
10. Літкевич В. Штучний інтелект у системі протидії відмиванню коштів: формування глобальних принципів і правил. *Scientific Review*. 2024. № 7 (99). DOI 10.26886/2311-4517.7(99)2024.2.
11. EBA Report on Big Data and Advanced Analytics. *European Banking Authority*. January 2020. URL: <https://surl.gd/mlukwy>
12. Вакишинська Н., Шандрівська О. Специфіка розвитку ринку Big Data для потреб відновлення економіки України в поствоєнний період. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2023. № 2 (9). С. 244-256.
13. Yaga, D., Mell, P., Roby, N., Scarfone, K. *Blockchain Technology Overview*. National Institute of Standards and Technology. 2018. 57 p. <https://doi.org/10.6028/NIST.IR.8202>

УДК 342.9:930.85

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.21>**А. Фальковський,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державознавства,
права та європейської інтеграції
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»

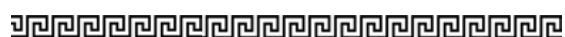
ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Постановка проблеми. Збереження культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань суспільства, адже вона не лише відображає історичний, духовний і матеріальний розвиток нації, а й формує її ідентичність. Незважаючи на наявні законодавчі норми та механізми державного контролю, проблема охорони культурних цінностей залишається актуальною. На сучасному етапі глобалізаційних викликів, соціально-економічних перетворень і техногенного навантаження роль держави у забезпеченні належного рівня захисту культурних об'єктів значно посилюється. Втім, адміністративно-правова охорона культурної спадщини часто розглядається переважно з позицій формальних приписів, без урахування глибинних ціннісних (аксіологічних) підходів, які б могли підвищити ефективність правових заходів та сприяти усвідомленню суспільством цінності культурних об'єктів.

Саме тому виникає потреба в науковому обґрунтуванні евристичного потенціалу аксіологічного підходу як методологічної основи для дослідження проблем у сфері адміністративно-правової охорони культурної спадщини. Застосування аксіологічної методології може надати додаткові аналітичні інструменти для виявлення причин низького рівня дотримання законодавчих вимог, осмислення гли-

бинних мотивацій суб'єктів охорони культурних цінностей і пошуку шляхів удосконалення правових механізмів впливу на суспільну свідомість. Таким чином, актуальність теми зумовлена як об'єктивною необхідністю посилення адміністративно-правового контролю над збереженням культурної спадщини, так і потребою у системному ціннісному переосмисленні правових норм, які регулюють цю сферу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючу увагу науковців до аксіологічного підходу в адміністративно-правовій охороні культурної спадщини. Зокрема, такі дослідники, як В. І. Акуленко, Н. В. Артикуца, В. І. Євінгов, В. Ф. Зверховська, Т. В. Курило, В. І. Курило, Т. В. Мазур, О. І. Мельничук, І. М. Мишак, у своїх працях акцентують на важливості врахування ціннісних аспектів у правовому регулюванні охорони культурної спадщини. Вони підкреслюють, що інтеграція аксіологічного підходу в адміністративно-правові механізми сприяє ефективнішому збереженню культурних цінностей, забезпечуючи їхню належну охорону та популяризацію. Крім того, інші автори, зокрема Дехір, Файз, Ван Пей, Пен та Чжаоронг, у своїх роботах акцентують увагу на необхідності інтеграції аксіологічного підходу в механізми дер-

жавного управління для забезпечення ефективної охорони культурних цінностей. Ці дослідження також наголошують на необхідності вдосконалення законодавчої бази та управлінських практик у сфері охорони культурної спадщини, враховуючи сучасні виклики та міжнародний досвід.

Метою статті є дослідження евристичного потенціалу аксіологічного підходу у сфері адміністративно-правової охорони культурної спадщини, що передбачає обґрунтування теоретичних засад, визначення його місця і ролі у правовому забезпеченні збереження культурних цінностей, а також розробку практичних рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів охорони культурної спадщини з урахуванням ціннісних орієнтирів суспільства.

Виклад основного матеріалу. Аксіологічний (ціннісний) підхід в методології юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою [1].

В основі аксіологічного підходу лежить усвідомлення того, що будь-які суспільні процеси мають глибокий ціннісний вимір, а отже, збереження й охорона культурної спадщини не можуть обмежуватись лише суто нормативними приписами. Цінності, які втілені в культурних пам'ятках, відображають духовний і матеріальний розвиток суспільства, формують національну самобутність, а також впливають на формування індивідуальної та колективної свідомості. Культурна спадщина виконує не лише історичну чи художню функцію, але й слугує важливим інструментом національної ідентичності. Дослідження Файза Дехір демонструє, що національна ідентичність може формуватись та передаватись через літературні твори, які відображають історичну й культурну пам'ять суспільства [2].

Адміністративно-правова охорона культурної спадщини передбачає чітко окреслену систему правових механізмів, спрямованих на недопущення руйнування, пошкодження або незаконного переміщення культурних цінностей. Вона охоплює законодавче регулювання, контроль, нагляд, відповідальність за порушення вимог у цій сфері, а також інформаційну політику, метою якої є підвищення обізнаності громадян щодо цінності культурних пам'яток. Однак дієвість таких заходів істотно залежить від рівня правової свідомості, сформованої на основі розуміння та прийняття культурних об'єктів як невід'ємної складової історії і самобутності нації. У цьому сенсі аксіологічний підхід розкриває нові напрями дослідження: завдяки йому можна виявити, як правові норми корелюють із суспільними цінностями, і чи здатні вони адекватно відобразити ставлення громадян до культурної спадщини.

Отже, застосування аксіологічної методології уможливило більш цілісне і глибоке бачення проблематики охорони культурної спадщини, оскільки зміщує акцент із формального правозастосування на виявлення ціннісних пріоритетів. Такий підхід допомагає переосмислити чинні законодавчі інструменти, виявити прогалини та конфліктні моменти у правовому регулюванні, а також пропонує перспективу вдосконалення правових норм. Саме евристичний потенціал аксіологічного підходу дозволяє рухатись від механічного виконання законодавчих приписів до свідомої та відповідальної поведінки всіх суб'єктів суспільних відносин, що, зрештою, забезпечить збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

З погляду аксіологічного виміру, вирішальне значення для ефективної охорони культурної спадщини має усвідомлення її унікальної вартості як для поточного соціального середовища, так і для наступних поколінь. У цьому сенсі аксіологія виступає

методологічним інструментом, що дає змогу співвіднести правові імперативи з реальними потребами суспільства, виявити ціннісні конфлікти, які можуть постати між суспільними інтересами та інтересами окремих осіб чи груп. Наприклад, економічний чинник може спонукати до використання території, де розташовані об'єкти культурної спадщини, під комерційне будівництво або промислові проекти. Однак у межах аксіологічного аналізу можна виявити приховані ризики такої діяльності, адже короткострокова вигода може призвести до безповоротної втрати цінних культурних пам'яток, що становлять частину національної ідентичності.

Національна культурна ідентичність є динамічним процесом, що формується під впливом історичних, соціальних і політичних чинників. У роботі Ван Пей розглядається концепція культурної ідентичності як соціально-психологічного явища, що визначає способи збереження та трансформації етнічних культур у сучасному світі [3]. Культурна спадщина нерозривно пов'язана з політичними процесами. У роботі Пен Чжаожун розглядається зв'язок між національною політикою та збереженням історичних пам'яток, а також суперечки навколо ідентичності в міжнародному контексті [4].

Крім того, принципове значення має тісна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю і професійними спільнотами (музейниками, істориками, реставраторами, культурологами). Ціннісне сприйняття об'єктів культури посилюється, коли громадяни беруть безпосередню участь у процесах їх збереження, відчувачи, що культурна спадщина є не абстрактним надбанням, а невіддільною частиною їхнього життя. Врахування цінностей спільноти допомагає урізноманітнити інструменти правового впливу, розширюючи їх від жорстких адміністративних приписів до

мотиваційних, стимулювальних і просвітницьких заходів. Зокрема, спільні проекти з музеєфікації, організація волонтерських ініціатив, фестивалів чи культурно-освітніх програм здатні посилити почуття відповідальності в місцевих жителів і сприяти утвердженню аксіологічних орієнтирів у суспільній свідомості.

Отже, впровадження аксіологічного підходу в адміністративно-правову охорону культурної спадщини дає змогу більш глибоко і комплексно осмислити значення культурного надбання для національної ідентичності, а також вийти за межі суто формальної логіки «право—порушення—відповідальність». Такий методологічний підхід, поєднуючи правове регулювання з урахуванням глибинних ціннісних установок суспільства, розкриває нові можливості для ефективного й сталого захисту культурних об'єктів. Він допомагає побудувати правову систему, що не лише забезпечує механізми контролю та санкцій, а й стимулює внутрішню мотивацію суб'єктів дбати про національну спадщину, плекаючи тим самим одну з найважливіших засад культурної й історичної спадкоємності.

З точки зору аксіології особливе значення має й визначення пріоритетів у збереженні як матеріальних, так і нематеріальних аспектів культурної спадщини. Матеріальні об'єкти (пам'ятки архітектури, історичні споруди, археологічні знахідки тощо) здатні фіксувати фізичні свідчення минулого, натомість нематеріальні елементи (традиції, мова, обряди, фольклор) відображають духовно-культурну тяглість та ідентичність спільноти. Аксіологічний підхід надає змогу інтегрувати обидва виміри в єдину концепцію охорони спадщини, допомагаючи уникнути звуження поняття культурної спадщини лише до об'єктів, що мають матеріальне втілення. У межах такої інтеграції держава та суспільство усвідомлюють, що втрата нематері-

альних цінностей не менш критична для національної культури, ніж руйнація пам'яток або їх недостатня консервація.

Аксіологічна методологія дає змогу розглядати державні та громадські ініціативи у сфері охорони культурного надбання як комплексну систему, де правові механізми взаємодіють із морально-етичними й культурно-освітніми чинниками. У такій парадигмі важливо відстежувати не лише формальне виконання законодавчих норм, а й реальне ставлення до культурних цінностей, ступінь їхньої інтегрованості в громадську свідомість, ефективність комунікації між владою та суспільством. Виявлення можливих «ціннісних розривів» (коли певні групи населення не усвідомлюють або ігнорують історико-культурну вагу пам'яток) може допомогти скоригувати державну політику, посиливши освітній компонент чи залучивши громадські організації до просвітницьких проєктів.

Таким чином, евристичний потенціал аксіологічного підходу виявляється у здатності встановлювати ціннісні орієнтири для суб'єктів правовідносин і формувати позитивне ставлення до правових обмежень, необхідних для збереження культурної спадщини. Завдяки цьому відбувається гармонізація правової регламентації з моральними та культурними настановами суспільства, що, своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності адміністративно-правового впливу. Аксіологічний вимір дозволяє не лише констатувати значення культурних об'єктів, а й впливати на формування правосвідомості, котра стає фундаментом для побудови більш стійких та соціально підтримуваних моделей охорони національного надбання.

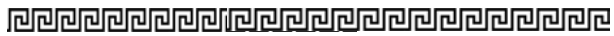
У контексті євроінтеграційних прагнень України аксіологічний підхід до охорони культурної спадщини набуває додаткового значення. Міжнародні документи, зокрема Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої

культурної і природної спадщини та Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, а також європейські нормативні акти у сфері захисту культурних цінностей, вимагають від держави не лише формального дотримання зобов'язань, а й усвідомленої інтеграції історико-культурних пріоритетів у стратегії національного розвитку. Через призму аксіології ці зобов'язання постають не просто як зовнішній чинник, що підштовхує до гармонізації законодавства, а як нагода переосмислити роль культурної спадщини в розвитку суспільства. Становлення принципу спільної відповідальності за долю пам'яток, історичних ландшафтів і нематеріальних традицій стимулює формування правосвідомості, що базується на відповідальному ставленні до спільної історико-культурної спадщини.

Важливим в аксіологічному ракурсі постає й питання кореляції між державними інтересами, пов'язаними з гарантуванням суспільного блага, та приватними чи корпоративними інтересами. З одного боку, держава прагне стимулювати підприємницьку діяльність, приваблювати інвестиції, розвивати туристичну інфраструктуру, що нерідко може створювати ризики для збереження автентики об'єктів культурної спадщини. З іншого боку, потужний туристичний потенціал пам'яток може забезпечувати додаткові надходження в бюджет і сприяти промоції національної культури на міжнародній арені. У межах аксіологічного аналізу ці суперечливі вектори розглядаються як взаємопов'язані, адже збереження культурних пам'яток у їхній первісній цінності часто стає передумовою успішного розвитку туристичної галузі. Таким чином, за допомогою аксіології можна знайти компромісні рішення, коли економічний розвиток і охорона спадщини не суперечать, а навпаки, взаємно підтримують одне одного.

Загалом аксіологічна парадигма сприяє формуванню довготривалої

перспективи управлінських рішень, оскільки вона пропонує бачити в культурній спадщині не просто ресурс поточного використання, а фундамент історичної пам'яті, з якого формується майбутнє нації. Такий підхід дає змогу уникнути короткозорих рішень, що можуть руйнувати історичне середовище задля миттєвих економічних вигод. Навпаки, на авансцену виходить розуміння необхідності збереження і відтворення культурних артефактів задля збагачення духовного життя суспільства, зміцнення соціальних зв'язків і плекання почуття належності до певної культурної спільноти. У цьому плані аксіологічний підхід стає дороговказом, що стимулює інтеграцію зусиль різних суб'єктів – законодавців, виконавчих органів, громадських ініціатив, професійних асоціацій і місцевих громад.

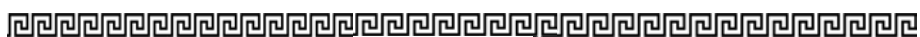
Посилення аксіологічного компонента також відкриває можливість для запровадження інноваційних адміністративних практик у сфері охорони культурних об'єктів. До прикладу, моделі «партисипаторного врядування», коли громади безпосередньо залучаються до ухвалення рішень про долю історичних пам'яток, допомагають створити умови, за яких суспільство ідентифікує себе з певними культурними цінностями й добровільно підтримує заходи з їхнього захисту. Підвищується рівень локальної соціальної відповідальності, а влада набуває додаткової легітимності, коли демонструє відкритість до діалогу та врахування позиції громадськості. Це не лише оптимізує реалізацію правових норм, а й сприяє перетворенню цінності культурної спадщини на вагому складову колективної свідомості, здатної об'єднувати людей навколо ідей збереження історико-культурних надбань.

Отже, евристичний потенціал аксіологічного підходу в адміністративно-правовій охороні культурної спадщини виявляється насамперед у формуванні нової парадигми взає-

мин між державою та суспільством, де культурне надбання сприймається як базовий елемент національної ідентичності та розвитку. Правове регулювання, доповнене ціннісною складовою, набуває більшої гнучкості й водночас більшої глибинності, адже спирається на розуміння культурних об'єктів як незамінного джерела історичного та духовного багатства, що потребує делікатного й продуманого захисту з боку як владних інституцій, так і громадськості. Така методологічна оптика надає змогу не лише підвищити ефективність чинних правових механізмів, а й гарантувати, що й надалі вони узгоджуватимуться з провідними цінностями суспільства, визначаючи напрям довготривалого збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь..

Важлива роль у реалізації аксіологічного підходу належить системі адміністративного нагляду, який має враховувати не лише формальне дотримання норм, а й якість фактичного збереження культурних об'єктів та відповідність заходів з реставрації, консервації чи популяризації реальним цінностям, втіленим у цих об'єктах. У цьому контексті особливого значення набуває кваліфікація фахівців органів влади, наділених повноваженнями у сфері охорони культурної спадщини. Їхня підготовка повинна включати не лише нормативно-правовий блок, а й розуміння культурологічних, історичних та морально-етичних аспектів, які лежать в основі аксіологічного підходу. Таке комплексне навчання сприяє формуванню в них здатності мислити не лише в категоріях «порушено – не порушено», а й усвідомлювати внутрішню цінність культурних об'єктів, їхню роль у формуванні колективної пам'яті та соціальної ідентичності.

Таким чином, аксіологічна парадигма сприяє тому, що адміністративно-правова охорона культурної спадщини виходить за межі формального контролю та жорстких адміністративних санк-

цій, набуваючи більш глибокого сенсу як гарантія збереження історичного й культурного багатства, невіддільного від ідентичності суспільства.

Аксіологічний вимір охорони культурної спадщини набуває додаткового обґрунтування у контексті чинного законодавства України, зокрема в положеннях Закону України «Про охорону культурної спадщини» [5], де підкреслюється важливість збереження та раціонального використання культурних об'єктів як невід'ємної частини національної спадщини. Нормативне визначення відповідальності за псування чи знищення пам'яток набуває більшої ефективності тоді, коли такі норми корелюють із глибинним усвідомленням значущості цих об'єктів для історико-культурної ідентичності суспільства.

Міжнародно-правові зобов'язання України, зокрема взяті відповідно до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО [6], підтверджують, що збереження культурних об'єктів виходить за межі внутрішніх питань держави і стає глобальним викликом для міжнародної спільноти. Належна імплементація цих міжнародних норм є передумовою поглиблення аксіологічного підходу, оскільки передбачає не лише правовий, а й моральний обов'язок захищати унікальні пам'ятки для усього людства.

Питання формування позитивної мотивації у місцевого населення набуває особливої актуальності в процесі децентралізації, що закріплена в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]. Саме на рівні територіальних громад зберігається найбільш тісний зв'язок із конкретними об'єктами історико-культурного значення, а тому залучення громадськості до розробки та реалізації місцевих програм охорони спадщини істотно підвищує ступінь усвідомлення її цінності.

Інтеграція культурологічних та адміністративно-правових підходів

особливо помітна у контексті законодавчих змін, ухвалених із метою посилення охорони культурних пам'яток, зокрема Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони культурної спадщини» [8]. В ньому передбачено жорсткіші санкції та оновлені процедури контролю, однак без аксіологічного підґрунтя такі правові новації ризикують стати суто репресивними. Лише поєднання санкцій і просвітницької роботи, орієнтованої на формування ціннісного ставлення, здатне дати тривалий позитивний ефект.

У контексті збереження нематеріальної культурної спадщини важливе місце посідає реалізація положень Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини [9]. Її принципи акцентують не лише на збереженні традицій, ритуалів і ремесел, а й на передачі цих знань наступним поколінням. З аксіологічної точки зору це означає збереження цілісності культурного коду, завдяки якому громади усвідомлюють неперервність власної історії та національної ідентичності.

Залучення цифрових технологій для збереження та популяризації історичних пам'яток у багатьох дослідженнях розглядається як новий етап охорони культурної спадщини [10]. Завдяки 3D-скануванню, створенню віртуальних турів та цифрових архівів, історичні об'єкти стають ближчими до сучасного покоління, що народжує в них почуття зацікавлення й відповідальності. Аксіологічне підґрунтя тут полягає в тому, що цифрові копії формують розуміння унікальності та неповторності пам'яток, стимулюючи піклування про їхнє автентичне збереження.

Ефективне застосування адміністративно-правового механізму неможливе без відповідної підготовки кадрів, на чому наголошує і постановою Кабінету Міністрів України щодо підвищення кваліфікації державних

службовців у сфері культури [11]. У ній передбачено комплексні програми навчання, де правовий аспект доповнюється культурологічними та історичними модулями, що дає змогу чиновникам глибше усвідомити аксіологічний потенціал об'єктів, які вони покликані охороняти.

Висновки. Аксіологічний підхід у дослідженні адміністративно-правової охорони культурної спадщини дає змогу поглянути на проблему не лише крізь призму законодавчих механізмів та контролю, а й у контексті глибинних ціннісних орієнтирів суспільства. Він розкриває поведінкові та мотиваційні аспекти суб'єктів правовідносин, пояснює виникнення конфліктів між економічними інтересами та суспільним благом, а також сприяє формуванню відповідальної правосвідомості й культурної ідентичності громадян. Завдяки аксіологічному виміру адміністративно-правові норми починають розглядатися не лише як примусові приписи, а як гарантії збереження унікального історико-культурного надбання, що має важливе значення для національної пам'яті й майбутнього розвитку.

Таким чином, евристичний потенціал аксіологічного підходу полягає в тому, що він допомагає узгодити правові та морально-етичні вимоги, перетворюючи формальні адміністративні процедури на ціннісний фундамент збереження й примноження духовних, історичних і культурних ресурсів нації. Це зумовлює підвищення ефективності адміністративно-правових механізмів та утвердження відповідального ставлення суспільства до невідтворюваних артефактів минулого, закладаючи надійну основу для збереження культурної спадщини в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь.

У статті розглянуто евристичний потенціал аксіологічного підходу у вивченні адміністративно-правової охорони культурної

спадщини, акцентуючи на його здатності розкрити ціннісні підвалини, що лежать в основі ефективного правового регулювання та мотивації суб'єктів охорони культурного надбання. Автор звертається до проблеми розриву між формальним дотриманням законодавчих вимог і реальними викликами, що постають перед пам'яткоохоронною діяльністю, коли культурні об'єкти піддаються руйнуванню або комерціалізації через неврахування їхньої внутрішньої цінності.

Автор доводить, що аксіологічна методологія дає змогу комплексно осмислити взаємозв'язок між культурним надбанням і національною ідентичністю, чим сприяє поглибленню громадської відповідальності за збереження пам'яток. Наголошується на тісній кореляції між станом правосвідомості й ефективністю правової охорони: якщо цінність історичних артефактів належно інтерналізована у суспільній свідомості, то правові норми сприймаються не як обмеження, а як необхідна гарантія збереження унікальних свідчень минулого. У результаті аксіологічна парадигма постає дійовим засобом підвищення ефективності адміністративно-правових механізмів, оскільки вона, по-перше, сприяє формуванню відповідальної правосвідомості, по-друге, узгоджує економічні інтереси з ціннісною сутністю культурного надбання, а по-третє, створює передумови для довготривалого й сталого функціонування пам'яткоохоронної галузі. Такий підхід забезпечує цілісне бачення проблематики, завдяки чому державне управління у сфері охорони спадщини набуває більшої ефективності, прозорості та орієнтованості на потреби прийдешніх поколінь. Результати дослідження свідчать про необхідність системного підходу до формування право-

вих норм, які не лише регламентують охорону культурної спадщини, а й враховують її глибинну ціннісну сутність. Запропонована аксіологічна методологія відкриває можливості для синергії між законодавчими механізмами та морально-етичними підходами, спрямованими на збереження історичної пам'яті нації. Такий інтегративний підхід сприятиме створенню стійкої системи управління культурним надбанням, що підвищуватиме національну ідентичність та відповідальність громадян.

Ключові слова: евристичний потенціал, аксіологічний підхід, адміністративно-правова охорона, культурна спадщина, цінності.

Falkovsky A. Heuristic potential of the axiological approach in the study of administrative and legal protection of cultural heritage

The article examines the heuristic potential of the axiological approach in the study of the administrative and legal protection of cultural heritage, focusing on its ability to reveal the value foundations that underlie effective legal regulation and the motivation of cultural heritage protection subjects. The author addresses the problem of the gap between formal compliance with legislative requirements and real challenges facing monument protection activities, when cultural objects are subject to destruction or commercialization due to disregard for their intrinsic value.

The author argues that the axiological methodology allows for a comprehensive understanding of the relationship between cultural heritage and national identity, which contributes to the deepening of public responsibility for the preservation of monuments. The close correlation between the state of legal awareness and the effectiveness of legal protection is emphasized: if the value of historical artifacts is properly internalized

in public consciousness, then legal norms are perceived not as restrictions, but as a necessary guarantee of the preservation of unique evidence of the past. As a result, the axiological paradigm becomes an effective means of increasing the effectiveness of administrative and legal mechanisms, since, firstly, it contributes to the formation of a responsible legal awareness, secondly, it reconciles economic interests with the value essence of cultural heritage, and thirdly, it creates the prerequisites for the long-term and sustainable functioning of the monument protection industry. Such an approach provides a holistic view of the issues, thanks to which state administration in the field of heritage protection becomes more efficient, transparent and oriented towards the needs of future generations. The results of the study indicate the need for a systematic approach to the formation of legal norms that not only regulate the protection of cultural heritage, but also take into account its deep value essence. The proposed axiological methodology opens up opportunities for synergy between legislative mechanisms and moral and ethical approaches aimed at preserving the historical memory of the nation. Such an integrative approach will contribute to the creation of a sustainable system of cultural heritage management, which will enhance national identity and citizen responsibility.

Key words: heuristic potential, axiological approach, administrative and legal protection, cultural heritage, values.

Література:

1. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / А. О. Фальковський ; кер. роботи Т. В. Розова ; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2011. 17 с.
2. Dekhir, F. A Triple Framework to Understand the Role of Cultural Heritage: Heritage, Identity and Literature //

Majallat Ājāq 'Imiyyah. 2019. Vol. 11, No. 3. P. 10–18. URL: <http://search.tandimtah.com/Record/1034016> (дата звернення: 01.02.2025).

3. Pei, W. *National Cultural Identity: Implications and Structures / Journal of Shanghai Normal University*. 2011.

4. Zhao-Rongb, P. *On the Politics and Identity in the Movement of Heritage*. 2011.

5. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III / Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.

6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 16.11.1972 / Офіційний вісник України. 2006. № 35. Ст. 2567.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони культурної спадщини : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 9. Ст. 87.

9. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : прийнята 17.10.2003 Генеральною конференцією ЮНЕСКО 32-ї сесії. ЮНЕСКО, 2003. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention> (дата звернення: 01.02.2025).

10. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. Цифрові проекти у сфері культури: 3D-моделі та віртуальні тури. URL: <https://mkp.gov.ua> (дата звернення: 01.02.2025).

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання підвищення кваліфікації державних службовців» від 06.02.2019 № 106 // Офіційний вісник України. 2019. № 13. Ст. 503.

УДК 349.41:332.28

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.22>**М. Шульга,**професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ

Постановка проблеми. Проведення сучасної земельної реформи в Україні має наслідком кардинальні зміни характеру земельних відносин, суттєве оновлення вітчизняного земельного законодавства, відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, розширення сфери договірних відносин при використанні землі та інше. Це стосується і використання земельних ділянок на умовах оренди, яке залишається основним видом використання землі в ринкових умовах. Право оренди земельної ділянки виникає, реалізуються, припиняється за наявності відповідних підстав, умов та встановленого порядку. Натомість земельне законодавство, яке регулює орендні земельні відносини, постійно удосконалюється. Так, законодавче закріплення отримали особливості поновлення і реалізації переважного права орендаря на укладання договору оренди землі, можливості відчуження та передачі у заставу (іпотеку) права оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення її користувачем без погодження з власником такої земельної ділянки та інше. У зв'язку з цим актуалізуються питання, які стосуються припинення договірних орендних відносин. Ці питання потребують аналізу та відповідних напрацювань, оскільки судова практика в наведеному напрямку поки що не сформована.

Мета публікації полягає в дослідженні актуальних питань, пов'язаних з виникненням та припиненням орендних відносин, що формуються

на договірній основі та пов'язаних з цим наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктринальні аспекти використання земельних ділянок на умовах оренди в період ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та інших земель були предметом уваги таких науковців, як В. І. Андрейцев, В. І. Гордєєв, В. М. Ермоленко, Н. В. Ільків, І. І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Кобецька, Т. О. Коваленко, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, Д. В. Федчишин та інші. Окремі проблеми використання земельних ділянок на умовах оренди досліджували М. С. Костюченко, Л. В. Лейба, В. І. Федорович та інших. Проте з урахуванням законодавчих змін в чинному законодавстві окремі правові аспекти договірних відносин, які формуються з приводу використання земельних ділянок на умовах оренди, не знайшли поки що свого висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що виникнення, реалізація, зміна та припинення правовідносин щодо використання земельних ділянок на умовах оренди здійснюється за наявності закріплених законом підстав, умов та відповідного порядку. На відміну від підстав виникнення права орендного землекористування, які являють собою тільки правомірні дії, підставами припинення даного права виступають: по-перше, як правомірні, так і деякі неправомірні дії самих землекористувачів (наприклад, нецільове використання земельної ділянки),

а по-друге, не тільки дії, а й події (скажімо, смерть фізичної особи). Для припинення даного права іноді достатньо настання простого юридичного факту. Момент його припинення тут відомий (тимчасове орендне землекористування припиняється, скажімо, з моменту спливу строку, на який була надана земельна ділянка та внесення відповідних змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Право землекористування припиняється, коли у землекористувача (орендаря) втрачаються земельні права і з нього знімаються всі обов'язки.

Механізм припинення суб'єктивних земельних прав на орендне використання земельних ділянок має забезпечувати гарантованість фактичної реалізації цих прав, попереджувати їх порушення, відновлювати, гарантувати відшкодування завданої шкоди, забезпечувати вирішення земельних спорів та інше.

В земельно-правовій доктрині право оренди землі визначається як окрема правова договірна форма використання земельних ділянок відповідно до вимог земельного законодавства, яка передбачає передачу земельної ділянки її власником – орендодавцем або уповноваженими особами у тимчасове строкове володіння та користування іншій особі – орендареві за плату для здійснення переважно підприємницької або інших видів діяльності з привласненням останнім одержаної продукції чи доходів [1, с. 145].

Правові засади оренди землі визначені не тільки ЗК України, а і спеціальним Законом України «Про оренду землі» [2], відповідно до ст. 2 якого відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються ЗК України, ЦК України, цим Законом, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі.

Основним документом, який регулює відносини між орендодав-

цем земельної ділянки і орендарем, є договір оренди земельної ділянки. Він, будучи юридичною категорією, являє собою домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків. В цивільно-правовій доктрині переважаючою є точка зору, що договір – це правомірний правочин (правомірна угода) взаємоузгодженої волі двох та більше сторін, яка спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків у вигляді зобов'язального правовідношення і на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення таких прав та обов'язків зазвичай у формі відповідних умов договору та у формі, що визначена законом [3, с. 210].

За договором оренди земельної ділянки орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства.

Договір оренди земельної ділянки характеризується такими ознаками: 1) виступає підставою для державної реєстрації виникнення, зміни чи припинення права оренди земельної ділянки; 2) є документом, що визначає параметри орендного землекористування, так як є правочином про надання земельної ділянки і порядок її використання; 3) є двостороннім, що встановлює взаємні зобов'язання сторін; 4) сторонами договору мають бути особи, які спеціально передбачені у законі і наділені встановленими правомочностями; 5) за договором задовольняються не будь-які потреби орендаря, а лише ті, які відповідають цільовому призначенню орендованої земельної ділянки; 6) договір має строковий характер; 7) договір є оплатним; 8) за договором орендар набуває право володіння і користування земельною ділянкою з можливістю, у передбачених законом випадках,

відчуження права оренди; 9) спеціалізований характер договору, спрямований на забезпечення конкретного виду діяльності [4, с. 147].

Закон України «Про оренду землі» (ст. 31) визначає підстави припинення договору оренди землі. Перелік таких підстав є невичерпним, оскільки закон підкреслює, що договір оренди землі припиняється також в інших випадках, передбачених законом. З урахуванням правової природи договірних орендних відносин закон допускає можливість розірвання договору за згодою сторін, що фактично означає припинення договірних відносин. При цьому законодавець наголошує на двох моментах. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в порядку, встановленому законом. Водночас розірвання такого договору в односторонньому порядку закон не допускає, якщо інше не передбачено законом або цим договором.

Вивчення судової практики розгляду спорів щодо розірвання договорів оренди земельних ділянок свідчить, що договірні відносини припиняються зазвичай у випадках: використання земельної ділянки не за цільовим призначенням (або залишення її без використання); використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам; систематичної несплати орендної плати; використання земельної ділянки всупереч умовам договору та інше. В останньому випадку йдеться про умови, про які при укладенні договору домовилися сторони. Прикладом подібної ситуації може вважатися положення ст. 32 Закону України «Про оренду землі», яким передбачено, що перехід права власності на орендовану земельну ділянку до іншої особи (у тому числі в порядку спадкування), реорганізація юридичної особи – орендаря не є підставою для зміни умов або припинення договору, якщо інше не передбачено договором оренди землі. Отже, якщо при укла-

денні договору оренди сторони дійдуть згоди, що у випадку зміни власника земельної ділянки договір може бути розірвано, то за наявності такої ситуації новий власник може звернутися до орендаря з приводу розірвання договору.

Відомо, що раніше в Україні існувала практика визнання договорів, в яких були відсутні істотні умови, неукладеними. В юридичній літературі з цього приводу було зроблено слушний висновок про те, що у випадку, коли у договорі відсутні істотні умови, такий договір як результат волевиявлення сторін існує, проте не може вважатися дійсним. Відповідно до Закону України «Про оренду землі», відсутність хоча б однієї істотної умови в договорі оренди землі є підставою для визнання його недійсним [5, с. 509], тобто не може породжувати правові наслідки і підлягає припиненню. Підкреслимо, що у вітчизняній судовій практиці у свій час ефективним способом захисту вважалось визнання договору оренди землі недійсним та відбувалося з будь-яких формальних підстав, наприклад, за відсутністю невід'ємних частин договору, відсутності підпису орендодавця та ін. В юридичній літературі звертається на це увага і підкреслюється, що Верховний Суд України був змушений у 2013 році змінити свою позицію, вказавши, що для визнання договору недійсним слід виходити не з формальних підстав, а з суті порушеного права. В подальшому 16.06.2020 року Велика Палата Верховного Суду, розглядаючи справу № 145/2047/16-ц, змінила підхід щодо визнання договору оренди землі недійсним [6].

Припинення права оренди земельних ділянок окремих категорій земель характеризується певними особливостями. Так, відповідно до ч. 5 ст. 93 ЗК України (в редакції Закону України від 02.05.2023 р. [7]) право оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення може відчужу-

ватися, передаватися у заставу (іпотеку) користувачем без погодження з власником такої земельної ділянки, крім земельних ділянок державної та комунальної власності у випадках, визначених законом. Це означає, що орендар земельної ділянки сільськогосподарського призначення за своїм волевиявленням може здійснювати розпорядження орендованою земельною ділянкою, тобто вирішити правову долю цієї земельної ділянки без погодження цього питання з орендодавцем (приватним власником ділянки). В даному випадку йдеться про перехід права оренди (як речового права) від однієї фізичної або юридичної особи до іншої.

Механізм такого переходу при відчуженні або передачі у заставу (іпотеку) права оренди земельної ділянки включає обов'язкове укладення письмового договору між орендарем земельної ділянки та особою, на користь якої здійснюється відчуження або на користь якої передається у заставу (іпотеку) це право. Цілком очевидно, що укладення нового договору оренди не відбувається, а йдеться про заміну однієї із сторін договору – орендаря.

Такий висновок випливає із змісту ч. 5 ст. 93 ЗК України, згідно з якою укладення письмового договору між користувачем земельної ділянки (її орендарем) та особою, на користь якої здійснюється відчуження або на користь якої передається у заставу (іпотеку) право оренди землі, виступає підставою для державної реєстрації переходу права оренди землі у порядку, передбаченому законодавством. Натомість можливість передачі або відчуження права оренди самим орендарем потребує уточнення окремих питань, які залишаються відкритими. Передовсім, слід звернути увагу на те, що сутність оренди складає правомочність орендаря: володіння і користування, що здійснюються тимчасово. За загальним правилом, правомочність розпоря-

дження землею залишається в орендодавця. Частина 6 ст. 93 ЗК України передбачає можливість передачі орендованої земельної ділянки або її частини лише за згодою орендодавця в суборенду іншій особі. Це загальне правило.

Важливого значення набуває питання щодо суб'єкта, якому право оренди земель сільськогосподарського призначення відчужується або передається у заставу (іпотеку). Оскільки йдеться про використання земель сільськогосподарського призначення на умовах оренди, то закон вимагає у набувача права оренди аграрної правосуб'єктності [8, с. 104.], під якою розуміють гарантовану нормами права можливість, а також здатність суб'єкта своїми діями набувати для себе суб'єктивні аграрні права та нести юридичні аграрні обов'язки [9].

Окремої уваги заслуговує питання, яке стосується відчуження права оренди земельної ділянки шляхом внесення такого права до статутного капіталу господарського товариства як оплата вкладу. По-перше, слід враховувати, що право оренди земельної ділянки носить строковий (тимчасовий) характер, і це право передається не у власність, а в користування на певний термін. По-друге, закон залишає відкритим питання щодо можливості передачі права оренди приватної земельної ділянки сільськогосподарського призначення до статутного капіталу, наприклад, несільськогосподарської юридичної особи. По-третє, потребує врегулювання питання щодо можливості грошової оцінки права оренди, яке відчужується шляхом внесення до статутного капіталу господарського товариства.

Згідно з ч. ч. 1 та 2 ст. 8-1 Закону України «Про оренду землі» встановлено, що право на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності не може бути відчужено орендарем іншим особам, внесено до статутного капіталу, передано в заставу, крім випадків, передбаче-

них ч. 2 цієї статті. Натомість право на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності, наданої для будівництва об'єкта, може бути відчужене орендарем за згодою орендодавця, якщо таке будівництво розпочате на строк та на умовах, визначених первинним договором оренди, або якщо таке відчуження передбачено первинним договором оренди. Отже, право оренди земельної ділянки, передбачене первинним договором оренди, має бути припинене, а відчужене право оренди підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку. Таким чином, із наведеного випливає, що відчужувачем права оренди земельної ділянки, у тому числі шляхом внесення його до статутного капіталу товариства, може виступати виключно користувач (орендар) земельної ділянки.

Зазначимо, що законодавство, знявши обмеження щодо оборотоздатності майнових прав (в тому числі оренди) для користувача земельної ділянки, надав йому право відчуження їх без погодження із власником (орендодавцем) земельної ділянки. Цей аспект проблеми потребує окремого аналізу, оскільки зачіпає інтереси приватного власника земельної ділянки-орендодавця. Із легального визначення права оренди земельної ділянки (ст. 93 ЗК України) випливає, що це право являє собою засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, тобто йдеться про передачу власником ділянки (орендодавцем) двох правомочностей – володіння і користування. Натомість ч. 6 названої статті встановлює, що орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця, крім випадків, визначених законом, передаватися орендарем у володіння та користування іншій особі (суборенда). Один із таких випадків передбачений ч. 7 ст. 93 ЗК України, якою встановлено, що орендар земельної ділянки будучи ініціатором створення індустріаль-

ного парку, може передати земельну ділянку або її частину у суборенду учасникам індустріального парку без попереднього погодження з орендодавцем, якщо це не суперечить договору оренди такої земельної ділянки. Отже, в цьому випадку закон фактично допускає певне обмеження права власності орендодавця на земельну ділянку, отриману для створення індустріального парку. З цього приводу В. І. Гордєєвим запропоновано розрізняти дві правові моделі реалізації надання землі в суборенду. Якщо перша модель вимагає обов'язкової згоди власника (орендодавця) земельної ділянки, то друга, навпаки, надає право орендарю самостійно вирішувати питання, яке стосується суборенди земельної ділянки. Так, згідно із ст. 8 Закону України «Про оренду землі» орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця (крім випадків, визначених законом). Отже, в цьому випадку орендарю, як вважає автор, не належить правомочність розпорядження земельною ділянкою, оскільки виключно власник визначає можливість реалізації правомочності розпорядження земельною ділянкою.

Друга правова модель суборенди закріплюється при реалізації права оренди земельними ділянками, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення та в інших випадках, передбачених законом. На думку автора, яку ми поділяємо, в сучасних умовах орендарю земельної ділянки також належить і правомочність розпорядження, яке має обмежений характер [10, с. 40].

Водночас, згідно з ч. 5 ст. 93 ЗК України, право оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення може відчужуватися, передаватися у заставу (іпотеку) її користувачем без погодження із власником такої земельної ділянки, крім

земельних ділянок державної, комунальної власності, у випадках, визначених законом. Закріплена законом можливість відчуження і передання у заставу (іпотеку) права оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення без погодження із власником (орендодавцем) такої земельної ділянки актуалізує питання щодо обмеження права приватної власності на ці земельні ділянки громадян України та вітчизняних юридичних осіб приватного права.

Звернемо увагу, що ч. 2 ст. 8-1 Закону України «Про оренду землі» допускає відчуження орендарем за згодою орендодавця права на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності, наданої для будівництва житлового будинку, якщо таке будівництво розпочате, на строк та на умовах, визначених первинним договором оренди. Як бачимо, для земель державної та комунальної власності законодавець допускає відчуження права на оренду земельної ділянки лише за згодою орендаря.

Висновки. Аналіз окремих правових аспектів оренди земельних ділянок, які відносяться до різних категорій земель України, свідчить, що відповідні орендні відносини характеризуються своєю специфікою. Водночас можна констатувати, що спільною рисою, яка охоплює різновиди оренди землі виступає певне розширення правомочності орендарів щодо розпорядження орендованими земельними ділянками. Йдеться, зокрема, про відчуження права оренди та передання його у заставу користувачем (орендарем) без погодження з власником такої земельної ділянки, крім земельних ділянок державної, комунальної власності у випадках, визначених законом. У зв'язку з цим видається доречним на законодавчому рівні передбачити поряд з правом володіння і користування орендованою земельною ділянкою, також обмежене право розпорядження нею, коли мова йтиме про відчуження права

оренди чи передавання його у заставу (іпотеку) без погодження із власником сільськогосподарської земельної ділянки (орендодавцем) такої земельної ділянки.

Стаття присвячена дослідженню актуальних аспектів використання земельних ділянок на умовах оренди, зокрема питанням виникнення, реалізації та припинення даного права. Оренда згідно з чинним законодавством в сучасних умовах виступає основним видом використання земель. Це речове право виникає, реалізується та припиняється за наявності законодавчо визначених підстав та встановленого порядку. Припинення будь-якого суб'єктивного земельного права і в тому числі права оренди земельної ділянки можливо лише у випадках, прямо передбачених законом. Дотримання цієї вимоги є важливою правовою гарантією забезпечення стабільності права землекористування.

Зазначається, що особливість використання земельної ділянки на умовах оренди полягає в тому, що воно здійснюється на договірній основі. Своєю чергою це зумовлює і специфіку припинення права оренди земельної ділянки, яке у більшості випадків відбувається у судовому порядку, шляхом визнання договору оренди недійсним.

Аналізується ситуація, пов'язана із законодавчим закріпленням можливості відчуження та передавання у заставу (іпотеку) права оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення її користувачем (орендарем) без погодження з власником такої земельної ділянки. При цьому закон передбачає, що відчуження, передання у заставу (іпотеку) права оренди земельної ділянки здійснюється за письмовим договором між її користувачем та особою, на користь якої здійснюється

відчуження або на користь якої передається у заставу (іпотеку) право оренди землі. Така ситуація свідчить про те, що певною мірою право приватної власності орендодавців на землю сільськогосподарського призначення фактично певною мірою обмежується, оскільки йдеться про розпорядницькі дії, які здійснюються орендарями цих земель. Такі обмеження в умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення виправдані. Вони спрямовані на забезпечення найбільш ефективного і раціонального використання даних земель, тобто забезпечення публічних інтересів. Відповідні зміни мають бути внесені до чинного земельного законодавства. Вони повинні стосуватися розширення правомочностей орендарів земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Йдеться про можливість здійснення ними обмежених розпорядницьких правомочностей щодо відчуження права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та передання цього права у заставу (іпотеку). Практика Верховного Суду в зазначеній сфері поки що формується. Натомість слід мати на увазі, що започаткування з 2024 року другого етапу обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та розширення кола покупців земельних ділянок за рахунок юридичних осіб-потенційних орендодавців актуалізувалися питання, яке стосується долі права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: оренда земель, виникнення, здійснення та припинення права орендного землекористування, договір оренди земельної ділянки, відчуження права оренди земельної ділянки та передання цього права орендарями у заставу (іпотеку), розпорядницькі дії орендарів земель сільськогосподарського призначення.

Shulga M. Current legal aspects of land lease

The article is devoted to the study of topical aspects of land use under lease, in particular, issues of emergence, exercise and termination of this right. Under current legislation, lease is the main type of land use in modern conditions. This right in rem arises, is exercised and terminated on the basis of legally defined grounds and in accordance with the established procedure. Termination of any subjective land right, including the right to lease a land plot, is possible only in cases expressly provided for by law. Compliance with this requirement is an important legal guarantee to ensure the stability of land use rights.

It is noted that the peculiarity of using a land plot under lease is that it is carried out on a contractual basis. This, in turn, determines the specifics of termination of the right to lease a land plot, which in most cases occurs in court by invalidating the lease agreement.

The article analyzes the situation related to the possibility of alienation and pledging (mortgaging) of the right to lease an agricultural land plot by its user (lessee) without the consent of the owner of such land plot.

The article analyzes the situation related to the legislative consolidation of the possibility of alienation and transfer of the right to lease an agricultural land plot by its user (lessee) without the consent of the owner of such land plot. The law provides that alienation and pledge (mortgage) of the right to lease a land plot is carried out under a written agreement between the land plot user and the person in whose favor the land plot is alienated or in whose favor the right to lease the land is pledged (mortgaged). This situation indicates that to a certain extent, the private property rights of lessors to agricul-

tural land are actually restricted to a certain extent, as it concerns the administrative actions taken by lessees of such land. Such restrictions are justified in the context of the agricultural land market. They are aimed at ensuring the most efficient and rational use of these lands, i.e., ensuring the public interest. Relevant changes should be made to the current land legislation. They should relate to the empowerment of agricultural land tenants. This refers to the possibility of exercising limited dispositive powers to alienate the right to lease agricultural land plots and transfer this right as a pledge (mortgage). The Supreme Court's practice in this area is still being formed. However, it should be borne in mind that the launch of the second stage of agricultural land turnover in 2024 and the expansion of the circle of land buyers to include legal entities as potential landlords have raised the issue of the fate of the right to lease agricultural land.

Key words: land lease, emergence, exercise and termination of the right to lease land use, land lease agreement; alienation of the right to lease land and transfer of this right by lessees as a pledge (mortgage), administrative actions of lessees of agricultural land.

Література:

1. Земельне право: підручник. 3-тє вид., допов. і перероб.; за ред. М.В. Шумльги. Харків: Юрайт, 2023. 592 с.

2. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46-47. Ст. 280.

3. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. К.: Юрінком Інтер, 2010. 525 с.

4. Львів Н. В. Право оренди земельної ділянки. Земельне право: підручник. 3-тє вид., доп. і перероб. / за ред. М. В. Шумльги. Харків: Юрайт, 2023. С. 143–150.

5. Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І. Наук.-практ. коментар Земельного кодексу України. 5-тє вид., змінене і доповнене. К.: Алерта, 2013. 544 с.

6. Ян Білоголовий. Розірвання договору оренди землі: міфи та реалії. Землепорядний вісник. 2021. № 10. С. 35.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання вчинення нотаріальних та реєстраційних дій при набутті прав на земельні ділянки: Закон України від 2 травня 2023 року № 3065-ІХ. Відомості Верховної Ради. 2023. № 69. Ст. 244.

8. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.

9. Покальчук М. Ю. Деякі аспекти правосуб'єктності аграрних підприємств. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матеріали круглого столу (Харків, 2013 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана; Нац. ун-т, Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2013. С. 219–220.

10. Гордеев В. І. Актуальні правові питання оренди земельних ділянок в сучасних умовах. Право та інновації. 2024. № 2 (46). С. 39–45.

УДК 347.61/64:316.346.2-055.2
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.23>

К. Глиняна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. У сучасному світі проблема забезпечення гендерної рівності набула особливої актуальності, адже вона тісно пов'язана з дотриманням прав людини, соціальною справедливістю та демократичними цінностями. Особливо важливою ця проблема є у сфері сімейних правовідносин, де гендерна нерівність може мати серйозні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства загалом. Метою цієї статті є аналіз національного та міжнародного досвіду у забезпеченні гендерної рівності в сімейному праві, виявлення існуючих викликів та розробка рекомендацій для вдосконалення правового регулювання в Україні.

Окрему проблему становлять наслідки війни, яка призвела до зростання кількості неповних сімей, психологічних травм дітей та ускладнення правових аспектів опіки, аліментних зобов'язань та участі батьків у вихованні. Міжнародні стандарти, такі як Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та практика ЄС, пропонують прогресивні механізми забезпечення рівності, проте їх впровадження в Україні залишається неповним.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності подолання суперечностей між зако-

нодавчими гарантіями гендерної рівності та реальним станом її реалізації в сімейних правовідносинах, з урахуванням сучасних соціальних викликів та міжнародного досвіду.

Аналіз досліджень. Зокрема, дослідження гендерної рівності активно проводяться в контексті правових, соціологічних, економічних та культурних аспектів. Багато науковців в національній та міжнародній доктрині досліджують питання гендерного балансу прав та обов'язків, в тому числі в сімейних правовідносинах. Це такі вчені, як: О. Кулик, Н. Левченко, О. Кобилянська, Д. Федін, Г. Рубін, Н. Чодороу, Р. Печеські, Б. Пфау-Еффінгер, Г. Клімова, О. Жидкова, Л. Нечипорук, Ю. Івченко, М. Крочук тощо, які зробили значний внесок у вивчення гендерної рівності в Україні та світі. Дослідники звернули увагу на проблеми гендерної дискримінації, роль державної політики у забезпеченні рівних можливостей і значення правової освіти для підвищення правової обізнаності громадян. Водночас, залишається низка невирішених питань, які потребують додаткового аналізу. Зокрема, це стосується розробки механізмів впровадження гендерної рівності на практиці, оцінювання ефективності існуючих державних

програм та ініціатив, спрямованих на досягнення цієї мети, а також дослідження соціокультурних бар'єрів, що заважають інтеграції відповідних принципів у повсякденне життя, в тому числі в умовах воєнного стану.

Метою статті є всебічне вивчення та аналіз підходів до забезпечення гендерної рівності у сфері сімейних правовідносин як на національному, так і на міжнародному рівні. У межах дослідження аналізується нормативно-правова база України, що регламентує гендерну рівність у сімейному праві, виявляються основні проблеми та бар'єри, які перешкоджають її ефективному впровадженню в практиці, а також досліджується європейські та міжнародні стандарти у цій галузі. Особлива увага приділяється розробці конкретних рекомендацій, спрямованих на удосконалення правової системи України з урахуванням кращих зарубіжних практик у сфері захисту прав жінок і чоловіків у сімейному житті.

Виклад основного матеріалу. У статті досліджуються теоретико-правові засади забезпечення гендерної рівності в сфері сімейних правовідносин на основі національного законодавства України та міжнародних правових норм. Гендерна рівність розглядається як фундаментальний принцип демократичного суспільства, що передбачає однакові права, обов'язки і можливості для жінок і чоловіків у всіх сферах життя, зокрема в контексті подружніх і батьківських відносин. Українське законодавство формально забезпечує рівність у сімейних відносинах, однак на практиці існують численні виклики, пов'язані з закріпленими в суспільній свідомості стереотипами щодо ролі жінки та чоловіка, упередженістю в судовій системі, а також недостатнім рівнем правової освіти і низькою ефективністю реалізації правових норм.

Аналіз міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про лікві-

дацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини, свідчить про зростаючу увагу до проблеми реального забезпечення рівності, яка має проявлятися не лише у законодавчих положеннях, а й у практичному правозастосуванні. Вивчення досвіду країн Європейського Союзу дозволяє виокремити ефективні підходи до правового регулювання сімейних відносин, серед яких – визнання рівного статусу обох батьків у процесі виховання дитини, підтримка спільної опіки після розлучення, а також впровадження гендерно-чутливих соціальних програм і правозастосовчих механізмів.

Отже, в Україні необхідно не лише вдосконалювати нормативно-правову базу, а й створювати умови для її ефективного застосування, у тому числі через підвищення кваліфікації правників, формування правової культури рівності та активне залучення громадянського суспільства до моніторингу дотримання гендерного балансу у сімейному житті.

Реалізація гендерної рівності в сімейних правовідносинах вимагає не лише наявності законодавчих гарантій, а й зміни загального правового та соціального підходу до ролі жінки і чоловіка в сім'ї. Зважаючи на глибоко вкорінені традиційні уявлення, важливим завданням державної політики є створення умов для усунення таких стереотипів через систему освіти, засоби масової інформації та механізми правового впливу.

Зміни мають відбуватись не лише на рівні формального декларування рівності, але й у практичному застосуванні норм – з урахуванням потреб кожного з подружжя, особливо в питаннях розподілу сімейних обов'язків, піклування про дітей, а також захисту від домашнього насильства. У цьому контексті особливого значення набуває міжвідомча співпраця судової системи, органів

опіки, соціальних служб та правоохоронних органів, що мають діяти узгоджено з метою забезпечення ефективного захисту прав осіб незалежно від їхньої статі.

Важливим кроком також є імплементація найкращих практик європейських країн, де розроблені спеціальні програми з підтримки батьківства, сприяння участі батьків у вихованні дітей після розлучення, а також надання рівного доступу до соціального захисту для обох батьків. Успішне впровадження таких підходів в Україні можливе лише за умови політичної волі, належного фінансування профільних програм, а також активного залучення неурядових організацій і громадських ініціатив до процесу моніторингу та оцінювання ефективності державної політики у цій сфері.

Гендерна рівність у родинних відносинах має стати не просто правовою нормою, а реальністю повсякденного життя громадян, основою для гармонійного розвитку суспільства та виховання наступних поколінь у дусі рівноправ'я і взаємної поваги.

Отже, гендерна рівність – це концепція досягнення рівних прав людини між чоловіками та жінками в трудових, сімейних та інших правових відносинах, а також зрівнянні ролі в суспільстві загалом, подолання сексизму та інших видів дискримінації [1, с. 60] [1].

Здавна традиційні сімейні моделі характеризувалися вираженою гендерною нерівністю: чоловіки здебільшого виконували роль глави сім'ї, тоді як жінки займалися домашніми справами і вихованням дітей. Проте із поступовими змінами у соціальному і економічному середовищі роль статей у сімейному житті зазнає суттєвих перетворень. Сучасні пари все більше прагнуть до рівноправного співіснування, де кожен із партнерів має рівний доступ до прийняття рішень, розвитку кар'єри та спільного виконання домашніх обов'язків. Гендерна

рівність у сімейних відносинах є фундаментально важливою, адже вона позитивно впливає на якість життя кожного члена родини, створює сприятливі умови для гармонійного розвитку дітей, знижує рівень стресу та кількість конфліктів, а також загалом покращує добробут сім'ї. Для досягнення цієї рівності потрібні не лише зміни у світогляді та поведінці людей, але й впровадження ефективних правових механізмів, які захищатимуть права обох статей у шлюбі.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» затверджує офіційну гендерну політику держави, яка встановлює недопущення дискримінації за ознакою статі, запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства, виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері, захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [2].

Законодавчі основи гендерної політики в Україні в цілому відповідають європейській моделі побудовання сімейних відносин, але на практиці, особливо в умовах воєнного стану, а також після воєнного стану українське суспільство може зіткнутися з проблемами гендерного характеру, яку будуть потребувати правового врегулювання задля мінімізації негативних наслідків війни.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», попри свою прогресивну мету, на практиці не зміг повною мірою забезпечити ефективне втілення принципів гендерної рівно-

сті. Його норми залишаються радше декларативними, ніж реально дієвими: відсутні чіткі механізми контролю, практично не застосовуються санкції за порушення закону, а діяльність уповноважених органів часто зводиться до формальних звітів без реального впливу на ситуацію. Також спостерігається низький рівень правової обізнаності громадян щодо можливостей, які надає закон, що ускладнює його застосування в повсякденному житті. У сфері зайнятості, політики та доступу до управлінських посад жінки й надалі стикаються з системною дискримінацією, незважаючи на законодавчі гарантії. У підсумку, попри своє існування, закон не зміг кардинально змінити глибоко вкорінені гендерні стереотипи й забезпечити справжню рівність можливостей для жінок і чоловіків.

У зв'язку з чим, постає потреба в дослідженні міжнародно-правових механізмів вирішення проблем гендерною нерівності в сімейних відносинах.

Міжнародний досвід правового регулювання гендерної рівності ґрунтується на численних міжнародно-правових актах, що формують глобальні стандарти у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Одним із ключових документів є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979), яка вимагає від держав-учасниць вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації у всіх сферах життя, включаючи політичну, економічну, соціальну та культурну. Цей документ має силу міжнародного зобов'язання і є базовим орієнтиром для розробки національного законодавства [3].

Іншим важливим інструментом є Пекінська платформа дій (1995), ухвалена на IV Всесвітній конференції зі становища жінок. Вона визначає пріоритетні напрями дій держав у сфері досягнення гендерної рівності та підкреслює важливість інтеграції

гендерної перспективи у всі політики та програми [4].

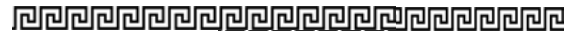
Однією з ключових конвенцій Ради Європи у сфері забезпечення гендерної рівності є конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, більш відома як Стамбульська конвенція.

Цей міжнародний документ вважається першим юридично обов'язковим інструментом, який встановлює комплексний підхід до запобігання гендерно зумовленому насильству, захисту жертв і покарання винних. Хоча основна увага в конвенції приділяється насильству щодо жінок, вона також ширше трактує гендерну рівність як одну з основ демократичного суспільства.

Стаття 6 конвенції зобов'язує сторони «Включати гендерну перспективу у виконання положень цієї Конвенції та оцінку їхнього впливу, а також заохочувати й ефективно здійснювати політику рівності між жінками та чоловіками й надання жінкам самостійності» [5].

Таким чином, міжнародне право формує комплексний та багаторівневий фундамент для протидії гендерній нерівності, який стає зразком для національних правових систем, включно з українською. Воно закликає до практичного впровадження рівних прав і можливостей, виходячи за межі декларативних підходів.

Європейський досвід сьогодні відіграє важливу роль у формуванні підходів до розвитку України, що робить його аналіз особливо актуальним на даному етапі. Зокрема, сімейна політика країн Європи охоплює три ключові напрями, два з яких спрямовані на забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків у контексті сімейних стосунків: підтримка добробуту дітей, досягнення гендерної рівності та гармонізація сімейного життя з професійною діяльністю. Крім того, позитивно впливають на добробут дітей рівні можливості

жінок і чоловіків, партнерські стосунки в сім'ї та створення батьками умов для поєднання сімейного життя з працею [6, с. 2].

Сучасне суспільство почало дедалі більше аналізувати не лише дискримінацію щодо жінок, але й форми упередженого ставлення, які торкаються чоловіків. Зіткнення із соціальними стереотипами часто призводить до обмеження прав чоловіків у певних аспектах: після розлучення їм нерідко важче підтримувати повноцінний контакт зі своїми дітьми, а роботодавці іноді виявляють скептицизм щодо їхньої можливості брати відпустку для догляду за малюками до трирічного віку чи лікарняні для хворих дітей. Такі прояви також потребують уваги задля побудови більш рівноправного суспільства [7].

Показовим є досвід європейських країн, які заохочують рівну участь чоловіків і жінок у домашніх справах і батьківських обов'язках. Так, наприклад, країни Європейського союзу запровадили декретну відпустку для батька у зв'язку з народженням дитини.

Крім того, треба звернути увагу на проблему сьогодення, це насильство в сім'ї. Переважно в цьому контексті мова йде про необхідність захисту жінок і дітей. Однак захист чоловіків не менш важливий. Офіційні джерела вказують на те, що в умовах воєнного стану в Україні проблема домашнього насильства може загострюватися. Міністерство соціальної політики України зазначає, що війна, як і будь-яка екстремальна ситуація, посилює існуючі проблеми, зокрема насильство в родинах. Люди, які живуть у постійному стресі та обмежені в пересуванні, часто опиняються в ситуаціях, що сприяють зростанню випадків домашнього насильства.

Домашнє насильство під час війни – поширене явище, яке стає ще більш небезпечним, ніж у мирний час. Людям, які зазнали такого насильства зараз, складніше знайти

вихід – вони часто обмежені у пересуванні, їм немає в кого попросити про допомогу, вони ще більше залежать від кривдників фізично та матеріально [8].

Все це вказує на те, що імплементація міжнародних стандартів, а також створення інституцій які будуть слідкувати за гендерною рівністю в сім'ях постраждалих від війни є вкрай важливим напрямом державною діяльності після воєнного стану задля зменшення негативних наслідків військової агресії проти України.

Таким чином, у можна дійти висновку, що забезпечення гендерної рівності у сфері сімейних правовідносин залишається надзвичайно актуальним як для України, так і для міжнародної спільноти загалом. Аналіз національного законодавства показує, що нормативно-правова база України містить достатню кількість положень, спрямованих на утвердження рівноправ'я жінок і чоловіків, зокрема в таких ключових документах, як Конституція України, Сімейний кодекс, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та інші. Проте на практиці ці положення часто залишаються формальними через низький рівень правової культури, недосконалість механізмів реалізації, відсутність ефективного нагляду за дотриманням гендерного паритету та глибоко вкорінені стереотипи щодо ролей жінки і чоловіка в сім'ї.

Міжнародний досвід, зокрема стандарти, закладені в Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Європейській конвенції з прав людини, Стамбульській конвенції, а також у національних практиках країн ЄС, демонструє, що запровадження гендерно чутливої політики, таких як декретні відпустки для батьків, рівномірний розподіл опікунських прав, участь обох батьків у вихованні дітей та забезпечення балансу між професійною і сімейною сферами, є реальним інструментом

зміцнення соціальної рівноваги та демократичних цінностей.

Окремої уваги заслуговують виклики, з якими зіткнулася Україна внаслідок повномасштабної війни. Воєнні дії істотно вплинули на структуру та стабільність сімей: зростання кількості неповних родин, вимушене розділення сімей, емоційна травма, поведінка дітей, поширення девіантної поведінки, нестабільність у розподілі обов'язків між подружжям – усе це вимагає нових підходів до правового регулювання сімейних відносин з урахуванням гендерної чутливості та соціальної відповідальності держави.

Таким чином, для досягнення реальної гендерної рівності в сімейному праві Україна має не лише вдосконалити існуючі правові норми, а й забезпечити ефективний механізм їх впровадження, посилити державний контроль за дотриманням законодавства, розвивати систему гендерної освіти, протидіяти дискримінаційним практикам і формувати сучасну правову культуру, орієнтовану на принципи справедливості, рівноправ'я та взаємної відповідальності в сім'ї. Переїняття кращих європейських практик у поєднанні з урахуванням національного контексту має стати основою для розбудови інклюзивної та стійкої моделі сімейних правовідносин, в якій права і можливості кожного з подружжя будуть захищені рівною мірою. Також, необхідно звернути увагу і на захист прав та інтересів дитини, особливо після розірвання шлюбу батьками, коли постає питання з ким залишається проживати дитина, і кому з батьків необхідно забезпечити право спілкування з дитиною. Проблема як правило постає в обмежені одного з батьків на реалізацію права щодо виховання дитини, піклування, прийняття участі у її зростанні, тощо. Таким чином, саме з такої точки зору і слід розглядати доцільність збереження духовного зв'язку дитини з батьками: і за розірвання шлюбу, і при окремому проживанні батьків [9, с. 110].

Враховуючи зазначене, необхідно створити в Україні концепцію розвитку сім'ї та гендерної рівності, яка базуватиметься на вивченні сучасних національних тенденцій та світового досвіду. Ця концепція має враховувати різноманітність сімейних моделей, а також різні погляди на гендерні ролі, трансформації моральних норм та посилення індивідуалізму, а також запровадження нових державних інституцій, які будуть працювати з сім'ями, які постраждали від війни, задля ефективного впровадження механізмів захисту від домашнього насильства, а також захисту принципів гендерної рівності.

Стаття присвячена комплексному аналізу проблеми забезпечення гендерної рівності у сфері сімейних правовідносин, що є одним із ключових аспектів сучасного правового розвитку як в Україні, так і в багатьох країнах світу. У роботі розглядаються теоретико-правові основи гендерної рівності, її закріплення в національному законодавстві України, зокрема в Конституції України, Сімейному кодексі, Законах України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Акцент зроблено на ролі державної політики у формуванні правової культури рівності та недопущенні дискримінації за ознакою статі.

У межах дослідження здійснено порівняльний аналіз міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності, зокрема норм Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Європейської конвенції з прав людини, а також окремих прикладів правового регулювання сімейних відносин у країнах Європейського Союзу. Розглянуто, як міжнародне право впливає на національні механізми захисту прав людини у сфері сімей-

ного права, включно з принципами рівного розподілу обов'язків між подружжям, правом на опіку, аліментами та участю обох батьків у вихованні дітей.

Особливу увагу приділено аналізу викликів, з якими стикається українська правова система у впровадженні принципів гендерної рівності, включно з існуванням стереотипів, нерівномірним застосуванням норм права та недосконалістю судової практики. Водночас висвітлюються позитивні зміни, що відбулися в контексті євроінтеграційного курсу України.

Також, розглядається негативний вплив війни на сучасні сімейні відносини, такий як відсутність батька чи матері в сім'ї, зламана психіка дітей, збільшення випадків девіантної поведінки, мінливість сімейних стосунків, поширення неповних сімей тощо.

У підсумку сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення українського сімейного законодавства на основі міжнародного досвіду, зокрема в частині правового забезпечення рівних можливостей чоловіків та жінок у сімейних відносинах, запровадження ефективних механізмів контролю за дотриманням законодавства та підвищення правової обізнаності громадян.

Ключові слова: цивільне законодавство, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, захист сімейних прав, гендерна рівність, подружжя, захист прав дітей, міжнародне право, порівняльний аналіз.

Hlyniana K. Ensuring gender equality in family legal relations: national and international experience

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problem of ensuring gender equality in the sphere of family relations, which is

one of the key aspects of modern legal development both in Ukraine and in many countries of the world. The paper examines the theoretical and legal foundations of gender equality, its consolidation in the national legislation of Ukraine, in particular in the Constitution of Ukraine, the Family Code, the Laws of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men" and "On Preventing and Combating Domestic Violence". The emphasis is placed on the role of state policy in forming a legal culture of equality and preventing discrimination on the basis of sex.

The study carried out a comparative analysis of international standards in the sphere of gender equality, in particular the norms of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the European Convention on Human Rights, as well as individual examples of legal regulation of family relations in the countries of the European Union. It examines how international law influences national mechanisms for the protection of human rights in the field of family law, including the principles of equal division of responsibilities between spouses, the right to custody, alimony, and the participation of both parents in raising children.

Particular attention is paid to the analysis of the challenges faced by the Ukrainian legal system in implementing the principles of gender equality, including the existence of stereotypes, uneven application of legal norms, and imperfect judicial practice. At the same time, the authors highlight the positive changes that have occurred in the context of Ukraine's European integration course.

The negative impact of war on modern family relations, such as the absence of a father or mother in the family, the broken psyche of children, the increase in cases of deviant behavior, the variability of family rela-

tionships, the spread of single-parent families, etc., was also examined.

As a result, practical recommendations were formulated for improving Ukrainian family legislation based on international experience, in particular in terms of legally ensuring equal opportunities for men and women in family life, introducing effective mechanisms for monitoring compliance with legislation, and increasing legal awareness among citizens.

Key words: civil law, family law, family law, family legal relations, protection of family rights, gender equality, spouses, protection of children's rights, international law, comparative analysis.

Література:

1. Петришин О.В. Гендерна рівність. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права. 2017. С. 60.
 2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
 3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискри-

мінації щодо жінок ООН, конвенція, міжнародний документ від 18.12.1979 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

4. Пекінська декларація ООН, міжнародний документ від 15.09.1995 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) Рада Європи від 11.05.2011 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

6. Сичова В.В. Гендерна проблематика як складова сімейної політики в Україні. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/DeVu_2013_2_31.pdf.

7. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості: національна доповідь / кер. авт. колективу Е. Лібанова. Умань: Візаві, 2012. 412 с.

8. Мінсоцполітики: Домашнє насильство не можна замовчувати, воно потребує ефективного реагування від 15.06.2022 року URL: <https://surl.lu/pkgsup>.

9. Глиняна К.М. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини / К.М. Глиняна / Правова держава. №22 – 2016. – С. 106-111.

UDC 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.24>**R. Ivanova,**

Ph.D. in Law,

Associate Professor,

Professor of the Department of International and European Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

THE DEVELOPMENT AND REGULATION OF LEGAL RELATIONS IN FINANCIAL LAW WITHIN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Problem Statement. The development and regulation of legal relations in finance, within the global economy, is built upon international treaties. These treaties set the parameters upon which the norms governing international financial activities are established, aid in the integration of multiple jurisdictions, and result in coordination among states when dealing with intricate financial relationships. Predictability, stability, and uniformity in international finance should be accompanied by treaties, which concern such relevant matters as national taxation, investment protection, prevention of financial crime, and maintenance of competition.

This section addresses the issue of international treaties as the sources of international financial law. The focus is placed on legal norms, harmonization of legal approaches, and legal regulation of financial processes at the world level. The discussion brings to the fore the foundational treaties that are at the bases of international financial architecture, for instance, the Double Taxation Agreements (DTAs), the Basel Accords, many other multilateral treaties and agreements.

Analysis of Recent Research and Publications. Global Treaties like BIT and DTA realize the construction of diverse legally unified systems for investment safeguarding and tax collection. The impact of banking and supra-national organization control has been

already studied regarding the efficiency of the Basel approach and IMF. Another area of research is the development of international legal norms against abuse of transparency by international economic organizations, particularly those managed by the World Bank, FATF, and OECD. The scope and meaning of financial obligations and regulatory action, compliance, and enforcement are significantly determined by judicial precedents and arbitral awards – the rulings of International Courts of Justice and disputes regarding public international law ICSID. The novel phenomenon of cyber currencies and climate finance creates a necessity for new legal measures in relation to economic regulation of the risk of destabilization of the international financial system.

Formulation of the Article's Objectives (Statement of the Task).

The International Organizations, including the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, the Organization of Economic Cooperation and Development (OECD), and the Financial Action Task Force (FATF), are critical in formulating policies and frameworks that govern the order and control of finances and other diverse economies and ensuring stability in financial matters is achieved. This study aims to start with a closer look at international treaties as primary legal instruments of Financial Law and their effects on investment, taxation, bank-

a result of treaty obligations and that leads to compliance [4].

The other example is the Agreement Establishing the World Trade Organization (WTO), which controls trade in financial services through the GATS framework. This treaty encourages liberalization and non-discrimination in financial services while encouraging economic integration and reducing restrictions on cross-border financial flows [5].

Treaties are crucial in regulating financial legal relations in a globalized economy. Treaties promote international cooperation and provide necessary stability and predictability in international finance by creating binding legal norms for legal systems that differ from one another and controlling important financial processes. Double Taxation Agreements, the Basel Accords, and multilateral treaties under the WTO are illustrative of the changing nature of treaties in contemporary international finance.

With the evolution of foreign financial relations comes more complexity, treaties will be even more important in emerging concerns such as digital currencies, climate finance, and enhancing competitiveness. Greater confidence in the effectiveness these treaties in the future will result by strengthening their implementation and enforcement and ensuring that an equitable international financial system is built.

The Influence of Customs, International Judicial Decisions and Arbitration Awards on the Formation and Evolution of the International Financial Legal Order

Financial law internationally is dependent on Leagues, International Customs, Court and arbitration decisions additionally. Together, they form a global financial legal order. They provide more than one way to cope with the multifaceted nature of cross border financial dealings. International customs stem from practices that states and financial players regard as obliga-

tory norms over a period of time. Court and arbitral decisions serve as bases that strike the interpretation of financial rules towards obtaining smoother, more rational international financial setting. This part seeks to understand the relationship of these customs and decisions and how they affect the basis of international financial legal order.

International customs are best understood as practice that has the force of law, more so due to its enduring nature. In some sense, customs may also work to supple associate gaps of treaty law. In the financial sphere, these customs invariably appear to be the associations of norms regarding governance of international financial transactions. To illustrate, some customs have come to place a great deal of importance regarding transparency and decision-making responsibility.

Most people today appreciate that even states and international organizations should conduct their business publicly. This is now well accepted as a basic principle. This has been corroborated by the practices of the International Monetary Fund and the World Bank, which expect other member states to comply with standards of transparency in the reporting of their finances and debts.

This is an evolving custom that the IMF has documented in its Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies. It's not a treaty, but it has become customary in the behavior of states [8].

The decisions of judges, the international courts of justice, ICJ in particular, the international tribunals are of great importance towards international financial law making. They usually render decisions against which state agreements are interpreted, determined, disputes settled, and avoided international treaties on financial transactions conflicts.

1. Barcelona Traction Light and Power Company Limited Case: Belgium vs Spain. this dealt with international

treatment of corporate bodies, for the first time in the context of state liability and foreign investment protection. The ruling of the ICJ created the context for understanding state obligations in international corporate finance [9].

2. Certain Iranian Assets Case: The Islamic Republic of Iran vs the United States of America. This problem posed the issue of state immunity in regards to financial assets, but significantly in respect of international financial obligations and state duties [10].

Effect of the Judicial Ruling. These precedents foster the consistency of international financial law by settling conflicting cases and providing interpretations for future legal practice. They strengthen the principles of equity, equality, and state liability with respect to financial transactions.

Arbitration in International Financial Disputes. The Influence of Arbitration on Finance Law

In the modern world, states and multinationals invest a lot of money in other countries, so there is bound to be conflict between them. It is in these situations that a system like arbitration can come in handy. It acts as the sole judge and does not have to follow the precedents of the jurisdiction in which he sits. While judicial decisions actually create useable law, arbitration awards are to be ‘suspected’, because they create de facto norms that may be opposed to statutory law.

Notable Arbitration Cases

1. Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation (UNCITRAL)

The tribunal of arbitration in this very important instance advanced a claim of desired damages to the claimant. Foreign Investors and the act of expropriation require fair treatment. This issue demanded attention because treating foreign investors fairly is of utmost prominence [11].

2. Philip Morris Asia Limited v. The Commonwealth of Australia

This case explored the boundaries of investor-state financial commitments, and how they offer investors the needed protection while managing the state’s obligations within the framework of BITs [12].

Impact of Arbitration Awards

– Framing of BITs is one way to establish arbitral awards.

– Establishing of criteria for equitable treatment and due process in arbitration financial cases.

– Caring for international financial commitments is equally strengthened.

All the major international customary norms and rules alongside relevant jurisprudence and arbitral decisions form a crucial triangle in the evolution of the international financial legal system. While customs offer a discipline that is elastic and able to keep up with changing times, judicial decisions create legal precedents that will bind the other players in classification of the financial legal relations. Meanwhile arbitration awards provide solutions to conflicts, while shaping the wider thoughts on the financial contracts. All these sources have this one thing in common; they ensure that international financial law is relevant in the context of modern complex global financial relations, enhancing the promotion of justice and economic order for predictability in the rapidly changing legal system. Further research assistance and drafting works should focus on more integration of these aspects to ensure their usefulness and practicality of international financial law in the matters to come.

International financial organizations contribute to the construction of the legal financial order on a global scale like the creation of normative acts, coordination of financial policies, establishing universal standards, and verification of the compliance to the established standards. Organizations such as the International Monetary Fund (IMF and World Bank, the Organisation for Economic Opened Development (OECD) and the Financial Action Task Force (FATF) pro-

vide a global international financial relations architecture. These International Institutions reinforce domestic legislation and global practices geared towards the achievement of transparency, stability, and prevention of financial crimes. This segment analyzes the contribution of these organizations and the acts of these organizations in the formation and evolution of international financial legal order.

The Fund's Normative Acts Key Role To Financial Practices Within The Country. The IMF's normative acts have an influence on world financial practices. Exchange rate policies, balance of payments, and financial stability are all governed by the principles promulgated by the IMF through its Articles of Agreement. The institution's Code of Good Practices on Transparency in monetary and financial Policies serves as a baseline for members to improve financial governance.

For example, the IMF recommendations during the 2008 global financial crisis prioritized fiscal discipline, monetary easing, and structural reforms which were greatly embraced by the member states to achieve macroeconomic stability [8].

Global Development of Financing Law by the World Bank. The World Bank assists in building the international financial legal order by providing legal policy advice and funding development projects. They facilitate governance reforms using the Global Governance Framework which sets out principles on how to combat corruption, enhance transparency, and use resources efficiently in financial systems [13].

The Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) has been pivotal in creating regulations for the international community that work to prevent money laundering and terrorist financing as well as the proliferation of weapons of mass destruction. Its 40 Recommendations are adopted by FATF members and serve as the basis for

measures that promote financial integrity and security in their countries. The FATF issues mutual evaluation reports which serve as 'complying with' and motivates changes within the country's financial system to comply with international expectations.

The activities of international financial institutions are fundamental to the system of international financial law. By creating normative legal documents, coordinating financial policies, reaching global standards, and evaluating the legal enforcement, the international financial institutions like the International Monetary Fund, the World Bank, the OECD, the FATF and the Basel Committee have been active to create the fundamentally necessary international system to tackle international financial issues. These measures affect not only the country's legal system but also the international legal systems to enhance financial stability, transparency, and accountability. These international financial relationships will grow more intricate as the years go by and so the role of these institutions in coordinating legal systems and relations between states remains significant to strengthen and to make the international financial law orderly.

Conclusions. A properly structured and coordinated international financing system relies strongly on international legal order associated with finances. This order is established through universally accepted principles, treaties, international customs, decisions made by courts or arbiters, and from acts of international financial organizations. These elements are mutually reinforcing, which helps the system adjust to global economic challenges.

Good faith, cooperation, and sovereignty are needed to ensure plausible governance and judicial regimes of international finance. Treaties create internationally accepted norms which attempt to achieve unified legal solutions for various important financial activities. Customs and judicial deci-

sions on the other hand, provide gaps and evolve with new and modern business practices. Last but not least, international financial organizations take on issuing, monitoring standards, and cooperating internationally.

The legal architecture of a country shall take these elements into account, so that the nation is seen as responsible and trustworthy, in return promoting the sustainable development of its international financial relations. The evolution of international relations as a result of increased globalization and interdependence of financial systems makes it more important now than before to strengthen the legal order in place, this will grant higher economic and growth resilience.

This article analyzes the participation of international institutions in the formation and the systematization of legal relations in the sphere of financial law. It assesses international treaties as the first sources of financial law as they prescribe legal norms for international trade, investment, taxation, and banking. The study notes the unification of legal systems with respect to such treaties as Double Taxation Agreements (DTAs), the Basel Accords, and treaties on the prevention of financial crimes. It also studies the impact of international customs, judicial decisions, and arbitration on the financial legal order.

One of the issues which has been elaborated upon is the role of international financial institutions in the construction of the international financial legal order. The International Monetary Fund (IMF), the World Bank, the Organisation of Economic Co-operation and Development (OECD), and the Financial Action Task Force (FATF) are very important in setting standards, monitoring the implemen-

tation of stability policies, and transparency in the financial sector. These institutions create and apply rules and arrangements which help sustain international financial governance and compliance.

This article will further analyze how financial law has been helpful in dealing with systemic financial issues and cooperation between states. It looks at the scope of treaties and institutional frameworks concerning the problems of financial crime, tax avoidance, and money laundering. The article also covers the activities of the Basel Committee on Banking Supervision in relation to capital adequacy and risk management as well as the relevance of WTO agreements in relation to the trade in financial services.

Besides, this article takes note of the shift in the international financial relations in regards to the new emerging digital financial instruments, climate finance, and economic globalization. The study draws attention to the need of reinforcing mechanisms for implementation and enforcement so there will be equity and sustainability in the global order of finance.

Through the examination of the relationships between legal instruments, international financial organizations and their regulatory actions, this article makes a case for legal harmonization for the purposes of greater financial stability and international economic development. The study points out how legal norms increase predictability, responsibility, and cooperation in international finance which in turn aids in the construction of a sustainable international financial system.

Key words: financial law, international treaties, investment protection, banking regulation, arbitration, financial crime prevention, international financial organizations, Basel Accords, IMF, OECD.

Іванова Р. Розвиток і регулювання правовідносин у фінансовому праві в міжнародних організаціях

У статті аналізується участь міжнародних інститутів у формуванні та систематизації правовідносин у сфері фінансового права. Він оцінює міжнародні договори як перші джерела фінансового права, оскільки вони визначають правові норми для міжнародної торгівлі, інвестицій, оподаткування та банківської справи. У дослідженні відзначається уніфікація правових систем щодо таких договорів, як угоди про уникнення подвійного оподаткування (DTA), Базельські угоди та договори про запобігання фінансовим злочинам. Він також вивчає вплив міжнародних звичаїв, судових рішень та арбітражу на фінансовий правовий порядок.

Одним із питань, яке детально розглядається, є роль міжнародних фінансових інституцій у побудові міжнародного фінансового правопорядку. Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Група розробки фінансових заходів (FATF) відіграють важливу роль у встановленні стандартів, моніторингу реалізації політики стабільності та прозорості у фінансовому секторі. Ці установи створюють і застосовують правила та домовленості, які допомагають підтримувати міжнародне фінансове управління та відповідність.

У цій статті буде докладно проаналізовано, як фінансове право було корисним у вирішенні системних фінансових проблем і співпраці між державами. Він розглядає сферу застосування договорів та інституційних рамок щодо проблем фінансових злочинів, ухилення від сплати податків та відмивання грошей. Стаття також висвітлює діяльність Базельського комі-

тету з банківського нагляду щодо достатності капіталу та управління ризиками, а також актуальність угод СОТ щодо торгівлі фінансовими послугами.

Крім того, ця стаття звертає увагу на зміни в міжнародних фінансових відносинах щодо нових цифрових фінансових інструментів, кліматичного фінансування та економічної глобалізації. Дослідження привертає увагу до необхідності посилення механізмів реалізації та забезпечення виконання, щоб у глобальному фінансовому порядку була справедливість і стійкість.

Досліджуючи взаємозв'язки між правовими інструментами, міжнародними фінансовими організаціями та їхніми регуляторними діями, ця стаття обґрунтовує необхідність правової гармонізації з метою підвищення фінансової стабільності та міжнародного економічного розвитку. Дослідження вказує на те, як правові норми підвищують передбачуваність, відповідальність і співпрацю у сфері міжнародних фінансів, що, у свою чергу, сприяє побудові стійкої міжнародної фінансової системи.

Ключові слова: фінансове право, міжнародні договори, захист інвестицій, банківське регулювання, арбітраж, запобігання фінансовим злочинам, міжнародні фінансові організації, Базельські угоди, МВФ, ОЕСР.

Bibliography:

1. Salacuse, J.W. *The Law of Investment Treaties*. Oxford University Press, 2015.
2. OECD. *Model Tax Convention on Income and on Capital*. OECD Publishing, 2017. URL: https://doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en (дата звернення: 20.02.2025).
3. United Nations Office on Drugs and Crime. *United Nations Convention Against Corruption*. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html> (дата звернення: 20.02.2025).
4. Basel Committee on Banking Supervision. *Basel III: International Regulatory Framework for Banks*. Bank

for International Settlements, 2011. URL: <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm> (дата звернення: 20.02.2025).

5. World Trade Organization. General Agreement on Trade in Services (GATS). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/gatsintr_e.htm (дата звернення: 20.02.2025).

6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International Regulatory Framework for Banks. Bank for International Settlements, 2011. URL: <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm> (дата звернення: 20.02.2025).

7. World Trade Organization. General Agreement on Trade in Services (GATS). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/gatsintr_e.htm (дата звернення: 20.02.2025).

8. IMF. "Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies". URL: <https://www.imf.org/external/np/tae/mft/index.htm> (дата звернення: 20.02.2025).

9. ICJ Reports 1970, Barcelona Traction Case. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/50> (дата звернення: 20.02.2025).

10. ICJ Reports 2019, Certain Iranian Assets. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/164> (дата звернення: 20.02.2025).

11. PCA Case No. AA 227, "Yukos Arbitration". URL: <https://pcacases.com/web/view/35> (дата звернення: 20.02.2025).

12. PCA Case No. 2012-12. URL: <https://www.italaw.com/cases/851> (дата звернення: 20.02.2025).

13. World Bank. "Governance and the Law" World Development Report 2017. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017> (дата звернення: 20.02.2025).

УДК 32:004:327

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.25>**Т. Латковська,**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Волощук,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції та прав людини
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ГІБРИДНИХ АГРЕСІЙ НА СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Вступ. У сучасну епоху глобалізації та цифрової трансформації міжнародні відносини та соціально-політичні процеси стають усе більш залежними від впливу інформаційних технологій і нових форм гібридної агресії. Ці явища формують нові виклики для глобальної стабільності, змінюючи характер взаємодії між державами та суспільствами, народами та націями. Найбільш небезпечним нині є те, що гібридні агресії, що поєднують військові, економічні, інформаційні та кібернетичні засоби, дозволяють досягати стратегічних цілей без відкритого конфлікту, порушуючи стабільність держав, підриваючи довіру до політичних інституцій і спричиняючи соціальні кризи. У цьому контексті дослідження трансформації соціально-політичних процесів є критично важливим для розуміння сучасних викликів у міжнародних відносинах.

Стан дослідження. Проблематика трансформації соціально-політичних процесів у контексті гібридних агресій та інформаційних технологій активно досліджується як у вітчизняній, так і у зарубіжній доктрині. Проте через відносну новизну та стрімкий розвиток цих явищ, багато аспектів залишаються

недостатньо регламентованими та дискусійними.

У вітчизняній науковій доктрині дослідження таких науковців, як М. Белінська, О. Корольчук, Л. Акімова, С. Лазаренко, В. Ліпкан, Н. Словацька та ряд інших, зосереджені на правових механізмах протидії гібридним загрозам, особливо у контексті військової агресії, інформаційної безпеки та кібернетичних атак. Значна увага при цьому приділяється створенню правового поля для протидії інформаційним маніпуляціям та розробці механізмів захисту державного суверенітету у цифрову епоху.

У зарубіжній науковій доктрині питання гібридних агресій та їх впливу на міжнародні та внутрішньодержавні соціально-політичні процеси також є об'єктом пильної уваги, зокрема таких учених, як Аннабель Гавер, Хабібупулла Ібрагім Куре, Шахін Іслам, Харіс Муратидіс, Хані Т. Реда, Ахмед Анвар, Абдулла Н. Махмуд, Зубаїр Тарі тощо. Європейські дослідники акцентують на необхідності модернізації міжнародного права для врахування нових форм агресії, таких як кібератаки та маніпуляції інформаційним простором. У амери-

канській науковій доктрині проблема-тика гібридних агресій розглядається крізь призму національної безпеки. Крім того, американські дослідники активно обговорюють роль приватних корпорацій у забезпеченні інформаційної безпеки, зокрема, щодо боротьби з дезінформацією.

Таким чином, як вітчизняна, так і зарубіжна наукова доктрина визнають актуальність окресленої проблематики, однак обсяги її опрацювання залишаються недостатніми. Існує потреба у подальшому дослідженні цієї сфери та розробці комплексних правових та інших соціальних механізмів, які б відповідали викликам сучасного інформаційного суспільства.

Мета статті полягає у аналізі сучасних соціально-політичних процесів на міжнародній арені через призму впливу інформаційних технологій та гібридних агресій, які змінюють політичну динаміку, впливають на соціальну стабільність та взаємодію між державами у сучасному світі.

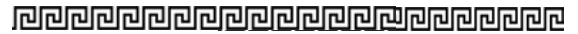
Виклад основного матеріалу. Як відомо, сучасний світ переповнений небезпечними викликами, загрозами та негативними тенденціями і це не тільки стосується появи наддержав з яскраво вираженими авторитарними режимами і їхнього наступального наступу на сталі принципи світоустрою на міжнародному рівні і відповідно на цінності глобального демократичного і ліберального порядку міжнародного співтовариства [1, с. 121], а з інтенсивним розвитком інформаційних технологій. Саме у XXI столітті в цифрову епоху вплив інформаційних технологій на світові соціально-політичні процеси відчувається, як ніколи, і це видно «неозброєним оком». Коли йдеться про позитивні зміни, інтенсивний розвиток науки і техніки і прогресивний розвиток людства, то жодних заперечень чи невдоволень тут не може бути. Однак технології мають не завжди позитивні ефекти і можуть у «руках» тих чи інших суб'єктів слугувати

засобом впливу задля реалізації та досягнення своїх прагматичних цілей, пов'язаних насамперед із встановленням гегемонії на міжнародному рівні, що призводить до порушення міжнародного правопорядку, спокою та нівелювання демократичними цінностями, виробленими протягом тривалого часу людством.

Аналіз геополітичної обстановки на міжнародному рівні останніх десятиліть засвідчує, що крах біполярної системи, не припинив протистояння між Сходом і Заходом, а найголовніше – гонка озброєнь, вдосконалення старих та розробка новітніх форм ведення війни, пошук нових видів зброї стали пріоритетними завданнями для окремих держав. Поширення методик гібридних війн, заснованих на використанні різноманітних засобів та методів, серед яких головним визнано інформаційну війну, стало невід'ємним елементом сучасного світоустрою. Загалом більшість фахівців з проблем гібридної війни, визнаних експертів у цій сфері, схиляються до думки, що завдяки застосуванню інформаційних технологій досягаються головні цілі гібридної війни, оскільки міждержавне протистояння держав в даному разі ведеться із застосуванням так званої інформаційної зброї та найголовніше засобів інформаційно-психологічного впливу на суспільство [8].

Абсолютно без перебільшення доволі потужним інструментом і можливо найнебезпечнішим видом сучасної зброї можна визнати *інформацію* [3, с. 203]. Поширення тих чи інших відомостей певного змісту може сприяти досягненню поставлених цілей. І результати доволі часто досягаються без жодного пострілу, шляхом впливу на свідомість людей. Як це відбувається?

Насамперед, слід визнати те, що сучасні інформаційні технології дають можливість формувати громадську думку через соціальні мережі та ЗМІ. Так, соціальні платформи,

такі як *Facebook, Twitter, YouTube*, відіграють ключову роль у поширенні інформації. Завдяки алгоритмам рекомендацій фейкові новини та пропагандистські матеріали можуть охоплювати мільйони користувачів за короткий час. Наприклад, під час референдуму щодо *Brexit* значна частина контенту у соцмережах була спрямована на формування страху перед мігрантами через маніпулятивні повідомлення. Через ЗМІ теж чиниться вплив на формування громадської думки на ті чи інші події. Так, викривлення інформації щодо причин та ходу російсько-української війни російськими масмедіа призводить до формування у окремих європейців думки про справедливість намірів рф. Незважаючи на те, що це держава-агресор, яка абсолютно ігнорує усіма принципами та нормами міжнародного права, створюючи хаос та протистояння на міжнародній арені.

Засоби масової інформації та соціальні мережі формують образи, меми та симулякри на глобальному рівні для аудиторії за межами національних кордонів у режимі реального часу [10, с. 67]. Особливу увагу у вивченні впливу ЗМІ на свідомість людей зосереджують на їх електронній формі. Це не просто оцифровані текстові публікації, доступні на корпоративному вебсайті традиційного друкованого видання, а електронна преса, яка має розширені можливості. Вона забезпечує ілюстрацію публікацій не лише фото-, але й відеоматеріалами, надає інтерактивні сервіси, такі як коментування, опитування, додавання власних новин, публікацій, замовлення загальних або тематичних інформаційних розсилок тощо [7, с. 261]. Такий формат значно посилює їхню роль у політичних комунікаціях і процесах, але водночас створює значні загрози.

Як справедливо зазначає Д. Дубов, у системі політичних комунікацій ЗМІ завдяки можливості інтерпретації інформації часто виступають

не тільки каналом, але й джерелом інформації. Вони виконують роль суб'єкта (або псевдосуб'єкта), здатного впливати на легітимізацію та легалізацію як владних структур, так і терористичних угруповань та їхніх лідерів [6, с. 63]. Тобто у сучасному світі, де інформація стала найціннішим ресурсом, контроль над нею та здатність маніпулювати нею стають ключовими елементами ведення гібридної війни. Інформаційні кампанії в цьому контексті активно використовують методи психологічного впливу, спрямовані на викликання страху, невизначеності або розчарування серед населення опонента. Через створення відчуття постійної загрози або небезпеки такі кампанії прагнуть підірвати довіру до урядових інституцій, послабити моральний дух і, як наслідок, знизити здатність до опору [5, с. 55].

Наступний чинником, що суттєво може змінювати та впливати на соціально-політичні процеси на міжнародному рівні, можна визнати *кібератаки*, які використовуються урядами окремих країн як доволі ефективний політичний інструмент.

Останні десятиріччя кібератаки стали ключовим елементом впливу на міжнародні відносини. Наприклад, кібератака на сервери Національного комітету Демократичної партії США у 2016 році мала на меті підірвати довіру до виборчої системи та вплинути на політичний порядок денний країни. Такі атаки часто супроводжуються кампаніями з маніпуляції громадською думкою через вкрадені дані.

Не менш значимими у плані впливу на міжнародні соціально-політичні процеси є *дії окремих держав, спрямованих на інформаційну поляризацію суспільства і знецінення демократичних інститутів*. Інформаційні технології можуть використовуватися для поляризації громадської думки. Використання «ботів» і фейкових облікових записів для розповсюдження дезінформації ство-

рює враження масової підтримки або невдоволення певними питаннями. У результаті такі технології стимулюють протестні настрої або підривають легітимність урядів, а відтак підривають демократичні уклади держав.

Такі негативні кібератаки, дезінформаційні компанії та процеси можуть стати підґрунтям для розширення можливостей авторитарних режимів. Адже авторитарні держави активно використовують інформаційні технології для розширення свого впливу. Наприклад, Китай розробив цифрову інфраструктуру «Великий китайський фаєрвол», яка блокує зовнішню інформацію, але водночас дозволяє використовувати кіберзасоби для втручання в інші країни, як-от через кампанії «цифрової дипломатії» або кібершпигунства. Ще одним прикладом може слугувати гібридна війна в Україні. Від початку агресії проти України росія використовувала інформаційні технології для маніпуляцій у медіа, кібернападів на українську інфраструктуру та створення фальшивих новин для міжнародної аудиторії. Такі дії спрямовані на розкол як у середині українського суспільства, так і між Україною та її західними партнерами.

Враховуючи наведене, постійні виклики і загрози зі сторони потужних сучасних держав, інтенсивно використовуваними гібридні методи та високорозвинені інформаційні технології, можна погодитись із такими дослідниками, як Зінов'єв А. А., Дугін А. Г. та Коровін В. М., які стверджують, що нова глобальна війна вже триває [4]. Ця війна, хоча й не оголошена офіційно та прихована від широкої громадськості, спричиняє глибокі зміни в балансі сил на міжнародній арені і чинить суттєвий негативний вплив на соціально-політичні процеси. І важливо розуміти, що феномен прихованої війни став можливим саме завдяки розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Світовий досвід

демонструє, що пряма агресія більше не є єдиним інструментом для досягнення домінування. У зв'язку з цим сучасна наука дедалі більше зосереджується на дослідженні непрямих форм протистояння, зокрема інформаційних війн [9, с. 77].

Безперечно, слід визнати, що застосування методик гібридних агресій та інформаційних технологій створюють небезпеку для існування демократії. Ігнорування та зневага загальнолюдськими демократичними принципами і цінностями нашої цивілізації може стати причиною знищення або вимирання окремих націй. Тобто такі процеси можуть призвести до того, що окремі держави виявляться неспроможними зберегти свою національну ідентичність і можуть зникнути з політичної арени світу. Основним інструментом таких змін є гібридні дії авторитарних світових сил, спрямовані на підірив і, за можливості, злам глобального демократичного порядку. Виходячи із вищенаведеного можна стверджувати, що в основі цих дій лежить поєднання таких складових:

а) *інформаційні спецоперації* – через поширення неправдивої інформації, фейкових інформаційних наративів з елементами навіювання на свідомість людей та проведення пропаганди відбувається заперечення універсальності демократичних і ліберальних цінностей, дискредитація демократичних принципів у політичному та суспільному дискурсі, що є власне основними цілями таких операцій;

б) *кібератаки* – ефективний політичний інструмент, який направлений на підірив довіри передусім до виборчої системи та вплив на політичний порядок денний демократичних країн через маніпуляцію громадською думкою через вкрадені дані;

в) *біполяризація суспільства та розхитування внутрішніх демократичних інститутів* – такі процеси відбуваються шляхом підтримки популістських сил, спрямованих на

підрив суспільної довіри до демократії, послаблення ефективності її інститутів, а також зростання заангажованості ЗМІ на тлі ослаблення незалежної журналістики;

г) *силові агресивні дії* (як крайній варіант і як наслідок застосування гібридних технологій ведення війни (прикладом можуть слугувати події 2014 р. в Україні, які розпочалися із гібридної агресії, а в 2022 році перейшли в активну фазу – відбулось повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України, що вже можна кваліфікувати як класичну форму війни) – такі дії супроводжуються використанням проксі-сил, відкритих протестів, відторгненням територій, зміною державних кордонів, зокрема через збройну агресію, що може бути як завершальним елементом гібридної тактики, так і додатковим засобом у разі неефективності попередніх дій. Знову ж таки прикладом такої стратегії є гібридні дії російської федерації. Антиєвропейські меседжі, спрямовані на підрив єдності Європейського Союзу, вписуються у зазначені складові: перша та друга використовуються на теренах ЄС, а третя – у відношенні до України, що включає підрив її європейських прагнень [2, с. 193–194].

Відтак можна стверджувати про вагомий роль інформаційних технологій у глобальному вимірі, які є одночасно рушійною силою багатьох позитивних змін, з однієї сторони, а з іншої – невід’ємним елементом сучасних агресивних війн гібридного характеру.

Саме високорозвинені інформаційні технології, говорячи про окреслену проблематику, найбільш інтенсивно чинять вплив на сучасні соціально-політичні процеси на міжнародній арені, значно розширяючи можливість для гібридних дій. Зокрема, штучний інтелект дозволяє створювати *deepfake*, які використовуються для компрометації політичних лідерів, мережі ботів активно впливають на

тенденції у соціальних мережах, формуючи фейкову популярність певних ідей, а блокчейн-технології застосовуються для відмивання коштів у рамках гібридних економічних операцій. Прimitно, що гібридна агресія передбачає використання різноманітних стратегій для досягнення геополітичних цілей без явного оголошення війни і її ключовим елементом, як відмічають абсолютно усі дослідники окресленої проблематики, є неодмінно інформаційні технології, які забезпечують: маніпуляцію інформаційним простором (поширення дезінформації, створення та посилення фейкових новин, формування суспільних настроїв); цільові кібератаки (злом урядових і корпоративних мереж, вплив на вибори, атаки на критичну інфраструктуру); соціальну інженерію (використання соціальних платформ для поляризації суспільства, створення умов для конфліктів).

На підставі викладеного можна окреслити основні шляхи протидії інформаційно-технологічним гібридним загрозам на міжнародній арені, які чинять суттєвий вплив на сучасні соціально-політичні процеси: (1) забезпечення кібербезпеки внаслідок максимальної регуляції використання інформаційного простору в рамках національних правових систем, тобто захист державних і приватних інформаційних систем має стати основним завданням; (2) підвищення медіаграмотності, тобто навчання населення основам критичного мислення та розпізнавання дезінформації, що допомагатиме зменшити вплив маніпуляцій; (3) налагодження тісного міжнародного співробітництва на універсальному та регіональних рівнях, що означає, передусім, те, що держави мають об’єднувати зусилля для боротьби з кіберзагрозами та дезінформацією (наприклад, ініціатива НАТО у сфері кібербезпеки є прикладом колективної протидії гібридним атакам; (4) боротьба та викорінення із демократичних альянсів держав,

які пропагують авторитарні і антиліберальні тенденції або ж встановлюють такі режими; (5) відстоювання демократичних цінностей, неухильне дотримання норм міжнародного права та підсилювання впливу міжнародних інституцій.

Разом з цим потрібно визнати, що головною перешкодою на шляху до ефективної та результативної протидії існуючим викликам і загрозам є внутрішня криза взаємин, яка відбувається у середині конгломерату країн так званої сталої демократії. Мається на увазі ситуація, де вони замість об'єднання зусиль і згуртування навколо спільних цінностей, вироблення спільного і збалансованого плану дій, займаються з'ясуванням стосунки між собою. Зокрема, як приклад можна навести проблему витрат на оборону всередині НАТО і особливо питання створення так званих окремих збройних сил єдиної Європи [2, с. 196].

Висновки. Отже, на підставі наведеного можна стверджувати, що в цифрову епоху у сучасному глобалізованому світі інформаційні технології стали ключовим інструментом у гібридних агресіях, змінюючи соціально-політичні процеси на міжнародній арені. Вони дозволяють проводити маніпуляції без прямого застосування сили, впливати на громадську думку та дестабілізувати уряди. Безумовно, протидія таким загрозам вимагає комплексних заходів, що поєднують технологічний захист, освітні ініціативи та міжнародну співпрацю.

Стаття присвячена аналізу сучасних проблем світоустрою, змінам у соціально-політичних процесах на міжнародному рівні, які відбуваються під впливом гібридних агресій та інформаційних технологій. З'ясовано, що завдяки застосуванню інформаційних технологій під час гібридної агресії окремим акторам міжнародних відносин вдається реалізувати свої

прагматичні цілі щодо встановлення гегемонії на міжнародному рівні. Це чинить негативний вплив на усі соціально-політичні процеси на міжнародній арені: відбувається порушення норм і принципів міжнародного права, нівелювання загальнолюдськими цінностями та базовими засадами демократії, виробленими протягом тривалого часу людством. Доведено, що основними інструментами, через які провокуються такі зміни є: інформаційні спецоперації, кібератаки, біполяризація суспільства та розхитування внутрішніх демократичних інститутів, силові агресивні дії. Запропоновано шляхи протидії інформаційно-технологічним гібридним загрозам: забезпечення кібербезпеки внаслідок макросимальної регуляції використання інформаційного простору в рамках національних правових систем; підвищення медіаграмотності; налагодження тісного міжнародного співробітництва на універсальному та регіональних рівнях; боротьба та викорінення із демократичних альянсів держав з авторитарними і антиліберальними орієнтирами або тих, які встановлюють такі режими; відстоювання демократичних цінностей, неухильне дотримання норм міжнародного права та підсилювання впливу міжнародних інституцій. Зроблено висновок, що в цифрову епоху у сучасному глобалізованому світі інформаційні технології стали ключовим інструментом у гібридних агресіях, змінюючи соціально-політичні процеси на міжнародній арені, протидія таким загрозам вимагає комплексних заходів, що поєднують технологічний захист, освітні ініціативи та міжнародну співпрацю.

Ключові слова: соціально-політичні процеси, гібридна агресія, інформаційні технології, інформаційна війна, міжнародне право, міжнародна політика, міжнародні відносини.

Latkovska T., Voloshchuk O., The impact of information technologies and hybrid aggressions on socio-political processes in the international arena

The article is devoted to the analysis of modern problems of the world order, changes in socio-political processes at the international level, which occur under the influence of hybrid aggressions and information technologies. It was found that due to the use of information technologies during hybrid aggression, individual actors of international relations manage to realize their pragmatic goals of establishing hegemony at the international level. This has a negative impact on all socio-political processes in the international arena: there is a violation of the norms and principles of international law, the leveling of universal human values and basic principles of democracy, developed by humanity over a long time. It is proved that the main tools through which such changes are provoked are: information special operations, cyberattacks, bipolarization of society and the weakening of internal democratic institutions, forceful aggressive actions. Ways of countering information-technological hybrid threats are proposed: ensuring cybersecurity as a result of maximum regulation of the use of information space within the framework of national legal systems; increasing media literacy; establishing close international cooperation at the universal and regional levels; combating and uprooting from democratic alliances states with authoritarian and illiberal orientations or those that establish such regimes; upholding democratic values, strict adherence to the norms of international law and strengthening the influence of international institutions. It is concluded that in the digital era in the modern globalized world, information technologies have become a key tool in hybrid aggressions, changing socio-political processes in the international arena, countering such threats requires comprehensive measures that combine technological protection, edu-

cational initiatives and international cooperation.

Key words: socio-political processes, hybrid aggression, information technologies, information warfare, international law, international politics, international relations.

Література:

1. Барановський Ф. Проблеми виникнення та існування міжнародних конфліктів як загроза глобальному демократичному процесу та ліберальному порядку. Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 24 лютого 2022 р.). Полтава: ПДАУ, 2022. С. 121-124.
2. Барановський Ф. Спільність викликів і загроз сучасному світовому демократичному та ліберальному порядку і європейській інтеграції України. Політичні трансформації сучасного суспільства: колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с. С. 192-197.
3. Беленчук І.В. Фейки та їх використання російськими масмедіа в умовах інформаційної війни. Магістерські студії. Херсон: ХДУ, 2021. Вип. 21. С. 203–205.
4. Горбуліна В.П. Світова гібридна війна: український фронт. Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
5. Гуцуляк Д.М. Роль інформаційно-медійних технологій як інструменту гібридної війни. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 35 (74). № 3. 2024. Частина 2. С. 52-58.
6. Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. Політичний менеджмент. 2007. № 1. С. 57–65.
7. Мудрак Л. Конвергентні медіа як наукова категорія та суб'єкт інформаційного простору. Вісник Національної академії державного управління. 2013. Вип. 2. С. 256–267. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-34.pdf>
8. Особливості застосування інформаційних технологій у гібридній війні. Мережеві війни як феномен інформаційного суспільства. URL: <https://sidcon.com.ua/tpost/800bvrty91-osoblivost-zastosuvannya-informatsinih-te>
9. Проноза І.І. Інформаційна війна: сутність та особливості прояву. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 61. С. 76-84.
10. Скибун О.Ж. Трансформація традиційних політичних інститутів та процесів під впливом нової цифрової реальності. Регіональні студії. 2020. № 23. С. 65-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regst_2020_23_14

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.26>

О. Дабіжа,

аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ ТА ДЕЗЕРТИРСТВО

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану проблема самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирство набуває особливої актуальності, оскільки прямо впливає на боєздатність військових підрозділів та загальну обороноздатність держави. Законодавчі зміни передбачили можливість звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили такий злочин задля можливості їх повернення на військову службу й поповнення таким чином лав Збройних Сил України, однак механізм його реалізації залишається недостатньо врегульованим. На практиці виникають питання щодо чіткого врегулювання порядку повернення військовослужбовців до виконання обов'язків, а також щодо правових наслідків для них у майбутньому. Недостатнє висвітлення цієї проблематики у правозастосовчій практиці та наукових дослідженнях створює ризики неоднозначного трактування норм законодавства, що може призводити до порушення прав військовослужбовців.

Стан дослідження. Питання кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової

частини або місця служби та дезертирство в умовах воєнного стану активно досліджується українськими правниками та кримінологами. Серед перших та найвідоміших робіт у цій галузі варто відзначити монографію О. В. Ободовського «Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика», яка заклала теоретичну основу для подальшого аналізу специфіки кваліфікації цих злочинів. Дослідники, такі як проф. Іваненко М. О. та док. Коваленко А. В., звертають увагу на еволюцію законодавства щодо військової дисципліни та кримінальної відповідальності, порівнюючи нормативно-правові зміни, що відбулися після початку збройного конфлікту, з практикою їх застосування. Ряд дослідників з юридичних факультетів провідних українських університетів досліджує практичні аспекти впровадження нових законодавчих ініціатив, зокрема механізм реінтеграції військовослужбовців, які добровільно повертаються до лав Збройних Сил. Незважаючи на наявний прогрес у теоретичному обґрунтуванні, проблематика ефективності застосування цих норм та їх адаптації до реалій воєнного часу потребує подальшого вивчення. Проте,

що стосується саме механізму звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, та повернення їх на військову службу – ця сфера залишається на сьогодні малодослідженою враховуючи відносно недавні законодавчі зміни та динамічний характер нормативно-правового регулювання цих питань. Незважаючи на наявний прогрес у теоретичному обґрунтуванні, проблематика ефективності застосування цих норм та їх адаптації до реалій воєнного часу потребує подальшого вивчення.

Мета статі полягає в комплексному аналізі механізму звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, та можливостей їх повернення на військову службу. Дослідження зосереджено на практичних аспектах застосування відповідних норм законодавства, виявленні проблемних питань та розгляді можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. З 2014 р. в Україні триває мобілізація у зв'язку із збройною агресією Росії, що змусило багатьох українців вступити до лав Збройних Сил України та захищати свою Батьківщину.

Відповідно до ст. 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком кожного громадянина України.

24 лютого 2022 р., у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України, Президент України підписав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Цим документом на всій території країни було запроваджено правовий режим воєнного стану з метою організації національної оборони, мобілізації всіх ресурсів

та забезпечення безпеки громадян. Воєнний стан залишається ключовим інструментом для ефективного протистояння агресії та захисту державного суверенітету.

До 24 лютого 2022 р. по Україні було проведено шість хвиль часткової мобілізації, а указом Президента України «Про загальну мобілізацію» № 65/2022 від 24 лютого 2022 р. з метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань, було оголошено та проведено загальну мобілізацію.

У зв'язку з оголошенням воєнного стану та проведенням загальної мобілізації зросла відповідальність військовослужбовців за дотримання військової дисципліни та порушення порядку несення військової служби. Важливість дотримання військових обов'язків набуває критичного значення для безпеки держави, проте дії військовослужбовців, такі як невиконання наказу, самовільне залишення військової частини, дезертирство тощо становлять загрозу для боєздатності підрозділів.

Відповідно до ст. 407 КК України самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин військовослужбовцем, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, кваліфікується за ст. 408 КК України та якщо таке правопорушення вчинено в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, воно карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Як зазначає Ободовський О. В. в своїй монографії «Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика», розмежувальною ознакою складу дезертирства (стаття 408 КК України) та складу самовільного залишення військової частини або місця служби (стаття 407 КК України) є мета. Мета дезертирства визначена у КК України як «ухилитися від військової служби». Під метою «ухилитися від військової служби» слід розуміти ухилитися від військової служби назавжди.

Законом України від 13 грудня 2022 р. 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, КК України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» було посилено кримінальну відповідальність за ряд правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, в тому числі й за ст. 407 та 408 КК України.

Так, зокрема, для цих злочинів було скасовано можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом та звільнення від відбування покарання з випробуванням. Отже, для військовослужбовців, що вчинили самовільне залишення військової частини та дезертирство можливим було лише призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк мінімум 5 років без жодних альтернатив.

За статистичними даними, про які йдеться в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану», лише протягом січня-квітня 2024 р. органами досу-

дового розслідування та прокурорами було зареєстровано 10 584 кримінальних проваджень за статтею 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби) та 7 306 проваджень за статтею 408 КК України (дезертирство). У цілому на сьогодні у провадженні органів досудового розслідування перебуває майже 19 тисяч справ, пов'язаних із вчиненням військових кримінальних правопорушень вказаних видів.

На практиці непоодинокими є випадки, коли причинами військовослужбовців покинути місце дислокації своєї військової частини або не повернутись на службу з лікування чи відпустки є, наприклад, повне ігнорування з боку командування рапортів військових на звільнення, ігнорування необхідності направлення на проходження військово-лікарської комісії за наявності підстав, ігнорування направлення підлеглих на лікування за наявності різкого погіршення стану здоров'я, віддання наказів про виконання бойових завдань без належного озброєння, засобів евакуації, а також без конкретного й чіткого плану виконання завдання. У таких умовах військовослужбовці нерідко відчують, що їх життя та здоров'я свідомо наражаються на надмірний ризик, що сприймається як пряме нехтування їхньою безпекою.

Всі вищеперелічені та інші причини (зокрема, втомленість) в цілому призводять до зниження або повної втрати мотивації у військовослужбовців служити та воювати на фронті.

Слід також не забувати, що непоодинокі «дезертири», покидаючи місце служби, нерідко в стані збудженості або психічних розладів, мають при собі вогнепальну зброю, вибухові пристрої та речовини, що саме по собі підвищує соціальну небезпеку для суспільства, оскільки деякі з них можуть стати на шлях злочинної діяльності.

Водночас, слід зазначити, що більшість військовослужбовців, які

допустили вказані порушення, опинившись під впливом зазначених обставин, часто не проти повернутися до служби. Однак, при цьому вони нерідко прагнуть продовжити її в іншій частині, а не там, де мали негативний досвід.

З огляду на це, 20 серпня 2024 р. був ухвалений Закон України № 3902-IX від 20 серпня 2024 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану.

Цим законом було внесено зміни до статті 401 КК України, шляхом її доповнення частиною п'ятою, згідно з якою особа, що вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 і 408 цього розділу, під час дії воєнного стану, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством України, за умови, що до завершення досудового розслідування вона добровільно повідомила слідчого чи прокурора про намір повернутися до військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби, і командир (начальник) військової частини (установи) дав згоду на продовження служби такою особою.

Такі зміни набули чинності 7 вересня 2024 р. і дали можливість великій кількості військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військових частин без умислу ухилення від військової служби назавжди, повернутись на службу та стати на захист своєї Вітчизни, тим самим уникнувши кримінальної відповідальності.

З моменту набуття чинності цього Закону значно активізувалася діяльність Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку

в Збройних Силах України, спрямована на виявлення, розшук та затримання правопорушників з метою забезпечення їх повернення до виконання службових обов'язків відповідно до положень нового законодавства.

Однак при реалізації цього механізму виникло багато суперечностей та складнощів.

Так, на практиці звільнення від кримінальної відповідальності за Законом № 3902-IX здійснюється за наступним механізмом.

У разі виявлення та затримання військовослужбовця, інформація про якого внесена до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за статтями 407 або 408 Кримінального кодексу України, та його добровільної письмової згоди повернутися до виконання військових обов'язків, для можливості реалізації судової процедури звільнення від кримінальної відповідальності та повернення на службу необхідним є поновлення його статусу військовослужбовця шляхом включення його до списків особового складу так званих «резервних військових частин».

Згідно ч. 2 ст. 24 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» військова служба призупиняється для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством. Початком призупинення служби є день внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Продовження військової служби для таких військовослужбовців під час воєнного стану можливе лише у випадках, коли суд ухвалив виправдальний вирок, що набрав законної сили, або кримінальне провадження було закрито відповідно до пунктів 1, 2, 3 частини першої статті 284 КПК України. Також підставою може слугувати ухвала суду про закриття провадження та звільнення від кримі-

нальної відповідальності відповідно до частини п'ятої статті 401 КК України.

Таким чином, військовослужбовці, які висловили бажання добровільно повернутися до частин та продовжити службу після самовільного залишення військової частини чи місця служби, позбавлені такої можливості без відповідного процесуального рішення. Командири уповноважені відновлювати військову службу, продовжувати дію контракту, а також поновлювати виплати та інші види забезпечення виключно на підставі документів, виданих слідчими або судовими органами.

Саме тому, задля можливості повернутись на військову службу, військовослужбовець, який підозрюється у вчиненні злочинів, передбачених ст. 407 або 408 КК України, спочатку звертається до слідчого Державного бюро розслідувань чи прокурора із клопотанням про звільнення його від кримінальної відповідальності. На підставі цього прокурор звертається до суду із клопотанням про звільнення відповідного військовослужбовців від кримінальної відповідальності для продовження проходження військової служби та закриття кримінального провадження.

Процедура звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення регламентована ч. 1 ст. 286 КПК України та здійснюється виключно судом.

Згідно з ч. 2 цієї статті, у разі наявності підстав, передбачених ч. 5 ст. 401 КК України, для звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор або суд зобов'язані отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи). Це стосується можливості продовження такою особою військової служби у статусі підозрюваного або обвинуваченого.

Окрему увагу привертає положення ст. 288 КПК України, яка визначає, що суд закриває кримінальне провадження та звільняє

підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності за встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У ситуації, коли звільнення відбувається відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України, суд своєю ухвалою зобов'язує:

1. Невідкладно після набрання законної сили ухвалою поновити особу на військовій службі.

2. Зобов'язати звільнену особу прибути до відповідної військової частини чи місця служби не пізніше ніж через 72 години.

Важливо зазначити, що ч. 5 ст. 401 КК України передбачає спеціальний порядок для осіб, які вперше під час дії воєнного стану вчинили кримінальні правопорушення, визначені ст. 407 або 408 КК України. Така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за умови, якщо:

– вона добровільно звернулася з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора або суду;

– виразила намір повернутися до своєї або іншої військової частини чи місця служби для продовження військової служби;

– отримана письмова згода командира (начальника) військової частини (установи) на продовження служби.

Аналіз законодавчих норм, що регулюють питання звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 407 та 408 КК України, свідчить про важливість забезпечення балансу між підтриманням дисципліни у військових формуваннях та наданням шансів на реабілітацію правопорушників. Застосування таких механізмів стає особливо актуальним у період воєнного стану, коли питання комплектування особового складу є критично важливим для обороноздатності країни.

Важливим аспектом є чітке визначення правового статусу військовослужбовців, які висловили бажання повернутися до служби, що на тепе-

рішній час потребує правового регулювання шляхом внесення відповідних змін.

Закріплення умов звільнення від кримінальної відповідальності, таких як добровільне повернення до виконання обов'язків, співпраця зі слідством та наявність відповідних судових рішень, гарантує дотримання принципів справедливості та законності.

На практиці непоодинокими є випадки, коли відомості про військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи дезертирували, з тих чи інших підстав не були внесені до Єдиного державного бюро досудових розслідувань, що позбавляє можливості виявлення таких осіб та здійснення належної процедури повернення на військову службу за Законом № 3902-IX.

Однак, 21 листопада 2024 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до частини другої статті 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 4087-IX, яким врегульовано, по-перше строк добровільного повернення на військову службу – а саме зазначено, що військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини чи місця проходження служби або дезертирували до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» і військову службу яких призупинено та які добровільно прибули не пізніше 1 січня 2025 р. до відповідних військових частин і висловили готовність продовжити військову службу, командир (начальник) військової частини не пізніше 72 годин з дня їх прибуття до військової частини чи місця проходження служби продовжує відповідно військову службу, дію контракту, а також поновлює виплату грошового і здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про військо-

вий обов'язок і військову службу» щодо особливостей взяття громадян України на військовий облік призовників та їх медичного огляду під час проходження ними базової загальновійськової підготовки» № 4197-IX від 09.01.2025 р. термін добровільного повернення на службу після першого самовільного залишення військової частини або дезертирства було продовжено до 1 березня 2025 р.

Ця норма спрямована на стимулювання військовослужбовців які самовільно залишили військові частини або дезертирували, якнайшвидше повернутись на військову службу задля уникнення негативних наслідків.

Особливо важливим є положення, яке визначає, що для повернення таких військовослужбовців не має значення, чи були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про відповідний злочин. Це підкреслює пріоритетність оперативного відновлення боєздатності підрозділів.

Разом із тим, практика показує, що без належного правового врегулювання питання залишаються ризики неоднакового застосування норм, що може призводити до правової невизначеності для військовослужбовців та їхніх командирів. Це підкреслює необхідність удосконалення процесуальних механізмів та розробки детальних інструкцій, які б унеможлилювали зловживання або суб'єктивний підхід до вирішення цих питань.

Аналіз норм КК України та КПК України а також нових Законів, якими регламентується процедура звільнення від кримінальної відповідальності та повернення на службу військовослужбовців, що дезертирували з війська або самовільно залишили військову частину, свідчить, що законодавець намагається забезпечити баланс між підтриманням військової дисципліни та створенням умов для повернення осіб, які вчинили правопорушення, до виконання військових

обов'язків. Однак, попри ці зусилля, залишаються проблеми практичного застосування.

Так, зокрема, на сьогоднішній день на законодавчому рівні чітко не визначено, згода якого саме командира потребується задля можливості вирішення судом питання про звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності.

Виходячи з цього, необхідно внести відповідні зміни, зокрема до положень КК та КПК України, які передбачатимуть чітке врегулювання процедури повернення військовослужбовців, що вчинили самовільне залишення частини або дезертирство.

Крім того, доцільно внести до законодавства додаткові положення, спрямовані на запобігання самовільному залишенню військових частин та дезертирству. Слід запровадити систему регулярних ротацій між підрозділами, що допоможе знизити перевтому та стрес серед військовослужбовців, а також забезпечити своєчасне лікування та проходження військово-лікарських комісій. Важливим кроком є також направлення військовослужбовців на службу відповідно до їхнього стану здоров'я та військово-облікових спеціальностей. Такі заходи сприятимуть формуванню позитивного мотиваційного клімату та збереженню високої дисципліни у лавах Збройних Сил України.

Окремою проблемою залишається невизначеність щодо можливості подальшого ініціювання кримінального провадження стосовно військовослужбовців, які повинні поновити військову службу за новими нормами законодавства, але відомості про їх правопорушення не були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань й відповідно вони повернулися на службу оминаючи процедуру розгляду судом клопотання прокурора про звільнення таких осіб від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження. Відсутність належного врегулювання цього

питання створює ситуацію, коли особа може бути зобов'язана повернутися на службу, проте залишатися під ризиком притягнення до кримінальної відповідальності, що фактично суперечить меті закону про стимулювання повернення військовослужбовців.

Ефективним рішенням у даній ситуації могло би стати чітке законодавче врегулювання процедури надання згоди командиром військової частини. Зокрема, варто передбачити, що така згода може надаватися будь-яким командиром військової частини, до якої військовослужбовець бажає приєднатися. Це дозволить уникнути затягування процесу та знизить ризики суб'єктивного ставлення з боку попереднього командування, яке може чинити перешкоди поверненню військовослужбовця на службу.

Крім того, доцільним є внесення змін до Закону № 4087-IX із доповненням, яке чітко гарантує, що військовослужбовці, які добровільно повернулися до військової служби до 1 січня 2025 р. та щодо яких не було внесено відомостей до ЄРДР, не підлягатимуть у подальшому кримінальній відповідальності. Таке положення сприятиме стимулюванню добровільного повернення осіб на службу та забезпечить ясність правового статусу цих військовослужбовців, унеможливаючи подвійне трактування закону.

Загалом, дослідження процесуальних особливостей звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство демонструє складність і багатогранність цього правового інституту. Хоча законодавець і зробив важливі кроки у регулюванні цієї проблеми, існуючі нормативно-правові акти ще потребують вдосконалення для забезпечення більш ефективного, оперативного та справедливого застосування. Запровадження чітких і однозначних механізмів щодо повернення військовослужбовців на службу без погодження

з попереднім командуванням, а також доповнення законодавства положеннями про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, щодо яких не було відкритих кримінальних проваджень, дозволить створити більш справедливу та прозору систему, що мотивуватиме військовослужбовців до добровільного повернення на службу та знижуватиме ризик зловживань. Тому важливим кроком у вдосконаленні законодавства є не тільки адаптація до реалій воєнного часу, а й надання чітких правових гарантій для військовослужбовців, що сприятиме зміцненню обороноздатності та стабільності країни в умовах постійних викликів та загроз.

Висновки. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування показує, що механізм звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини потребує більшої нормативної визначеності. Попри наявність законодавчих змін, правозастосовна практика стикається з проблемами неоднозначного трактування норм, відсутності чітких процедур повернення військовослужбовців на службу та можливих правових наслідків для них у майбутньому.

Для ефективного функціонування цього механізму необхідно:

1. Чітко визначити процедуру повернення військовослужбовців на службу після застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

2. Удосконалити нормативно-правову базу для уникнення правових колізій та розбіжностей у судовій практиці.

3. Здійснити роз'яснювальну роботу серед військових частин та органів правосуддя для уніфікації правозастосування.

Подальші дослідження у цій сфері мають зосередитися на практичних аспектах реалізації законодавчих норм та їхньому впливі на військову дисципліну й обороноздатність країни.

Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів як самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирства в умовах воєнного стану в Україні та повернення військовослужбовців, що вчинили зазначені злочини, на військову службу. Проаналізовано положення статей 407 та 408 Кримінального кодексу України (далі – КК України), які криміналізують відповідні правопорушення, а також розглянуто зміни в законодавстві щодо кримінальної відповідальності військовослужбовців, а також механізми їх звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» № 3902-IX від 20 серпня 2024 р. Окреслено ключові проблеми правозастосування, зокрема, труднощі з поверненням військовослужбовців на службу, роль командування в цьому процесі та необхідність судового рішення для звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності та продовження такою особою військової служби. У статті висвітлено основні аспекти застосування кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство, зокрема розмежування цих правопорушень за метою їх вчинення.

Особлива увага приділяється процесу звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовців, які добровільно бажають повернутися на службу.

Розглядаються умови, за яких можливо застосувати механізм, що дозволяє уникнути кримінального покарання, якщо особа своєчасно звернулася до слідчого, прокурора або суду із наміром повернутися до цієї або іншої військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби. Крім того, в статті окреслено проблематику практичної реалізації цього механізму: від невизначеності щодо повноважень командирів до ризиків суб'єктивного застосування норм у різних регіонах, що може негативно вплинути на ефективність системи військової дисципліни та обороноздатність держави.

На основі проведеного аналізу пропонуються рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема уточнення процедурних механізмів, запровадження єдиного підходу до надання згоди командира на повернення на службу військовослужбовців та розробки детальних інструкцій для командирів і правоохоронних органів. Таким чином, стаття робить вагомий внесок у розуміння складних юридичних механізмів, що регулюють питання звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство під час воєнного стану. Дослідження цих аспектів сприятиме підвищенню правової визначеності та ефективності реінтеграції військовослужбовців.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини, дезертирство, воєнний стан, мобілізація, кримінальна відповідальність, військова дисципліна, правове регулювання, повернення на військову службу, законодавчі зміни.

Dabizha O. Some procedural features of exemption from criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion

The article is devoted to the study of procedural features of the release from criminal liability for the commission of such crimes as the unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion under martial law in Ukraine and the return of servicemen who committed these crimes to military service. The provisions of Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, which criminalize the relevant offenses, and also considered changes in the legislation regarding criminal liability of military personnel, as well as the mechanisms for their release from criminal liability in accordance with the Law of Ukraine № 3902-IX of August 20, 2024. The key problems of law enforcement are outlined, in particular, difficulties with the return of servicemen to service, the role of the command in this process and the need for a court decision to release a serviceman from criminal liability and the continuation of military service by such a person. The article highlights the main aspects of the application of criminal liability for the unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion, in particular the delimitation of these offenses for the purpose of their commission.

Particular attention is paid to the process of exemption from criminal liability for military personnel who voluntarily wish to return to service. The conditions under which it is possible to apply a mechanism to avoid criminal punishment are considered if a person has timely applied to the investigator, prosecutor or court with the intention of returning to this or another military unit or place of service to continue military service and if there is a written consent of the

commander (chief) of a military unit (institution) to continue the passage of military service by such a person. In addition, the article outlines the problems of practical implementation of this mechanism: from uncertainty about the powers of commanders to the risks of subjective application of norms in different regions, which can adversely affect the effectiveness of the system of military discipline and the defense capability of the state.

Based on the analysis, recommendations for improving the regulatory framework are proposed, in particular, clarifying the procedural mechanisms, introducing a unified approach to granting the commander's consent to return to the service of military personnel and developing detailed instructions for commanders and law enforcement agencies. Thus, the article makes a significant contribution to understanding the complex legal mechanisms governing the issue of exemption from criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit and desertion during martial law. The study of these aspects will increase the legal certainty and effectiveness of the reintegration of military personnel.

Key words: unauthorized abandonment of a military unit, desertion, martial law, mobilization, criminal liability, military discipline, legal regulation, return to military service, legislative changes.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України.

4. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика: монографія. – Київ: Наукова думка, 2020.

5. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 року № 65/2022. Офіційний вісник Президента України.

6. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII.

7. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008.

8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20 серпня 2024 року № 3902-IX.

9. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану».

А. Ляднов,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня,
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЯХ

Постановка проблеми. Вагомою складовою у процесі побудови стратегії України з надання відсічі військовій агресії є імплементація рішень щодо утворення, на виконання Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військових адміністрацій, основним завданням яких є забезпечення на відповідній території, разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян[1].

Однак існуючі підходи в регулюванні публічно-правових відносин у військових адміністраціях мають безліч недоліків, зокрема на рівні законодавства належним чином не закріплено зміст засад адміністративно-правового регулювання проходження публічної служби у військових адміністраціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою для викладеного у статті матеріалу стали наукові публікації низки вітчизняних дослідників-правників. Теоретичною базою став науковий доробок з питань, пов'язаних з кадровим забезпеченням таких вчених як М. Джавідан, П. Дорфман, В. Дулгер, П. Євдокимов, А. Колодій, С. Мельник, Н. Обушна, В. Петринська, Р. Хаус, Я. Фенич, В. Дьордьяй, та ін.

Досліджуючи праці вітчизняних науковців, можна констатувати, що

зазначена проблематика не розглядалася в контексті теперішнього сьогодення, а саме військового стану в Україні. Адже військове вторгнення держави сусіда є безпрецедентним актом агресії по відношенню до нашої країни, який важко було спрогнозувати. Актуальність дослідження особливостей проходження публічної служби у військових адміністраціях є об'єктивно зумовлена необхідністю запровадження змін у законодавство, які дозволять впровадити дієвий порядок регулювання процесу проходження публічної служби у військових адміністраціях та безперервне функціонування таких інституцій в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві факт застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави визначається як військова агресія.

На превеликий жаль наша країна, громадяни нашої держави на собі пізнали окреслене поняття «військова агресія», що безумовне є найгіршим з творінь людини, а також найважчим викликом в новітній історії нашої країни.

З метою надання відсічі агресору та мобілізації всіх наявних у держави ресурсів, у відповідності до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. з 05 години 30 хвилин у державі було введено воєнний стан [2].

Визначення сутності поняття воєнний стан дає Закон України «Про правовий режим воєнного стану» відповідно до якого – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1, ст. 1].

Військові адміністрації є органами державної влади, основним завданням яких є забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Як слушно зазначає С. Мельник, особливістю адміністративно-правового статусу військових адміністрацій в Україні є багатомірність предмету відання, що знаходить відображення у якості виконання цілого спектру пріоритетних завдань, які обумовлені правовим режимом воєнного стану, зокрема таких як відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, та забезпечення обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб у відповідності до закону [3].

Одним з ключових прав людини, закріплених Конституцією України слід виділити можливість заробляти

собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [4]. І саме на державу положеннями статті 43 Основного Закону України покладено обов'язок щодо створення умов для зайнятості населення, гарантування рівня можливості для громадян у виборі професії і роду трудової діяльності, здійснення програми професійно-технічного навчання, підготовки, перекваліфікації працівників відповідно до потреб суспільства.

Важливим та безумовно актуальним є дослідження засад формування, у період дії воєнного стану, державної кадрової політики у військових адміністраціях, особливостей проходження публічної служби у зазначених інституціях, виділення окремих проблемних питань, що потребують вирішення та змістовного нормативного врегулювання.

Організація процесу роботи будь якої установи починається з вирішення кадрових питань, а саме комплектування «якісними» кадрами. Це одночасно зрозумілий і в той же час складний процес по залученню кадрів. Від того чи вдасться роботодавцю залучити кваліфіковані кадри залежить якість виконання установою покладених на неї функцій та обов'язків.

В мирні часи діяльність осіб, які перебувають на публічній службі, відіграє вагомий роль у соціально-економічних процесах держави, і має на меті настання позитивних змін у суспільстві і державі. Проте у часи воєнного стану, введеного для протидії військовій агресії, яка також виступає чинником, що безумовно впливає на становлення України як демократичної, правової та соціальної держави, робота публічних службовців вимагає додаткових знань, умінь і зусиль, що дасть змогу невідкладно реагувати на надзвичайні ситуації.

Погоджуюсь з твердженням Я. Фенич та В. Дьордьяй, що проходження публічної служби – це довго-

тривалий процес, який починається з виникнення публічно-службових відносин, а саме з моменту заміщення посади публічного службовця, з подальшим переміщенням працівника по службі, проведенням оцінки і атестації службовців і закінчується припиненням публічно-службових відносин [5]. Розділяю думку, що кожен процес, який здійснюється в межах державного управління, потребує обов'язково правового регулювання на рівні закону, адже це єдиний шлях для юридичного закріплення норм, які здатні регулювати відповідні процеси.

Важливість закріплення на законодавчому рівні засад проходження публічної служби у військових адміністраціях полягає в тому, що силу обов'язкового регулятора діяльності з кадрового забезпечення його принципи набувають у випадку їх закріплення в законі [6, с. 40].

Основним законом, котрий регламентує діяльність військових адміністрацій, а саме Законом України «Про правовий режим воєнного стану», окреслено коло завдань, які покладені на військові адміністрації, а також визначено повноваження таких військових адміністрацій.

Проте, зазначений нормативно-правовий акт не містить положення, які б повноцінно регулювали процес вступу до військових адміністрацій на публічну службу, її проходження, а також правові гарантії для осіб, які виявили бажання долучитися до щоденної, кропіткої роботи державного органу, який займає одне з ключових місць у стратегічному плані країни з надання відсічі агресору.

Широкий спектр повноважень військових адміністрацій розрахований, у першу чергу, не на управління конкретною сферою суспільних відносин, як це відбувається за умов мирного часу, а на забезпечення повноцінної реалізації правового режиму воєнного стану в усіх сферах життєдіяльності суспільства і державного управління. Відповідно, функціонально-управлін-

ське навантаження військових адміністрацій є особливим [3, с. 103].

Такі питання як запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, евакуація населення, прийняття управлінських рішень по зведенню захисних споруд не є стандартним переліком питань, які щодня постають перед публічними службовцями, тому важко уявити що в мирний час посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування будуть вимушені виконувати схожі завдання.

Аналізуючи які задачі постають перед військовими адміністраціями на постійній основі, стає очевидним, що кваліфікаційні вимоги до осіб, котрі претендують обійняти посади у військових адміністраціях не можуть бути тотожними вимогам, котрі встановлюються в мирний час для працівників обласних, районних державних адміністрацій, а також працівників органів місцевого самоврядування.

Порівнюючи правові засади вступу на публічну службу у військові адміністрації з правовими засадами, відповідно до яких здійснюється вступ на публічну службу в державних органах та органах місцевого самоврядування, слід зазначити, що процес вступу на публічну службу в державних органах та органах місцевого самоврядування врегульований Законом України «Про державну службу», Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування». В свою чергу, здійснюючи аналіз правових засад, які регулюють діяльність військових адміністрацій з прийняття на публічну службу, її проходження стає очевидним, що спеціальний нормативно-правовий акт, а саме Закон України «Про правовий режим воєнного стану», жодним чином не встановлює адміністративно-правові засади, які здатні регулювати публічно-правові відносини з кадрового забезпечення у військових адміністрацій.

Ключовими відмінностями між проходженням публічної служби

у мирний та у воєнний часи виступає вочевидь великий обсяг та специфіка обов'язків, котрі покладаються як на органи державної влади, органи місцевого самоврядування так і безпосередньо на працівників. Тому в період дії воєнного стану, з метою визначення особливостей проходження державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, особливостей трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, а також осіб, які працюють за трудовим договором, укладеним з фізичними особами, ухвалено Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX [7].

Проте, варто відзначити, що а ні Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який би мав здійснювати адміністративно-правове регулювання проходження публічної служби у період правового режиму воєнного стану, зокрема у військових адміністраціях, а ні Закон України «Про правовий режим воєнного стану», що є спеціальним законом, який регулює засади діяльності військових адміністрацій, жодним чином не регулюють реально існуючі відносин на публічній службі у військових адміністраціях, а також не врегульовано питання визначення статусу по відношенню до посадових осіб військових адміністрацій. Факт відсутності адміністративно-правового підґрунтя, відсутність заповнення правовим регулюванням прогалин в законодавстві процесу здійснення кадрового забезпечення у військових адміністраціях, може спричинити ризики з невиконання завдань, які Законом України «Про правовий режим воєнного стану» покладені на військові адміністрації.

Цілком погоджуюсь з думкою Я. Фенич та В. Дьордяй відносно

того, що майже все регулювання проходження публічної служби в умовах воєнного стану базується на роз'ясненнях міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, служб, агентств та інспекцій, роз'яснення яких мають лише інформаційний характер і не встановлюють правових норм [5].

Висновки. Резюмуючи, слід зазначити, що військова агресія впливає на процес проходження публічної служби в державних інституціях. Аналізуючи сучасне законодавство стає очевидним факт відсутності адміністративно-правового підґрунтя, здатного регулювати реально існуючі відносин на публічній службі у військових адміністраціях. Зазначені обставини потребують нагального законодавчого регулювання і є свідченням, що законодавець вже запізнюється у їх унормуванні. Тому існує нагальна потреба у вдосконаленні законодавства з метою забезпечення стабільного функціонування військових адміністрацій та ефективного кадрового управління.

Хоча треба бути відвертими, що враховуючи наявність подій 2014 року в Луганській та Донецькій областях, держава повинна більш досконаліше підійти до питання розробки нормативно-правового підґрунтя, здатного повноцінно регулювати аспекти проходження публічної служби у період війни та збройних конфліктів. Адже як демонструє геополітична ситуація в усьому світі, така нормативно-правова база стала б в нагоді не тільки нашій країні, а й і нашим державам-союзникам.

Вважаємо, що відправною точкою для унормування діяльності з проходження публічної служби у військових адміністраціях слід почати з імплементації на законодавчому рівні засад вступу, проходження та припинення публічної служби у зазначених інституціях, а також визначення статусу працівників військових адміністрацій.

Мета статті спрямована на комплексне дослідження особливостей проходження публічної служби у військових адміністраціях в умовах воєнного стану в Україні. Особлива увага приділяється необхідності пошуку шляхів модернізації процесу кадрового забезпечення у військових адміністраціях, а також формування пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання процесу кадрового забезпечення у військових адміністраціях, основними завданнями яких є здійснення заходів правового режиму воєнного стану, зокрема оборонні заходи, цивільний захист, громадська безпека і порядок, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян. Охарактеризовані особливості проходження публічної служби у військових адміністраціях в контексті постановки завдань, направлених на подолання військової агресії проти України. Методи дослідження: в ході наукового дослідження були використані загальнонаукові, спеціально юридичні методи пізнання, а також діалектичний та системно-функціональний методи, які дали змогу окреслити аспекти, які потребують удосконалення для побудови якісного кадрового забезпечення у військових адміністраціях. Результатом запропонованої наукової роботи є висвітлення процесу з проходження публічної служби у військових адміністраціях. Розглянуто виклики, які виникають при щоденній роботі працівників військових адміністрацій, а також направлення пріоритетних законодавчих змін, які б дозволили закласти підґрунтя у процес побудови якісного кадрового забезпечення у тимчасових державних органах, пріоритетним завданням яких є забезпечення заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, військові адміністрації, кадрове забезпечення, кадрова політика, правовий режим воєнного стану, публічна служба.

Liadnov A. Features of public service in military administrations

The purpose of the article is to comprehensively investigate the features of public service in military administrations during martial law in Ukraine. Special attention is paid to the necessity of finding ways to modernize the staffing process in military administrations, as well as formulating proposals for improving the administrative-legal regulation of the staffing process in military administrations. The main tasks of these administrations include implementing measures under the legal regime of martial law, specifically defense measures, civil protection, public safety and order, and the protection of the rights, freedoms, and legal interests of citizens. The article describes the features of public service in military administrations in the context of tasks aimed at overcoming military aggression against Ukraine. Research methods: The study employs general scientific and specialized legal methods of cognition, as well as dialectical and system-functional methods, which allowed for identifying aspects that require improvement in building a quality staffing system within military administrations. The result of the proposed scientific work is the highlighting of the process of public service in military administrations. The challenges faced by employees of military administrations in their daily work are discussed, as well as the development of priority legislative changes that could lay the groundwork for building a quality staffing system in temporary state bodies, whose priority task is to ensure the implementation of the legal regime of martial law in the respective territory.

Key words: administrative-legal regulation, military administrations, staffing, personnel policy, martial law regime, public service.

Література:

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст.250.

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

3. Мельник С.М. Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Дніпровський

науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 6. С. 100–104

4. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.

5. Фенич Я. В., Дьордяй В. І. Особливості проходження публічної служби в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 8. С. 456-461.

6. Євдокимов П.В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні: дис., канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 237 с.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. Урядовий кур'єр від 26.03.2022 – № 69.

А. Пашук,

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ РИЗИКАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Актуальність теми. В умовах сьогодення економіка України знаходиться у надскладному становищі, що обумовлено наявністю цілої низки ризиків, які їй загрожують. Разом із тим, необхідно зауважити, що саме по собі існування ризиків не наносить шкоду національній економіці, однак лише до того моменту, коли вони стають реальними фактами об'єктивної дійсності. Щоб відвернути загрози чи мінімізувати їх негативний вплив, уповноважені суб'єкти намагаються активно їм запобігати та протидіяти. Тож, враховуючи національний характер економічної безпеки, в обох випадках ведеться мова про державно-владні, адміністративні процеси, кожен з яких спрямовано на досягнення відповідних цілей з використанням спеціального набору інструментів.

Стан дослідження проблеми. Варто зауважити, що окремі правові, організаційні та інші основи економічної безпеки України, а також актуальні ризики, які негативно на неї впливають, розкривались в роботах: О. М. Бандурки, С. П. Стеценко, Є. Л. Стрельцова, С. В. Тютюнникова, В. М. Поповича, С. В. Юдіної, В. В. Третяк, Т. М. Гордієнко та багатьох інших вчених. Втім, незважаючи на численні розробки вчених, досі серед представників як правової, так і інших галузей не вироблено єдиного підходу щодо розкриття змісту і значення діяльності із запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України.

Саме тому **мета статті** полягає у тому, щоб розкрити сутність та значення запобігання та протидії ризикам економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу. Основу категорії «запобігання ризикам економічній безпеці» складає слово «запобігти», яке згідно до своєї етимології розкривається, як: 1) не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане; 2) догоджати кому-небудь, підлещуватися до когось, домагаючись прихильності, заступництва; 3) здобути, дістати, придбати, знайти кого-, що-небудь. Близьким за змістом є слово «попередження», яке має зміст застереження проти чого-небудь, наказ, вказівка зробити що-небудь, запобігання вияву чого-небудь небажаного [1, с. 414, 868].

Зміст та сутність запобігання як правової діяльності досить ґрунтовано досліджувались в рамках наукових робіт, передусім, у відношенні до іншої широкій категорії – правопорушень. Наприклад, Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ряд інших вчених запобігання правопорушенням тлумачать наступним чином: система засобів, що застосовуються суспільством та державою для того, щоб стримати зростання злочинності, знизити її рівень на основі впливу на причини та умови, котрі сприяють злочинності та вчиненню адміністративних проступків, а також шляхом запобігання й припинення конкретних злочинів та правопорушень [2; 3, с. 86].

Безперечно, найбільш широкого дослідження категорія «запобігання» набула в кримінологічній науці у правовій конструкції – «запобігання злочинності». Так, за С. І. Халимон, запобігання – це недопущення задуманих злочинів шляхом виявлення осіб, які намагаються їх вчинити, вжиття щодо них необхідних заходів, передбачених законом, з одночасним оздоровленням обстановки в мікросередовищі [4, с. 19].

Узагальнюючи вищевикладене можна вказати, що запобігання, як правова категорія, є широкою системою заходів, спрямованих на недопущення настання відповідних негативних явищ, зокрема, правопорушень (кримінальних чи адміністративних). В цьому контексті запобігання включає в себе дві складові, попередження та профілактику, які виражаються у наступному: 1) виявленні детермінуючих правопорушення факторів та їх ліквідацію або мінімізацію впливу; 2) формуванні умов об'єктивної дійсності, в яких поява цих детермінантів неможлива чи ускладнена; 3) проведенні соціально-орієнтованої роботи щодо неприпустимості та караності протиправної поведінки всіма громадянами.

Втім, у сфері запобігання ризикам національній безпеці України категорія «запобігання» не може зводитись виключно до правопорушень. Останні складають лише частину однієї з груп ризиків. Запобігання в даному контексті постає значно ширшим та більш складним явищем.

Наприклад, запобігання соціальним ризикам економічній безпеці, логічно, передбачає загальне підвищення рівня життєдіяльності населення та його ролі у економічному середовищі держави. Про це, зокрема, йдеться в положеннях Постанови КМУ «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року». Стратегія передбачає поетапне досягнення мети щодо підвищення рівня добробуту населення.

Першочерговим етапом є формування конкурентоспроможних умов для бізнесу та інвестицій, а також відновлення довіри до державних інститутів. Це дасть змогу перемогти у конкуренції за капітал на світовому ринку та як результат залучити інвестиції для модернізації секторів економіки. «Трансформовані та високопродуктивні сектори економіки зможуть ефективно конкурувати на міжнародному ринку товарів і послуг з іноземними державами, що сприятиме зростанню податкових надходжень до бюджету та доходів населення. Великий внутрішній споживчий ринок та зростання податкових надходжень сприятимуть розвитку сфери послуг та підвищенню якості життя громадян у розрізі освіти, охорони здоров'я, стану навколишнього природного середовища, національної безпеки, культури та соціального забезпечення. Це сприятиме розвитку людського потенціалу – головного і найважливішого потенціалу у ХХІ столітті, який Україна повинна системно розвивати», – вказується в Стратегії [5].

Крім того, Стратегія передбачає ряд інноваційних кроків в аспекті запобігання соціальним ризикам, зокрема, створення суверенних інвестиційних фондів. За положеннями документу розповсюджена світова практика, коли уряди країн створюють фонди з метою використання прибутків для майбутньої фіскальної стабілізації, накопичення надходжень від природних ресурсів, витрат на соціальні заходи, примноження доходів від надлишків державного бюджету тощо. Пропонується також створення структури, що передбачає розподіл національного багатства та централізоване управління державними підприємствами під єдиною інституцією є можливістю раціонального та соціально орієнтованого використання доходів від користування природними багатствами та доходів державних підприємств [5].

Питання запобігання корупційним ризикам включено до окремих положень Закону України «Про запобігання корупції». Наприклад, для запобігання корупційним ризикам існує спеціальний інструмент фінансового контролю, який здійснюється щодо осіб уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. В рамках нього зазначені особи зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства декларацію особи де вказують про свій фінансовий, майновий стан тощо [6].

З огляду на вище визначене, запобігання ризикам економічній безпеці України – це сукупність правових та організаційно-правових заходів, які застосовуються державою в особі уповноважених суб'єктів з метою виявлення ключових детермінантів ризиків економічній безпеці, ліквідації вже існуючих ризиків та/або мінімізації їх негативного впливу, а також формування середовища, в якому поява останніх ускладнена чи неможлива.

Не менш дискусійним та змістовним є питання протидії ризикам економічній безпеці. Протидія – це дія, спрямована проти іншої дії, яка перешкоджає їй. У широкому розумінні термін «протидія» охоплює різноманітні відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю людини в різних сферах суспільного життя та міжособистих стосунків [7; 1, с. 992; 8, с. 150]. При цьому, найчастіше, зазначену категорію, як і у випадку із запобіганням, розглядають у сфері правоохоронної діяльності. Наприклад, О. В. Ткаченко вважає, що в адміністративно-правовій сфері заходи з протидії повинні забезпечувати належний рівень виконання працівниками правоохоронних органів визначених завдань і функцій у межах чинних нормативно-правових актів. Механізмом адміністративно-правового регулювання протидії є сукупність правових й організаційних

засобів, спрямованих на вирішення визначених завдань [9; 10, с. 44].

Протидія правопорушенням у сфері обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, розглядається С. П. Параницею, як більш загальна категорія, що дозволяє комплексно представити дії осіб, які володіють інформацією про правопорушення і прагнуть її сховати, змінити і (чи) ліквідувати її носіїв, а також дії осіб, які не причетні до вчинення цього правопорушення, але переслідують ті ж цілі, що і правопорушники [11, с. 150]. О. В. Кузьменко вважає, що протидія (стосовно нелегальної міграції) – це врегульована правовими нормами діяльність уповноважених державних та недержавних структур, що здійснюється за допомогою специфічних організаційно-правових форм і методів та направлена на забезпечення стабільності встановленого міграційного режиму, переважно попереджувальними заходами [12].

Узагальнюючи зміст протидії в правоохоронній сфері можна вказати, що, на відміну від запобігання, ця категорія являє собою сукупність заходів, які спрямовані на припинення та виправлення наслідків конкретних протиправних дій, а саме кримінальних чи адміністративних правопорушень. В рамках правоохоронної протидії відбувається вплив на осіб та конкретні факти вчинення ними порушень законодавства України з метою притягнення їх до юридичної відповідальності.

Безпосередньо в межах тематики нашого дослідження поняття протидії ризикам економічній безпеці України не визначалось. Водночас, окремі приклади категорії пронизують існуючу нормативно-правову базу. Наприклад, даному питанню приділяється увага в положеннях Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на

період до 2025 року» від 11.08.2021 № 347/2021. Документ пропонує такі заходи протидії, як: 1) мінімізація зловживань на фондовому ринку; 2) імплементація мінімального стандарту Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (Плану дій BEPS) та впровадження ефективних податкових правил стосовно контрольованих іноземних компаній; 3) ідентифікація та протидія інструментам впливу на економічну безпеку України, що використовуються Російською Федерацією з метою її послаблення; 4) здійснення заходів щодо протидії спробам реалізації на міжнародних ринках товарів та послуг з тимчасово окупованих територій України; 5) створення системи протидії іміджевим втратам та кампаніям з дискредитації України на світових ринках тощо [13]. Частиною ризиків економічній безпеці України становлять відповідні кримінальні та адміністративні правопорушення протидія яким відбувається в порядку та з огляду на положення Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8093-X (далі – КУпАП) та Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI (далі – КПК) [14; 15].

Висновки. Таким чином, протидія ризикам економічній безпеці України більш конкретизована змістовна діяльність, ані ж запобігання. В її основі знаходиться не попередження негативних явищ та чинників, а робота із вже існуючими фактами їх прояву та встановлення осіб, які вчиняють протиправні дії в сфері національної економіки. Звідси, можна говорити про те, що протидія ризикам економічній безпеці України – це система державних заходів із виправлення та мінімізації наслідків негативного впливу деструктивних чинників та явищ в сфері національної економіки, а також заходів щодо виявлення, припинення кримінальних і адміністративних правопорушень в сфері національної економіки, притягнення осіб,

які їх вчиняють до адміністративно чи кримінальної відповідності відповідно.

Незважаючи на суттєву відмінність запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України, дані юридичні категорії є елементами одного цілого – комплексної діяльності держави у сфері забезпечення і підтримки національної безпеки та її економічного сектору. Передбачені нею заходи ефективно виключно при використанні в єдиному потоці, де припинення правопорушень супроводжується активною профілактичною роботою, у тому числі соціально орієнтованою.

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах сьогодення економіка України знаходиться у надскладному становищі, що обумовлено наявністю цілої низки ризиків, які їй загрожують. Саме по собі існування ризиків не наносить шкоду національній економіці, однак лише до того моменту, коли вони стають реальними фактами об'єктивної дійсності. Щоб відвернути загрози чи мінімізувати їх негативний вплив, уповноважені суб'єкти намагаються активно їм запобігати та протидіяти. Тож, враховуючи національний характер економічної безпеки, в обох випадках ведеться мова про державно-владні, адміністративні процеси, кожен з яких спрямовано на досягнення відповідних цілей з використанням спеціального набору інструментів. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити сутність та значення запобігання та протидії ризикам економічній безпеці держави. У статті, на підставі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, запропоновано авторське визначення поняття «запобігання ризикам економічній безпеці України». Акцентовано увагу на тому, що протидія ризикам економічній безпеці України більш конкретизована

змістовна діяльність, ані ж запобігання. Зроблено висновок, що протидія ризикам економічній безпеці України більш конкретизована змістовна діяльність, ані ж запобігання. В її основі знаходиться не попередження негативних явищ та чинників, а робота із вже існуючими фактами їх прояву та встановлення осіб, які вчиняють протиправні дії в сфері національної економіки. Звідси, можна говорити про те, що протидія ризикам економічній безпеці України – це система державних заходів із виправлення та мінімізації наслідків негативного впливу деструктивних чинників та явищ в сфері національної економіки, а також заходів щодо виявлення, припинення кримінальних і адміністративних правопорушень в сфері національної економіки, притягнення осіб, які їх вчиняють до адміністративно чи кримінальної відповідності відповідно. Незважаючи на суттєву відмінність запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України, дані юридичні категорії є елементами одного цілого – комплексної діяльності держави у сфері забезпечення і підтримки національної безпеки та її економічного сектору. Передбачені нею заходи ефективні виключно при використанні в єдиному потоці, де припинення правопорушень супроводжується активною профілактичною роботою, у тому числі соціально орієнтованою.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, ризики, протидія, запобігання, національна економіка.

Pashchuk A. Prevention and counteraction to economic security risks: essence and significance

The relevance of the article lies in the fact that in today's conditions, the economy of Ukraine is in an extremely difficult situation, which

is due to the presence of a number of risks that threaten it. The existence of risks in itself does not harm the national economy, but only until the moment when they become real facts of objective reality. In order to avert threats or minimize their negative impact, authorized entities are trying to actively prevent and counteract them. Therefore, taking into account the national nature of economic security, in both cases we are talking about state-authority, administrative processes, each of which is aimed at achieving the corresponding goals using a special set of tools. The purpose of the article is to reveal the essence and significance of preventing and counteracting risks to the economic security of the state. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of current legislation, proposes an author's definition of the concept of "prevention of risks to the economic security of Ukraine". Attention is drawn to the fact that counteraction to risks to the economic security of Ukraine is a more specific substantive activity, rather than prevention. It is concluded that countering risks to the economic security of Ukraine is a more specific substantive activity, not prevention. It is based not on the prevention of negative phenomena and factors, but on working with existing facts of their manifestation and identifying persons who commit illegal actions in the sphere of the national economy. Hence, we can say that countering risks to the economic security of Ukraine is a system of state measures to correct and minimize the consequences of the negative impact of destructive factors and phenomena in the sphere of the national economy, as well as measures to identify, stop criminal and administrative offenses in the sphere of the national economy, and bring persons who commit them to administrative or criminal compliance, respectively. Despite the

significant difference between preventing and countering risks to the economic security of Ukraine, these legal categories are elements of one whole – the comprehensive activity of the state in the sphere of ensuring and supporting national security and its economic sector. The measures it provides are effective only when used in a single stream, where the cessation of offenses is accompanied by active preventive work, including socially oriented work.

Key words: national security, economic security, risks, counteraction, prevention, national economy.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 1728 с.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практич. Коментар. Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2007. С. 13.

3. Лещух А.Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 292 с.

4. Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис... канд. юрид. наук : Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2008. 255 с.

5. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова, стратегія від 03.03.2021 № 179. Офіційний вісник України. 2021. № 22. Ст. 45.

6. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 №1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 3186.

7. Лапка О. Я. Соціально-правовий захист працівників міліції України (адмі-

ністративно-правовий аспект): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 211 с.

8. Параниця С.П. Адміністративно-правові засади обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами: дис... канд. юрид. наук : Ірпінь: Університет державної податкової служби України. 2009. 231 с.

9. Ткаченко О. В. Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис... канд. юрид. наук :: спец. 12.00.07 „Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”. Київ, 2008. 20 с.

10. Долгий О.О. Організація діяльності податкової служби України з протидії податковим правопорушенням у сфері функціонування вуглевидобувних підприємств: дис... канд. юрид. наук : Ірпінь: Національний університет Державної податкової служби України. 2008. 249 с.

11. Параниця С.П. Адміністративно-правові засади обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами: автореферат дис... канд. юрид. наук : Ірпінь: Університет державної податкової служби України. 2009. 21 с.

12. Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 „Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право”. Київ, 2000. 18 с.

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року": указ від 11.08.2021 №347/2021. Офіційний вісник Президента України. 2021. № 21. Ст. 964.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон від 07.12.1984 №8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №9-10. Ст. 88.

В. Плавшуда,

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Вступ. Принципи публічного адміністрування інфраструктури України набувають особливої актуальності в умовах сучасних викликів, зокрема повномасштабної російської агресії, необхідності інтеграції до євроатлантичного простору та масштабної відбудови зруйнованих об'єктів критичної інфраструктури. Вони є основоположними засадами ефективного публічного адміністрування, що передбачає модернізацію підходів, гармонізацію нормативно-правового регулювання із європейськими стандартами, впровадження сучасних цифрових рішень і розвиток державно-приватного партнерства. У цьому контексті основоположні засади публічного адміністрування інфраструктури стають визначальним чинником для забезпечення її ефективного функціонування.

Важливим аспектом є адаптація системи публічного адміністрування інфраструктури до стандартів ЄС та НАТО, що передбачає підвищення транспарентності, посилення безпечових заходів та оптимізацію ресурсного забезпечення. В умовах воєнного стану нагальними є питання оперативного ухвалення адміністративної діяльності, координації між секторами безпеки, оборони та інфраструктури, а також забезпечення безперервного функціонування критичних об'єктів. Основоположні засади публічного адміністрування інфраструктурної сфери мають враховувати як поточні виклики, так і довгострокові стратегічні завдання, що сприятимуть зміцненню стійкості інфраструктури.

Принципи правового регулювання інфраструктури мають фундаментальне значення для забезпечення її ефективного функціонування, розвитку та відповідності міжнародним стандартам. Вони становлять загальні засади, які визначають правові підходи до адміністрування інфраструктури, регулюють взаємовідносини між державними органами, суб'єктами господарювання та громадянами, а також формують правові механізми реалізації державної політики у цій сфері. За своєю природою принципи правового регулювання інфраструктури можуть бути загальноправовими, що відображають основні положення та напрямки розвитку інфраструктури відповідно до конституційних норм та міжнародно-правових стандартів. Вони також можуть мати галузевий характер, визначаючи специфіку регулювання інфраструктури у конкретних сферах, таких як транспорт, енергетика чи житлово-комунальне господарство. Крім того, існують інституційні принципи, які окреслюють механізми адміністрування, координації, нагляду та контролю за функціонуванням інфраструктурних об'єктів [1].

Післявоєнне відновлення України потребує комплексного підходу до розбудови інфраструктурних об'єктів, що передбачає ефективне використання міжнародної фінансової допомоги, реалізацію стратегічних партнерських програм та залучення новітніх адміністративних технологій. Відбудова транспортної, енергетичної, телеко-

мунікаційної та житлово-комунальної інфраструктури є одним із ключових завдань публічного адміністрування, що вимагає науково обґрунтованих підходів. Основоположні засади ефективного адміністрування інфраструктурних процесів мають враховувати міжнародний досвід, сучасні виклики та принципи стійкого розвитку.

Таким чином, науковий аналіз принципів публічного адміністрування інфраструктури України є важливим для формування ефективної адміністративної моделі, що забезпечить стійкість інфраструктури до зовнішніх загроз, її відповідність міжнародним стандартам та сприятиме зміцненню національної безпеки та економічного розвитку. Врахування основоположних засад публічного адміністрування дозволить підвищити ефективність інфраструктурних реформ, сприяти інтеграції України в європейський простір та забезпечити довгострокову стійкість критичних об'єктів.

Огляд останніх досліджень.

До проблеми публічного адміністрування інфраструктури в Україні звертали свою увагу вчені В. Авраменко, А. Берлач, О. Буханевич, В. Галунько, О. Гапонов, Д. Котелевець, В. Курило, О. Лагоднюк, Б. Логвиненко, А. Магомедов, В. Пархета, О. Петришин, Н. Пігуль, М. Погорецький, О. Романюк, О. Савченко, О. Ситников, В. Стеценко, М. Сусак, М. Цвік, П. Черняга, В. Фелик. та ін. Проте аналізовані нами проблеми не розглядалися ними в умовах воєнного стану комплексно. Зазначені та інші вчені зосереджує свою увагу на більш загальних теоретичних стосовно адміністративного права та спеціальних викликах щодо окремих галузей та сфер публічного адміністрування інфраструктури. Отже, тема статті є актуальною.

Виклад основних положень.

У енциклопедичних словниках з нашою поправкою на гуманітарний сенс категорія «принцип» трактується як фундаментальне вихідне поло-

ження, що визначає сутність певного явища, систему поглядів або спосіб організації діяльності. Принцип це вихідне положення науки або теорії, що є основоположною засадою, що визначає зміст і спрямованість певної наукової системи, ідеології або концепції. Це вихідне положення може слугувати орієнтиром для формування методологічного підходу в дослідженнях та аналізі. Така засада також може бути визначена як фундаментальний закон точної науки, що слугує основою для формулювання законів природи [2].

В загальному змісті інфраструктура поділяється на виробничу (стратегічно важливі транспортні мережі, сучасний зв'язок та надійне енергетичне забезпечення), соціальну (доступна освіта, якісна охорона здоров'я, культура та спорт), міську (комунальні послуги, зручний громадський транспорт, комфортні рекреаційні зони), адміністративну (державне та муніципальне управління), критичну (енергетика, транспорт, військова інфраструктура) та цивільну (житлові будинки, школи, лікарні, громадські установи) [3].

Інфраструктура є невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку, забезпечуючи ефективне функціонування різних сфер суспільства та господарювання. Вона охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, які виконують обслуговуючу та забезпечувальну функцію, створюючи умови для стабільного розвитку економіки, державного управління та соціальної сфери. Її розвиток базується на ключових принципах, що визначають ефективність, доступність, технологічність і стійкість інфраструктурних об'єктів. Зокрема, важливими є принципи системності, безперервності, економічної ефективності та правової визначеності, які гарантують узгоджене функціонування всіх елементів інфраструктури відповідно до законодавчих норм і суспільних потреб. Інші принципи,

такі як доступність, адаптивність та міжнародне співробітництво, сприяють розвитку інфраструктури з урахуванням сучасних викликів, інноваційних технологій і глобальних стандартів [4].

Теорія права доводить що, принципи права мають юридичну природу, оскільки вони визначають основні вихідні положення правової системи та відображають сутність і спрямованість правового регулювання. Вони є загальними вимогами, які формують основу правопорядку та забезпечують єдність і стабільність правової системи. Принципи можуть бути прямо закріплені в законодавчих актах або впливати із загального змісту правових норм. Вони відіграють провідну роль у правотворчості та правозастосуванні, забезпечуючи відповідність законодавства і судової практики основоположним ідеям справедливості, свободи та рівності [5, с. 196–200].

Інфраструктура є ключовим елементом стабільного соціально-економічного розвитку будь-якої країни чи галузі, оскільки забезпечує зв'язок між різними сферами суспільного життя та господарювання. Вона включає комплекс об'єктів, систем і процесів, що створюють основу для ефективного функціонування ринку, публічного адміністрування, громадського життя та інших напрямів діяльності. Формування та розвиток інфраструктури ґрунтується на певних принципах, які визначають її стійкість, ефективність, адаптивність та відповідність потребам суспільства [6].

Загальнолюдські принципи права є результатом розвитку цивілізації та взаємодії різних суспільств, що сприяють формуванню універсальних правових стандартів. Вони виражаються в міжнародно-правових документах і відображають досягнутий рівень політичного, економічного, соціального та морального розвитку людства. Загальнолюдські принципи включають єдність прав і обов'язків,

гарантованість прав і свобод громадян, верховенство права, відповідальність за вину, поєднання стабільності та динамізму правової системи. Загальні принципи права, які мають універсальний характер, застосовуються в усіх галузях права незалежно від специфіки регульованих відносин. Вони включають принципи законності, рівності перед законом, правової визначеності, доступності правосуддя, обов'язковості судових рішень, незалежності суддів, змагальності сторін та інших основоположних положень, що формують правову систему [5, с. 200–206].

Теорія адміністративного права розкривається що, принципи адміністративного права є загальними засадами, які визначають зміст і напрямки діяльності суб'єктів публічного адміністрування з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, а також ефективного функціонування громадянського суспільства та держави. Одним із ключових принципів є верховенство права, закріплене в Конституції України, яке охоплює такі фундаментальні складові, як законність, рівність перед законом, заборону дискримінації, доступ до правосуддя та запобігання зловживанням владними повноваженнями. Цей принцип вимагає, щоб усі рішення та дії суб'єктів публічної адміністрації відповідали правовим нормам найвищого рівня, сприяючи захисту прав людини та підтриманню правопорядку. Принципи належного врядування визначають якісні стандарти здійснення публічного адміністрування, спрямовані на підвищення його ефективності, прозорості та підзвітності [7, с. 89–106].

Виходячи з таких теоретичних позицій а також предмету нашого науково аналізу можна узагальнити що, верховенство права є основним принципом публічного адміністрування інфраструктури, що вимагає дотримання Конституції України та законодавства. Цей принцип передбачає,

що всі рішення, пов'язані з публічним адмініструванням інфраструктури, мають ґрунтуватися на правових нормах, забезпечуючи законність, рівність перед законом та запобігання зловживанням владними повноваженнями. Дотримання правових норм під час розподілу ресурсів, експлуатації та модернізації інфраструктурних об'єктів є обов'язковим для забезпечення захисту прав громадян та інтересів держави. Принципи належного врядування визначають якісні стандарти публічного адміністрування інфраструктури, спрямовані на забезпечення ефективності, прозорості та підзвітності. Забезпечення прав і свобод громадян є основним орієнтиром у процесі публічного адміністрування інфраструктури, що передбачає гарантії доступу до якісних послуг. Цей принцип вимагає, щоб інфраструктурні проекти сприяли покращенню якості життя людей, забезпечуючи доступ до транспорту, зв'язку, енергетики, охорони здоров'я та освіти. Врахування потреб усіх верств населення, включаючи маломобільні групи, є обов'язковим елементом цього принципу.

Системність та інтеграція як принципи публічного адміністрування інфраструктури забезпечують комплексний підхід до її розвитку. Це передбачає координацію дій між різними рівнями влади та галузевими відомствами, а також врахування взаємозв'язків між різними видами інфраструктури. Такий підхід дозволяє забезпечити гармонійний розвиток усіх елементів інфраструктури. Інноваційність як принцип публічного адміністрування інфраструктури спрямований на впровадження сучасних технологій для підвищення її ефективності. Це включає використання цифрових платформ, «розумних» технологій та інших інновацій, що дозволяють оптимізувати процеси публічного адміністрування інфраструктури.

В юридичній літературі існують певні підходи до розкриття принци-

пів правового регулювання інфраструктури М. Сусак доводить, що вони забезпечують чіткість, передбачуваність та стабільність правових норм, що регулюють інфраструктурні процеси, унеможлижуючи правову невизначеність та суперечності в законодавстві. Принцип правової визначеності гарантує юридичну передбачуваність та сталість нормативних актів. Принцип ефективності правового регулювання передбачає створення нормативно-правової бази, яка сприяє оперативному та результативному адмініструванню інфраструктурних об'єктів, мінімізації бюрократичних перешкод і забезпеченню економічної доцільності правових механізмів [1].

П. Черняга, О. Лагоднюк та О. Романюк відносять до загальних принципів розвитку інфраструктури засади системності, які передбачають цілісний підхід до її формування як єдиної взаємопов'язаної системи, а також принцип доступності, що гарантує рівний доступ до інфраструктурних послуг незалежно від соціального статусу, географічного розташування чи фінансових можливостей [6]. Екологічна безпека також є важливою складовою розвитку інфраструктури, оскільки передбачає врахування екологічних факторів у її створенні та експлуатації, спрямоване на збереження довкілля та раціональне використання природних ресурсів [4].

Принцип економічної ефективності забезпечує збалансований розподіл фінансових ресурсів, інвестицій та витрат з урахуванням довгострокових економічних вигод. Водночас, принцип правової визначеності регламентує необхідність функціонування інфраструктурних систем відповідно до чинного законодавства, що гарантує правову захищеність учасників ринку та користувачів інфраструктурних послуг [6]. М. Погорецький доводить, що формування ефективної інфраструктури аграрного ринку ґрунту-

ється на дотриманні низки принципів, які визначають її стійкість, адаптивність та відповідність сучасним економічним умовам. Принцип економічної самостійності передбачає, що елементи інфраструктури аграрного ринку мають можливість самостійно планувати господарську діяльність, розпоряджатися доходами та майном, що сприяє їх ефективному функціонуванню [8].

Принцип безпеки та захисту критичної інфраструктури визначає правові механізми забезпечення безпеки інфраструктурних об'єктів, включаючи їхній захист від кіберзагроз, терористичних атак та природних катастроф. Гнучкість правового регулювання закладена в принципі адаптивності, який передбачає швидке реагування нормативно-правової системи на зміни соціально-економічних, екологічних та безпекових викликів, а також створення ефективних механізмів кризового адміністрування [1].

Принцип географічної доступності передбачає розміщення елементів інфраструктури аграрного ринку у безпосередній близькості до виробничих центрів, що мінімізує витрати на транспортування, зберігання та реалізацію продукції. Принцип демографічної доцільності спрямований на розвиток інфраструктури у регіонах із високою щільністю населення, що дозволяє забезпечити її ефективне використання та підвищення ринкового попиту. Принцип законності визначає необхідність дотримання всіх чинних законодавчих норм та правил при створенні та розвитку інфраструктури аграрного ринку, що сприяє зниженню рівня тіньової економіки та підвищенню фінансової стабільності [8].

Отже, доктринальні підходи інших вчених дають можливість узагальнити наступні принципи публічного адміністрування інфраструктури:

– вони ґрунтуються на загальних засадах правового регулювання, які забезпечують її ефективне функціо-

нування, стабільність та відповідність сучасним викликам;

– принцип правової визначеності гарантує чіткість, передбачуваність та сталість правових норм, що регулюють інфраструктурні процеси, унеможливаючи правову невизначеність та суперечності, ефективності передбачає створення нормативно-правової бази, яка сприяє оперативному та результативному адмініструванню інфраструктурних об'єктів, мінімізуючи бюрократичні перешкоди та забезпечуючи економічну доцільність;

– принцип доступності та інклюзивності забезпечує рівний доступ громадян до інфраструктурних послуг незалежно від соціального статусу, місця проживання чи фізичних можливостей, що включає правове забезпечення безбар'єрності та соціальної інтеграції, системності визначає цілісний підхід до формування інфраструктури як єдиної взаємопов'язаної системи, тоді як принцип стійкості та безперервності функціонування забезпечує стабільну роботу інфраструктурних об'єктів навіть у кризових ситуаціях.

Звертаючись до чинного законодавства адміністративно-правового регулювання окремих галузей інфраструктури, слід зазначити, що це значний обсяг засад, закріплених нормами права. Зокрема, в Законі України «Про автомобільні дороги» засади охоплюють такі основні аспекти: безперервність та безпека експлуатації, щодо утримання автомобільних доріг загального користування здійснюється на основі довгострокових договорів із забезпеченням відповідності нормативним вимогам, що гарантує їхню стабільну та безпечну експлуатацію; пріоритетність розвитку дорожньої інфраструктури, оскільки збереження та розширення мережі автомобільних доріг є стратегічно важливим завданням держави, що визначає необхідність системного підходу до їхнього фінансу-

вання, модернізації та будівництва; залучення інвестицій та інноваційні підходи, стосовно підвищення ефективності будівництва та реконструкції автомобільних доріг можуть використовуватися міжнародні стандарти, зокрема контрактні моделі FIDIC, що сприяють впровадженню сучасних технологій та механізмів фінансування; державне регулювання та стандартизація, оскільки діяльність у сфері будівництва, реконструкції та утримання автомобільних доріг регламентується законодавчими актами, нормами та стандартами, які встановлюють вимоги до якості, безпеки та експлуатаційного стану доріг [9].

Висновки. Отже, принципи публічного адміністрування інфраструктури в Україні це основоположні засади адміністративної діяльності загальних та спеціальних адміністративних послуг щодо забезпечення прав та законних інтересів споживачів інфраструктурних послуг та забезпечення публічного інтересу суспільства і держави у галузях інфраструктури шляхом здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності.

Виявлено та узагальнено принципи публічного адміністрування інфраструктури в Україні, які є фундаментальними засадами адміністративної діяльності, спрямованої на забезпечення прав та законних інтересів споживачів інфраструктурних послуг, а також публічного інтересу суспільства і держави. Ці засади ґрунтуються на загальних нормах правового регулювання, що забезпечують ефективне функціонування, стабільність та відповідність сучасним викликам. Серед них ключове значення має верховенство права, яке вимагає дотримання Конституції України та законодавства, забезпечуючи законність, рівність перед законом та запобігання зловживанням владними повноваженнями. Правова визначеність гарантує чіткість, передбачуваність та

сталість правових норм, що регулюють інфраструктурні процеси, унеможливаючи правову невизначеність та суперечності. Ефективність передбачає створення нормативно-правової бази, яка сприяє оперативному та результативному адмініструванню інфраструктурних об'єктів, мінімізуючи бюрократичні перешкоди та забезпечуючи економічну доцільність. Доступність та інклюзивність забезпечують рівний доступ громадян до інфраструктурних послуг незалежно від соціального статусу, місця проживання чи фізичних можливостей, що включає правове забезпечення безбар'єрності та соціальної інтеграції. Системність визначає цілісний підхід до формування інфраструктури як єдиної взаємопов'язаної системи, тоді як стійкість та безперервність функціонування забезпечують стабільну роботу інфраструктурних об'єктів навіть у кризових ситуаціях. Екологічна безпека передбачає врахування екологічних факторів у створенні та експлуатації інфраструктури, спрямоване на збереження довкілля та раціональне використання природних ресурсів. Технологічна інноваційність спрямована на впровадження сучасних цифрових рішень та автоматизованих систем, що підвищує ефективність управління інфраструктурою. Фінансова стійкість забезпечує стабільність фінансування інфраструктурних проєктів, залучення інвестицій та ефективний розподіл бюджетних коштів. Державно-приватне партнерство передбачає взаємодію між державними структурами та приватним сектором у фінансуванні, будівництві та управлінні інфраструктурними об'єктами, що сприяє ефективному використанню ресурсів. Безпека та захист критичної інфраструктури визначають правові механізми забезпечення її захисту від кіберзагроз, терористичних атак та природних катастроф.

Координація та багаторівневе адміністрування забезпечують узгодженість дій між органами державної влади, місцевого самоврядування та міжнародними інституціями, що формує комплексний підхід до адміністрування інфраструктури. Ці засади, узагальнені на основі доктринальних підходів вчених, формують ефективну систему правового регулювання, спрямовану на забезпечення стабільності, ефективності та відповідності міжнародним стандартам. Вони враховують соціальні, економічні, екологічні та технологічні аспекти, що робить їх невід'ємною частиною сучасного розвитку інфраструктури в Україні.

Ключові слова: адміністративний орган, безпека та захист критичної інфраструктури, верховенство права, доступність та інклюзивність, державно-приватне партнерство, екологічна безпека, ефективність, забезпечення прав та законних інтересів, координація та багаторівневе адміністрування, правова визначеність, правове регулювання, публічне адміністрування інфраструктури, системність, стабільність, технологічна інноваційність, фінансова стійкість.

Plavshuda V. Principles of public administration of infrastructure in Ukraine

The principles of public administration of infrastructure in Ukraine have been identified and summarized as fundamental foundations of administrative activity aimed at ensuring the rights and legitimate interests of consumers of infrastructure services, as well as the public interest of society and the state. These principles are based on general norms of legal regulation that ensure effective functioning, stability, and compliance with modern challenges. Among them, the rule of law holds key importance, requiring adherence to the Constitution of Ukraine and legislation, ensuring legality, equa-

lity before the law, and preventing abuse of power. Legal certainty guarantees clarity, predictability, and stability of legal norms regulating infrastructure processes, eliminating legal ambiguity and contradictions. Efficiency involves the creation of a regulatory framework that promotes prompt and effective administration of infrastructure facilities, minimizing bureaucratic obstacles and ensuring economic feasibility. Accessibility and inclusiveness ensure equal access of citizens to infrastructure services regardless of social status, place of residence, or physical abilities, including legal provisions for barrier-free access and social integration. Systematicity defines an integrated approach to forming infrastructure as a unified interconnected system, while stability and continuity of functioning ensure the stable operation of infrastructure facilities even in crisis situations. Environmental safety involves considering ecological factors in the creation and operation of infrastructure, aimed at preserving the environment and rational use of natural resources. Technological innovation focuses on the implementation of modern digital solutions and automated systems, enhancing the efficiency of infrastructure management. Financial stability ensures the stability of financing infrastructure projects, attracting investments, and the effective allocation of budgetary funds. Public-private partnership involves collaboration between state structures and the private sector in financing, construction, and management of infrastructure facilities, promoting efficient resource utilization. Security and protection of critical infrastructure define legal mechanisms for safeguarding it against cyber threats, terrorist attacks, and natural disasters. Coordination and multi-level administration ensure coherence of actions between state authorities, local governments, and

international institutions, forming a comprehensive approach to infrastructure administration. These principles, summarized based on doctrinal approaches of scholars, form an effective system of legal regulation aimed at ensuring stability, efficiency, and compliance with international standards. They consider social, economic, environmental, and technological aspects, making them an integral part of the modern development of infrastructure in Ukraine.

Key words: accessibility and inclusiveness, administrative body, coordination and multi-level administration, efficiency, ensuring rights and legitimate interests, environmental safety, financial stability, legal certainty, legal regulation, public administration of infrastructure, public-private partnership, rule of law, security and protection of critical infrastructure, stability, systematicity, technological innovation.

Література:

1. Сусак М. С. Принципи ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 4. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/39221527>
2. Принцип. Словник української мови. 2024. URL: <https://surl.li/hmdxld>

3. Що таке інфраструктура: чим цивільна відрізняється від критичної. Факти ICTV. 2022. URL: <https://surl.li/sfwlva>

4. Пігуль Н. Г. Сутність і значення соціальної інфраструктури. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. № 2 (58). 2013. URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/678/749>

5. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

6. Черняга П.Г., Лагоднюк О., Романюк О. Принципи формування інфраструктури геопросторових даних для забезпечення сталого розвитку туризму. Національний університет «Львівська політехніка», 2010. URL: <https://surl.li/tlrllr>

7. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

8. Погорецький М. О. Основні умови та принципи формування інфраструктури аграрного ринку. Агросвіт, № 18, 2013. С. 46-50.

9. Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2862-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 51. ст. 556

С. Полесов,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасні виклики в економіці та демографії України вимагають від держави не тільки розроблення нових правових норм, а й удосконалення управлінських механізмів, що забезпечують ефективне функціонування пенсійної системи. Пенсійне забезпечення, що є одним із найважливіших елементів соціального захисту, має базуватися на чіткому розподілі та інтеграції управлінських функцій. Конституційні гарантії соціального захисту [4, ст. 141] та законодавство про пенсійне страхування створюють теоретичне підґрунтя для системи, проте проблеми розподілу функцій між органами управління залишаються актуальними [3; 6].

Система пенсійного забезпечення України стикається з численними викликами, такими як старіння населення, зменшення чисельності працездатного населення та економічна нестабільність. Ці фактори вимагають не лише адаптації існуючих норм, але й створення нових механізмів для ефективного управління пенсійними фондами. Серед основних проблем, що потребують термінового вирішення, є недостатня прозорість у фінансових потоках, а також неефективність існуючих інформаційних систем, які не завжди забезпечують своєчасний доступ до необхідних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження щодо функціональних аспектів дер-

жавного управління пенсійним забезпеченням в Україні свідчать про ряд важливих тенденцій та викликів. Вчені та експерти звертають увагу на необхідність реформування пенсійної системи з урахуванням сучасних економічних і соціальних реалій.

Згідно з Полісовим С. С., «оптимальне функціонування системи пенсійного забезпечення напряму залежить від якості інформаційного та координаційного забезпечення» [8, с. 45]. Це підкреслює необхідність глибокого аналізу та вдосконалення управлінських функцій, оскільки від цього залежить не лише стабільність пенсійної системи, а й соціальна справедливість у розподілі пенсійних виплат. Важливим аспектом є також питання інтеграції сучасних технологій, які можуть суттєво підвищити ефективність управлінських процесів.

Крім цього, важливо враховувати міжнародний досвід у сфері пенсійного забезпечення, що може слугувати основою для реформування національної системи. Дослідження показують, що країни з розвиненими системами пенсійного забезпечення мають чітко визначені механізми контролю та регулювання, що дозволяє їм адаптуватися до змін у демографічній ситуації. Таким чином, вивчення цих моделей може дати Україні цінні уроки в плані покращення управлінських практик.

Таким чином, дослідження функціональних аспектів державного управління пенсійним забезпеченням є сво-

часним і актуальним, оскільки воно може сприяти формуванню більш ефективної та стійкої пенсійної системи в Україні. Це дослідження не лише вказує на існуючі проблеми, але й пропонує шляхи їх вирішення, що є критично важливим для забезпечення соціальної стабільності та добробуту населення. В умовах швидких змін в економіці та суспільстві, адаптація пенсійної системи до нових викликів стає не лише необхідною, а й запорукою стабільного розвитку країни в цілому.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз функціональних аспектів державного управління пенсійним забезпеченням в Україні та визначення ключових напрямків для його удосконалення. Для досягнення цієї мети ставляться наступні завдання:

– Вивчити основні проблеми та виклики, з якими стикається пенсійне забезпечення в Україні, зокрема фінансову нестабільність та демографічні зміни.

– Дослідити практики управління пенсійними системами в інших країнах та виявити можливості для їх адаптації в Україні.

– Оцінити вплив сучасних інформаційних технологій на ефективність управлінських процесів у сфері пенсійного забезпечення.

– Розглянути, як економічні зміни впливають на пенсійні виплати та які наслідки це має для різних груп населення.

– Сформулювати практичні рекомендації для удосконалення державного управління пенсійним забезпеченням, враховуючи виявлені проблеми та можливості.

Ці цілі дозволять глибше зрозуміти функціонування пенсійної системи в Україні та сприятимуть її подальшому розвитку.

Виклад основного матеріалу.
Класифікація управлінських функцій.

У системі пенсійного забезпечення управлінські функції є кри-

тично важливими для забезпечення її ефективності та стабільності. Вони включають організацію процесів, які забезпечують своєчасний збір та розподіл фінансових ресурсів, необхідних для виплати пенсій. Регулювання цих процесів передбачає встановлення чітких норм і стандартів, що визначають правила функціонування системи. Контроль за виконанням цих норм дозволяє виявляти та усувати недоліки, забезпечуючи прозорість і підзвітність. Таким чином, управлінські функції є основою для створення надійної та стійкої пенсійної системи, що відповідає потребам суспільства. Іщук А. М. пише: «Управлінські функції – це базис для реалізації державної політики, що дозволяє забезпечити ефективну взаємодію всіх учасників системи» [3, с. 152].

Основні функції включають:

– Інформаційну функцію: збір, опрацювання та поширення даних про застрахованих осіб, платежі, демографічні та економічні показники.

– Прогнозно-планову функцію: аналіз поточних тенденцій, розроблення стратегічних планів, бюджетне планування.

– Регулятивну функцію: формування та впровадження нормативно-правових актів, що регулюють порядок нарахування та виплати пенсій.

– Організаційну функцію: побудова управлінської структури, розподіл повноважень між спеціалізованими органами.

– Контрольну функцію: моніторинг і аудит виконання нормативів, оцінка ефективності роботи системи.

– Фінансово-бюджетну функцію: забезпечення стабільного фінансування і контроль за цільовим використанням бюджетних коштів.

– Координаційну функцію: організація взаємодії між різними відомствами, що беруть участь в управлінні пенсійною системою [6, с. 175; 8, с. 48].

Теоретична обґрунтованість класифікації управлінських функцій

є важливим аспектом для ефективного функціонування системи пенсійного забезпечення. Як підкреслює Медяник В. А., «чіткий розподіл управлінських функцій дає змогу виявити слабкі місця системи і розробити ефективні заходи для їх усунення» [6, с. 178]. Це дозволяє не лише ідентифікувати проблеми, але й створювати стратегії для їх вирішення. Шумило М. М. додає, що «поділ функцій створює прозору та підвітну систему управління, де кожна функція виконується спеціалізованим органом» [10, с. 145]. Такий підхід забезпечує більш ефективну координацію дій, що, в свою чергу, сприяє підвищенню довіри суспільства до пенсійної системи. Таким чином, класифікація є не тільки методологічним інструментом, а й основою для практичної реалізації управлінських процесів, що забезпечує стабільність і розвиток пенсійного забезпечення.

На практиці інформаційні системи Пенсійного фонду України активно використовуються для збору та опрацювання даних, що позитивно впливає на оперативність ухвалення рішень [5, с. 110]. Однак, за словами Полісова С. С., «необхідна інтеграція інформаційних, прогнозних і контрольних функцій для створення єдиної управлінської платформи» [8, с. 50], що вказує на необхідність подальших реформ.

Роль інформаційної та прогнозно-планової функцій. Інформаційна функція в системі пенсійного забезпечення є ключовою для забезпечення ефективності управлінських процесів. Вона полягає в зборі, обробці та аналізі даних, що стосуються фінансових потоків, демографічних показників і потреб населення. Завдяки цій функції, органи управління отримують необхідну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень, що впливають на стабільність пенсійної системи. Крім того, інформаційна функція забезпечує прозорість у діяльності пенсійних фондів, що підвищує довіру

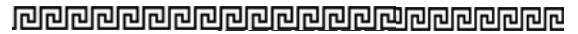
громадян до системи соціального забезпечення. Вона також сприяє своєчасному виявленню проблем і ризиків, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в економічному та соціальному середовищі. Ішук А. М. зазначає: «Інформація – основа прийняття обґрунтованих управлінських рішень, від якості якої безпосередньо залежить ефективність усієї системи» [3, с. 156].

Для реалізації цієї функції необхідне створення єдиної інформаційної бази, яка об'єднує дані про застрахованих, фінансові потоки та демографічні зміни. На думку Полісова С. С., «сучасні інформаційні технології дають змогу значно прискорити обробку даних і підвищити точність прогнозів» [8, с. 47]. Це сприяє прозорості та підвищенню підвітності державних органів.

Прогнозно-планова функція є важливим інструментом для забезпечення стабільності пенсійної системи в умовах змінюваного середовища. Вона дозволяє аналізувати демографічні зміни, економічні показники та соціальні потреби, що впливають на фінансування пенсій. Завдяки розробленню сценаріїв, управлінці можуть передбачити можливі ризики та виклики, що допомагає формувати ефективні стратегії для адаптації системи до майбутніх умов. Це, у свою чергу, сприяє забезпеченню надійних і стабільних виплат пенсій, що є критично важливим для соціального благополуччя населення. Медяник В. А. зазначає, що «без якісного прогнозування неможливо виробити ефективну стратегію пенсійного забезпечення, здатну адаптуватися до динаміки демографічних та економічних змін» [6, с. 182]. У межах цієї функції необхідно:

– Аналізувати статистичні дані та економічні показники, що впливають на пенсійну систему.

– Розробляти довгострокові плани бюджетного фінансування, враховуючи можливі коливання в доходах і витратах.

– Прогнозувати зміни в чисельності пенсіонерів і коригувати нормативи нарахування пенсій.

В Україні впровадження інформаційних систем, таких як Єдиний пенсійний портал, вже призвело до поліпшення якості обробки даних. Лазор О.Я. і Юник І. Г. наводять приклад, коли використання електронного документообігу скоротило час опрацювання заяв на пенсію на 30 %, що свідчить про позитивний вплив інформаційної функції на оперативність системи [5, с. 112].

Регулятивна, організаційна та контрольна функції. Регулятивна функція спрямована на формування та впровадження нормативно-правових актів, що визначають порядок нарахування, перерозподілу та виплати пенсій. Згідно з дослідженнями Берназюка Я. О., «ефективне регулювання пенсійного забезпечення потребує чіткого закріплення правил, які враховують як соціальні гарантії, так і ринкові реалії» [2, с. 117]. У цьому зв'язку важливими є кілька аспектів. По-перше, необхідно розробити детальні регламентуючі документи, такі як методичні вказівки та регламенти для Пенсійного фонду, що забезпечить чіткість у виконанні управлінських функцій. По-друге, важливо забезпечити стабільність законодавчої бази, що дозволяє мінімізувати правові ризики та суперечності, які можуть виникати в процесі функціонування системи. Нарешті, застосування принципу законності та дотримання норм, закріплених у Конституції України, є критично важливим для підтримання правопорядку та довіри до пенсійної системи [4, ст. 141].

Організаційна функція включає в себе формування управлінської структури, розподіл повноважень між органами державного управління та оптимізацію внутрішніх процесів. Іщук А. М. підкреслює, що «ефективна організаційна структура є запорукою оперативного та якісного управління

пенсійною системою» [3, с. 158]. Ключовими напрямками організаційної функції є:

– Формування спеціалізованих підрозділів, відповідальних за різні аспекти пенсійного забезпечення.

– Визначення чітких схем розподілу відповідальності між органами (наприклад, між Пенсійним фондом і Міністерством соціальної політики).

– Впровадження сучасних технологій для підтримки процесів організаційного управління, включно з електронним документообігом та інтегрованими інформаційними системами.

Контрольна функція спрямована на моніторинг виконання нормативно-правових актів та оцінку ефективності управління. Вона забезпечує перевірку відповідності дій організацій і посадових осіб встановленим стандартам і вимогам. Завдяки цій функції можна виявити недоліки та порушення, що дозволяє вчасно вжити коригувальних заходів. Крім того, регулярний моніторинг допомагає виявляти тенденції та проблеми, що виникають у процесі управління, що є необхідним для стратегічного планування та розвитку системи. Основні інструменти контролю включають:

– Внутрішній і зовнішній аудит діяльності Пенсійного фонду та інших відомчих структур.

– Періодичні перевірки та оцінка відповідності роботи нормативам, встановленим законодавством.

– Використання сучасних інформаційних технологій для автоматизації процесів контролю, що дає змогу своєчасно виявляти та коригувати порушення.

Медяник В. А. зазначає, що «без системного контролю неможливо забезпечити дотримання прав громадян та оперативне реагування на порушення в системі пенсійного забезпечення» [6, с. 185].

Фінансово-бюджетне забезпечення та координація. Фінансо-

во-бюджетна функція є ключовим елементом забезпечення стійкості пенсійної системи. Згідно з дослідженнями Петросян К. Є., «без стабільного фінансування неможливо забезпечити регулярність і повноту виплат пенсій» [7, с. 193]. Ця функція включає кілька важливих аспектів.

По-перше, формування та затвердження бюджетних асигнувань для пенсійного забезпечення є критично важливим етапом. Це передбачає розрахунок необхідних коштів для виплат пенсій, врахування демографічних змін і прогнозів щодо чисельності пенсіонерів. Важливо, щоб ці асигнування були адекватними та своєчасними, щоб уникнути затримок у виплатах.

По-друге, перерозподіл бюджетних коштів з урахуванням динаміки платежів і соціальних гарантій забезпечує гнучкість у фінансуванні. Це означає, що в разі зміни економічних умов або збільшення кількості пенсіонерів, бюджет може бути скоригований для задоволення нових потреб. Такий підхід дозволяє адаптувати фінансову політику до реальних умов і забезпечувати стабільність системи.

По-третє, запровадження механізмів контролю за цільовим використанням коштів є важливим аспектом фінансово-бюджетної функції. Це дає змогу мінімізувати нецільове витрачання бюджету та забезпечити прозорість у фінансових операціях. Контрольні механізми можуть включати аудит, моніторинг витрат та регулярні звіти, які допомагають виявляти порушення та коригувати фінансову політику в разі необхідності.

Таким чином, фінансово-бюджетна функція є основою для стабільного функціонування пенсійної системи, що забезпечує своєчасні та повні виплати пенсій.

Координаційна функція є важливим елементом, що забезпечує синхронізовану роботу всіх суб'єктів державного управління в сфері пенсійного забезпечення. Лазор О. Я.

і Юник І. Г. зазначають, що «ефективна координація дає змогу створити єдину інформаційну платформу та оптимізувати обмін даними між відомствами» [5, с. 115]. Основні завдання цієї функції включають:

– Узгодження дій між органами. Це передбачає тісну співпрацю Пенсійного фонду, Міністерства соціальної політики та інших залучених органів. Чітка координація дозволяє уникнути конфліктів у діях і забезпечує більш ефективне управління системою.

– Розробка єдиних стандартів. Створення спільних стандартів і процедур взаємодії між відомствами підвищує прозорість і оперативність управління. Це включає встановлення єдиних критеріїв для обробки інформації та взаємодії, що полегшує комунікацію і знижує ризики помилок.

– Регулярний обмін інформацією. Організація регулярних нарад та обмін даними між різними відомствами є критично важливими для швидкого реагування на зміни в економічній та демографічній ситуації. Це дозволяє всім учасникам процесу залишатися в курсі актуальних викликів і потреб, що виникають у сфері пенсійного забезпечення.

Таким чином, координаційна функція відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та стабільності пенсійної системи, сприяючи злагодженій роботі всіх учасників управлінського процесу.

Практичні приклади свідчать про те, що впровадження інформаційних технологій і створення єдиної системи координації сприяють поліпшенню фінансових показників пенсійного забезпечення. Наприклад, впровадження електронного документообігу дало змогу скоротити витрати на адміністрування та підвищити точність розподілу бюджетних коштів [6, с. 188]. Також, досвід зарубіжних країн демонструє, що ефективна координація між державними органами

значно підвищує стійкість системи в цілому [1].

Висновки. На основі проведеного аналізу функціональних аспектів державного управління пенсійним забезпеченням можна зробити кілька важливих висновків.

По-перше, чітка класифікація управлінських функцій є запорукою ефективного функціонування пенсійної системи, оскільки вона дозволяє розподілити завдання між спеціалізованими органами [3].

По-друге, інформаційна та прогнозно-планова функції відіграють ключову роль в оперативному реагуванні на зміни в економіці та демографії, забезпечуючи прозорість і точність управлінських рішень [6].

Крім того, регулятивні, організаційні та контрольні функції створюють правове та структурне підґрунтя, необхідне для реалізації нормативно-правових гарантій пенсійного забезпечення. Однак їх реалізація стикається з проблемами міжвідомчої координації.

Фінансово-бюджетне забезпечення та координація є необхідними умовами для сталого функціонування системи, що забезпечує стабільне фінансування та оперативну взаємодію між органами.

Нарешті, для підвищення ефективності пенсійного забезпечення важливо інтегрувати всі управлінські функції, що потребує вдосконалення інформаційних систем, посилення контролю та оптимізації міжвідомчої взаємодії.

Дослідження присвячене аналізу функціональних аспектів державного управління у сфері пенсійного забезпечення в умовах соціально-економічних трансформацій України. У статті розглядаються теоретико-методологічні основи сучасної системи управління пенсійним забезпеченням, зокрема функції інформаційна, прогнозно-планова, регулятивна, організа-

ційна, контрольна, фінансово-бюджетна та координаційна. Цей підхід дозволяє систематизувати управлінські процеси та виявити слабкі місця, що негативно впливають на ефективність пенсійної системи. Дослідження базується на історико-теоретичному аналізі, порівняльно-доктринальному підході та емпіричному аналізі даних, зокрема статистичних звітів і результатів аудиторських перевірок. Автори підкреслюють, що чітке розподілення управлінських функцій є основою для підвищення якості державного управління, що дозволяє контролювати використання бюджетних коштів та реагувати на зміни в економічних і демографічних показниках. Основна частина роботи поділена на кілька розділів. Перший розділ присвячено класифікації управлінських функцій, де детально аналізуються їх критичні аспекти для стабільності пенсійного забезпечення. Другий розділ розглядає практичні аспекти реалізації регулятивних та контрольних функцій, вказуючи на проблеми дублікації функцій між державними органами, що може призводити до системних порушень. Третій розділ аналізує фінансово-бюджетне забезпечення та координацію між органами управління, акцентуючи на важливості бюджетного фінансування. Четвертий розділ узагальнює результати дослідження та формулює рекомендації для удосконалення управлінських механізмів, зокрема інтеграції сучасних технологій та перегляду нормативно-правової бази. Таким чином, комплексний аналіз функціональних аспектів управління пенсійним забезпеченням сприяє виявленню системних недоліків та окресленню шляхів їх усунення, що має практичну значущість для нових реформ у соціальній політиці України.

Ключові слова: соціальна держава, пенсійне забезпечення, конституційні норми, ефективність,

методологія, управлінські функції, інформаційна функція.

Polesov S. Functional aspects of public administration of pension provision in Ukraine

The study is dedicated to the analysis of functional aspects of state management in the field of pension provision in the context of social and economic transformations in Ukraine. The article examines the theoretical and methodological foundations of the modern pension management system, specifically analyzing functions such as informational, forecasting and planning, regulatory, organizational, control, financial and budgetary, and coordination. This approach allows for the systematization of management processes and the identification of weaknesses that negatively impact the effectiveness of the pension system. The research is based on historical-theoretical analysis, a comparative-doctrinal approach, and empirical data analysis, including statistical reports and audit results. The authors emphasize that a clear distribution of management functions is essential for improving the quality of public administration, enabling effective control over budget expenditure and timely responses to changes in economic and demographic indicators. The main body of the work is divided into several sections. The first section is dedicated to the classification of management functions, providing a detailed analysis of their critical aspects for the stability of pension provision. The second section discusses practical aspects of implementing regulatory and control functions, highlighting issues arising from function duplication among state bodies, which can lead to systemic violations. The third section analyzes financial and budgetary support and coordination among management bodies, emphasizing the importance of budget funding. The fourth section summarizes the research

findings and formulates recommendations for improving management mechanisms, particularly the integration of modern technologies and the revision of the regulatory framework. Thus, the comprehensive analysis of functional aspects of pension management allows for the identification of systemic shortcomings and outlines ways to address them, which has practical significance for new reforms in Ukraine's social policy.

Key words: welfare state, pension provision, constitutional norms, efficiency, methodology, management functions, information function.

Література:

1. Smith, J. Comparative Models of Pension Provision in Advanced Economies. *Journal of Social Policy*, 48(3), 2019. P. 450–467.
2. Берназюк Я.О. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія : Право. Випуск 64.
3. Іщук А.М. Публічно-управлінські функції у системі пенсійного забезпечення: поняття та види. *Експерт : парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5(17). С. 152–160. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-5\(17\)-152-160](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-5(17)-152-160).
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Лазор О.Я., Юник І.Г. Державне управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні : правові та організаційні аспекти. *Наукові перспективи*. 2023. № 2(32). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-108-122](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-108-122).
6. Медяник В.А. Адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 424 с.
7. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціаль-

ний захист : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. 251 с.

8. Полісов С.С. Функціональні аспекти державного управління в системі пенсійного забезпечення. Журнал сучасної економіки та управління, № 3, 2018. С. 43-56.

9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 49-51, ст. 376.

10. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : НікаЦентр, 2016. 680 с.

Є. Попов,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Значення категорії «дієздатність» у тому, що дієздатність юридично забезпечує активну участь фізичних осіб у цивільних відносинах; та іншої діяльності, реалізації своїх, майнових прав, включаючи право власності, а також особистих немайнових прав. При цьому будь-яким учасникам цивільних відносин, гарантовано застосування заходів юридичної відповідальності до дієздатного суб'єкта, який порушив зобов'язання або завдав майновій шкода за відсутності договірних відносин. Таким чином, категорія дієздатності фізичних осіб є важливим юридичним засобом вираження свободи особистості у сфері майнових та особистих немайнових відносин.

Проте обсяг дієздатності фізичних осіб може бути різний. Вирішення питання застосування «правила» чи «виключення» у кожному даному випадку може залежати від стану дієздатності фізичної особи. Дослідження даних умов є актуальним, та заповнює об'єктивно існуючі теоретичні та законодавчі прогалини у регулюванні зазначених відносин.

Враховуючи, що передбачені законодавством можливості обмеження цивільної дієздатності фізичної особи і, тим більше, визнання її недієздатним спричиняють, дуже істотне применшення його можливостей щодо реалізації своїх прав і свобод, використання названих процедур має бути в кожному конкретному випадку обґрунтованим, виключаючи зловживання із боку зацікавлених осіб.

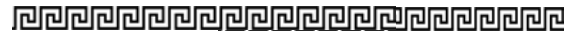
Для цього необхідно конкретизувати існуючі критерії цивільної дієздатності, а також підстави обмеження дієздатності фізичних осіб та визнання фізичних осіб недієздатними.

Велику роль у справі вдосконалення правового регулювання цивільної дієздатності може відіграти використання закордонного цивільного законодавства, особливо країн Європейського Союзу. Цивільне законодавство країн ЄС регулює питання, пов'язані з дієздатністю своїх громадян досить детально.

Метою статті є характеристика чинного цивільного законодавства України з метою визначення змісту цивільної дієздатності та її особливостей.

Стан дослідження. Серед дослідників, які займалися даною проблематикою, слід відзначити В. І. Борисову, О. В. Веренкітової, І. В. Давидової, В. В. Луця, В. В. Недьон, Т. О. Нечитайло, О. І. Сафончик, Р. О. Стефанчука, О. Є. Харитонова, І. В. Фатееву, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, В. Л. Яроцького та ін.

Виклад основного матеріалу. Дієздатність суттєво впливає на права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах. Саме на підставі змісту цивільної дієздатності визначаються права фізичних осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість цивільної відповідальності. Однак, у юридичній науці не вироблено одностайної думки щодо поняття та змісту цивільної дієздатності фізичних осіб.

Здатність мати права та обов'язки є необхідною умовою виникнення конкретних суб'єктивних прав.

Дієздатність, як і правоздатність, за юридичною природою є суб'єктивним правом фізичної особи.

Коло прав та обов'язків, які можуть мати громадяни України, дуже широке. Права та свободи громадян становлять основу конституційного ладу України, роблять людину самостійним суб'єктом, який має здатність вимагати від органів державної влади та управління реалізацію та захист своїх прав.

Зміст правоздатності фізичних осіб складає у сукупності систему їхніх соціальних, економічних, культурних та інших прав, визначених і гарантованих Конституцією України [3, с. 10–17]. Також враховуються права, забезпечені міжнародними актами, зокрема: Загальною Декларацією прав людини; Міжнародним пактом про цивільні та політичні права; Конвенцією про права дитини; Європейською конвенцією «Про захист прав людини та основних свобод», тощо.

Зміст дієздатності фізичних осіб пов'язаний із змістом їх правоздатності. Якщо зміст цивільної правоздатності становить можливість мати права та обов'язки, то зміст цивільної дієздатності характеризується здатністю фізичної особи ці права та обов'язки набувати та здійснювати власними діями. Можна дійти висновку, що цивільна дієздатність надає фізичній особі можливість реалізації своєї правоздатності власними діями.

Володіти цивільною дієздатністю означає мати здатність особисто вчиняти різні юридичні дії: укласти договори, видавати довіреності тощо, а також нести цивільну відповідальність за заподіяну майнову шкоду (ушкодження або знищення чужого майна, ушкодження здоров'я тощо), за невиконання договірних та інших обов'язків. Таким чином, цивільна дієздатність включає, перш за все,

здатність до вчинення цивільних правочинів (спроможність) і здатність нести цивільну відповідальність за неправомірні дії (деліктоздатність).

Відповідно до частини другої статті 37 ЦК України, фізична особа, цивільна дієздатність, якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові угоди, та нести за них, отже, самостійно відповідальність.

Частиною третьою статті ЦК України передбачено, що інші правочини здійснюються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. З цього положення можна зробити висновок щодо відповідальності, яка буде покладатися на піклувальника.

Відповідно до частини п'ятої статті 37 ЦК України, «фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення ним договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, заподіяну ним іншій особі» [5].

Таким чином, законодавець повністю знімає відповідальність з піклувальника, та покладає її на фізичну особу, дієздатність якої обмежена. У свою чергу, частиною четвертою статті 37 ЦК України законодавець надає право піклувальнику отримувати та розпоряджатися заробітком, пенсією, стипендією та іншими доходами фізичної особи, дієздатність якої обмежена (слід зазначити, що законодавець не наголосив у цій нормі, на користь якого має розпоряджатися цими коштами піклувальник) [5].

Виходить так, що з піклувальника взагалі знімається відповідальність за дії особи обмеженої дієздатності. Зрозуміло, що за дрібні побутові послуги скоєні самостійно фізичною особою, дієздатність якої обмежена, несе сам даний суб'єкт. Далі угода, яка вчинена цією особою, але за згодою піклувальника.

Згода піклувальника потрібна: для того, щоб у певних випадках піклувальник ніс додаткову відповідальність зі своїм підопічним, тим більше,

коли піклувальник розпоряджається всіма доходами свого підопічного; коли піклувальник дає згоду укласти угоду фізичній особі цивільна дієздатність якої обмежена, яка надалі може завдати шкоди інтересам цієї особи. Звісно, у всіх випадках з фізичною особою, дієздатність якої обмежена відповідальність повинен нести і піклувальник, коли це необхідно.

Таким чином, слід змінити положення частини п'ятої статті 37 ЦК України у такий спосіб: «Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність лише за дрібну побутову угоду, у інших випадках відповідальність за порушення ним договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду заподіяну нею іншій особі несе як фізична особа, дієздатність якої обмежена, так і піклувальник».

Відповідно пропонується внести зміни та доповнити статтю 1185 ЦК України частиною другою, якою передбачити, що: у разі якщо у фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, відсутні речі або майно, які можуть бути достатніми для відшкодування заподіяної цими фізичними особами шкоди, ця шкода може бути відшкодована частково, або у повному обсязі піклувальником фізичної особи, дієздатність якої обмежена.

Аргументовано законодавець врегулював питання щодо фізичних осіб, визнаних недієздатними. Відповідно до частини другої статті 41 ЦК України: «недієздатна фізична особа не має право вчиняти будь-яку угоду та відповідно до частини четвертої статті 41 ЦК України відповідальність за шкоду, заподіяну недієздатною фізичною особою, несе її опікун» [5].

У наукових колах зазначається, що: «суб'єктами прав та обов'язків є також фізичні особи, які визнані недієздатними. Від імені таких фізичних осіб діють, тобто здійснюють вольові акти, особи, які мають цивільну дієздатність та визначені опікунами та піклувальниками фізич-

них осіб, цивільна дієздатність яких обмежена» [7]. Однак можливість і забезпеченість певної поведінки (захід можливої поведінки) визнається у цих випадках не за фізичною особою – опікуном, піклувальником, законним представником, а за фізичною особою, визнаною недієздатною. Належні піклувальнику повноваження теж є суб'єктивним правом, але останній діє від імені фізичної особи, визнаною недієздатною і створює для нього своїми діями права та обов'язки.

Правоздатність є певною суспільною властивістю, що за необхідності забезпечити як наступність цивільних прав і обов'язків, і можливість виникнення нових прав і обов'язків, незалежно від віку і психологічного стану, за всіма і в усіх членів цього суспільства з метою збереження та зміцнення наступності та стійкості цивільних відносин. Тому будь-яка фізична особа може бути спадкоємцями, власниками і тощо, так само й малолітні і неповнолітні фізичні особи (особи які є частково та неповно дієздатними), та фізичні особи, визнані недієздатними, можуть бути власниками, спадкоємцями, й тоді як від їхнього імені діють інші особи (батьки, опікуни).

Окремі науковці зазначають, що: «у змісті будь-якої правоздатності можна розрізнити дві сторони: визначення кола тих конкретних прав, які може мати правоздатний суб'єкт; визначення кола тих обов'язків, які може або має правоздатний суб'єкт» [6].

Припиняється правоздатність лише зі смертю фізичної особи, незалежно від причин її настання, а також унаслідок оголошення її померлою у порядку, передбаченому статтею 46 ЦК України.

З вище сказаного можна дійти висновку, що дієздатність відрізняється від правоздатності у наступному: по-перше, дієздатність передбачає розуміння значення своїх дій, вміння керувати ними та передбачати

їх наслідки, що не обов'язково для правоздатності; по-друге, дієздатність полягає у особистому здійсненні правоздатності. Вони співвідносяться один з одним як реальність і можливість. Недолік дієздатності поповнюється законним представництвом, тоді як правоздатність його не допускає.

Щодо дієздатності закон встановлює її невідчужуваність та неможливість обмеження з волі громадянина.

Отже, цивільна дієздатність визначається у ЦК України як здатність фізичної особи своїми діями набувати та здійснювати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки та виконувати їх.

Розглядаючи зміст цивільної дієздатності, звертається увага на визначення правового статусу фізичних осіб. Так, враховуючи вищевикладене, елементами правового статусу фізичних осіб виступають цивільні правоздатність та дієздатність фізичних осіб. Правоздатність фізичних осіб зазвичай розуміється, як абстрактна можливість мати права та обов'язки.

Законодавче визначення цивільної дієздатності фізичних осіб дозволяє виділити окремі елементи, наявність яких дозволяє зробити висновок про дієздатність конкретної фізичної особи.

Найбільш суттєвими елементами змісту цивільної дієздатності фізичних осіб є можливість самостійного укладання угод (правочинність) та можливість нести самостійну майнову відповідальність (деліктоздатність).

Отже, першим елементом є можливість набуття та здійснення фізичною особою прав, тобто фізична особа здатна виступати як суб'єкт правовідносин. При цьому, другим елементом закріплено можливість фізичної особи створити для себе обов'язки, а також набутти можливості їх виконання.

На відміну від цивільної правоздатності саме наявність цивільної дієздатності дозволяє фізичній особі брати участь у цивільних правовідносинах, тобто вірною є позиція у тому,

що «цивільну дієздатність можна розглядати як особливу властивість фізичної особи, завдяки якій реалізується свобода особистості» [6].

Незважаючи на законодавче закріплення загального розуміння правоздатності в юридичній науці не вироблено одностайної думки. Особлива увага до дієздатності фізичних осіб полягає в тому, що дієздатність істотно впливає права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах.

Саме на підставі обсягу дієздатності визначаються правомочність осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість несення відповідальності за свої діяння.

Значимість теоретичних досліджень виявляється в тому, що нормами законодавства не завжди можливо врегулювати всі можливі ситуації, тому вже на момент ухвалення рішення про вчинення певного вчинку суб'єкт повинен усвідомлювати можливі наслідки такого вчинку [4, с. 69–73].

Звернемося до досліджень правової природи дієздатності, у яких авторами виділяються два основні підходи.

В рамках першого підходу: «дієздатність пропонується розглядати як особливе суб'єктивне право фізичної особи, яке набуває людина при досягненні вісімнадцятирічного віку, або достроково при дотриманні умов, зазначених у законі, таких як емансипація та одруження, при цьому дієздатність не є незмінним суб'єктивним правом, так як за наявності підстав особа може бути обмежена в дієздатності або позбавлена дієздатності, при цьому дієздатність таких осіб може бути відновлена в тих випадках, коли відпали підстави для прийнятого рішення суду» [8].

У можливості втрати чи відновлення дієздатності проявляється подібність із суб'єктивним правом, також подібність можна побачити

і у встановленому обов'язку для невідзначеного кола особи утриматися від порушень правочинів особи [1].

Прихильниками другої теорії обґрунтовується висновок: «про правову природу дієздатності як властивість суб'єкта, завдяки наявності якого фізична особа може здійснювати вольові акти, результатом яких стає поява суб'єктивних прав та обов'язків, а також можливості нести відповідальність» [7].

Окремі науковці стверджують, що: «при дієздатності провідну роль відіграють розумові здібності фізичної особи, при цьому обсяг дієздатності залежить від того, наскільки фізична особа має здібності розуміти вчинені нею дій, а також від того, чи усвідомлює така особа у тих наслідках, які можуть наступити в результаті їх вчинення» [2, с. 139–145].

При визначенні дієздатності фізичної особи повинні бути встановлені медичні та юридичні критерії. Такі критерії можна побачити на прикладі аналізу положень про обмеження цивільної дієздатності та визнання фізичної особи недієздатною.

На практиці це може виявлятися у скоєнні вчинків, які не відповідають обставині, що склалася, суперечать нормам права або нормам моралі. Нерідко особи, які мають психічний розлад, здійснюють протиправні дії.

Так, при винесенні рішення суд враховує висновок судово-психіатричної експертизи, згідно до якої фізична особа страждає на легку розумову відсталість, що не сприяло конструктивному вирішенню особистісно значущих ситуацій, сприяло вчиненню протиправних дій, та проведеному судово-психіатричної експертизи у зв'язку з притягненням особи до кримінальної відповідальності.

Вольовий критерій недієздатності виявляється у нездатності фізичної особи керувати своїми діями. Прикладами можуть бути такий стан людини, у якому вона може самостійно здійснювати найпростіші дії з догляду за

собою, однак неспроможна регулярно приймати ліки, інакше кажучи, перебуває у безпорадному стані. Тому опікун (піклувальник) і буде контролювати дії свого підопічного.

Наявність психічного розладу саме собою може бути підставою визнання людини недієздатним. Таким чином, під підставою недієздатності суди розуміють не просто наявність психічного розладу, але нездатність людини розуміти значення своїх дій та керувати ними внаслідок такого розладу.

Законодавець визначає дієздатність шляхом закріплення двох основних елементів.

До першого елементу у змісті слід відносити здатність особи, яка має дієздатністю, здійснювати певні дій, створені задля придбання та здійснення своїх прав, тобто. мова йде про правоздатність, а також про здійснення такої правомірної дії як знахідка.

До другого елементу слід відносити те, що дієздатна особа може нести відповідальність за вчинені нею діяння, якщо з її боку було допущено порушення положень чинного законодавства.

У наукових колах зводять зміст цивільної дієздатності до здатності фізичної особи самостійно вчиняти правомірні юридичні дії та нести юридичну відповідальність за правопорушення. При цьому науковці об'єднують елементи цивільної дієздатності у поняття спроможності укладати угоди. Тут науковці обґрунтовують свої твердження тим, що «набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків можна шляхом розпорядження іншими суб'єктивними правами, тобто, для здійснення угод, не спрямованих на набуття нових прав та обов'язків, наприклад, відмова від прийняття спадщини, не потрібно мати цивільну дієздатність» [7].

Отже, цінність названої категорії залежить від того, що цивільна дієздатність юридично забезпечує активну участь фізичної особи у цивільних

відносинах, реалізації своїх майнових прав, насамперед права власності, і навіть особистих немайнових прав. При цьому всі інші учасники цивільних відносин завжди можуть розраховувати на застосування заходів відповідальності до дієздатної фізичної особи, яка порушила зобов'язання або завдала майнової шкоди за відсутності договірних відносин.

Висновки. Отже, зміст цивільної дієздатності розуміється традиційно, і включає крім істотних елементів правоздатності та деліктоздатності ще й здатність до набуття прав, здійснювати їх та розпоряджатися ними. Право обмежувати та позбавляти фізичну особу правоздатності та дієздатності має лише суд. Таке право суд реалізує за наявності зазначених у законі підстав. У результаті визнання фізичної особи обмежено дієздатною або недієздатною над нею встановлюється піклування або опіка, що обмежує чи позбавляє їх можливості бути повноцінними учасниками цивільних відносин.

У представленій статті розглядаються окремі питання змісту цивільної дієздатності за законодавством України, а також поняття та структури цивільної дієздатності фізичних осіб.

Зазначено, що дієздатність суттєво впливає на права та обов'язки суб'єктів у цивільних правовідносинах. Саме на підставі змісту цивільної дієздатності визначаються права фізичних осіб на вчинення певних правочинів, а також визначається можливість цивільної відповідальності. Однак, у юридичній науці не вироблено одностайної думки щодо поняття та змісту цивільної дієздатності фізичних осіб.

В статті акцентовано увагу на тому, що при визначенні дієздатності фізичної особи повинні бути встановлені медичні та юридичні критерії. Такі критерії можна

побачити на прикладі аналізу положень про обмеження цивільної дієздатності та визнання фізичної особи недієздатною.

При аналізі змісту цивільної дієздатності звертається увага на визначення правового статусу фізичних осіб. Так, елементами правового статусу є правоздатність та дієздатність. Правоздатність фізичних осіб зазвичай розуміється, як абстрактна можливість мати правничий та обов'язки. Законодавче визначення дієздатності дозволяє виділити окремі елементи, наявність яких дозволяє зробити висновок про дієздатність конкретної фізичної особи.

В статті акцентовано увагу на тому, що зміст цивільної дієздатності розуміється традиційно, і включає крім істотних елементів правоздатності та деліктоздатності ще й здатність до набуття прав, здійснювати їх та розпоряджатися ними. Право обмежувати та позбавляти фізичну особу правоздатності та дієздатності має лише суд. Таке право суд реалізує за наявності зазначених у законі підстав. У результаті визнання фізичної особи обмежено дієздатною або недієздатною над нею встановлюється піклування або опіка, що обмежує чи позбавляє їх можливості бути повноцінними учасниками цивільних відносин.

Ключові слова: цивільне право, цивільна дієздатність, цивільна недієздатність, фізична особа, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, цивільна відповідальність, захист прав.

Popov Ye. Some issues of the content of civil capacity under the legislation of Ukraine

The present article considers some issues of the content of civil capacity under the legislation of Ukraine, as well as the definition and structure of individuals' civil capacity.

It is noted that legal capacity significantly affects the rights and obligations of subjects in civil law relations. The content of civil capacity lays the groundwork for that the rights of individuals to enter into certain transactions, and also determines the option of civil liability. However, legal science has not developed a unanimous opinion on the concept and content of civil capacity of individuals.

The article emphasizes that medical and legal criteria should be established when determining the legal capacity of an individual. Such criteria can be seen by analyzing the provisions on limitation of civil capacity and recognition of an individual as incapacitated.

When analyzing the content of civil capacity, attention is drawn to the definition of the legal status of individuals. Thus, the elements of legal status are legal capacity and legal capability. The legal capability of individuals is usually understood as an abstract option to have legal rights and obligations. The legislative definition of legal capacity allows identifying certain elements, the presence of which makes it possible to draw a conclusion about the legal capability of a particular individual.

The article focuses on the fact that the content of civil capacity is traditionally understood and includes, in addition to the essential elements of legal capacity and tort capacity, the ability to acquire rights, exercise, and dispose of them. Only a court has the right to restrict and deprive an individual of legal capacity and legal capability. The court exercises this right if there are grounds specified in the law. As a result of recognizing an individual as having limited legal capacity or incapacity, guardianship or custody is established over them,

which limits or deprives them of the opportunity to be a full participant in civil relations.

Key words: civil law, civil legal capacity, civil incapacity, individual, civil law, civil law relations, civil liability, protection of rights.

Література:

1. Бек У. П. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи як учасника цивільних відносин. Академічні візії, (25). 2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/715>.
2. Парасюк В.М., Парасюк М.В. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2018. № 2. С. 139-145.
3. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. доктора юрид. наук. Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 10–17.
4. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. *Цивільне право і процес. Підприємство, господарство і право*. 4/2018. С. 69-73.
5. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. *Наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитоновна Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ. Норма права*. 2023. 1424 с.
6. *Цивільне право України. Особлива частина: підручник; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. 5-те вид., стер. Київ. Юрінком Інтер*. 2017. 1173 с.
7. *Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. / За ред проф. Р.Б. Шишки (кер. авт.кол.), Ч. 1. Загальна. Київ. Видавництво Ліра-К*. 2018. 736 с.
8. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. та ін. *Цивільне право України. Підручник [Текст]: в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів. Новий Світ-2000*. 2014. 444 с.

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.32>**М. Святненко,**

аспірант юридичного факультету

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ: ДОСВІД ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС

Постановка проблеми. Особливості правової природи індустріальних парків як спеціальних економічних зон з власним правовим режимом створення та функціонування, оподаткування, залучення інвестицій, правових відносин між керуючою компанією, учасниками індустріальних парків тощо, насамперед визначаються на нормативному рівні, зумовлюючи необхідність вивчення специфіки вітчизняного регулювання та передового зарубіжного досвіду, насамперед у країнах-членах ЄС. Вбачається, що саме попереднє звернення до нормативних засад діяльності індустріальних парків дозволить надалі встановити адміністративно-правові принципи побудови ефективної системи управління та здійснення господарської діяльності на території індустріальних парків, виокремити специфіку внутрішніх та зовнішніх зв'язків у діяльності індустріальних парків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі складові проблематики створення та діяльності індустріальних парків у вітчизняній правовій думці досліджувалися такими вченими як О. М. Бойко, В. В. Галасюк, О. О. Єгорова, О. Івашко, Я. Я. Калат, В. С. Колтун, К. Л. Маркевич, О. В. Марчишинець, А. П. Павлюк, В. Г. Панченко, В. П. Приходько, О. Терсіна, Ю. В. Чириченко, Н. В. Шамрай, В. Юзба та іншими. Разом із тим, потреби адаптації українського зако-

нодавства у численних сферах і галузях до права ЄС, поруч із необхідністю врахування кращих світових практик організації роботи індустріальних парків, потребують проведення подальших наукових розвідок у цих аспектах.

Метою цієї статті є вивчення актуального зарубіжного досвіду (на прикладі вибраних держав-членів ЄС) у контексті нормативних підходів до створення, правового статусу та порядку функціонування індустріальних парків як спеціальної території із відповідним режимом господарювання на ній суб'єктів підприємництва.

Виклад основного матеріалу. У контексті вивчення європейського досвіду нормативного регулювання питань створення та діяльності індустріальних парків, заслуговують на увагу положення нового Закону Болгарії про індустріальні парки, прийнятого 21 березня 2021 року [1], який встановлює положення про статус індустріальних парків та умови їх створення, будівництва, функціонування та розвитку та серед цілей прийняття ставить – підвищення економічної ефективності підприємств, залучення та стимулювання інвестицій у високотехнологічне виробництво та державну підтримку створення індустріальних парків. Розглянемо низку ключових позицій цього нормативного акту. Так, відповідно до ст. 4(1) Закону «індустріальний парк» – це окрема територія, розташована на території одного чи кіль-

кох муніципалітетів, на якій створені структурні, технічні та організаційні умови для виробничої діяльності.

Закон передбачає три категорії індустріальних парків з урахуванням виробничої діяльності, яка в них здійснюватиметься:

1) тип А – загальний, при якому відсутня спеціалізація виробничої діяльності;

2) тип Б – спеціалізований, в якому здійснюється лише один вид виробництва та пов'язана з ним діяльність або подібна виробнича діяльність;

3) тип С – спеціалізований, в якому виконуються високотехнологічні та супутні види діяльності.

Тобто пропонується класифікувати індустріальні парки виходячи з типу господарської діяльності, що здійснюється в їх межах з виокремленням в окрему категорію високотехнологічних парків з високим рівнем інноваційності виробництва. При цьому, згідно з новим законом, індустріальні парки, створені на його умовах, будуть внесені до спеціального електронного реєстру, створення та ведення якого покладається на Міністра економіки. Норми нового закону та заходи, вжиті в рамках реалізації державної політики щодо популяризації індустріальних парків, стосуватимуться лише парків, внесених до електронного реєстру. Тобто, на відміну від сучасного українського підходу, реєстрація індустріальних парків, для отримання заходів державного стимулювання їх діяльності, є обов'язковим, а не факультативним заходом. Таким чином ефективніше здійснювати й державну політику у цій сфері. Додатково встановлено, що заява на реєстрацію подається оператором парку в електронному вигляді із засвідченим електронним підписом. До заявки додаються концепція та положення про загальну організацію індустріального парку, які опубліковані в електронному реєстрі. Такий порядок безумовно здешевлює та пришвидшує державну реєстрацію

індустріальних парків, сприяє прозорості збереження та надання доступу громадськості до відомостей, пов'язаних із діяльністю індустріального парку.

Подібно до підходів, прийнятих на рівні Закону України «Про індустріальні парки» [2], новий болгарський Закон встановлює можливість належності прав власності на індустріальний парк у держави, муніципалітетів та приватних осіб, проте передбачає й змішану власність – коли власником є держава і один або кілька муніципалітетів, а також коли власником є два або більше муніципалітетів. Цікавим є підхід Закону Болгарії про індустріальні парки до розмежування операторів (управителів) індустріальних парків, інвесторів, партнерів та користувачів. Оператором індустріального парку є особа, яка здійснює діяльність з експлуатації індустріального парку. Спосіб визначення оператора залежить від права власності на парк: коли власником парку є держава та/або муніципалітет, оператором може бути державне підприємство або концесіонер, визначений у порядку, встановленому Законом про концесії; якщо власником парку є комерційна компанія або об'єднання комерційних компаній, то оператором може бути як сам власник, так і інша юридична особа. Відносини між власником індустріального парку та оператором регулюються договором на експлуатацію індустріального парку, до укладення та змісту якого Законом, за тим ж принципом, що й в українському законодавстві, встановлено чіткі вимоги (ст. 28 Закону Болгарії про індустріальні парки).

Стосовно правового статусу інвесторів, партнерів та користувачів, аналізований Закон Болгарії визначає, що інвестором є трейдер, який здійснює виробничу діяльність у парку на підставі господарського договору, укладеного з оператором; партнером є особа, яка за договором з оператором підтримує функціонування та

розвиток індустріального парку. При цьому власники об'єктів технічної інфраструктури, крім внутрішньої технічної інфраструктури, що належать власнику індустріального парку, не є партнерами. Користувачами є інвестори та партнери, які працюють у парку.

До низки інших важливих положень досліджуваного Закону Болгарії про індустріальні парки варто віднести регулювання засад державної політики стосовно функціонування індустріальних парків та приписи Закону щодо створення, будівництва, функціонування та розвитку індустріальних парків. У світлі першого з аспектів Закон визначає, що реалізація державної політики щодо індустріальних парків покладена на Раду Міністрів, Міністра економіки та органи місцевого самоврядування. За пропозицією Міністра економіки Рада міністрів може приймати програми та рішення щодо стимулювання створення та/або функціонування та/або розвитку індустріальних парків. Міністр економіки, при цьому, виконуватиме покладені на нього Радою міністрів заходи щодо стимулювання індустріальних парків та надаватиме інформацію про можливості створення парків. Вжиття заходів щодо стимулювання розвитку індустріальних парків на території відповідного муніципалітету покладається на місцеве самоврядування, яке складається з муніципальних рад. Ці заходи можуть мати форму:

1) визначення пільгових розмірів місцевих зборів за технічні та адміністративні послуги, пов'язані з діяльністю, що здійснюється на території індустріального парку;

2) звільнення власників та інвесторів від місцевих зборів, якщо плата стосується об'єктів внутрішньої технічної інфраструктури та об'єктів комунального обслуговування на території індустріальних парків.

Власники індустріальних парків також зможуть користуватися спрощеним режимом надання адміністра-

тивних послуг під час будівництва та розвитку парку. Крім того, власникам та інвесторам надається можливість отримати підтримку згідно з умовами Закону про сприяння інвестиціям, а також через національні програми та Європейські структурні та інвестиційні фонди.

Болгарським Законом пропонується розмежовувати спосіб створення індустріального парку, який залежить від права власності на нього: державні та спільні індустріальні парки з державною та муніципальною участю створюються рішенням Ради Міністрів за поданням Міністра економіки; муніципальні індустріальні парки та спільні індустріальні парки з муніципальною або з державною та муніципальною участю створюються рішенням міської ради за поданням міського голови; приватні індустріальні парки створюються згідно з установчим актом відповідної юридичної особи чи об'єднання. Остання норма пропонує вартій уваги підхід до врахування положень установчих положень юридичних осіб – ініціаторів створення юридичних парків. Серед документів, які потрібно додавати при реєстрації індустріального парку, окрім концепції останнього, Закон Болгарії також визначає положення про загальну організацію парку, бізнес-план оператора парку, проект договору на розвідку (крім випадків, коли власник буде оператором), який регулює відносини між власником та оператором, у тому числі діяльність парку, які закріплені за оператором, умови функціонування та розвитку індустріального парку, права та обов'язки оператора щодо майна власника та фінансових відносин між сторонами.

Також встановлюються обмеження щодо мінімальної площі індустріальних парків. За загальним правилом індустріальний парк повинен мати площу не менше 300 га. Винятки допускаються для парків, які спеціалізуються на високотехнологіч-

ній діяльності в розумінні Закону про сприяння інвестиціям. При створенні індустріального парку власник повинен мати право власності на майно, що входить до його території. Виняток допускається для державних, муніципальних або об'єднаних індустріальних парків, де майно передано у власність оператору (особі, яка здійснюватиме діяльність з експлуатації індустріального парку), якщо він є державним підприємством. При реєстрації індустріального парку не допускається включення до його території земельних ділянок, щодо яких вирішується спір про права власності.

Крім цього, територія індустріальних парків повинна в обов'язковому порядку бути диференційована та регламентована спеціалізованим детальним планом розвитку індустріального парку. План визначатиме структуру території індустріального парку, зони забудови та території з режимом забудови та цільовим призначенням земельних ділянок у розумінні Закону про територіальний розвиток. За загальним правилом, земельні ділянки, що входять до складу індустріального парку, повинні мати призначення для виробничої діяльності. Виняток допускається для земельних ділянок під допоміжну та обслуговуючу діяльність, для комунальних послуг, для зелених насаджень та для спеціальних ділянок. Загальна площа об'єктів нерухомості, які не призначені для виробничої діяльності, повинна становити менше половини площі парку. Аналізованим Законом Болгарії встановлені вимоги до технічної інфраструктури на території парку, а також створення транспортної технічної інфраструктури, мережі водопостачання та водовідведення та електромережі. До технічної інфраструктури дозволяється включати інші елементи, пов'язані з функціонуванням парку. Рішенням про створення індустріального парку визначаються назва, тип і площа парку, затверджуються концепція та

положення про загальну організацію індустріального парку, дається згода на укладення договору на експлуатацію тощо. Наявність рішення, що відповідає мінімальним вимогам законодавства, є обов'язковою умовою для внесення парку до електронного реєстру. Після прийняття рішення про створення парку між власником та оператором повинен бути укладений договір на розвідку. Такий договір не потрібен, коли власник парку виконуватиме й функції оператора.

Заслужовує на запозичення втілений у Законі Болгарії про індустріальні парки підхід до взаємодії з органами державної влади ініціаторів та керуючої компанії індустріального парку. Так, оскільки будівництво індустріального парку передбачає видання та набрання чинності низки адміністративних актів, Законом передбачено спрощену процедуру видання цих актів, оскільки всі адміністративні органи, особи, які виконують державні функції, та організації, що надають державні послуги мають зобов'язання забезпечити проведення відповідної процедури повністю в електронному вигляді за допомогою електронних засобів. Додатково Закон містить чіткі вказівки щодо кола прийнятної діяльності для експлуатації та використання індустріального парку. Виробнича діяльність і діяльність, яку здійснюють партнери, повинні відповідати умовам і порядку, передбаченим положенням про загальну організацію в індустріальному парку.

Втім, загалом слід відзначити, що сприйнятий у Болгарії підхід до детального та спеціального врегулювання аспектів функціонування індустріальних парків на рівні окремого законодавчого акту, не є притаманним для держав-членів ЄС, на що вказує аналіз нормативної бази та наявних у вільному доступі в мережі Інтернет правових джерел. Натомість норми, якими регулюється діяльність індустріальних, наукових або технологічних парків містяться у загальних

актах про здійснення інвестиційної діяльності, актах про спеціальні економічні зони, про засади промислової політики тощо.

До прикладу Законом Чехії про інвестиційні стимули встановлюється, що до механізмів державного сприяння при розбудові промислової інфраструктури належать:

а) знижка на корпоративний податок відповідно до спеціального закону;

б) передача технічно освоєної землі за вигіднішою ціною;

в) матеріальне забезпечення створення нових робочих місць відповідно до спеціального закону;

г) матеріальне забезпечення перекваліфікації або навчання працівників відповідно до спеціального закону;

д) передача землі відповідно до спеціального закону, яка внесена до кадастру нерухомого майна як землі сільськогосподарського призначення, або передача іншої землі за цінами, передбаченими спеціальним законом, чинним на час завершення договору передачі [3, с. 123].

У деяких європейських державах відсутність спеціального законодавства у сфері індустріальних парків пов'язується з особливостями історичних процесів становлення спеціальних економічних зон та подібних об'єктів. Так, у Німеччині національна технологічна політика ніколи не надавала прямої переваги «технополітичному» руху. Існує дуже велика кількість бізнес-інкубаторів із надійним управлінням і суворими критеріями на місцевому, а не на національному чи регіональному рівні. Радше як виключення можна згадати про Бремен, де з'явилися конкретні ініціативи на рівні землі (німецька адміністративно-територіальна одиниця), з акцентом на залученні більших німецьких інвесторів, таких як компанія Siemens [4].

Ефективність залучення кількох стейкхолдерів до планування та організації роботи індустріальних парків відзначається у Міжнарод-

ному керівництві для індустріальних парків (*International Guidelines for Industrial Parks*), розроблених під егідою Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (*UNIDO*) [5]. У цьому документі також надаються детальні рекомендації стосовно планування створення індустріального парку, питань отримання прав на земельні ділянки, їх обробки та розвитку інфраструктури, здійснення загального та операційного управління індустріальним парком, вжиття маркетингових заходів тощо. Окремим блоком у Міжнародному керівництві йде визначення засад регуляторної політики у сфері організації діяльності індустріальних парків. До рекомендацій у цьому питанні розробниками віднесено можливість охоплення законодавством про індустріальні парки наступних питань та сфер регулювання:

а) ефективний вибір індустріального парку для виробництва та торгівлі;

б) покращення транспортно-комунікаційних засобів і сполучення між індустріальними парками та ринками;

в) поліпшення фізичної інфраструктури та надбудови промислових парків, у тому числі шляхом планування та контролю розвитку;

г) права щодо створення, використання та експлуатації об'єктів інфраструктури в межах індустріальних парків;

д) кваліфікація інвестора та розподіл земельної ділянки;

е) інвестиційні стимули (до яких належать: фінансові стимули (прямі субсидії, гранти та позики), фіскальні стимули (податкові канікули та знижені податкові ставки) та інші стимули, включаючи субсидовані землі, інфраструктуру та послуги, а також різні регуляторні поступки;

ж) програми підтримки кластерів в індустріальних парках;

з) екологічні (тобто забруднення та енергія) зобов'язання розробників, операторів і користувачів індустріальних парків;

і) розширення співпраці між підприємствами індустріальних парків, а також між індустріальними парками та дослідницькими центрами; і

ж) визначення та організація системи управління індустріальним парком та відповідальних установ, включаючи органи експлуатації, управління та нагляду, а також їхні обов'язки та повноваження, а також механізми адміністративної підтримки, такі як «єдине вікно».

Щодо останнього з положень у Міжнародному керівництві додатково відзначається, що діяльність індустріальних парків включає широкий спектр зацікавлених сторін. Ефективне та скоординоване функціонування індустріального парку часто є проблемою в цьому контексті через різноманітність цих суб'єктів та їхніх інтересів, а також різний рівень їхньої участі в індустріальному парку. Індустріальний парк «єдине вікно» з належними повноваженнями для прийняття рішень є хорошим рішенням для забезпечення єдиної точки контакту для задоволення вимог різних зацікавлених сторін, зокрема щодо відповідності нормативним вимогам. Це покращує адміністративну ефективність в отриманні необхідних послуг та дозволів уряду, а також спрощує відповідні процедури. Якби оператор парку був приватною особою, він, як правило, не міг би надавати ці послуги, крім функції сприяння «фронт-офіс».

У світлі цього резюмується, що типи послуг, які надаються центрами «єдине вікно», та типи представлених установ відрізняються залежно від національного законодавства та особливостей кожного індустріального парку. У всьому світі в індустріальному парку «єдине вікно» можуть надаватися такі послуги: реєстрація та ліцензування бізнесу; інформація про інвестиційні стимули; дозволи на працевлаштування; планування та будівництво; реєстрація соціального страхування та управління обліко-

вими записами; податкові та митні послуги; порт або аеропорт оформлення вантажів; доступ до фінансованих державою послуг інновацій та запуску; послуги з контролю якості (наприклад, лабораторні випробування); управління рахунками комунальних послуг (електрика, телекомунікації, вода та газ); екологічні дозволи; легалізація та нотаріальне посвідчення; інформаційні послуги з туризму; адміністрування земельних ділянок; доступ до банківських послуг (які надаються комерційними банками, розташованими на території або в окремих приміщеннях); доступ до житла.

Висновки. Таким чином, попри відмінні підходи до безпосередньо нормативного закріплення питань організації та функціонування індустріальних парків: у окремих спеціальних законах чи в межах інших нормативних актів, у розвинених юрисдикціях Європи спостерігається закріплення тих ж сутнісних принципів побудови нормативного матеріалу щодо засад діяльності індустріальних парків. До них можливо віднести:

1) диверсифікацію форм власності, фінансових джерел створення та підтримання роботи індустріальних парків, до яких можуть належати об'єкти державної, комунальної (муніципальної) або приватної та навіть змішаної форм власності;

2) договірна природа створення індустріальних парків, закріплення на рівні концепцій, внутрішніх правил та іншої програмної та організаційної документації ключових позицій щодо особливостей здійснення господарської діяльності в межах індустріальних парків;

3) встановлення міцної територіальної прив'язки при облаштуванні індустріального парку, додаткових вимог до оброблення, підготовки та експлуатації земельних ділянок і розміщених на ній об'єктів інфраструктури;

4) безпосередній зв'язок з впровадженням наукомістких технологій, інно-

ваційних засобів і способів ведення бізнесу в індустріальному парку;

5) повсюдне впровадження механізмів державного стимулювання функціонування індустріальних парків: від заходів податкового та митного регулювання, пільгових умов ведення господарської діяльності, до державних програм сприяння в залученні інвестицій та впровадженні здобутків науково-технічного прогресу на виробництві;

6) розмежування прав та обов'язків, аспектів взаємодії ініціаторів створення індустріальних парків, їх операторів (керуючої компанії) та учасників;

7) покладення функцій державного контролю та сприяння роботі індустріальних парків на конкретно визначені уповноважені державні органи або конкретних посадових осіб.

У статті здійснюється вивчення актуального зарубіжного досвіду (на прикладі вибраних держав-членів ЄС) у контексті нормативних підходів до створення, правового статусу та порядку функціонування індустріальних парків як спеціальної території із відповідним режимом господарювання на ній суб'єктів підприємництва. Автор резюмує, що попри відмінні підходи до безпосередньо нормативного закріплення питань організації та функціонування індустріальних парків: у окремих спеціальних законах чи в межах інших нормативних актів, у розвинених юрисдикціях Європи спостерігається закріплення тих ж сутнісних принципів побудови нормативного матеріалу щодо засад діяльності індустріальних парків.

До таких принципів у тексті статті віднесено наступні: 1) диверсифікацію форм власності, фінансових джерел створення та підтримання роботи індустріальних парків, до яких можуть належати об'єкти державної, комунальної (муніципальної) або приватної та навіть

змішаної форм власності; 2) догівірної природа створення індустріальних парків, закріплення на рівні концепцій, внутрішніх правил та іншої програмної та організаційної документації ключових позицій щодо особливостей здійснення господарської діяльності в межах індустріальних парків; 3) встановлення міцної територіальної прив'язки при облаштуванні індустріального парку, додаткових вимог до оброблення, підготовки та експлуатації земельних ділянок і розміщених на ній об'єктів інфраструктури; 4) безпосередній зв'язок з впровадженням наукомістких технологій, інноваційних засобів і способів ведення бізнесу в індустріальному парку; 5) повсюдне впровадження механізмів державного стимулювання функціонування індустріальних парків: від заходів податкового та митного регулювання, пільгових умов ведення господарської діяльності, до державних програм сприяння в залученні інвестицій та впровадженні здобутків науково-технічного прогресу на виробництві; 6) розмежування прав та обов'язків, аспектів взаємодії ініціаторів створення індустріальних парків, їх операторів (керуючої компанії) та учасників; 7) покладення функцій державного контролю та сприяння роботі індустріальних парків на конкретно визначені уповноважені державні органи або конкретних посадових осіб.

Ключові слова: індустріальні парки, зарубіжний досвід, реєстрація індустріальних парків, інвестиційні стимули, стейкхолдери, статус індустріальних парків.

Sviatnenko M. The procedure for creating and organizing the activities of industrial parks: the experience of EU member states

The article examines contemporary foreign experience (based on selected EU member states) in the context of regulatory approaches to

the establishment, legal status, and operational framework of industrial parks as special zones with a designated economic regime for business entities operating within them. The author concludes that, despite differences in the regulatory formalization of the organization and functioning of industrial parks—whether through dedicated special laws or within the framework of other regulatory acts—developed European jurisdictions demonstrate the consolidation of the same fundamental principles in structuring regulatory provisions for industrial park operations.

The article identifies the following principles: 1) diversification of ownership forms and financial sources for the establishment and maintenance of industrial parks, which may include state-owned, municipal, private, or even mixed-ownership facilities; 2) the contractual nature of industrial park formation, with key aspects of economic activity within these parks enshrined in conceptual frameworks, internal regulations, and other programmatic and organizational documents; 3) a strong territorial link in the development of industrial parks, with additional requirements for land preparation, processing, and utilization, as well as the infrastructure located within them; 4) a direct connection with the implementation of high-tech solutions, innovative business models, and advanced technologies within the industrial park; 5) the widespread application of

government incentives for industrial park operations, ranging from tax and customs regulations, preferential business conditions, to state programs supporting investment attraction and the introduction of scientific and technological advancements into production; 6) the delineation of rights and responsibilities and interaction aspects among industrial park initiators, operators (management companies), and participants; 7) the assignment of state control and facilitation functions regarding industrial parks to specifically designated government authorities or officials.

Key words: industrial parks, foreign experience, registration of industrial parks, investment incentives, stakeholders, status of industrial parks.

Література:

1. The New Industrial Parks Act. URL: <https://www.globallawexperts.com/NewsArticle.aspx?PID=2702>
2. Про індустриальні парки: Закон України від 21.06.2012 р. № 5018-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 22 Ст. 212.
3. urkala V. Industrial parks and zones in the Czech Republic and the Slovak Republic – the comparative legal analysis. Право і громадянське суспільство. 2014. № 4. С. 116–133.
4. Plan and Manage a Science Park in the Mediterranean. Guidebook for Decision Makers. P. 127. URL: <https://surli.cc/hxbgaf>
5. International Guidelines for Industrial Parks, 2019 United Nations Industrial Development Organization. URL: <https://surl.gd/zegpcg>

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.33>**О. Трепет,**аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення в Україну російської федерації залишаються не вирішеними питання кримінально-правової протидії пособництву державі-агресору. Стаття 111-2 Кримінального кодексу України є відносно новою, тому потребує подальшого вдосконалення для ефективного застосування.

Визначення об'єктивної сторони цього злочину потребує деталізувати такі складові елементи, як дія, бездіяльність, причинно-наслідковий зв'язок, місце, спосіб, засоби, час, обстановка та знаряддя, а також розширювати підходи до правозастосування з урахуванням динаміки воєнно-політичної ситуації.

Верховна Рада України доповнила КК України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». 14 квітня 2022 р. ВР України був прийнятий (з урахуванням пропозицій Президента України) Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – Закон від 14 квітня 2022 р.), на підставі якого КК України доповнено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

За загальним визначенням державо-агресором є країна, яка першою застосовує збройну силу проти іншої

країни, тобто тим самим вчиняє агресію. Державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, але й група країн, в тому числі пов'язаних між собою угодами про військову допомогу [1].

Стан дослідження. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочину проти основ національної безпеки України висвітлювались у роботах П. Вороб'я, Н. Антонюка, С. Бабаніна, Д. Балобанової, М. Бондаренко, А. Вознюка, І. Газдайки-Василишин, О. Кравчука, В. Кузнецова, О. Маріна, В. Мисливого, М. Сийплові, Т. Созанського, М. Хавронюка та ін. Незважаючи на таку дослідницьку активність, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив кримінально-правової заборони, присвяченої пособництву державі-агресору, викликають полеміку серед теоретиків і практиків, окремі з яких залишаються недостатньо вивченими, а отже, потребують подальшого аналізу і кваліфікованого вирішення.

Мета і завдання дослідження. визначення та дослідження об'єктивної сторони пособництва державі-агресору.

Актуальність теми дослідження. полягає в дослідженні кримінально-правового регулювання відповідальності за пособництво державі-агресору в умовах збройної агресії російської федерації проти

України. Оскільки стаття 111-2 Кримінального кодексу України є відносно новою, її правозастосування викликає низку питань, зокрема щодо визначення меж відповідальності, уточнення складу злочину та розмежування активних і пасивних форм пособництва. Важливим є також гармонізація правових норм із чинним законодавством та створення чітких механізмів їх реалізації, що сприятиме ефективній боротьбі з цим злочином по забезпеченню національної безпеки України.

Стаття 111-2 Кримінального кодексу України використовує термін «пособництво», який є спеціальним поняттям у кримінальному праві та визначає одну з форм співучасті у злочині. Загальна структура Кримінального кодексу побудована на певних принципах, відповідно до яких Особлива частина містить склади кримінальних правопорушень, що зазвичай вчиняються виконавцем. Згідно з ч. 1 ст. 27 Кримінального кодексу України, співучасниками кримінального правопорушення можуть бути виконавець, організатор, підбурювач і пособник. Ч. 5 ст. 27 КК визначає пособника як особу, яка допомагає вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також як особу, що заздалегідь обіцяла приховати злочинця, знаряддя або сліди злочину.

Загалом пособник не є безпосереднім виконавцем злочину, а лише сприяє його вчиненню іншими особами. Відповідно до ч. 2 ст. 29 КК, відповідальність пособника визначається за ч. 5 ст. 27 та за статтею Особливої частини, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем. Однак у ст. 111-2 Кримінального кодексу України саме пособництво становить об'єктивну сторону злочину, а пособник у цьому випадку фактично прирівнюється до виконавця. Такий підхід є новим для кримінального законодавства України, оскільки раніше подібні склади злочинів не передба-

чалися. Це викликає питання щодо застосування норм про добровільну відмову, зокрема ч. 2 ст. 31 КК. Вона звільняє від кримінальної відповідальності пособника, якщо він своєчасно повідомив компетентні органи про підготовку чи вчинення злочину або іншим чином відвернув його. У контексті ст. 111-2 КК можливість застосування цих положень потребує додаткового аналізу та судової практики [2].

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК України, є основи національної безпеки України. Положення цієї статті охороняють основи Українського народу, суспільства і держави – незалежність, суверенітет, територіальну цілісність та основи конституційного ладу.

Предметом кримінального правопорушення в одній з форм є матеріальні ресурси, інші активи.

Під матеріальними ресурсами розуміють – речові запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби, а активи – частина господарського балансу, що відображає на певну дату всі матеріальні цінності, кошти й боргові вимоги, належні підприємству чи установі (наприклад, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-ІХ, визначає активи як кошти, у т.ч. електронні гроші, інше майно, у т.ч. виробниче обладнання, будівлі та споруди, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар, меблі, природні ресурси, майнові та немайнові права) [3].

Об'єктивна сторона вказаного кримінального правопорушення передбачає дії у таких формах:

- 1) реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- 2) підтримка рішень або дій держави-

агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора;

3) добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора [4].

Рішення держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, це політичні заяви, закони, укази, постанови, накази, розпорядження та інші відповідні рішення, що приймаються органами влади рф, командуванням її збройних формувань, окупаційною адміністрацією.

Дії держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, це будь-які дії вказаних суб'єктів, вчинені повністю чи частково на виконання зазначених рішень.

Реалізація рішення полягає в організації виконання рішення, аналізі і контролю процесу виконання, здійсненні зворотного зв'язку, що необхідно для його втілення в життя. Тобто реалізація рішення – процес багатоетапний і передбачає узгоджену сукупність дій певної кількості виконавців [5].

Реалізація дій – це один із етапів виконання рішення, заради якого ці дії вчиняються.

Підтримка рішень та/або дій – сприяння, надання моральної, матеріальної чи іншої допомоги, вираження солідарності з діями чи рішеннями держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, висловлення симпатії їм, виступ на захист зазначених рішень чи дій.

Збір матеріальних ресурсів чи інших активів – взяття цих предметів з різних місць чи від різних осіб.

Підготовка матеріальних ресурсів чи інших активів полягає в приготуванні для передачі чи для використання, вироблення запасів цих предметів.

Передача матеріальних ресурсів чи інших активів, це вручення, передача у власність чи користування цих предметів.

До збройних формувань держави-агресора належать збройні сили, прикордонні війська, війська цивільної оборони, внутрішні війська («росгвардія»), федеральна служба безпеки, служба зовнішньої розвідки, органи державної охорони, військова прокуратура, військові слідчі органи слідчого комітету РФ, федеральний орган забезпечення мобілізаційної підготовки органів державної влади РФ, військові підрозділи федеральної протипожежної служби, спеціальні формування, створювані у воєнний час (див. ст. 2 закону РФ «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 13 грудня 2021 р.).

Окупаційною адміністрацією держави-агресора слід вважати будь-які квазі-органи влади, створені РФ на окупованих територіях України.

Під завданням шкоди Україні слід розуміти завдання Україні політичної, економічної, екологічної чи будь-якої іншої шкоди.

Зі спрямованості дій суб'єкта та мети кримінального правопорушення впливає, що добровільність дій суб'єкта стосується усіх без винятку форм цього злочину, а не лише двох із них [2].

Слід зазначити, що існують пропозиції серед деяких законодавців замінити термін «завдання шкоди Україні» на термін «підтримка агресії проти України». Це сприятиме гармонізації між диспозицією ст. 111-2 Кримінального кодексу України та визначенням збройної агресії в ст. 1 Закону України «Про оборону України». Останній термін є достатньо зрозумілим для правозастосовної діяльності. Збройна агресія рф проти України вимагає чітких юридичних конструкцій для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності осіб винних у вчиненні пособництва державі агресору. З цією метою пропо-

нується також доповнити текст статті приміткою з розкриттям ряду термінів застосованих в диспозиції відповідної норми кримінального закону, а саме доповнення цієї норми Особливої частини Кримінального кодексу приміткою з визначенням понять [6].

Під користю слід розуміти – отримання державою-агресором, її збройними формуваннями, утвореними нею органами окупаційної адміністрації права володіння або користування матеріальними ресурсами. Користь характеризується отриманням певної економічної, військової та соціальної вигоди.

Під представниками держави-агресора слід розуміти органи державної влади та місцевого самоврядування держави-агресора та утворені державою-агресором збройні формування[6].

Висновки. Отже, добровільність є обов'язковою ознакою усіх форм вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК України. З огляду на момент вчинення кримінального правопорушення потрібно зазначити, що відповідні склади злочинів, передбачені ст. 111-2 КК України вважаються такими з моменту вчинення діяння, тобто по законодавчій конструкції з об'єктивної сторони є формальними.

Встановлення і дослідження всіх ознак об'єктивної сторони вказаного злочину дасть можливість більш глибоко дослідити його юридичну природу і правильно застосовувати законодавство про кримінальну відповідальність до осіб, які стали на шлях пособництва державі-агресору.

У роботі розглядається об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 111-2 Кримінального кодексу України (пособництво державі-агресору), її складові елементи та суспільна небезпечність цього діяння. Проведено аналіз законодавчої бази України щодо визначення понять «держава-агресор», «пособництво державі-агре-

сору», «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора». Розглядаються питання щодо збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації.

Злочин, передбачений ст. 111-2 Кримінального кодексу України, є відносно новим у законодавстві України про кримінальну відповідальність однак його криміналізація була обумовлена необхідністю ефективної протидії загрозам в сфері національної безпеки України. Пособництво державі-агресору є складовою гібридної війни та має суттєвий вплив на воєнну, економічну та політичну ситуацію в Україні особливо в умовах агресії з боку російської федерації. Саме тому важливо визначити юридичну природу цього злочину. Аналізуючи об'єктивну сторону цього злочину, слід зазначити, що в ньому є як активні так і пасивні форми пособництва.

Окрема увага приділена питанням удосконалення законодавчого регулювання відповідальності за пособництво державі-агресору. Враховуючи динаміку розвитку воєнно-політичної ситуації в Україні, важливо оновлювати та розширювати підходи до визначення об'єктивної сторони цього злочину, деталізувати складові елементи та критерії встановлення умислу. Без точного визначення, а також чітких механізмів правозастосування неможливо забезпечити ефективне переслідування осіб, які сприяють діям держави-агресора, та належним чином реагувати на нові виклики в умовах збройного конфлікту.

Таким чином, дослідження об'єктивної сторони пособництва державі-агресору, є важливим не лише

в теоретичному аспекті, але й для забезпечення ефективної боротьби з цим злочином. Визначення меж відповідальності, уточнення ознак об'єктивної сторони складу злочину, та інших аспектів дозволить створити більш дієву систему кримінально-правового захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України в умовах агресії з боку російської федерації.

Ключові слова: Пособництво державі-агресору, об'єктивна сторона, основи національної безпеки, відкрита збройна агресія, збройний конфлікт, реалізація та підтримка рішень, передача матеріальних ресурсів, добровільний збір, активи, окупаційна адміністрація, збройні формування держави-агресора, представники держави-агресора.

Trepet O. Objective side of aiding the aggressor state

The objective side of the crime under Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine (aiding the aggressor state), its constituent elements and the social danger of this act are considered in the work. An analysis of the legislative framework of Ukraine on the definition of the concepts of "aggressor state," "aiding the aggressor state," "implementation or support of decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or occupation administration of the aggressor state." They consider the collection, preparation and/or transfer of material resources or other assets to representatives of the aggressor state, its armed formations and/or the occupation administration.

The crime under Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine is relatively new in the legislation of Ukraine on criminal liability, but its criminalization was due to the need to effectively counter threats in the sphere of national security of Ukraine.

Aiding the aggressor state is part of a hybrid war and has a significant impact on the military, economic and political situation in Ukraine, especially in the face of aggression by the Russian Federation. That is why it is important to determine the legal nature of the nature of this crime. Analyzing the objective side of this crime, it should be noted that it has both active and passive forms of aiding.

Special attention is paid to improving the legislative regulation of responsibility for aiding the aggressor state. Given the dynamics of the military-political situation in Ukraine, it is important to update and expand approaches to determining the objective side of this crime, to detail the components and criteria for establishing intent. Without an accurate definition, as well as clear enforcement mechanisms, it is impossible to ensure effective prosecution of persons who contribute to the actions of the aggressor state, and to properly respond to new challenges in the conditions of armed conflict.

Thus, the study of the objective side of aiding the aggressor state is important not only in theoretical terms, but also to ensure an effective fight against this crime. Defining the boundaries of responsibility, clarifying the signs of the objective side of the crime, and other aspects will create a more effective system of criminal legal protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the face of aggression by the Russian Federation.

Key words: Aiding the aggressor state, objective side, the basis of national security, open armed aggression, armed conflict, implementation and support of decisions, transfer of material resources, voluntary collection, assets, occupation administration, armed formations of the aggressor state, representatives of the aggressor state.

Література:

1. Стаття "Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України". URL: <https://hrvector.org/rodiyi/22-03-20-mbo> (дата звернення: 19.01.25).
2. Стаття "ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України". URL: <https://hrvector.org/rodiyi/22-05-03-art3> (дата звернення: 28.01.25).
3. Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Центр політико-правових реформ, 1996–2022. URL: <https://surl.li/enxwjw> (дата звернення: 10.02.25).
4. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. С. 75.
5. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ: Алерта, 2023. С. 153–154.
6. Стаття "Пособництво державі-агресору: до Кримінального кодексу пропонують внести зміни". URL: <https://surl.gd/twrczb> (дата звернення: 14.02.25).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.34>**Р. Циндра,**

адвокат,

аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ»

Постановка проблеми. У сучасних умовах нехтування зобов'язаннями із пенсійного забезпечення колишніх військовослужбовців становить загрозу національній безпеці, оскільки призводить до суттєвого зниження престижності військової служби, формування серед військовослужбовців недовіри до держави і невпевненості у своїй соціальній захищеності в майбутньому. За таких обставин особливо важливого значення набуває існування ефективного механізму поновлення права на належне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців у разі їхнього порушення. У свою чергу, формування відповідного адміністративно-правового механізму, що відповідав би усім соціальним та правовим потребам, неможливе без створення чіткого уявлення про його сутність, формалізованим відображення якого має бути точна та коректна дефініція цього явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративно-правові механізми певних явищ є поширеним предметом досліджень у вітчизняній науці адміністративного права. Згідно з відомостями Національного репозитарію академічних текстів за період із 2021 по 2024 рік включно в Україні було захищено 21 дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права (кандидата юридичних наук) та 9 дисертацій на здобуття наукового

ступеня доктора юридичних наук, які містили в назві словосполучення «адміністративно-правовий механізм» та були присвячені дослідженню відповідних явищ [1]. Одночасно із цим, до цього часу не знайдено універсального розуміння сутності адміністративно-правового механізму. Найактуальніші наукові доробки було оприлюднено у 2024 році Є. В. Жаданом, С. В. Мілінчук, В. Ю. Міщанчук, С. С. Сериковим, М. М. Тимошевичем, та ін. Одночасно із цим, за межами загальнотеоретичного дослідження сутності адміністративно-правового механізму роботи вітчизняних авторів останнім часом не стосувалися питань особливостей адміністративно-правового механізму ані судового захисту, ані забезпечення права на належне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців. Дефініція досліджуваного явища у науці адміністративного права України відсутня.

Мета статті. Метою статті є формулювання дефініції поняття «адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби».

Виклад основного матеріалу. Визначення дефініції адміністративно-правового механізму будь-якого явища необхідно розпочати із формування уявлення власне про поняття «адміністративно-правовий механізм».

У вітчизняній науці відсутнє універсальне визначення адміністративно-правового механізму. Багатьма вченими формулюються авторські дефініції цього поняття, які, здебільшого, відображають специфіку конкретного предмету дослідження. При цьому, погляди науковців на сутність поняття «адміністративно-правовий механізм» різняться настільки, що часто виключають один одного. Плюралізм точок зору на розуміння адміністративно-правового механізму було в 2024 році проаналізовано О. М. Філоненком, яким виокремлено п'ять магістральних підходів до розуміння сутності поняття «адміністративно-правовий механізм»: 1) як певний набір (систему, сукупність) правових засобів; 2) як сукупність правових інструментів та процедур їхньої реалізації; 3) як виключно сукупність правових норм; 4) як діяльність уповноважених суб'єктів; 5) як спосіб правового впливу [2, с. 126–127].

Аналіз наукових дисертацій, захищених у 2021–2024 рр. свідчить про те, що на даний час найближчим до загально визнаного є уявлення про адміністративно-правовий механізм як про систему правових засобів. У вигляді поодиноких виключень деякі дослідники визначають адміністративно-правовий механізм як спосіб впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини. Вбачається цілком обґрунтованою та обставина, що на поточному етапі розвитку науки адміністративного права не набули поширення погляди на сутність адміністративно-правового механізму як на сукупність правових інструментів та процедур реалізації, сукупність правових норм або діяльність уповноважених суб'єктів, оскільки такі концепції розуміння адміністративно-правового механізму в тій чи іншій формі залишають поза увагою динамічність адміністративно-правового механізму або значення його нормативного базису.

Слід зазначити, що навіть ті дослідники, які розглядають адміністратив-

но-правовий механізм як спосіб правового впливу, у повній мірі визнають значення системи правових засобів в забезпеченні його функціонування. Так, І. В. Петрішак, визначаючи адміністративно-правовий механізм державного захисту суддів та працівників правоохоронних органів як спосіб погодженого впливу суб'єктів управління на суспільні відносини, одночасно із цим наголошує на тому, що цей вплив реалізується за допомогою низки заходів, здійснюваних органами державної влади [3, с. 99]. І. І. Волкова, розглядаючи адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей як сукупність визначених адміністративно-правовими нормами способів впливу уповноважених суб'єктів на відповідні суспільні відносини, звертає увагу на те, що релевантні способи впливу на конкретні суспільні відносини відображають зовнішню форму здійснення конкретної діяльності та можуть позначатися, у тому числі, як методи, інструменти, заходи і засоби [4, с. 66, 68].

На нашу думку, цілком можливо вести мову про те, що концепції розуміння адміністративно-правового механізму як певної системи або правових засобів, або способів правового впливу не є такими, що взаємовиключають одна одну. Скоріше, необхідно вважати, що ці дві точки зору акцентують увагу на різних аспектах адміністративно-правового механізму як явища: публічно-управлінському (спосіб правового впливу) та суто юридичному (система правових засобів). У зв'язку із цим, з огляду на тематику та спрямованість нашого дослідження, вбачаємо за необхідне визначити основу розуміння адміністративно-правового механізму судового захисту на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, саме як систему правових засобів.

Наступним кроком щодо визначення дефініції досліджуваного явища, як вбачається, має бути кон-

кретизація того, що саме коректніше розуміти під використаним умовним терміном «правові засоби». Найбільш широке розкриття цього поняття наведене у дисертації О. М. Філоненка, який включає до змісту адміністративно-правового механізму обмеження права власності в Україні систему «різноманітних за своїм характером і цільовою спрямованістю, взаємоузгоджених і взаємопов'язаних між собою форм, методів, алгоритмів, технік, управлінських технологій, адміністративних процедур, адміністративних режимів, інших засобів та інструментів» [2, с. 182]. Використанням прислівника «інших» науковець підкреслює, що включає до множини засобів та механізмів, що становлять собою адміністративно-правовий механізм, усі перелічені елементи (форми, методи, алгоритми, і т. д.). Таке широке тлумачення не видається нам безспірним, однак у контексті даного дослідження звертає на себе увагу іншим – рівнозначним використанням для позначення складових «ядра» адміністративно-правового механізму двох понять: засоби та інструменти.

На нашу думку, термін «інструмент» більш точно, аніж «засіб» характеризує основу адміністративно-правового механізму з огляду на наступні властивості досліджуваного явища.

По-перше, як слушно зазначено О. О. Ільєнковим, найбільш поширеним є розуміння правових механізмів як складних конструктивних систем, які потребують єдності і взаємодії елементів задля досягнення бажаного правового результату. Розвиваючи указану думку, дослідник відносить до характеристик поняття «механізм» як правового явища, серед іншого, наступне: 1) функціонування механізму як явища цілісного і системного обумовлюється визначеною спільною метою елементів, що входять до його структури; 2) критерієм ефективності функціонування механізму

у практичному вимірі виступає досягнення бажаного правового результату [5, с. 58–59].

Також слід погодитися із Ю. В. Мех, якою визначено низку факторів, від сукупності яких залежить специфіка конкретного адміністративно-правового механізму. До таких факторів дослідниця відносить: 1) обраний об'єкт адміністративно-правового впливу (відповідний різновид суспільних відносин); 2) мету адміністративно-правового впливу на обрані суспільні відносини; 3) наявний та бажаний стани нормативно-правового регулювання; 4) обрані та дозволені заходи, що застосовуються під час адміністративно-правового впливу на об'єкт; 5) суб'єкти, які задіяні у діяльності щодо впорядкування відповідних суспільних відносин [6, с. 107].

Сутність поняття «адміністративно-правовий механізм» також підкреслюється його співвідношенням із іншим поняттям – «механізм адміністративно-правового регулювання». Незважаючи на те, що деякі дослідники ототожнюють ці два поняття [7, с. 91], більш поширеною є думка щодо дещо ширшого обсягу поняття «адміністративно-правовий механізм». Наприклад, О. І. Миколенко наголошує на тому, що поняття «адміністративно-правовий механізм» завжди акцентує увагу на ефективності існуючого механізму, а поняття «механізм адміністративно-правового регулювання» лише розкриває процес перетворення нормативно зафіксованого правила поведінки у реальне життя [8, с. 13–14].

Таким чином, визначальною рисою адміністративно-правового механізму є його спрямованість на ефективне досягнення певного практичного результату – впорядкування конкретного сектору суспільних відносин. За таких обставин термін «інструмент» більш вдало підкреслює функціональне призначення адміністративно-правового механізму,

цілеспрямованість його існування, його «технологічність» та наявність регулятора у вигляді уповноважених суб'єктів, що і застосовують конкретні елементи механізму відповідно до обставин конкретної ситуації, і в разі необхідності здійснюють налагодження існуючого механізму.

Крім розглянутої, поняття «адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби», містить ще три складові, які потребують розкриття у дефініції цього поняття: «судовий захист», «право на належне пенсійне забезпечення» та «особи, звільнені з військової служби».

Поняття «судовий захист» неодноразово ставало об'єктом досліджень вчених. У вітчизняній науці поширена думка щодо дуалістичної правової природи цього явища: як поєднання процесуально-правового та матеріально-правового аспектів [9, с. 37–38]. Вважаємо за необхідне підтримати точку зору Я. М. Ніколаєнко, якою наголошено на тому, що матеріально-правове та процесуально-правове значення судового захисту співіснують разом, але позначають дещо різні аспекти: матеріально-правове значення характеризує кінцеву мету процесу, а процесуально-правове – використання засобів для досягнення цієї мети [10, с. 49]. Крім того, представляє інтерес висновок О. О. Осіпової про необхідність розуміння судового захисту як сукупності і не заборонених законом засобів, і процесуальних дій, спрямованих на захист суб'єктивних прав і законних інтересів особи від правопорушень і неправомірних посягань [11, с. 80].

Вбачається досить доречним запропоноване Л. В. Ківало визначення судового захисту як комплексу передбачених законодавством процесуальних засобів, механізмів і процедур, які є реакцією держави через систему органів правосуддя на факт вчинення протиправного діяння чи порушення

прав, свобод і законних інтересів особи [12, с. 110]. Одночасно із цим, на нашу думку, необхідне внести до цього визначення певне уточнення шляхом заміни слова «факт» словосполученням «заяви про». Таке уточнення пов'язане із тим, що, хоча відновленню і захисту підлягає лише дійсне порушене (оспорюване, невизнане) право, однак висновок про дійсність такого права породжує матеріально-правові наслідки лише в момент набрання законної сили судовим рішенням за результатами розгляду справи. Фактично підставою для застосування механізму судового захисту у його процесуальному аспекті є не факт порушення права, а формалізоване у формі заяви твердження особи про таке порушення. Стверджувати про існування факту порушення більшу частину процедури судового захисту є передчасним (тим більше, що твердження про порушення права особи може не підтвердитися). Слід також відзначити, що наведене визначення судового захисту значною мірою перекликається із розглянутим вище розумінням адміністративно-правового механізму, що треба враховувати для уникнення дублювань під час формулювання інших дефініцій.

Повертаючись до предмету нашого дослідження, з урахуванням наведеного вважаємо за необхідне розкрити складову «судовий захист» у дефініції досліджуваного нами явища як комплекс передбачених процесуальним законодавством дій, вчинюваних органами судової влади у процесі реагування на формалізоване в установленому порядку твердження про порушення, невизнання або оспорювання прав і законних інтересів особи.

Наступним поняттям, зміст якого потребує встановлення у межах нашого дослідження, є належне пенсійне забезпечення. В. Є. Гуменюк трактує пенсійне забезпечення як державну систему правових, економічних та організаційно-адміністративних

тивних заходів щодо захисту громадян внаслідок досягнення похилого віку, настання інвалідності або втрати годувальника [13, с. 48]. Дослідником вказано, що сфера пенсійного забезпечення становить собою комплекс законодавчих, економічних, соціальних та морально-психологічних гарантій особам похилого віку, завдяки яким створюються рівні умови для усіх членів суспільства, що забезпечують соціально прийнятну якість життя [13, с. 51]. Незважаючи на деяку неточність такого твердження (наприклад, сфера пенсійне забезпечення стосується не лише осіб похилого віку, а і осіб з інвалідністю будь-якого віку) та дискусивність його окремих елементів (автор вважає, що система пенсійного забезпечення є надто диференційованою для висновку про рівність умов для усіх членів суспільства), видається вдалим наголосення на тому, що сфера пенсійного забезпечення в першу чергу становить собою комплекс визначених гарантій для суб'єктів, на яких поширюється її дія. Резюмуючи точку зору дослідника, можемо погодитися із тим, що пенсійне забезпечення (у звуженому відповідно до цілей нашого дослідження розумінні) можливо розглядати як гарантії соціально прийнятної якості життя.

Четверта складова досліджуваного поняття – «особи, звільнені з військової служби». Цей термін був запозичений нами із Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». У назві вказаного нормативно-правового акту він, беззаперечно, не може претендувати на безумовну коректність принаймні з тієї причини, що зазначений нами Закон України регламентує питання пенсійного забезпечення не усіх колишніх військовослужбовців, а лише тих, які підпадають під встановлені цим же актом критерії (наявність певного строку вислуги або набуття статуту особи з інвалідністю за визначених

умов). Усічена до «особи, звільнені з військової служби» форма словосполучення «особи, звільнені з військової служби, та деякі інші особи» використана нами для того, щоб відмежувати колишніх військовослужбовців від інших осіб, які мають право на пенсійне забезпечення за згаданим Законом України (колишні працівники Національної поліції, особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, тощо) для цілей точного визначення предмету нашого дослідження. У даному контексті її використання вбачається нами цілком прийнятним, оскільки, з однієї сторони, наголошує на особливому механізмі пенсійного забезпечення тих осіб, які відповідають вимогам зазначеного вище Закону України, порівняно із іншими особами, що проходили службу протягом меншої частини свого життя, з іншої – відмежовує саме військовослужбовців від інших спеціальних суб'єктів, перелічених у Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Одночасно із достатньою обґрунтованістю використання словосполучення «осіб, звільнених з військової служби» у вжитому нами терміні «адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби», у дефініції відповідного поняття воно, безперечно, потребує розкриття та конкретизації для усунення вказаних вище умовностей. На нашу думку, рисою, що відмежовує колишніх військовослужбовців, яким призначено пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», від інших пенсіонерів є те, що виникнення їхнього права на пенсійне забезпечення безпосередньо зумовлене проходженням такими особами військової служби. З урахуванням наведених обставин нами про-

понується ідентифікувати категорію «особи, звільнені з військової служби» саме за цією ознакою – як сукупність осіб, виникнення права на пенсійне забезпечення яких зумовлене проходженням військової служби.

Висновки і перспективи.

Результати дослідження дозволяють сформулювати наступне визначення досліджуваного явища: адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби – система правових інструментів, що використовуються у процесі реагування органів судової влади на формалізоване в установленому порядку твердження про порушення, невизнання або оспорювання зумовлених правом на одержання пенсії гарантій соціально прийнятної якості життя осіб, виникнення права на пенсійне забезпечення яких зумовлене проходженням військової служби. На нашу думку, така дефініція у повній мірі відображає основні властивості досліджуваного явища та дозволяє відмежувати його від суміжних понять. Нами вбачаються перспективними подальші дослідження ознак, властивостей і структури явища, за результатами яких можливе коригування або уточнення запропонованої дефініції.

У статті досліджується сутність адміністративно-правового механізму судового захисту права на належне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців. Наголошено на тому, що формулювання дефініції досліджуваного явища вимагає встановлення змісту кожної із зазначених у терміні категорій: «адміністративно-правовий механізм», «судовий захист», «належне пенсійне забезпечення», «особи, звільнені з військової служби». Обґрунтовано висновок про те, що основу адміністративно-правового механізму складає система правових інструментів. Наголошено на тому, що визначальною рисою адміністратив-

но-правового механізму є його спрямованість на ефективне досягнення практичного результату у формі впорядкування конкретного сектору суспільних відносин. Обґрунтовано розуміння судового захисту як комплексу передбачених процесуальним законодавством дій, вчинюваних органами судової влади під час реагування на формалізоване твердження про порушення, невизнання або оспорювання прав і законних інтересів особи. Визначено зміст поняття «належне пенсійне забезпечення» як гарантії соціально прийнятної якості життя. Доведено доцільність використання у контексті дослідження терміну «особи, звільнені з військової служби» як сукупності осіб, виникнення права на пенсійне забезпечення яких зумовлене проходженням військової служби. За результатами дослідження сформовано авторську дефініцію поняття «адміністративно-правовий механізм судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби» як системи правових інструментів, що використовуються у процесі реагування органів судової влади на формалізоване в установленому порядку твердження про порушення, невизнання або оспорювання зумовлених правом на одержання пенсії гарантій соціально прийнятної якості життя осіб, виникнення права на пенсійне забезпечення яких зумовлене проходженням військової служби.

Ключові слова: дефініція, адміністративно-правовий механізм, адміністративне судочинство, судовий захист, звільнені з військової служби особи.

Tsyndra R. The definition of the concept of administrative-legal mechanism for judicial protection of the right to adequate pension provision of persons retired from military service

The essence of the administrative-legal mechanism for the judicial

protection of the right to an adequate pension provision of former military servicemen is analyzed in the article. It is emphasized that the formulation of the definition of the phenomenon under study requires an ascertainment of the content of each of the categories specified in the term: “administrative-legal mechanism”, “judicial protection”, “adequate pension provision”, “persons retired from military service”. It was concluded that the basis of the administrative-legal mechanism contains a system of legal instruments. It is emphasized that the focus on effective achievement of a practical result in the form of regulation of a specific sector of social relations is the defining feature of the certain administrative-legal mechanism. The meaning of judicial protection as a complex of actions provided by judicial authorities under responding to a formalized statement about the violation, non-recognition or avoidance of the rights and legitimate interests of a person is proved. The content of the concept of “adequate pension provision” as a guarantee of a socially acceptable quality of life is determined. The feasibility of using the term “persons retired from military service” in the context of the study as a set of persons whose right to pension provision is caused by military service has been proven. Based on the results of the study, the author’s definition of the concept of administrative-legal mechanism for judicial protection of the right to adequate pension provision of persons retired from military service as a system of legal instruments used in the process of responding by judicial authorities to a formalized procedure statement about the violation, non-recognition or avoidance of guarantees of a socially acceptable quality of life of persons whose right to pension provision is conditioned to military service has been formed.

Key words: definition, administrative-legal mechanism, judicial protection, administrative proceedings, persons retired from military service.

Література:

1. База даних «Національний репозитарій академічних текстів» / Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації». URL: <https://nrat.ukrintel.ua/> (дата звернення: 20.01.2025).
2. Філоненко О. М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в Україні. дис. ... д-ра філос. : 081. К., 2024. 271 с.
3. Петришак І. В. Адміністративно-правовий механізм державного захисту суддів та працівників правоохоронних органів. дис. ... к.ю.н.: 081. Запоріжжя, 2021. 210 с.
4. Волкова І. І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей. дис. ... к.ю.н.: 081. Запоріжжя, 2021. 205 с.
5. Ільєнков О. О. Адміністративно-правовий механізм реалізації функцій прокуратури. дис. ... к. ю. н.: 081. Кропивницький, 2024. 255 с.
6. Мех Ю. В. Адміністративно-правовий механізм державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. дис. ... д.ю.н.: 081. Кропивницький, 2024. 389 с.
7. Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні. дис. ... д-ра філос. : 081. Кропивницький, 2021. 270 с.
8. Миколенко О. І. Механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина в юридичній науці / О. І. Миколенко / Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві: кол. Монографія / М. А. Баламуш, Н. В. Ільєва, О. М. Миколенко [та ін.]; за заг. ред.: О. В. Гаран, О. І. Миколенко. – Розд. 1. – Одеса: Фенікс, 2023. – С. 9–43.
9. Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту. дис. ... к. ю. н.: 081. Кропивницький, 2023. 299 с.
10. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 48–50.
11. Осіпова О. О. Особливості судового захисту прав суб’єктів звернення за отриманням адміністративних послуг. дис. ... д-ра філос. : 081. Суми, 2022. 226 с.
12. Ківало Л. В. Адміністративно-правове забезпечення судового захисту особи у спорах щодо її незаконного звільнення з державної служби. дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2024. 257 с.
13. Гуменюк В. Є. Адміністративно-правові засади публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні. дис. ... к. ю. н.: 081. Запоріжжя, 2021. 214 с.

М. Цховребова,

аспірантка кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Вступ. Післявоєнне відновлення України вимагає формування всебічного підходу до розуміння не лише напрямів, але й реальних механізмів їх втілення. Не викликає сумніву, що впровадження ефективних програм забезпечення економічного зростання, соціального захисту, міжнародної співпраці та довготривалого розвитку нашої держави має засновуватися, в тому числі, на якісних нормативних положеннях і ефективному правосудді. Збалансоване поєднання міжнародних правових стандартів і національних інтересів стане основою стабільності правового регулювання та стійкості держави. Одним із ключових компонентів у цій сфері є здійснення правосуддя та система гарантій ефективного судового захисту суб'єктів права у публічно-правових спорах.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і класифікація системи гарантій ефективного судового захисту суб'єктів права у публічно-правових спорах, визначення їх місця у забезпеченні стабільності інвестиційного відновлення України.

Результати дослідження. Визначення чітких і ефективних механізмів судового захисту зумовлено врахуванням багатьох факторів: від суто інституційно-організаційних, як то наявність системи судів і їх належного фінансування, до норматив-

но-правових, якими регламентуються засади та безпосередні процедури здійснення правосуддя. Важливим фактором економічного розвитку виступає усвідомлення, що неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин надає можливість належним чином відновити порушені суб'єктами владних повноважень права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб.

Розглядаючи особливості публічно-правової сфери як комплексу суспільних відносин, що регулюються нормами публічного права, де однією зі сторін виступає держава, її органи або інші суб'єкти, наділені владними повноваженнями, особливу увагу слід приділяти питанням вирішення публічно-правових спорів. Справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень є однією з умов забезпечення інвестиційного відновлення України. Права на захист і реалізацію інтересів кожного відповідного суб'єкта мають бути забезпечені певною системою гарантій. Статтею 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» регламентовано, що «доступність

правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України» [13].

В свою чергу, статтею 55 Конституції України визначено: «...кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [11].

У статті 4 КАС України зазначено: «...публічно-правовий спір – спір, у якому: хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи» [10].

Досліджуючи правову природу публічно-правового спору, окремі науковці зазначають, що «...це спір із приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічно-правових відносин, в якому одна зі сторін є об'єктом публічно-правового впливу, а інша має публічно-владні повноваження і є носієм правового обов'язку або в якому обидві сторони наділені публічно-владними повноваженнями... поняття «публічно-правові спори» охоплює як адміністративно-правові (державно-управлінські) спори, так і ряд інших спорів, в яких хоча б однією зі сторін виступають суб'єкти владних повноважень» [8, с. 128].

Не викликає сумніву, що ключову роль в ідентифікації публічно-правового

спору відіграють публічні правовідносини. З цього приводу В. М. Бевзенко зазначає: «...публічні правовідносини є основними й для адміністративного процесуального права, оскільки визначають коло потенційних учасників адміністративного судочинства, дозволяють відмежувати суб'єктів владних повноважень від інших, подібних до них суб'єктів. Зміст та особливості публічно-правових відносин обумовлюють спрямованість та послідовність дій адміністративного суду, уповноваженого розглядати та вирішувати конкретний публічно-правовий спір. Через правовідносини здійснюються процесуальні повноваження учасників адміністративного судочинства» [1, с. 6].

Своєю чергою, у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011 зокрема зазначено, що «КАС України регламентує порядок розгляду не всіх публічно-правових спорів, а лише тих, які виникають у результаті здійснення суб'єктом владних повноважень управлінських функцій і розгляд яких безпосередньо не віднесено до підсудності інших судів» (абзац третій підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини) [14].

Ефективність судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві включає: ефективність розгляду та вирішення справи; ефективність способу захисту; ефективність судового рішення; ефективність виконання судового рішення [3].

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом. Гарантії судового захисту є механізмом реалізації цього права.

Систему гарантій ефективного судового захисту суб'єктів права у публічно-правових спорах можна визначити як сукупність компонентів, які забезпечують реальне, ефективне

та безперешкодне здійснення права особи на судовий захист у публічно-правових спорах. Така сукупність складається з певних рівнів: нормативно-правові гарантії, інституційні гарантії, інформаційно-технічні гарантії, допоміжні гарантії.

До нормативно-правових гарантій слід відносити законодавчо закріплені положення, які встановлюють порядок реалізації та захисту прав осіб у адміністративному судочинстві, а саме: норми міжнародного права (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика ЄСПЛ); конституційні гарантії (ст. 55, 124 Конституції України); норми Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України); принципи адміністративного процесуального права та судочинства.

Конституційними засадами (принципами) судочинства, що безпосередньо спрямовані на гарантування ефективного поновлення у правах особи, яка за їх захистом звернулася до суду, є зокрема: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін, свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення [2, с. 140].

Як слушно зазначає С. В. Ківалов, принципи адміністративного процесуального права можуть бути класифіковані за різними підставами: «...за об'єктом правового регулювання вони поділяються на дві групи: принципи організаційно-функціональні, що визначають устрій судів і процес одночасно, і принципи функціональні, що визначають тільки процесуальну діяльність суду і учасників адміністративного процесу. Організацій-

но-функціональні принципи: верховенства права; здійснення правосуддя тільки судом; незалежності суддів; рівності всіх перед законом і судом та ін. Функціональні принципи: змагальності; диспозитивності; офіційного з'ясування усіх обставинних справи та ін.» [9, с. 25].

Інституційні гарантії забезпечують функціонування системи адміністративних судів та органів, які сприяють здійсненню судочинства; до них слід відносити: систему адміністративних судів (місцеві адміністративні суди, тобто місцеві загальні суди як адміністративні суди та окружні адміністративні суди; апеляційні адміністративні суди; Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду); органи суддівського самоврядування та суддівського врядування (збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України; Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів); Державна судова адміністрація.

З цього приводу В. Бойко слушно стверджує, що «основні завдання Державної судової адміністрації полягають у здійсненні організаційного забезпечення функціонування суду та забезпеченні фінансування органів судової влади, суддівського самоврядування, а також всіх інших суб'єктів публічної адміністрації, які виконують свої повноваження у сфері здійснення правосуддя» [4, с. 149].

Інформаційно-технічні гарантії є відображенням імплементації в діяльність судової системи новітніх технологій та інструментів, до яких слід відносити електронні реєстри (Єдиний державний реєстр судових рішень) та електронний суд.

О. В. Бринцев констатує: «...у широкому розумінні «електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі» [5, с. 25].

В цьому контексті ми повинні чітко розрізняти такі взаємопов'язані, але не тотожні поняття, як «електронне судочинство», «електронне правосуддя» та «електронний суд».

М. Зубашков обґрунтовує: «...співвідношення між поняттями «електронне судочинство», «електронне правосуддя» та «електронний суд» полягає в тому, що електронне судочинство є частиною електронного правосуддя, а електронний суд є конкретним інструментом, програмним продуктом, що забезпечує функціонування електронного судочинства» [7, с. 171].

Слід погодитися з Н. І. Логіною, що електронний суд «...допоможе вирішити існуючі проблеми в системі судочинства, а саме: забезпечити доступність правосуддя за рахунок обміну електронними документами між усіма учасниками судового процесу, скоротити судові витрати на поштові відправлення та виготовлення паперових документів, удосконалити та прискорити передачу судових документів між судами тощо. Електронне правосуддя спрямовано на забезпечення прозорості та доступності правосуддя, на підвищення якості роботи судів та значну економію державних коштів. Реалізація проекту «Електронний суд» є одним із напрямів підвищення ефективності роботи правосуддя в Україні» [12, с. 433–434].

Допоміжні гарантії спрямовані на закріплення додаткових можливостей забезпечення ефективного судового захисту суб'єктів права, до них слід відносити: надання пільг щодо судового збору для певних категорій осіб, можливість отримання безоплатної правничої допомоги.

Узагальнюючи судову практику, М. І. Смокович та Н. Л. Богданюк зазначають, що «...сплата судового збору не повинна перешкоджати доступу до правосуддя, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати

законну мету. З огляду на це адміністративні суди зобов'язані забезпечити доступ до суду з неухильним дотриманням вимог Закону про судовий збір, у тому числі й щодо відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати» [6].

Р. Я. Шийович, аналізуючи природу правової допомоги, підкреслює: «...безкоштовна правова (правничка. – Авт.) допомога в адміністративному судочинстві може бути надана у вигляді складання документів правового характеру та представництва у суді. При наданні безоплатної правової допомоги ширші можливості суб'єктів недержавної системи надання безоплатної правової допомоги, у тому числі у адміністративних справах (наприклад, юридичні клініки). Право на безоплатну юридичну допомогу є необхідним засобом, що забезпечує доступність правосуддя та право на справедливий судовий розгляд, сприяє реалізації завдань адміністративного судочинства, серед яких захист порушених чи оспорюваних прав громадян у сфері адміністративних правовідносин, зміцнення законності та запобігання порушенням» [15, с. 430].

Підсумовуючи, слід зазначити, що запропонована класифікація системи гарантій ефективного судового захисту не лише розкриває найбільш загальні характеристики досліджуваного напрямку, але й вказує орієнтири щодо подальших досліджень, зокрема в аспекті використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і систем для організації та здійснення правосуддя в адміністративних справах.

Висновки. Ефективний судовий захист суб'єктів права у публічно-правових спорах є однією з ключових складових повоєнного відновлення України. Судовий захист у публічно-правових спорах є основою розвитку адміністративного судочинства, яке має гарантувати ефективність

механізму контролю за діяльністю державних органів.

Система гарантій, яка забезпечує цей захист, відіграє важливу роль у підтриманні балансу між державою та приватними особами, а також у зміцненні довіри до судової системи. Гарантії ефективного судового захисту унеможливають свавільні рішення органів державної влади, сприяють забезпеченню законності та підзвітності влади перед громадянами.

Захист суб'єктів права у публічно-правових спорах має враховувати різницю між державними органами і приватними особами щодо їх ресурсів і можливостей. Система гарантій покликана забезпечити рівні умови та доступ до правосуддя, сприяти мінімізації ризиків неправомірного втручання держави у приватне життя та господарську діяльність, забезпечувати відновлення порушених прав.

У статті обґрунтовується, що захист прав та інтересів інвесторів є ключовим аспектом забезпечення економічної стабільності і залучення капіталу в Україну. Післявоєнне відновлення країни передбачає наявність ефективних механізмів судового захисту, зокрема в адміністративних судах, де розглядаються спори між інвесторами та державними органами. Інвестори можуть звертатися до адміністративних судів у випадках оскарження рішень органів державної влади та місцевого самоврядування (що перешкоджають реалізації інвестиційного проєкту), спорів щодо податкових зобов'язань, справ про неправомірне позбавлення інвестиційних стимулів або субсидій, оскарження відмов у наданні дозвільних документів, відшкодування збитків, вчинених незаконними діями держави та ін.

Визначено, що адміністративні суди є ключовим інструментом захисту інвесторів від неправомір-

них дій держави. Вдосконалення судової системи, пришвидшення розгляду справ і забезпечення виконання судових рішень є важливими факторами для розвитку України в умовах післявоєнного відновлення.

В процесі дослідження було встановлено, що система гарантій ефективного судового захисту суб'єктів права у публічно-правових спорах є сукупністю компонентів, які забезпечують реальне, ефективне та безперешкодне здійснення права особи на судовий захист у публічно-правових спорах. Така сукупність складається з певних рівнів: нормативно-правові гарантії, інституційні гарантії, інформаційно-технічні гарантії, допоміжні гарантії.

Розглянувши безпосередні алгоритми провадження, було сформульовано висновок, що судовий захист у публічно-правових спорах є основою розвитку адміністративного судочинства, яке має гарантувати ефективність механізму контролю за діяльністю державних органів. Система гарантій, яка забезпечує цей захист, відіграє важливу роль у підтриманні балансу між державою та приватними особами, а також у зміцненні довіри до судової системи. Гарантії ефективного судового захисту унеможливають свавільні рішення органів державної влади, сприяють забезпеченню законності та підзвітності влади перед громадянами. Відтак, система гарантій ефективного судового захисту у публічно-правових спорах виступає важливим компонентом забезпечення інвестиційного відновлення України.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, гарантії судового захисту, інвестиції, післявоєнне відновлення, публічно-правові спори, принципи судочинства, принципи адміністративного процесуального права, судовий захист, сучасна держава.

Tskhovrebova M. The system of guarantees of effective judicial protection of legal entities in public law disputes as one of the components of ensuring the stability of investment recovery in Ukraine

The article argues that the protection of investors' rights and interests is a key aspect of ensuring economic stability and attracting capital to Ukraine. The country's post-war recovery requires the availability of effective mechanisms for judicial protection, in particular in administrative courts, where disputes between investors and state bodies are considered. Investors can apply to administrative courts in cases of appealing decisions of state authorities and local self-government bodies (which impede the implementation of an investment project), disputes regarding tax obligations, cases of unlawful deprivation of investment incentives or subsidies, appealing refusals to provide permits, compensation for losses caused by illegal actions of the state, etc.

It is determined that administrative courts are a key tool for protecting investors from illegal actions of the state. Improving the judicial system, speeding up the consideration of cases and ensuring the execution of court decisions are important factors for the development of Ukraine in the conditions of post-war recovery.

In the process of research, it was established that the system of guarantees of effective judicial protection of legal entities in public law disputes is a set of components that ensure the real, effective and unhindered exercise of the right of a person to judicial protection in public law disputes. Such a set consists of certain levels: regulatory and legal guarantees, institutional guarantees, information and technical guarantees, auxiliary guarantees. Having considered the direct algorithms of the proceedings, the conclusion was formulated

that judicial protection in public law disputes is the basis for the development of administrative justice, which should guarantee the effectiveness of the mechanism for controlling the activities of state bodies. The system of guarantees that provides this protection plays an important role in maintaining the balance between the state and private individuals, as well as in strengthening trust in the judicial system. Guarantees of effective judicial protection make arbitrary decisions by state authorities impossible, contribute to ensuring the legality and accountability of authorities to citizens. Therefore, a system of guarantees of effective judicial protection in public law disputes is an important component of ensuring the investment recovery of Ukraine.

Key words: administrative process, administrative proceedings, guarantees of judicial protection, investments, post-war reconstruction, public law disputes, principles of judicial proceedings, principles of administrative procedural law, judicial protection, modern state.

Література:

1. Бевзенко В. М. Публічно-правові відносини: сутність та ознаки. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 6–12.
2. Берназюк Я. Критерії ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових спорах. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 136–141.
3. Берназюк Я. Підходи Конституційного Суду України та Верховного Суду щодо ефективного судового захисту. 2023. URL: <https://surl.li/hfcsbc>
4. Бойко В. Роль і місце державної судової адміністрації України у забезпеченні діяльності місцевих судів: адміністративно-правові аспекти. *Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Право. 2017. Вип. 2. С. 145–150.
5. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с.
6. Довідка про результати вивчення та узагальнення практики застосу-

вання адміністративними судами Закону України «Про судовий збір». 2014. URL: <https://surl.li/oorcon>

7. Зубашков М. Проблема співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» в цивільному процесі України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. С. 165–172.

8. Квак В. В. Поняття «публічно-правовий спір» та «адміністративно-правовий спір» в законодавчій термінології. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 125–129.

9. Ківалов С. В. Адміністративний процес (загальна частина) : навч. посіб. (для здобувачів вищ. осв. ден. форми навч.) / С. В. Ківалов, А. Ю. Осадчий, О. В. Закаленко. Одеса, 2019. 224 с.

10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://surl.li/qvzslq>

11. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://surl.li/isqith>

12. Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 72. С. 429–435.

13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича, від 14 грудня 2011 року, № 19-рп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/22-administratyvne-procesualne-pravo>

15. Шийович Р. Я. Право громадян на безоплатну правову допомогу в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №1. С.426–430. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/75.pdf>

УДК 342.21

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.36>**В. Четверик,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD)
Державного податкового університету

ІСТОРІЯ ПРИЙНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙ ШВЕЙЦАРІЇ

Постановка проблеми. Конституція є основоположним документом будь-якої держави, що визначає її правовий порядок, політичний устрій та основні принципи взаємодії між державними органами та громадянами. Вона слугує не лише юридичним фундаментом, а й відображає цінності та ідеали суспільства, забезпечуючи стабільність і передбачуваність у державному управлінні. Швейцарія має унікальну конституційну традицію, яка сформувалася протягом століть і стала взірцем для багатьох демократичних країн.

Основними елементами швейцарської традиції є федералістська модель, механізми безпосередньої демократії та принцип нейтралітету. Федералізм в Швейцарії передбачає, що країна складається з 26 кантонів, кожен з яких має значну автономію. Це дозволяє враховувати локальні потреби та культурні особливості, забезпечуючи одночасно єдність держави. Механізми безпосередньої демократії, які надають громадянам право ініціювати референдуми та голосувати за законодавчі зміни, сприяють високому рівню участі населення у політичному процесі та підвищують відповідальність державних органів перед громадянами.

Принцип нейтралітету, який Швейцарія дотримується протягом багатьох років, дозволив країні уникнути участі у численних конфліктах і війнах. Це не лише забезпечує внутрішню стабільність, а й сприяє розвитку міжнародних відносин, роблячи

Швейцарію важливим центром для дипломатії та переговорів. Конституційний розвиток Швейцарії демонструє, як адаптація правових норм до змін у суспільстві може сприяти розвитку демократичних інститутів.

Швейцарська модель надає можливість для гнучкості у правовій системі, що дозволяє реагувати на нові виклики та потреби суспільства. Це особливо важливо в умовах глобалізації, коли країни стикаються з новими соціальними, економічними та екологічними викликами. Розуміння ключових аспектів швейцарської конституційної традиції може допомогти іншим країнам зміцнити свої демократичні інститути та забезпечити стабільність у політичному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо конституційного розвитку Швейцарії показує, що ця країна залишається об'єктом активних наукових досліджень у сфері права та політики. Дослідники звертають увагу на унікальні аспекти швейцарської моделі, такі як федералізм, безпосередня демократія та принцип нейтралітету, які стали основою для формування стабільної політичної системи.

Швейцарія пройшла довгий шлях конституційного розвитку – від централізованої Гельветичної республіки (1798–1803) до сучасної Федеральної конституції 1999 року. Основними етапами її конституційного становлення є:

– Конституція 1798 року – перша спроба створення унітарної держави за французьким зразком.

– Акт про медіацію 1803 року – повернення до конфедеративного устрою під впливом Наполеона [11].

– Конституція 1848 року – формування сучасної Швейцарської Конфедерації, запровадження федералізму та основ демократії [8].

– Конституція 1874 року – розширення повноважень федеральної влади та розвиток механізмів прямої демократії [9].

– Конституція 1999 року – модернізація правових норм та адаптація до сучасних викликів [10].

Швейцарська конституційна традиція продовжує бути важливим предметом вивчення, пропонуючи цінні уроки для інших країн, що прагнуть зміцнити свої демократичні інститути та ефективність управління.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є аналіз історії прийняття та основних положень конституцій Швейцарії, їх вплив на політичний розвиток країни та значення для сучасної демократії.

Завдання дослідження:

– Розглянути історичні передумови та причини ухвалення різних конституцій Швейцарії.

– Проаналізувати основні положення кожної з конституцій та їхній вплив на правову систему.

– Дослідити механізми федералізму та безпосередньої демократії у швейцарській конституційній моделі.

– Оцінити значення швейцарської конституції для розвитку демократичних інститутів у світі.

Актуальність теми. Конституція є основним законом будь-якої держави, що визначає її політичний устрій, правові механізми та взаємовідносини між державою і громадянами. Швейцарія, як одна з найстаріших демократичних країн світу, має унікальну конституційну традицію, яка поєднує федералізм, нейтралітет та безпосередню демократію.

Історична унікальність швейцарської конституційної моделі поля-

гає в тому, що Швейцарія є однією з небагатьох країн, де конституційний устрій базується на широких механізмах прямої демократії, включаючи референдуми та народні ініціативи [2]. Процес прийняття конституцій Швейцарії відображає еволюцію від централізованої Гельветичної республіки (1798) до сучасної федеративної держави [3].

Конституційний розвиток Швейцарії значною мірою був впливовим для інших демократичних країн, зокрема у питанні федералізму та практики конституційного референдуму [4]. Незважаючи на те, що Швейцарія не є членом ЄС, її конституційна система активно взаємодіє з європейськими правовими стандартами [5].

Конституція 1848 року заклала основу сучасної державної системи, створивши ефективну модель розподілу влади між кантонами та федеральним урядом [6]. Конституційна реформа 1999 року адаптувала законодавство до нових викликів, таких як глобалізація, права людини та екологічна політика [7].

Сучасні виклики та гнучкість швейцарської конституції.

– Механізм народних ініціатив дозволяє громадянам пропонувати зміни до конституції, що є унікальною демократичною практикою [2].

– Швейцарська модель може бути корисним прикладом для країн, що прагнуть реформувати свої політичні системи з акцентом на децентралізацію та громадську участь [3].

Наукова новизна дослідження. Швейцарія є унікальним прикладом держави, де гнучка конституційна модель забезпечила політичну стабільність протягом понад двох століть. Дослідження дозволяє зрозуміти, як еволюціонували федералізм, пряма демократія та нейтралітет, і яким чином вони сприяли створенню ефективної правової системи.

Практичне значення дослідження. Аналіз конституційного розвитку Швейцарії має важливе зна-

чення для країн, що прагнуть до політичної децентралізації, розширення громадянської участі та зміцнення демократії. Швейцарський досвід може бути використаний у реформах державного управління, зміцненні верховенства права та побудові ефективної системи місцевого самоврядування.

Таким чином, дослідження конституцій Швейцарії дозволяє глибше зрозуміти основні принципи сучасної демократії та оцінити їхню роль у розвитку стабільних політичних систем у світі.

Виклад основного матеріалу. *Історичні передумови прийняття конституцій Швейцарії.* Після Великої французької революції 1789 року Швейцарія зазнала впливу французьких ідей централізованої держави. У 1798 році була прийнята «перша конституція Швейцарії», яка встановила унітарну Гельветичну республіку.

Основні положення цієї конституції включали:

- Скасування «кантонального суверенітету» та створення централізованої держави.

- Гарантії «основних свобод» для громадян.

- Введення «єдиної валюти» та правової системи.

Проте централізована модель суперечила традиціям швейцарського федералізму, що викликало громадський спротив.

Акт про медіацію (1803). У 1803 році Наполеон Бонапарт нав'язав Швейцарії новий політичний устрій – Акт про медіацію, який відновив «конфедеративну систему» [11]. Цей документ став компромісом між централізмом та суверенітетом кантонів, намагаючись знайти баланс між потребами центральної влади та прагненнями регіонів до автономії.

Основні положення Акта про медіацію включали:

- Відновлення «автономії кантонів», хоча загальне керівництво зали-

шалось у федеральному уряді, що забезпечувало певний рівень централізації.

- Скасування єдиної системи управління, натомість кантони отримали «право на власні конституції», що дозволило їм розвивати власні політичні структури та адаптуватися до місцевих умов.

- Федеративна структура стабілізувала країну, проте не вирішила внутрішніх конфліктів, оскільки різні кантони продовжували мати свої інтереси та суперечності.

Таким чином, Акт про медіацію став важливим кроком у розвитку швейцарського федералізму, але також вказав на складнощі, з якими країна стикалася у своєму прагненні до політичної єдності та стабільності.

Конституція 1848 року – народження сучасної Швейцарської Конфедерації. Після революції 1848 року в Європі Швейцарія прийняла Федеральну конституцію, яка заклала основи сучасної державності. Цей документ проголосив, що «Швейцарія є федерацією рівноправних кантонів, об'єднаних спільним законодавством» [8].

Основні нововведення:

- Швейцарія стала федерацією, що складалася з 25 кантонів.

- Запроваджено поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову.

- Введено загальне виборче право для чоловіків.

- Засновано федеральний парламент (Раду кантонів та Національну раду).

Конституція 1848 року стала важливим кроком у зміцненні політичної стабільності та соціального розвитку Швейцарії, заклавши фундамент для подальшого розвитку країни як сучасної демократичної федерації.

Конституція 1874 року – розширення механізмів прямої демократії. У 1874 році Швейцарія ухвалила нову редакцію конституції, яка суттєво розширила повноваження федеральної влади. Цей документ проголосив, що «суверенітет належить народу, який

здійснює його через референдуми» [9]. Однією з ключових змін стало запровадження обов'язкового референдуму щодо змін до конституції, що дозволило громадянам безпосередньо впливати на важливі рішення. Також була розширена сфера федерального законодавства, зокрема в питаннях торгівлі та митної політики, а судова система була уніфікована на федеральному рівні, що сприяло забезпеченню правосуддя та однакових стандартів для всіх громадян.

Швейцарія стала єдиною країною у світі, де народ отримав право безпосередньо змінювати конституцію через референдуми. Це підкреслює важливість прямої демократії в державному управлінні, адже «лише громадяни можуть остаточно вирішувати майбутнє держави» [12]. Завдяки цим змінам, швейцарці отримали унікальну можливість активно брати участь у політичному житті та формувати свою державу.

Конституція 1999 року – модернізація правової системи. Попри численні зміни, текст Конституції 1874 року залишався складним для розуміння. У 1999 році була ухвалена нова Федеральна конституція, яка модернізувала правову систему. Як зазначено у Федеральній конституції 1999 року: «Ми створюємо закон, зрозумілий для всіх» [10]. Основними нововведеннями стали спрощення структури тексту конституції, закріплення принципів прав людини відповідно до міжнародних стандартів та розширення механізмів народної ініціативи.

Федеральна конституція 1999 року ґрунтується на кількох ключових принципах. По-перше, федералізм, що надає кантонів широку автономію. По-друге, пряма демократія, де референдуми є обов'язковими для ухвалення конституційних змін. По-третє, нейтралітет, що забезпечує неприєднання Швейцарії до військових союзів. І, нарешті, громадянські права, які гарантують рівність чоловіків і жінок та захист прав меншин.

Значення конституцій Швейцарії для демократичного розвитку. Швейцарський конституціоналізм став прикладом для багатьох країн. Система прямої демократії в Швейцарії надихнула на проведення реформ у Скандинавських країнах та США [1], де було впроваджено подібні механізми участі громадян у прийнятті рішень. Крім того, швейцарський федералізм знайшов своє відображення в Німеччині, яка адаптувала його у 1949 році, та в Іспанії, де це сталося у 1978 році [2]. Цей вплив свідчить про важливість швейцарської моделі для розвитку демократичних систем у світі.

Унікальною рисою Швейцарської конституції є її здатність адаптуватися до сучасних викликів. Це забезпечує не лише стабільність, а й динамічний розвиток правової системи. Як зазначив Федеральний суд Швейцарії у 2010 році: «Конституція живе доти, доки вона здатна змінюватися» [17]. Ця гнучкість дозволяє країні ефективно реагувати на зміни в суспільстві та міжнародному середовищі, зберігаючи при цьому основні цінності та принципи.

Висновки. Швейцарія пройшла унікальний шлях конституційного розвитку, від централізованої Гельветичної республіки 1798 року до сучасної демократичної федерації. Ключові етапи:

«Конституція 1798 року» — перша спроба централізації, що зазнала невдачі через спротив кантонів.

«Акт про медіацію 1803 року» – відновлення конфедеративного устрою під впливом Наполеона.

«Конституція 1848 року» – заснування сучасної Швейцарської Конфедерації, що стало однією з перших демократичних конституцій Європи.

«Конституція 1874 року» – розширення повноважень федерації, закріплення механізмів прямої демократії.

«Конституція 1999 року» – модернізація тексту, оновлення правових норм відповідно до міжнародних стандартів.

Ця еволюція свідчить про гнучкість швейцарської правової системи, що дозволяє країні адаптуватися до політичних та соціальних змін.

Аналіз положень конституцій Швейцарії дозволяє виділити ключові принципи, які визначають її політичний устрій:

– Федералізм – автономія кантонів, що є гарантією стабільності.

– Пряма демократія – народ має можливість впливати на законодавчий процес через референдуми та ініціативи.

– Нейтралітет – Швейцарія дотримується політики невтручання у міжнародні конфлікти.

– Захист прав людини – сучасна конституція передбачає рівність громадян, незалежно від статі, релігії чи етнічної приналежності.

Швейцарська модель конституціоналізму стала еталоном для багатьох країн, впливаючи на їх демократичні процеси. Система прямої демократії надихнула на проведення реформ у таких регіонах, як Скандинавія, США, Італія та Франція. Федералізм, що характеризує швейцарську систему, став основою для конституцій Німеччини, ухваленої в 1949 році, та Іспанії, де це відбулося в 1978 році. Модель нейтралітету також знайшла своє місце в політичній практиці Австрії та Фінляндії.

Швейцарія є прикладом стабільності та ефективності державного управління завдяки своїй конституційній системі, яка здатна адаптуватися до нових викликів, таких як цифровізація, міжнародне право та екологічні питання. Вона має ефективні механізми змін, що реалізуються через народні ініціативи та референдуми, забезпечуючи баланс між централізованою владою та автономією регіонів.

Швейцарська конституційна модель поєднує демократичні традиції, стабільність та ефективне державне управління. Вона доводить, що гнучка конституційна система, яка враховує інтереси громадян, є запо-

рукою довготривалої політичної стабільності.

Швейцарський досвід може бути цінним прикладом для країн, що прагнуть до політичної децентралізації, зміцнення демократії та підвищення громадської участі у державному управлінні.

Швейцарія є однією з небагатьох країн світу, чия конституційна система еволюціонувала протягом двох століть, гармонійно поєднуючи демократичні реформи з традиційними правовими основами державного управління. Її конституційна історія відображає унікальне сплетіння принципів федералізму, механізмів прямої демократії та політичної нейтральності, які забезпечили стійкість політичної системи, ефективність державних інститутів та правову стабільність для громадян. Стаття досліджує ключові етапи розвитку швейцарського конституційного права, починаючи з Гельветичної республіки (1798 року), яка вперше запровадила централізований устрій, і аж до Федеральної конституції 1999 року, що відповіла на виклики сучасності та адаптувала правову систему до нових міжнародних і внутрішніх реалій. Аналізуються основні положення кожної з конституцій та їхній вплив на політичну й правову структуру Швейцарської Конфедерації. Особливий акцент зроблено на прямій демократії, яка дозволяє громадянам безпосередньо впливати на ухвалення важливих політичних рішень через референдуми та ініціативи. Цей унікальний механізм є прикладом широкого залучення населення до управління країною, роблячи Швейцарію провідним світовим взірцем народовладдя. Водночас досліджено й значення федералізму, що сприяє самоврядуванню кантонів та ефективному розподілу повноважень між регіональними й федеральними

органами влади. Також розглянуто принципи балансу між захистом прав громадян, свободами кантонів і компетенції федерального уряду. У результаті аналізу зроблено висновок, що швейцарська конституційна еволюція стала прикладом довготривалого і збалансованого розвитку демократичних інституцій. Гнучкість правової системи та готовність до реформ сприяють її стабільності та адаптивності до викликів сучасного світу, що дозволяє розглядати Швейцарію як модель для наслідування іншими державами.

Ключові слова: конституція, Швейцарія, федералізм, пряма демократія, конституційна реформа, народне волевиявлення, політична стабільність.

Chetveryk V. History of adoption and main provisions of Swiss constitutions

Switzerland is one of the few countries in the world whose constitutional system has evolved over two centuries, harmoniously combining democratic reforms with traditional legal foundations of state governance. Its constitutional history reflects a unique blend of federalism, direct democracy mechanisms, and political neutrality, which have ensured the resilience of its political system, the efficacy of state institutions, and legal stability for its citizens. The article examines the key milestones in the development of Swiss constitutional law, starting from the Helvetic Republic (1798), which first introduced a centralized structure, to the Federal Constitution of 1999, which addressed contemporary challenges and adapted the legal system to new international and domestic realities. The main provisions of each constitution and their impact on the political and legal structure of the Swiss Confederation are analyzed. Particular emphasis is placed on direct

democracy, which allows citizens to directly influence important political decisions through referendums and initiatives. This unique mechanism exemplifies broad public engagement in governing the country, positioning Switzerland as a global leader in democratic governance. Meanwhile, the significance of federalism is also explored, highlighting its role in promoting cantonal self-governance and effectively distributing powers between regional and federal authorities. Attention is also given to the balance between protecting citizens' rights, preserving cantonal freedoms, and delineating federal government competencies. The analysis concludes that Swiss constitutional evolution serves as a model of long-term and balanced development of democratic institutions. The flexibility of its legal system and its readiness for reform strengthen its stability and adaptability to modern challenges, making Switzerland a benchmark for other nations to emulate.

Key words: constitution, Switzerland, federalism, direct democracy, constitutional reform, popular sovereignty, political stability.

Література:

1. Blaser J. *Swiss Constitutional History: From the Helvetic Republic to Modern Federalism.* – Zürich: Dike Verlag, 2015.
2. Bochsler D. *Practical Democracy in Switzerland: The Role of Direct Participation.* – Bern: Peter Lang, 2018.
3. Fleiner T., Misić G. *Swiss Constitutional Law.* – Basel: Helbing Lichtenhahn, 2016.
4. Høfelin U., Haller W. *Schweizerisches Bundesstaatsrecht.* – Zürich: Schulthess Verlag, 2020.
5. Schindler D. *The Evolution of Swiss Neutrality and Federalism.* – Oxford: Oxford University Press, 2019.
6. Vogt H. *Constitutions of Switzerland: A Legal and Political Analysis.* – Geneva: Springer, 2017.
7. Walter K. *Direct Democracy and Federalism: The Swiss Model.* – Basel: Nomos Verlag, 2021.

8. *Schweizerische Bundesverfassung von 1848*. – Bern: Bundeskanzlei, 1848.
9. *Schweizerische Bundesverfassung von 1874*. – Bern: Bundeskanzlei, 1874.
10. *Schweizerische Bundesverfassung von 1999*. – Bern: Bundeskanzlei, 1999.
11. *Napoleonic Mediation Act of 1803*. – Paris: Archives Nationales, 1803.
12. *Swiss Government Documents on Constitutional Reforms*. – Bern: Federal Archives, 2010.
13. Hans Kelsen. *General Theory of Law and State*. – Harvard University Press, 1945.
14. Montesquieu C. *De l'Esprit des Lois*. – Paris: Librairie Garnier, 1748.
15. Rousseau J.-J. *Du Contrat Social*. – Paris: Garnier-Flammarion, 1762.
16. Weber M. *Politics as a Vocation*. – Munich: Duncker & Humblot, 1919.
17. *The Constitutional Court of Switzerland. Decisions on constitutional amendments (2010-2020)*. – Bern: Swiss Supreme Court, 2021.

П. Юрчишин,

аспірант 2-го року очної форми навчання аспірантури
Київського університету права Національної академії наук України

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

Постановка проблеми. Здійснення контролю за вчиненням злочину є важливим механізмом забезпечення ефективності кримінального провадження та протидії злочинності. Однією з ключових фігур у цьому процесі є прокурор, який виконує функцію нагляду за дотриманням законності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Правові засади реалізації його повноважень визначаються як національним законодавством, так і міжнародними стандартами прав людини. У цій статті розглядаються особливості прокурорського нагляду за здійсненням контролю за вчиненням злочину, проблеми його правового регулювання та шляхи вдосконалення відповідних норм.

Контроль за вчиненням злочину належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться в умовах секретності та спрямовані на виявлення і документування кримінальних правопорушень. Відповідно до ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину включає такі форми, як контрольована поставка, оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину.

Законодавче закріплення цієї слідчої дії в КПК 2012 року стало важливим етапом у вдосконаленні кримінального процесу, однак її реалізація потребує чітко визначених механізмів прокурорського нагляду та контролю за дотриманням прав людини.

Прокурор відіграє ключову роль у процесі контролю за вчиненням

злочину, оскільки його повноваження охоплюють:

- надання дозволу на проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії;
- перевірку законності та обґрунтованості проведення таких дій;
- оцінку допустимості отриманих доказів;
- забезпечення дотримання конституційних прав громадян.

Згідно зі ст. 36 КПК України, прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, що передбачає контроль за всіма етапами слідчих дій, зокрема за законністю їх проведення. Проте правозастосовна практика виявляє ряд проблем, пов'язаних із недостатнім регулюванням питань, що стосуються меж втручання прокурора у процес контролю за вчиненням злочину.

Серед основних проблем, які виникають при здійсненні прокурорського нагляду за контролем за вчиненням злочину, слід виокремити:

- відсутність чітких законодавчих критеріїв оцінки необхідності проведення контролю за вчиненням злочину;
- недостатня регламентація порядку документування та збереження доказів, отриманих у ході контрольованих дій;
- ризик порушення прав і свобод осіб, які залучаються до контрольованих операцій;
- необхідність узгодження національних норм із міжнародними стан-

дартами щодо забезпечення права на справедливий суд.

Розв'язання цих проблем потребує внесення змін до кримінального процесуального законодавства, спрямованих на посилення прокурорського контролю та підвищення рівня правових гарантій учасників процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим є дослідження ефективності прокурорського контролю за виконанням законності, а також механізмів реагування на порушення прав осіб, які підлягають кримінальному переслідуванню. Одним з основних напрямків досліджень є визначення впливу прокурорського контролю на ефективність боротьби зі злочинністю та забезпечення прав громадян. Сучасні дослідження також піднімають питання щодо впливу міжнародних стандартів і практик на функціонування прокуратури, особливо в контексті забезпечення прозорості та підзвітності прокурорської діяльності. Зокрема, обговорюється роль прокурора у забезпеченні прав людини під час проведення досудових розслідувань, включаючи дотримання принципів справедливості та рівності сторін у кримінальному процесі. Такі видатні українські вчені як С. О. Грищенко, О. В. Сачко, В. А. Колесник, О. М. Дроздов, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, С. Б. Фомін та інші визначають важливість тенденції в розвитку правового регулювання повноважень прокурора в контексті контролю за вчиненням злочину, акцентуючи увагу на потребі удосконалення практики прокурорського контролю, зокрема через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами.

Метою статті є дослідження ролі прокурора у процесі контролю за вчиненням злочину.

Виклад основного матеріалу. Роль прокурора в кримінальному провадженні має певні відмінності від його функцій під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Ця

відмінність зумовлена специфічними особливостями реалізації таких заходів, а також правовим статусом прокурора у кримінальному процесі.

Відповідно до положень ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України [4], негласні слідчі (розшукові) дії становлять окрему категорію процесуальних заходів, які здійснюються в умовах конфіденційності, окрім випадків, прямо передбачених законодавством. Законодавець зазначає, що такі дії можуть проводитися виключно за умови неможливості отримання інформації про кримінальне правопорушення та його суб'єкта іншими методами. Таким чином, негласні слідчі (розшукові) дії є одним із механізмів збирання доказів у кримінальному процесі, а їхня унікальна особливість полягає у фіксації правопорушень у реальному часі, що унеможливорює застосування традиційних методів досудового розслідування.

Згідно з ч. 2 ст. 9 КПК України, прокурор нарівні з керівником органу досудового розслідування та слідчим зобов'язаний забезпечити всебічне, повне та неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження. Це включає встановлення не лише обставин, що викривають обвинуваченого, але й тих, що його виправдовують, а також факторів, які можуть вплинути на міру відповідальності особи. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, саме прокурор визначає достатність зібраних доказів для притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто завершення досудового розслідування та передання справи до суду.

Як зазначає О. Геселев, ефективне виконання завдань кримінального процесу потребує від прокурора вжиття всіх передбачених законом заходів для встановлення особи, яка вчинила злочин. Для цього законодавство наділяє прокурора широким обсягом повноважень, що дозволяють йому забезпечувати законність,

повноту та об'єктивність досудового розслідування. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 36 КПК України, прокурор має право давати доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у встановлений строк, контролювати їх виконання, брати в них безпосередню участь або ж особисто здійснювати окремі процесуальні заходи [3, с. 350].

Аналіз положень ст. 246 та ч. 6 ст. 36 КПК України дає підстави для висновку, що прокурор не може самостійно проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Це, своєю чергою, вимагає від нього застосування інших методів забезпечення законності, допустимості зібраних доказів та ефективної взаємодії з органами досудового розслідування під час виконання відповідних процесуальних заходів.

Залежно від стадії проведення таких заходів, повноваження прокурора можна поділити на кілька груп [1, с. 182]:

1) повноваження на етапі ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій;

2) безпосередній контроль за їхнім проведенням, включно з документуванням отриманих результатів;

3) оцінка зібраної інформації та її правова кваліфікація;

4) забезпечення збереження матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій;

5) використання здобутих результатів у кримінальному провадженні.

Детальний аналіз наведених аспектів дозволить розкрити особливості прокурорського контролю та виробити рекомендації щодо удосконалення правового регулювання даного процесу.

Негласні слідчі (розшукові) дії не можуть здійснюватися у межах досудового розслідування кримінального правопорушення без наявності обґрунтованої необхідності. Їх проведення базується, перш за все, на процесуальній формі, а не на методах

оперативно-розшукової діяльності, та спрямоване на отримання доказової інформації, а не на перевірку відомостей [2, с. 77]. Відповідно, прокурор зобов'язаний унеможливити підміну змісту негласних слідчих (розшукових) дій прихованими оперативно-розшуковими заходами, що може призвести до порушення прав і свобод осіб у межах кримінального провадження.

У випадках, коли негласні слідчі (розшукові) дії проводяться за рішенням слідчого без попереднього дозволу слідчого судді, слідчий зобов'язаний поінформувати прокурора про прийняте рішення щодо здійснення відповідних заходів та їх результати. Прокурор, у свою чергу, має право заборонити проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до положень частини 3 статті 24 Кримінального процесуального кодексу України.

До категорій негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитися на підставі рішення слідчого без судового дозволу, відносяться:

– отримання інформації з електронних інформаційних систем або їх частин за умови, що доступ до них не обмежується їхнім власником чи утримувачем або не потребує подолання системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України);

– спостереження за об'єктами чи місцем (ч. 1 ст. 269 КПК України);

– виконання спеціального завдання щодо розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

У зазначених випадках на момент подання клопотання слідчий або прокурор може не володіти повними ідентифікаційними відомостями щодо особи, стосовно якої планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, щодо користувача кінцевого телекомунікаційного обладнання. Враховуючи значну кількість абонентів мобільного зв'язку з попередньою оплатою, а також існування

корпоративних груп абонентів, слідчий або прокурор у своєму клопотанні має обґрунтувати неможливість надання конкретних відомостей. Слідчий суддя, зі свого боку, повинен переконатися в об'єктивності таких підстав і зазначити їх у відповідній ухвалі [5, с. 115].

Зазначені заходи можуть проводитися ще до ідентифікації особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, з огляду на обмеженість наявної інформації. При цьому метою негласних слідчих (розшукових) дій є саме встановлення цієї особи та отримання відомостей про злочин (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Слід враховувати, що у межах одного кримінального провадження негласні слідчі (розшукові) дії одного або різних видів можуть бути взаємопов'язаними, якщо вони обґрунтовуються спільними обставинами. У таких випадках слідчий або прокурор можуть ініціювати їх проведення у межах одного клопотання, а слідчий суддя може ухвалити єдине рішення щодо їх застосування. Наприклад, у межах одного документа може бути подано клопотання про надання дозволу на здійснення аудіо- чи відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) з метою виявлення та встановлення технічних засобів контролю. При цьому суд оцінює обґрунтованість кожного виду негласних слідчих (розшукових) дій окремо, що може призвести до часткового задоволення клопотання.

Прокурор також уповноважений припиняти негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, коли мета їх проведення досягнута раніше визначеного строку, або за наявності підстав для їх недоцільності. Додатково, підставами для припинення можуть бути виявлені прокурором порушення закону чи пропущення встановлених процесуальних строків. Водночас рішення прокурора про припинення негласних

слідчих (розшукових) дій може бути скасоване керівником відповідної прокуратури відповідно до частини 6 статті 36 КПК України. У разі відмови прокурора у задоволенні клопотання слідчого, останній має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який, за необхідності, ініціює розгляд відповідного питання перед прокурором вищого рівня.

Отже, на стадії ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій повноваження прокурора перебувають у тісній взаємодії з функціями слідчого та керівника органу досудового розслідування. Виняткові повноваження прокурора на цьому етапі визначені частиною 4 статті 246 КПК України, відповідно до якої лише прокурор має право ухвалювати рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину [6]. Однак законодавець не передбачає конкретної процесуальної процедури ініціювання цього заходу іншими учасниками сторони обвинувачення.

Відповідно до частини 6 статті 246 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії здійснюються слідчим, який проводить досудове розслідування, або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та інших правоохоронних органів. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення таких заходів можуть залучатися інші особи [7, с. 186]. Проте прокурор не має самостійних повноважень щодо безпосереднього здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Виконавець визначається шляхом надання доручення на здійснення відповідної дії відповідно до його компетенції. Наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж відповідно до статті 263 КПК України проводиться виключно уповноваженими підрозділами Національної поліції або органів безпеки.

Забезпечення ефективного контролю за вчиненням злочину є важливою складовою діяльності правоохоронних органів у сфері кримінальної юстиції. Водночас участь прокурора в цьому процесі потребує чіткішого нормативного врегулювання, оскільки саме від його процесуального керівництва залежить дотримання прав і свобод осіб у кримінальному провадженні. Необхідність удосконалення механізмів прокурорського нагляду є актуальним завданням як для законодавців, так і для правозастосовної практики. Внесення змін до КПК України, що забезпечать баланс між ефективністю слідчих дій та дотриманням прав людини, сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та легітимності використання результатів контролю за вчиненням злочину в судовому процесі.

Висновки. Основна мета НСРД полягає в отриманні доказової інформації, а не в оперативно-розшуковій перевірці, що унеможлиблює їх використання на дискреційній основі або для забезпечення процесуальних дій на випадок можливого виявлення правопорушення.

Значна роль у контролі за проведенням НСРД належить прокурору, який має забезпечувати дотримання прав і свобод громадян у рамках кримінального провадження. Важливим аспектом є недопущення підміни сутності НСРД оперативно-розшуковими заходами, що може призвести до порушень законодавчих гарантій учасників кримінального провадження. Водночас прокурор уповноважений як санкціонувати проведення НСРД, так і припиняти їх у разі досягнення мети, недоцільності подальшого виконання або виявлення порушень законності.

Особливої уваги потребує питання правомірності проведення НСРД без дозволу слідчого судді. Законодавством передбачено обмежений перелік таких дій, серед яких отримання інформації з відкритих електронних систем, спостереження за річчю

або місцем, виконання спеціального завдання щодо виявлення діяльності злочинної організації тощо. У таких випадках слідчий зобов'язаний невідкладно повідомити прокурора про прийняте рішення та отримані результати, а прокурор, своєю чергою, має право заборонити проведення таких дій відповідно до вимог законодавства.

Встановлено, що ініціювання НСРД потребує ретельного обґрунтування їх необхідності, зокрема, у випадках, коли особа, щодо якої планується їх проведення, не встановлена. При цьому слідчий суддя має перевірити об'єктивність причин ненадання персональних даних та визначити, чи відповідає клопотання встановленим процесуальним вимогам.

Таким чином, наявність чітко врегульованого механізму проведення НСРД сприяє забезпеченню балансу між потребами кримінального переслідування та дотриманням прав людини. Виключні повноваження прокурора щодо санкціонування контролю за вчиненням злочину вимагають удосконалення процесуальної процедури взаємодії між органами досудового розслідування та прокурором, що може бути предметом подальших наукових досліджень.

У статті досліджено правові засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) у кримінальному провадженні, їх процесуальну природу та гарантії дотримання прав і свобод громадян. Зазначено, що НСРД не можуть здійснюватися без достатніх підстав або «на всякий випадок», оскільки їх метою є отримання доказів, а не просто перевірка інформації. Особливу увагу приділено ролі прокурора у контролі за правомірністю проведення таких заходів, запобіганні їх підміні оперативно-розшуковими діями та забезпеченні процесуальних гарантій. У статті проаналізовано підстави та порядок ухвалення рішень

щодо проведення НСРД слідчим або прокурором, а також їх узгодження зі слідчим суддею. Розглянуто питання проведення негласних слідчих дій без дозволу слідчого судді, включно з отриманням відомостей з відкритих електронних інформаційних систем, спостереженням за річчю чи місцем, виконанням спеціальних завдань із розкриття діяльності організованих злочинних груп тощо. Окремо висвітлено проблематику відсутності конкретної інформації про особу, щодо якої планується проведення НСРД, а також необхідність обґрунтування таких випадків у клопотанні слідчого. Проаналізовано практичні аспекти узгодження та контролю таких заходів слідчим суддею та прокурором, зокрема можливість припинення або заборони НСРД у разі досягнення їх мети, порушення закону або недоцільності подальшого проведення. Стаття також розкриває взаємодію між прокурором, слідчим та керівником органу досудового розслідування під час ініціювання НСРД, визначає виключні повноваження прокурора у прийнятті рішень щодо контролю за вчиненням злочину. Зроблено висновок про необхідність подальшого удосконалення нормативного регулювання та процесуального контролю за проведенням негласних слідчих дій для запобігання можливим зловживанням та порушенням прав людини.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, прокурорський контроль, процесуальні гарантії, слідчий суддя, доказування.

Yurchyshyn P. Legal principles of exercising prosecutor's powers in controlling the commission of a crime

The article examines the legal basis for conducting covert investigative (detective) actions (CIDA)

in criminal proceedings, their procedural nature and guarantees of observance of the rights and freedoms of citizens. It is noted that covert investigative (detective) actions cannot be carried out without sufficient grounds or "just in case", since their purpose is to obtain evidence, not just to verify information. Particular attention is paid to the role of the prosecutor in controlling the legality of such measures, preventing their substitution by operational and investigative actions and ensuring procedural guarantees. The article analyzes the grounds and procedure for making decisions on conducting covert investigative and detective work by an investigator or prosecutor, as well as their coordination with an investigating judge. The author considers the issue of conducting covert investigative actions without the permission of the investigating judge, including obtaining information from open electronic information systems, observing a thing or place, performing special tasks to uncover the activities of organized criminal groups, etc. The author also highlights the problem of the lack of specific information about the person in respect of whom it is planned to conduct SIDA, as well as the need to justify such cases in the investigator's petition. The author analyzes the practical aspects of coordination and control of such measures by the investigating judge and the prosecutor, in particular, the possibility of termination or prohibition of the CIDA in case of achievement of its purpose, violation of the law or inexpediency of further conduct. The article also reveals the interaction between the prosecutor, investigator and head of the pre-trial investigation body when initiating a pre-trial investigation, and defines the exclusive powers of the prosecutor in making decisions on control over the commission of a crime. The author concludes that there is a need to further improve the

regulatory framework and procedural control over covert investigative actions to prevent possible abuses and violations of human rights.

Key words: covert investigative (detective) actions, criminal proceedings, prosecutorial control, procedural guarantees, investigating judge, evidence.

Література:

1. Бобровник О. П. Прокурорський нагляд у кримінальному процесі: теоретичні аспекти. Харків: Право, 2020. 252 с.
2. Гуменний А. В. Контроль за вчиненням злочину: теоретичний та практичний аспекти. Вісник Національної академії прокуратури України. 2022. № 6. С. 75–83.
3. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Тума-

нянц та ін. ; за ред. В.Я. Тацій, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17)

5. Лавринович І. М. Прокурор як гарант законності в кримінальному процесі. Київ: Видавництво «Юридична книга», 2022. 188 с.

6. Нескоромний Д. Здійснення прокурорського нагляду при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. М 2. С. 32.

7. Шевчук А. І. Прокурорський нагляд у кримінальному процесі: проблеми та перспективи. Київ: Інтертехнологія, 2021. 340 с.

НОТАТКИ